

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 18

Матеріали
щорічної звітної конференції
професорсько-викладацького складу
Міжнародного гуманітарного університету

17 травня 2013 року

Відповідальний редактор випуску – д-р, юрид. наук, проф. В. Д. Берназ

Одеса
2013

УДК 338.24-658.014

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Фенікс, 2013. – Вип. 18. – 292 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, філософії, історії, антропології, політології, економіки, менеджменту, лінгвістики та перекладознавства, технічних наук, дизайну, медицини та фармації,

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

**Друкуються відповідно до рішення Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 7 від 04.04.2013 року**

Редакційна рада:

С. В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, проф. – голова Ради; А. Ф. Крижановський, д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України – заст. голови Ради; Берназ В. Д., д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України; О. М. Головченко, д-р екон. наук; О. А. Івакін, д-р філос. наук, проф.; М. П. Коваленко, д-р фіз.-мат. наук, проф.; С. А. Михайлов, д-р техн. наук, проф., академік Академії зв'язку України та Міжнародної академії інформатизації; І. В. Ступак, д-р філол. наук, проф.; Г. П. Пекліна, д-р мед. наук, проф.

Редакційні колегії за напрямками:

Філософія та соціально-гуманітарні науки

К. М. Вітман, д-р політ. наук, проф.; Е. А. Гансова, д-р соціол. наук, проф.; Л. І. Корміч, д-р іст. наук, проф.; Т. О. Крижановська, канд. філос. наук; В. Г. Пищемуха, канд. іст. наук, доцент; М. А. Польовий, д-р іст. наук, доцент; Г. Х. Яворська, д-р пед. наук, проф.

Юридичні науки

А. А. Березовський, канд. юрид. наук, доц.; Т. С. Ківалова, д-р юрид. наук, проф.; О. С. Кізлова, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; Д. В. Кравцов, канд. юрид. наук, доцент; С. Б. Мельник, д-р юрид. наук, доцент.

Економіка і менеджмент

Н. О. Ботвіна, д-р екон. наук, доцент; С. М. Гончарук, д-р техн. наук, проф.; В. І. Захарченко, д-р екон. наук, проф.; О. М. Кібік, д-р екон. наук, проф.; М. М. Меркулов, д-р екон. наук, доцент; О. В. Садченко, д-р екон. наук, проф.; В. Ф. Сухоруков, канд. екон. наук, проф.

Філологічні науки

Н. В. Бардіна, д-р філол. наук, проф.; Ш. Р. Басиров, д-р філол. наук, проф.; О. А. Жаборюк, д-р філол. наук, проф.; К. Б. Зайцева, канд. філол. наук, доцент; М. І. Зубов, д-р філол. наук, проф.; В. Д. Каліушенко, д-р філол. наук, проф.; Л. І. Морошану, канд. філол. наук, доцент; О. М. Образцова, д-р філол. наук, проф.

Технічні науки

В. Г. Головань, канд. техн. наук, проф.; Д. А. Зайцев, д-р техн. наук, проф.; А. А. Кобозева, д-р техн. наук, проф.; В. Х. Корбан, д-р техн. наук, проф.; А. В. Лемешко, д-р техн. наук, проф.; Ю. П. Красний, д-р физ.-мат. наук, проф.; В. М. Рудницький, д-р техн. наук, проф.

Медичні науки

М. Г. Антіпов, канд. мед. наук, доцент; В. А. Бочаров, д-р мед. наук, проф.; В. А. Бачеріков, канд. хім. наук, доцент; Т. С. Волжина, канд. біол. наук, доцент; В. А. Малиновский, канд. мед. наук, доцент.

Відповідальний секретар *Крижановська Тетяна Олександрівна*

Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією

Адреса редакції: Видавництво Міжнародного гуманітарного університету
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна.
Тел. (048) 719-88-48, факс (048) 715-38-28, e-mail: mgu@ukr.net

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 8958 від 13 липня 2004 року

Розділ 1

Національне та міжнародне право

*А. Ф. Крижановський,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
ректор Міжнародного гуманітарного університету*

КОСМОДІЦЕЯ ПРАВОПОРЯДКУ: ЗРІЗ ІСТОРІОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

Зазвичай предметом історико-правничих досліджень вітчизняних правників виступають правові та державні феномени «як такі»; правовий порядок у історичних розвідках практично не фігурує, хоча потреби щодо таких екскурсів не викликають аніяких сумнівів. Сучасна проблематика правового порядку має давнє і глибоке коріння у попередніх соціально-правових системах. Хоча наукова категорія «правовий порядок» отримала самостійний доктринальний статус відносно недавно, правове впорядкування соціального буття і осмислення феномену такого впорядкування сягає у глибину тисячоліть. Якщо виходити з того, що правовий порядок виступає у якості смислового призначення права (Ю. М. Оборотов), то очевидно: він і виникає з появою самого феномена права, і «супроводжує» право на усіх етапах його функціонування, будучи втіленням у суспільній життєдіяльності тієї чи іншої правової «моделі» безпеки і стабільності людського буття. Тому, як справедливо зазначає П. П. Музиченко, постановка та дослідження проблеми історії формування правопорядку і його апробації юридичною практикою у контексті загальноєволюційного розвитку правової культури є новими і мають важливе теоретичне і практичне значення.

В умовах сучасного правового розвитку, коли загострюються проблеми ієрархізації правових цінностей, зовсім не виключається можливість виникнення в конкретних ситуаціях протиріч між правовими цінностями навіть самого високого рангу. То ж, як зазначає Ю. М. Оборотов, може виникнути питання, що має бути первинним – свобода, справедливість чи порядок? Відповідь на це питання по-різному складалася у різні часи й у різних народів, і тому, наприклад, історіософський зріз опанування природи правового порядку уможливорює досягнення універсальності ідеї правого порядку не тільки в рамках різних типів правого розуміння, але й через звернення до історичного досвіду її інтерпретації мислителями та втілення у життя людського суспільства на різних етапах його розвитку.

Здійснена у вітчизняній юриспруденції перша спроба використання історіософського досягнення правового порядку свідчить про те, що ідея правопорядку супроводжує думку і суспільне буття протягом всього цивілізованого існування людського соціуму, набуваючи у різні епохи свого нового розуміння і наповнення.

Епоха античності, класичними прикладами правового розвитку якої вважаються держави Давньої Греції і Давнього Риму, де були створені дієві для свого часу соціальні, політичні і правові механізми забезпечення правового порядку у суспільному житті, може бути позначеною як **космодіцея правопорядку**. То ж природно, що проблематика впорядкування суспільного буття, в тому числі і правовими засобами, займає вельми важливе місце у працях давньогрецьких філософів і юристів Давнього Риму.

Перш за все, слід відзначити невіддиференційованість понять «правопорядок» та «порядок» у давньогрецькій філософській думці. Термін «порядок», що був од-

ним з найпоширеніших у лексиконі грецьких мислителів, екстраполювався на всі сфери людського життя, і уподібнювався поняттям впорядкованість, лад, устрій, ряд, розряд, благоустрій тощо.

У вітчизняній науці від Б. М. Чічеріна панує традиція розглядати розвиток політико-правових знань у Стародавній Греції як шлях від міфологізму через реалізм до раціоналізму. Між тим, аналіз текстів свідчить про те, що повністю раціоналістичного характеру політико-правові доктрини Еллади не набули навіть в добу свого розквіту. Уявлення про інститути порядку та законності у жителів античної Греції не вкладаються у цілісні наукові конструкції в сучасному сенсі слова «науковість». Більше того, вони були ненауковими, донуковими і, можливо, наднауковими, але це анітрохи не принижує їхньої цінності не тільки в історико-культурному, але й у практично-прикладному сенсі слова.

Аналіз давньогрецької міфології свідчить про надзвичайно багатий та різноманітний її правовий пласт, який не обмежується хрестоматійно-школярськими (за сприйняттям) фігурами Феміди, Немесиди, Діке. Передусім, вихідним засновком учень про порядок було поняття космосу, очевидно, уперше введене Піфагором, саме для характеристики впорядкованості Всесвіту. Космос в уявленні давньогрецьких мислителів (зокрема, Анаксагора та Анаксимандра) був гармонійним буттям, чинною складовою якого є земний правопорядок. І навпаки, міркування про світовий порядок, тобто взаємини космічних стихій, здійснювались по аналогії з правовими та моральними нормами у полісі. Природа та людина в досократичній філософії складала певну єдність.

Об'єктивною передумовою такої ідеологічної схеми був стан соціально-нормативного регулювання в античному суспільстві. Право та закон ще не виокремились в особливу та самодостатню нормативну систему, вони існували як нероздільний елемент релігійно-міфологічної (подекуди – навіть ще мононормативної) реальності. Досить поширене у вітчизняній і зарубіжній історіографії твердження про початок відокремлення в античній Греції політики та права від релігії, а точніше – від міфологічних форм світогляду, здається тому не зовсім обґрунтованим.

У Давній Греції земний порядок розумівся як інтегральна частина світового порядку, який має надприродне походження. Порядок у природі та суспільстві складав єдину нероздільну гармонійну систему. Взагалі ж поняття «гармонія» охоплювало всі сторони впорядкованого богами античного світу та було протилежністю хаосу. Правопорядок же був репрезентований на рівні олімпійських богів Фемідою, дочкою Геї (Землі) та Урана (Зоряне небо).

Уявлення про божественне походження та божественну охорону правопорядку було стійким і плідним впродовж століть. Симптоматичною є і поява фігури Номоса (до речі – одного з небагатьох чоловічих за статтю божеств). Законодавство дедалі більше стає самостійною цінністю, яка потребує божественної санкції, що й досягається засобом підняття його до олімпійського рівня.

Давньогрецькі мислителі були впевнені не тільки у тому, що світовий порядок (гармонія) має вплив на правовий порядок, але й у зворотньому впливові. Порушення законів, обрядів та традицій, на думку полісного суспільства, тягло за собою порушення світової гармонії, а це, в свою чергу – неминучу кару богів. Божий суд немовби мав дві площини: деформація власне нормативної тканини («Правду замінить кулак»), – лиховісно пророкував Гесіод в своїх «Працях та днях») і погіршення реального буття суспільства. Прадавня віра в те, що правопорядок окремої

держави встановлюється богами, трансформувалась у процесі розвитку грецької думки в уявлення про божественний світовий порядок, як причину, що породжує будь-який державний та правовий порядок. Саме тому у давньогрецьких полісах простежується детальна регламентація буденного життя пересічного члена суспільства, неухильне витіснення будь-якої нерегламентованої практики, вигнання і навіть фізичне знищення тих, кого спільнота вважала потенційними ворогами наявного релігійно-правового порядку. Усталеність, незмінність нормативних приписів, засади неписаних конституцій вважались принципами сакрального порядку. Давньогрецька суспільна думка виробила також усвідомлення про правосуддя як гарантію правопорядку – і ширше, як гарантію процвітання суспільства.

Категорія правопорядку знайшла свій відбиток і в римській правовій науці. Саме в Римі відбулась певна, хоча й не остаточна секуляризація цього поняття, його відокремлення від інших філософських категорій, пов'язаних з порядком. Стародавнім римлянам, які певною мірою успадкували грецькі уявлення про картину світу, теж був властивий погляд на Всесвіт («божественний космос») як на живий організм, в якому людині відведене певне місце. Заслугою та новацією римської юриспруденції у порівнянні з Грецією стало введення дихотомії публічного та приватного правопорядків. Традиційно сааме приватне право вважається головним надбанням Стародавнього Риму, але, якщо говорити про правопорядок, то не менш важливим є і публічне римське право. У Римі саме громадянин був носієм публічно-правового начала. Основою правопорядку виступала людина, а не якийсь механізм, що складається з тих або інших елементів (податків, армії, в'язниць тощо). Римське поняття *statum*, яке можна співвіднести з правопорядком, виступало як сукупність громадян, що володіють в *comitia curiata* всією повнотою *imperium* (вищої влади), що не відокремлюють свій особистий інтерес від інтересу загального, публічного.

Гарантією та підґрунтям правопорядку була властиво висока для свого часу правова культура, правова та політична активність римських громадян. Свобода у розумінні римлян була не тільки протиставленням рабського стану, але й можливістю брати участь у суспільних справах. Хрестоматійним фактом є обов'язок повнолітніх громадян напам'ятати закони XII таблиць. Важливим здобутком римської юридичної думки стало усвідомлення тісного зв'язку між правопорядком та державою, правовою культурою населення та державністю. Широковідомим став вислів Ціцерона: «Що таке держава, як не загальний правопорядок?». Цікавою є і постановка питання про співвідношення свободи та правопорядку. Ціцероном свобода мислиться не як індивідуальна (приватна), а як колективна власність, як суспільний правопорядок. Свобода – стан, протилежний хаосу, а оскільки право оселяє в суспільстві порядок і спокій, остільки воно й співвідноситься з свободою.

Отже, уявлення античних народів про категорію правопорядку мали особливі риси. Правопорядок мислився як невіддиференційована від загального космічного всеохоплюючого порядку сутність, яка фігурувала під назвами «теміс», «гармонія», «евдемонія», «статум». Найбільш поширеним засобом забезпечення правопорядку вважались залякування, жах: перед богами, тираном, покаранням, нарешті, перед законом.

У сукупності ж антична епоха в зародковому стані та найзагальнішому вигляді посіяла зерно, які у подальшому проросли і вкорінилися в уявленнях та інститу-

ціях західної цивілізації: впевненості у силі громадянського суспільства, визнанні громадянина автономним від влади суб'єктом права, необхідності процедурних механізмів захисту прав особистості, політико-правової відповідальності посадових осіб за результати своєї діяльності та ін. Ці зерна проросли вже у наступну епоху – Середньовіччя, парадигма правового розвитку якого – **теодіцея правопорядку**, що свідчить про наступність правового розвитку людської цивілізації.

В. Д. Берназ,

*доктор юридических наук, професор,
заслужений діятель науки и техники Украины,
проректор по научной работе и международным связям
Международного гуманитарного университета*

НОВЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ФОРМИРОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ СЛЕДОВАТЕЛЯ

К профессиям, представители которых непосредственно вступают в контакт с людьми и так или иначе влияют на их судьбу (врач, педагог, юрист и т. д.) обществом предъявляются повышенные требования. Следственная деятельность как раз и относится к подобным видам профессий. Следователь по уголовному производству, в условиях противодействия расследованию, обязан доказывать обстоятельства, происшедшие в прошлом. Предметом труда следователя является распознавание различных аспектов человеческого поведения, урегулированных нормами права. Его работу, в определенном аспекте, можно рассматривать как специфическое психологическое исследование, осуществляемое в рамках норм права.

Профессионально важные качества следователя обусловлены прежде всего качеством вузовского образования, послевузовской подготовки, а также особенностями исполнения должностных функций, в процессе которых формируются новые профессиональные качества личности, подчиняя их требованиям времени. Поэтому каждый следователь должен сознательно анализировать состояние уровня своей пригодности применительно к требованию практики.

Основные профессиональные качества следователя формируются при их обучении в вузах. Важнейшее значение в формировании детективных качеств следователя (англ. detective, вот лат. detego – раскрываю, разоблачаю), связанных со знанием закономерностей возникновения, обнаружения, осмысления, фиксации, изъятия информации, доказательств в юридических фактах принадлежит криминалистике.

За более чем сто лет своего существования и развития криминалистика обогатилась многими современными теориями и в настоящий момент является универсальной прикладной юридической наукой, своеобразными адаптационными «воротами» для применения в уголовном судопроизводстве последних достижений научной и технической мысли [См. 1].

Однако, на практике при расследовании преступлений возникают значительные трудности, о чем свидетельствует и государственная статистика ведь в среднем «... сегодня раскрывается лишь каждое второе преступление (55,4 %) [2, с. 6].

С принятием КПК Украины появились ряд проблем связанных с новыми функциями, которыми наделяется следователь, в частности, с полномочиями проводить следственные негласные (розыскные) действия, что в свою очередь требует формирования новых знаний и навыков у современных следователей и в частности, в проведении следственных негласных (розыскных) действий.

Необходимо разработать новую концепцию подготовки следователя рассчитанную на использование им следственных негласных (розыскных) действий в раскрытии преступлений, согласно которой он бы обеспечил эффективную познавательную работу – с одной стороны, и эффективную защиту прав человека в соответствии с международным стандартам – с другой стороны.

Глава 21 КПК Украины наделяет следователя новыми функциями, предоставляет право проводить ряд негласных (розыскных) действий, к которым КПК Украины относит: аудио– видеоконтроль лица; наложение ареста на корреспонденцию; смотр и выемка корреспонденции; снятие информации из транспортных телекоммуникационных сетей; снятие информации из электронных информационных сетей; обследование публично недоступных мест, жилья или другого владения лица; установление местонахождения радиоэлектронного средства; наблюдение за лицом, вещью или местом; аудио-видеоконтроль места; контроль за совершением преступления (контролируемая поставка, контрольная и оперативная закупка, специальный следственный эксперимент, имитирование обстановки преступления); выполнение специальной задачи по раскрытию преступной деятельности организованной группы или преступной организации. Отдельными статьями определяется возможность негласного получения образцов, необходимых для сравнительного исследования, и использование конфиденциального сотрудничества [3, с. 508–543].

Что нового должен знать и уметь следователь соответственно с требованиями главы 21 КПК Украины? К наиболее необходимым знаниям и умениям возможно отнести: *знать*: правовые основания и порядок проведения НС (Р) Д; основы теории оперативно-розыскной деятельности; тактику, психологические основы проведения НС (Р) Д; тактику организации взаимодействия следователя с оперативно-розыскными подразделениями и т. п.; *уметь* на профессиональном уровне успешно проводить, в том числе, с применением оперативных и оперативно-технических средств негласные следственные (розыскные) действия (НС (Р) Д), предусмотренные УПК Украины; оформлять всю добытую информацию с помощью НС (Р) Д в предусмотренные законом формы документирования – протоколы, постановления и т. п.; выдвигать и уметь проверять версии с использованием НС (Р) Д, составлять планы подготовки и проведение как отдельных НС (Р) Д, так и комбинированных НС (Р) Д и НС (Р) Д со следственными (розыскными) действиями; использовать разные методы и средства проверки информации, полученной при проведенных НС (Р) Д; использовать полученную во время проведения НС (Р) Д информацию для проведения других НС (Р) Д, следственных (розыскных) действий и превращать ее в доказательства по уголовному производству; профессионально ориентироваться в оперативной обстановке, учитывать внутренние и внешние факторы, которые влияют на подготовку и проведение НС (Р) Д; прогнозировать появление новых способов совершения преступлений и вести профилактическую деятельность во время уголовного производства, в том числе с помо-

щю НС (Р) Д; формувати будучі перспективні шляхи і напрями удосконалення практики проведення НС (Р) Д; встановлювати конфіденціальні, довірливі стосунки з особами, які мають інформацію про злочинну діяльність; суворо дотримуватися режиму секретності при підготовці, проведенні, а при необхідності при використаних результатах НС (Р) Д; забезпечувати безпеку особам, які беруть участь у проведенні НС (Р) Д і т. п.; по-новому взаємодіяти в час досудового розслідування з оперативним уповноваженим в частині проведення вказаних в главі 21 КПК України НС (Р) Д і т. п.

В зв'язі з вище вказаним, на наш погляд, важливими напрямками удосконалення підготовки слідовців нової формиції і оптимізації їх діяльності є:

1) в відомствених вузах крім традиційного викладання «Теорії оперативно-розшукової діяльності» є потреба в розробці спецкурсу «Тактика проведення негласних слідствених (розшукових) дій»; стосовно слідствених факультетів в інших вузах необхідно на кафедрах криміналістики ввести курс «Теорії оперативно-розшукової діяльності» і спецкурс «Тактика проведення негласних слідствених (розшукових) дій»;

2) в підручниках по криміналістиці є потреба в введенні в розділ криміналістическа тактика відповідні підрозділи з розкриттям змісту і суті проведення негласних слідствених (розшукових) дій і організації взаємодії слідственого з оперативним уповноваженим і іншими посадовими особами, населенням і ЗМІ як це і передбачено в новому УПК України;

3) систематически проводити перепідготовку слідовців як в правоохоронних органах, так і в навчальних закладах при участі найбільш досвідчених слідовців.

В завершенні необхідно підкреслити те, що перед слідственою стоїть непрості завдання, зв'язані з набуттям практики проведення негласних слідствених (розшукових) дій, які потребують цілого комплексу нових професійних якостей, якими до цього часу вони не володіли. Перед наукою, навчальними закладами, перед слідственими підрозділами, стоїть невідкладне завдання озброїти слідовців новими знаннями, навичками і вміннями проведення негласних слідствених (розшукових) дій і не когданибудь в майбутньому, а сьогодні.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конин В. В. Тактика професійної захисти підсудимого в суді першої інстанції. Дис... канд. юрид. наук / В. В. Конин. – Калининград, 2003; Баев М. О. Тактичские основы деятельности адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве России (теория и практика). Дис. ... д-ра юрид. наук / М. О. Баев. – Воронеж, 2005; Войтович В. В. Криміналістическі основи підготовки, проведення і оцінки результатів експертних досліджень в громадянському і арбітражному процесі / В. В. Войтович. – Іжевск, 2005 і др.
2. В. Пшонка. Реформування кримінального процесуального законодавства України // Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року : збірник статей. Ч. 2. – К. : Істина, 2012. – С. 5–9.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / під редакцією С. В. Ківалова, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко; відп. ред. С. В. Ківалов. – Х. : Одісей, 2013. – 1104 с.

*Н. В. Атаманова,
викладач кафедри теорії та історії держави і права
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

ПРАВОВИЙ ПРОСТІР ЕПОХИ СТАНОВЛЕННЯ КОЗАЦТВА ЯК ФЕНОМЕН ТВОРЕННЯ ЙОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

Для характеристики правового порядку в Україні XIV–XVII століть саме територіальний аспект його функціонування має особливе значення тому, що територіальна роздробленість, неусталеність території, постійна зміна територіальної конфігурації, існування тих чи інших територій України під владою різних держав спричиняли особливості правового розвитку нашої країни і її правового порядку. Це й визначає те, що правовий порядок в Україні епохи козацтва належить розглядати на тлі правового простору, що існував у різні періоди зародження, розквіту і занепаду козацтва.

Категорія «правовий простір» доволі широко використовується у сучасній юриспруденції для позначення тієї складової існування суспільства, яка пов'язана з правом. Як зазначає І. Н. Барциц, правовий простір уявляє собою певну сферу регламентування юридичними нормами моделей правомірної поведінки держави, її складових, і громадян у кордонах території даної держави і конкретного історичного часу [1, с. 24]. Таким чином, поняття правового простору має поєднувати у собі як офіційно використовувані державою, так і продуковані самим суспільством засоби правового регулювання відносин між людьми, єдність і цілісність яких охоплює певний людський і територіальний простір. Категорія «правовий простір» відносно правового порядку дає змогу говорити про певні соціальні, просторові, темпоральні та духовно-культурні чинники, на тлі яких розгортається правовий порядок. Певною мірою і сам правовий порядок є елементом правового простору.

Правовий простір України, на тлі якого формувалося козацтво і створюваний ним правовий порядок, відноситься до кінця XIV ст. – періоду, щодо якого є певні історичні згадки про козацтво. Власне в цей період активно складаються соціальні умови, які спричинили виникнення масового козацького стану, його соціальну і правову інституціоналізацію та роль у суспільному і правовому житті України у подальшому. Особливістю цього, початкового для виникнення козацтва, періоду історії України, є «... хоч і поступовий, але неухильний розвиток феодального способу виробництва, коли... припинялося дроблення окремих земель, з'являлися передумови для їх об'єднання» [2, с. 126].

Першими на території Південно-Західної Русі об'єднання феодально роздроблених князівств намагалися здійснити Галицько-Волинські князі, володіння яких інколи охоплювали до 90 % українських територій. В постійній боротьбі із загарбниками (Ордою, Литвою, Польщею, Угорщиною) Галицько-Волинське князівство гідно репрезентувало себе в світі як спадкоємець Київської держави [3, с. 97–98], значною мірою зберегло традиції правового розвитку Київської Русі. Передусім, тут збереглася дія Руської правди у Короткій, Поширеній та Скороченій редакціях. Руська правда справила свій вплив на подальший розвиток права на українських

землях, зокрема, на зміст II Статуту Великого князівства Литовського, чинному в Галицько-Волинській землі і відомого під назвою Волинського. Поширена редакція Руської правди, автором якої вважається Володимир Мономах, вирізняється широким представництвом норм цивільного права та норм, які регламентують правове становище напіввільного та невільного населення. Регламентація становища напіввільного та невільного населення, закладена Поширеною редакцією Руської Правди, була важливою засадою станової стратифікації суспільства, яка знайшла подальше відображення у Литовських статутах, що, загалом, значною мірою, стало підґрунтям бурхливого розвитку козацтва у XVI ст. через невдоволення народних мас феодальним гнобленням.

У сфері кримінального права Руська правда закріплює трансформацію розуміння злочину від образи, що завдає певні матеріальні та моральні збитки, до порушення закону. Тобто, у Руській правді зроблено перший крок до закріплення розуміння злочину як за матеріальними, так і за формальними ознаками. Тут, можливо, було закладено деякі підстави розвитку т. зв. розшукового процесу (який розквітає у XVIII ст.), адже йшлося про трансформацію приватного обвинувачення («образи») у публічне («порушення закону»). Зазначимо, що общинний характер життя був властивий і запорозьким козакам, що, зокрема, знайшло відображення у пануванні громади, нерозвинутості приватної власності тощо. Тілесні покарання існували тільки для холопів; вільних людей вони не торкалися. Як підкреслюють дослідники, «про розвинене почуття честі в староукраїнському громадянстві свідчать високі кари за образу» [4, с. 279].

У XIV–XVI ст. значна частина українських земель опинилася під владою Великого князівства Литовського. Могутність Литви, вільної від золотоординського ярма, неухильно зростала. Особливо зміцніла Литовська держава у середині XIV ст. Саме в цей час Східна Волинь, Поділля, Київщина, Чернігово-Сіверщина були приєднані до Литви. Князі Південно-Західної Русі в тих складних умовах бачили у Великому князівстві Литовському реальну військову силу, здатну надати їм значну допомогу. Розуміючи це, литовські феодали поширювали свою експансію, використовуючи для цього і силу зброї, і дипломатичні союзи, і відкрите захоплення сусідніх територій. Так здійснювалося приєднання основної маси українських земель Великим князівством Литовським [2, с. 128].

Як підкреслює Михайло Грушевський, українські князівства «...жили своїм життям, особливо не відчуваючи своєї належності до Великого князівства Литовського. Вони знали свого князя, а князь цей, хоча й походив із литовської династії, за декілька десятків років свого перебування у цій землі – деколи навіть народжений і виріс у ній, встиг зжитися зі своєю землею, приноровитися до її життя, її населення. Землею правили під його верховною владою місцеві бояри, за старими порядками і правами, то ж якщо населенню не було краще під новим правлінням, то у всякому випадку і відчутних перемін воно не відчувало, і національне життя не зазнавало якихось обмежень, ніхто не відсував на задній план місцевих людей, не обмежував їхньої мови і писемності. Нові князі по мірі сил і можливості прагнули сприяти українській культурі і церкві» [5, с. 149].

Головними джерелами права в українських землях Литовсько-Руської держави були: звичаєве право, Руська правда, великокнязівське законодавство (привілеї: обласні, земські, міські), Судебник Казимира IV 1468 року, статuti, магдебурзьке

право. Значний масив суспільних відносин в умовах слабкості литовської державної влади на території України та низької її нормотворчої активності регулювало звичаєве право, норми якого були настільки авторитетними, що про їх ліквідацію не йшлося в принципі.

Цікаво, що королівські Привілеї і Грамоти не тільки не обмежували вплив українського звичаєвого права, але, навпаки, закріплюючи автономію українських земель у складі Литовського князівства, забезпечували «добровільні християнські права», що базувались на староруському праві, тобто розвивали і конкретизували головні положення Руської правди [3, с. 131]. Це ж стосується і збірок законодавства – Судебника Казимира IV, який ґрунтувався на положеннях Руської правди та найважливішої пам'ятки права Литовсько-Руської держави – Статутів.

Таким чином, простежується наступність ціннісно-нормативної системи Київської Русі, її зв'язок з правовою системою Володимир-Волинського князівства, звичаєвим правом українських земель Литовсько-руської держави, певною мірою з правом Речі Посполитої та звичаєвим правом, а, відтак, і правовим порядком Запорізької Січі.

Все це у поєднанні з соціально-економічними та національними факторами утворило потужні причини виникнення козацтва, козацько-селянських повстань проти польської шляхти та широкого національно-визвольного руху.

Тож, говорячи про правовий простір України епохи становлення козацтва, необхідно зазначити, що його розвиток був тісно пов'язаний з впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Серед перших слід мати на увазі політико-правовий спадок Київської Русі та Галицько-Волинського князівства як незалежних державних утворень, що в історичній ретроспективі передували Війську Запорозькому та Гетьманщині.

На цьому тлі і формувалися витоки правового порядку Запорізької Січі, як феномена козацької вольності, інституту правового життя козацтва, що став важливим етапом у розвитку державно-правової традиції українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барциц И. Н. Правовое пространство России : вопросы конституционной теории и практики / И. Н. Барциц. – М. : Издательство Московского университета, 2000. – 496 с.
2. Історія держави і права України : підручник : у 2-х т. [за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка]. – К. : Ін Юре, 2003. Т.1. – 2003. – 656 с.
3. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навчальний посібник / П. П. Музиченко. – К. : Знання, 1999. – 662 с.
4. Голубець М. Велика історія України [Електронний ресурс] / М. Голубець. – Львів : Видавництво Івана Тиктора, 1935. Т. 1. – Режим доступу: <http://www.exlibris.org.ua/greathistory/r14.html>
5. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. – К. : Левада, 1995. – 696 с.

*Ю. О. Баранова,
здобувач кафедри права Європейського Союзу
та порівняльного правознавства;
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ПОДІБНОСТІ ТА ВІДМІННОСТІ ЯК ОБ'ЄКТИВНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОРІВНЯННЯ ПРАВОВИХ ОБ'ЄКТІВ

Актуальність теми. Інтерес до феномену порівняння виникає у зв'язку з його специфічною роллю в процесі пізнання правової карти світу. Однак, питання об'єктивних передумов порівняння системно не досліджувалося, що пояснюється як складною природою правових об'єктів, так і багатоманітною природою порівняння.

Елементи теорії порівняння зустрічаються в Платона в його концепції пізнання як розуміння. Порівняння може бути описане як співставлення в свідомості предметів порівняння з ідеєю-еталоном, яка, в свою чергу, самототожна, стійка і раціонально невизначена. Ці ідеї-еталони виступають як об'єктивна підстава порівняння. Операція порівняння, по Платону, має дві фази: намагання до встановлення рівності і виявлення специфіки, відмінностей.

В праці Арістотеля «Метафізика» ми зустрічаємо визначення понять «схоже» і «відмінне». «Схожими називаються ті об'єкти, що мають абсолютно одні й ті ж риси, а також ті, що мають більше спільного, ніж відмінного. Те, що має більшість або найважливіші протилежні властивості іншого, що припускає зміну, також є схожим з ним. Про відмінність можна говорити в сенсі, протилежному сенсу схожого» [1, с. 158].

Для Арістотеля процедура порівняння передбачає виявлення схожого і відмінного. «Відмінними є: 1) речі, які будучи однаковими, в деякому відношенні тотожні один одному, але не за кількістю, а за видом, родом чи співвідношенням; 2) ті, рід яких однаковий, а також протилежності ті речі, в сутності яких закладена інакшість» [1, с. 159].

Передбачаючи одночасно подібність та неподібність речей, відмінність відповідає закону Лейбніца: «не існує двох речей, з яких одна була б точно такою, як інша». На думку Гегеля, «відмінність об'єкта в його сутності» (як внутрішня відмінність об'єкта) є джерелом розвитку.

«Порівнюваний» означає дещо, що належить до одного роду, виду або підвиду. Відповідно, клас надає порівнянню «елемент подібності», тоді як «відмінності» виступають в якості видів певного роду, підвидів якого-небудь виду і так далі, – в залежності від того, наскільки точним повинен бути аналіз [6, с. 70].

Метою статті є дослідження подібностей та відмінностей як об'єктивних передумов порівняння правових об'єктів.

В узагальненому та абстрактному вигляді порівняння може бути визначене як процес відображення в людській свідомості реальних відносин подібності та відмінностей, що існують між предметами та явищами оточуючого світу [5, с. 89].

В плані пізнання його слід розглядати як спосіб розкриття названих відносин, сутність якого полягає в тому, що правові системи та їх фрагменти співвідносяться між собою за певними ознаками, в результаті чого виявляються ті чи інші відносини та дається їх оцінка.

Подібність – це схожість об’єктів за певними ознаками. Порівнювані об’єкти подібні, якщо у подібні моменти часу значення змінних величин, що характеризують стан однієї системи, пропорційні відповідним величинам іншої системи.

Подібність виступає як ставлення предмета до самого себе і як відносини між предметами. Подібність речі самій собі виражає її якісну визначеність, індивідуальність. Але, разом з тим, передбачає наявність інших речей, тобто відмінність.

В гносеологічному аспекті відмінність відображається в суб’єктивній здатності розуму до відрізнення, – за словами Дж. Локка, найнеобхіднішому «із всього, що тільки може привести до істинного пізнання» [4, с. 71].

Однак, як відмічав Р. Декарт, хоча пізнання і передбачає розрізнення речей, воно не передбачає адекватного пізнання цих речей.

В логічному аспекті відмінність – це тип відносин, що характеризуються властивостями антирефлексивності та симетричності. В широкому сенсі – це відносини, двоякі до відносин подібності. У вузькому сенсі – відносини, додаткові до відносин типу рівності або тотожності. Із змістовної точки зору відмінність об’єктів в широкому сенсі означає їх неспівпадання за якими-небудь дискримінуючими властивостями. При цьому факт відмінності об’єктів за цими ознаками не виключає подібності цих же об’єктів за іншими ознаками, оскільки для подібності об’єктів А і Б достатньо, якщо перетин множин ознак того та іншого буде не пустим. Однак одночасне співіснування подібностей і відмінностей можливе тільки для відмінності в широкому сенсі. Відмінність об’єктів, взята у вузькому сенсі, виключає їх подібність, і навпаки.

На думку І. Канта, відрізнити які-небудь речі і пізнавати відмінності між речами – це не одне й те ж. Перше не потребує здатності до судження, друге ж потребує. Причому судження відмінності, за І. Кантом, завжди є негативним.

Подібність може бути частковою, коли ми розглядаємо предмети як однакові за окремими властивостями, або загальною, коли предмети розглядаються як однакові у всій сукупності основних властивостей [2, с. 23].

Для того, щоб провести порівняння правових об’єктів, необхідно: а) обрати предмети, що будуть порівнюватися; б) встановити їх істотні та неістотні ознаки; в) співставити об’єкти відповідно до обраної підстави і встановити ознаки подібності та відмінності; г) сформулювати висновок про подібність та відмінність об’єктів, про те, які нові властивості виявлені в даних об’єктах; д) пояснити виявлені при порівнянні відносини подібності та відмінності.

Мова йде не про механічне виявлення спільних або відмінних рис, а про ефективність та доцільність дослідження. Для того, щоб порівняння мало значення, потрібно знайти те, що має значення для об’єкта, що вивчається [3, с. 235].

Поняття подібності пов’язане з поняттям відмінності, оскільки в самому сенсі самоподібності об’єкта полягає головний фактор його відмінності з іншим об’єктом. Таким чином, будь-яка подібність містить в собі відмінність. З іншого боку, відмінність об’єкта від інших об’єктів завжди містить в собі подібність, оскільки відрізнення об’єктів є процесом розрізнення їх самоподібності.

Отже, об’єкти порівнювані в тому випадку, якщо вони мають схожі і відмінні риси. Перш за все, слід відзначити, що наявність хоча б однієї спільної риси є обов’язковою передумовою порівняння. Без цього проводити порівняння неможливо. Стосовно відмінних рис справа полягає в іншому. Ми досліджуємо об’єкти в різних країнах, – відповідно вони виникали і розвивалися під національним

впливом і тому не можуть бути ідентичними. Ситуація, коли об'єкти не мають жодної спільної риси зустрічається досить рідко. Перш за все, вона можлива при мікропорівнянні.

При проведенні макропорівнянь слід також приділяти достатню увагу конфігурації схожих та відмінних рис порівнюваних об'єктів. Так, чим більша кількість правових систем включається в дослідження, тим більший рівень абстрагування. Аналіз великої кількості випадків з метою виявлення подібностей та відмінностей призводить до спрощення та неповного пояснення.

Питання про об'єктивні передумови порівняння має принципове значення. Розуміння їх дилем і пошук вирішення сприяє удосконаленню порівняльно-правових досліджень. На сьогоднішній день відмінності між правовими системами різних держав значно зменшується, йде процес їх зближення, який обумовлюється інтеграційними процесами в сучасному світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Метафізика / Аристотель. Сочинения. Т.1. – М.: Мысль, 1976. – 320 с.
2. Бартон В. И. Сравнение как средство познания / В. И. Бартон. – Минск: Изд-во БГУ, 1978. – 230 с.
3. Кох Х., Магнус У., Винклер фон Моренфельс. Международное частное право и сравнительное правоведение; пер. с нем. Ю. Н. Юмашева. – М.: Междунар. отношения, 2003. – 480 с.
4. Новая философская энциклопедия [под редакцией В. С. Стёпина]. – М.: Мысль, 2001. – 744 с.
5. Плотников А. М. *Генезис основных логических форм* / А. М. Плотников. – Л.: Изд-во. Ленингр. ун-та, 1967. – 97 с.
6. Сартори Дж. Искажение концептов в сравнительной политологии / Дж. Сартори // Полис, 2003. – №3. – с. 67–71.

А. В. Басов,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевих дисциплін*

*Кримського економіко-правового інституту;
Міжнародний гуманітарний університет*

ОРГАНИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВИНИКНЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ РІЗНОЇ ГЕНЕЗИ

Держава постійно «заклопотана» необхідністю забезпечення безпеки своїх громадян. Проблема стає особливо актуальною у разі виникнення надзвичайних ситуацій (далі – НС), що змушує державні структури застосовувати заходи, які у звичайних умовах є протизаконними – тобто обмежувати конституційні права громадян і організацій, накладати на них додаткові заборони та обов'язки.

Загальнотеоретичні питання діяльності органів внутрішніх справ в умовах дії режиму надзвичайного стану у своїх працях досліджували такі вчені: М. О. Громов (загальні питання діяльності органів внутрішніх справ); В. В. Гуцин (управління органами внутрішніх справ в особливих умовах);

Слід зауважити, що за таких умов значно підвищується роль органів внутрішніх справ. Одна із найважливіших особливостей діяльності даних органів полягає у тому, що ця діяльність може протікати в обстановці, що швидко змінюється та ускладнюється. Успішне виконання завдань, що раптово виникли, можливе лише

при максимальному використанні усіх сил та засобів органів внутрішніх справ, які повинні бути приведені у стан готовності [1, с. 20–22; 2, с. 42–47].

На нашу думку, при виникненні НС, у першу чергу, небезпеці піддаються відразу кілька елементів оперативної обстановки. По-перше, у даному випадку під загрозою опиняються життя і здоров'я багатьох людей, значна кількість державного та іншого майна. По-друге, як правило, порушується встановлений режим роботи організацій, підприємств, установ і життя населення. І по-третє, створюється можливість для вчинення окремими особами протиправних дій. Для попередження й ліквідації зазначених негативних наслідків передбачається залучення значних сил органів внутрішніх справ, а у деяких випадках і сил інших органів виконавчої влади.

Розглядаючи завдання, які виконуються органами внутрішніх справ, ми диференціюємо їх в залежності від стадії (етапу) розвитку НС, що зумовила введення режиму надзвичайного стану.

Так, на стадії зародження НС (природного або соціально-політичного характеру) органи внутрішніх справ, на думку автора, повинні виконувати такі завдання: збирати, аналізувати та оцінювати інформацію про причини виникнення НС, сили й засоби діяльності протидіючих сторін, засоби врегулювання НС; розробляти плани взаємодії з іншими правоохоронними органами та органами державної влади, у разі введення режиму надзвичайного стану; проводити профілактичну (роз'яснювальну) роботу серед населення, лідерів та членів громадських організацій; посилювати охорону громадського порядку, забезпечувати громадський порядок під час проведення масових заходів; здійснювати інші профілактичні заходи.

На стадії загострення НС: мобілізувати усі сили та засоби органів внутрішніх справ; забезпечувати особовий склад необхідними матеріально-технічними та фінансовими ресурсами; організувати управління й нормальне функціонування підрозділів та сил органів внутрішніх справ, що прибули з інших регіонів країни; притягувати до кримінальної відповідальності організаторів, підбурювачів та активних учасників протиправних дій; проводити інші заходи, що спрямовані на припинення протиправних дій та нормалізацію обстановки.

На стадії ліквідації НС та негативних наслідків: надавати необхідну допомогу постраждалим; здійснювати охорону майна підприємств, установ, організацій та громадян, що залишилося без нагляду; надавати допомогу органам державної влади під час ліквідації наслідків НС; проводити розшук осіб, що зникли безвісті; аналізувати недоліки у роботі підрозділів органів внутрішніх справ під час існування НС; здійснювати інші заходи, спрямовані на нормалізацію обстановки.

Також, завдання, що виконують органи внутрішніх справ в умовах дії режиму надзвичайного стану, можна розкрити відповідно до основних напрямків їх діяльності. Так, щодо забезпечення охорони громадського порядку та громадської безпеки на органи внутрішніх справ покладено виконання таких заходів: поновлення й підтримання встановленого громадського порядку, запобігання, припинення злочинів та інших протиправних дій; здійснення заходів щодо охорони громадського порядку в місцях розселення евакуйованого населення; здійснення заходів щодо запобігання та припинення групових порушень громадського порядку; запобігання й припинення можливих злочинів та адміністративних правопорушень у зоні дії режиму надзвичайного стану; розшук та затримання осіб, які підозрюються у скоєнні правопорушень [3, с. 374–376; 4, с. 69; 5; 6].

Щодо забезпечення регулювання дорожнього руху: організувати регулювання і безпечний рух транспорту на автомобільних шляхах під час виникнення НС, що зумовлює введення режиму надзвичайного стану; забезпечувати безпечний рух транспорту під час проведення евакуації населення та транспортування матеріальних цінностей; видавати спеціальні перепустки для проїзду на територію дії режиму надзвичайного стану; встановлювати контрольно-перепускні пункти для забезпечення перепускного режиму на територію дії режиму; організувати охорону затриманого транспорту; проводити на автотранспортних підприємствах роз'яснювальну роботу щодо особливостей організації дорожнього руху на території дії режиму надзвичайного стану [3, с. 374–376; 4, с. 69; 5; 6; 7].

Слід зазначити, що у нормативних актах, які регламентують діяльність органів внутрішніх справ, завдання органів внутрішніх справ у разі виникнення НС визначаються не досить чітко. Також, як свідчить практика ліквідації НС, органи внутрішніх справ виконують невластиві їм завдання та функції. Так, наприклад, згідно з п. 15 Закону України «Про міліцію», на міліцію покладається обов'язок здійснювати заходи щодо врятування людей та ліквідації наслідків аварій, пожеж, катастроф, стихійних лих. Проте, одразу ж виникає питання: за рахунок яких сил та засобів слід це робити? Зауважимо, що в Україні існують інші органи, які відповідають за врятування людей та ліквідацію наслідків НС. Так наприклад, у ст. 3 Закону України «Про аварійно-рятувальні служби» [8], у переліку основних функцій аварійно-рятувальних служб названі – пошук і рятування людей на уражених об'єктах і територіях, надання їм в можливих межах невідкладної, у тому числі медичної допомоги. Органи внутрішніх справ не мають відповідного матеріально-технічного та фінансового забезпечення для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків НС. Відносно органів внутрішніх справ мова може йти тільки про надання (у межах наявних можливостей) допомоги, участь у реалізації заходів, спрямованих на ліквідацію НС техногенного та природного характеру. Тому ми погоджуємося з думкою тих вчених, які вважають, що органи внутрішніх справ повинні тільки сприяти проведенню невідкладних заходів з ліквідації наслідків НС.

Роблячи підсумок зазначимо, що для усунення існуючих недоліків у законодавстві необхідно точно і чітко сформулювати та нормативно закріпити шляхом прийняття відомчого нормативного акту коло завдань і межі діяльності органів внутрішніх справ під час виникнення НС, що зумовлюють введення режиму надзвичайного стану. Усунути цей недолік можна лише шляхом прийняття кодифікованого нормативно-правового акту, затвердженого на рівні МВС України, який би містив усі основні правові принципи, завдання, функції та норми, що стосуються діяльності органів внутрішніх справ під час дії режиму надзвичайного стану. На нашу думку, таким нормативно-правовим актом повинна стати загальна Настапова «З організації роботи підрозділів органів внутрішніх справ під час дії режиму надзвичайного стану».

ЛІТЕРАТУРА

1. Гижевский В. К. Назначение и организация деятельности дежурной службы ОВД : лекция. – К. : НИИ РИО КВШ МВД СССР, 1988. – 40 с.
2. Громов М. А., Белоусов В. А. Проблемы организации взаимодействия сил горрайорганов внутренних дел в особых условиях / М. А. Громов // Совершенствование управления органами внутренних дел в особых условиях : [сборник научных трудов Академии МВД России]. – М., 1992. – С. 42–47.

3. Гушин В. В. Правовые и организационные основы обеспечения общественной безопасности в Российской Федерации при чрезвычайных ситуациях : дис. д-ра юрид. наук.: 12.00.02 / В. В. Гушин. – Академия управления МВД России. – М., 1998. – 449 с.4. Гушин В. В. Чрезвычайное положение: административно-правовой аспект : пособие. – М. : ВНИИ МВД России, 1996. – 76 с.

5. Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України : Наказ МВС України № 404 від 28 липня 1994 р. (із змінами).

6. Про заходи щодо подальшого вдосконалення діяльності чергової служби органів внутрішніх справ України : Наказ МВС України № 485 від 18 серпня 1992 р.

7. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 4. – Ст. 20 (із змінами).

8. Про аварійно-рятувальні служби : Закон України від 14 грудня 1999 р. // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 4. – Ст. 25 (із змінами).

9. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 р. № 1550-III // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 23. – Ст. 176 (із змінами).

О. І. Белова,

кандидат юридичних наук, доцент,

заступник директора Кримського економіко-правового інституту,

Міжнародний гуманітарний університет

ПРОБЛЕМА ВИКОНАННЯ ПОЛОЖЕНЬ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ВСТУПУ В ЄС – ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Сутність питання, яке стоїть перед українським політикумом на сучасному етапі полягає у розв'язанні першочергових економічних та фінансових питань для української держави, приєднання до Конвенцій, що закріплюють основні права і свободи людини та громадянина, ратифікування відповідних фінансових міжнародних договорів. Це безперечно є позитивним фактором для розвитку українського законодавства, але тим самим, Україна постає як боржник та зобов'язальний об'єкт перед іншою стороною, тому аналіз відповідності українського внутрішнього законодавства із зовнішнім є важливим моментом на шляху розбудови стабільності нормотворчого характеру.

Перспективи вступу країни до Європейського Союзу визначаються тим, наскільки успішно вона виконує критерії членства Європейського Союзу. Ці критерії отримали назву Копенгагенських критеріїв, оскільки вони були прийняті на засіданні Європейської Ради ЄС у Копенгагені 1993 року і включають три складових, таких як: політичний критерій – «стабільність інститутів, що є гарантантами демократії, верховенства права, прав людини і поваги та захисту прав меншин»; економічний критерій – «існування діючої ринкової економіки, а також спроможність впоратися з конкурентним тиском та ринковими силами в межах Європейського Союзу» та критерій членства – «здатність взяти на себе обов'язки членства, включно з дотриманням цілей політичного, економічного та валютного союзу» [2].

З певними застереженнями можна говорити про те, що Україна починає виконувати деякі складові цих критеріїв. Проте, аналіз чинного законодавства України свідчить, що потрібно внести ряд змін в українське законодавство, прийняти нові нормативно-правові акти з метою приведення законодавства України до «законодавства ЄС». Ці зміни та новели будуть сприяти підвищенню економічних

показників України та рівню демократії, які є необхідними умовами виконання критеріїв членства в ЄС.

Будь-які терміни виконання критеріїв членства в ЄС можуть бути реальними за умови, якщо проводитиметься послідовна та інтенсивна робота, перш за все, з виконання положень Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Союзом, підписана 1994 року [4]. Про конкретні дати можна говорити лише тоді, коли будуть досягнуті конкретні результати.

На даний час на офіційному рівні Україна не ставить перед собою завдання отримати конкретні часові рамки вступу до ЄС. Основна увага приділяється здійсненню внутрішніх перетворень у державі з метою досягнення європейських стандартів. У розробленій та представленій 11 березня 2004 року Концепції «Ширша Європа – сусідство: нові рамки взаємовідносин із нашими східними та південними сусідами» взагалі не йдеться про перспективу членства України в ЄС [6].

Загалом можна передбачити два основних сценарії подальшого розвитку відносин між Україною та ЄС після виконання сторонами положень Плану дій Україна – ЄС.

Сценарій № 1. Оновлення формату відносин і підписання угоди про сусідство між Україною та ЄС, в якій буде максимально насичено зміст формули «все крім членства», що означатиме або повну відсутність спеціального пункту стосовно перспективи майбутнього членства або загальне посилення на статтю 49 Договору про Європейський Союз без її конкретизації стосовно України.

Сценарій № 2. Оновлення формату відносин і підписання угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, яка буде містити більш чітке згадування про перспективу членства в ЄС. У цьому сенсі вона може бути дещо подібною до Європейських угод, але відрізнятися від них більш ретельно викладеними умовами й етапами інтеграції, просування якими буде вимагати посилення механізмів моніторингу й структурованого політичного діалогу [2].

Досягнення кожного з цих етапів буде означати розширену можливість користування ресурсами ЄС у вигляді участі в Програмах, до яких мають доступ країни-члени ЄС. Останнім з етапів, що передбачаються Угодою про Асоціацію може бути визнання асоційованої держави державою-кандидатом із відкриттям перспективи переговорів про вступ. Таким чином, Угода про Асоціацію не пропонувала б перспективу членства у найближчому майбутньому, але й не виключала б перспективи членства взагалі. Перспективною, за умов нинішніх реалій, для України могла б стати формула «брати участь у всьому, крім інституцій» [Див. 8]. Вона передбачає суттєве просування вперед за рамки Угоди про партнерство та співробітництво й, у цілому, перехід із траєкторії партнерства на траєкторію наближення до членства. Через специфіку нового історичного моменту правовий формат цієї моделі не може повторювати Європейські угоди початку 1990-х років і передбачає значний елемент творчості та політичної волі з боку ЄС в умовах його зосередженості на внутрішньому інституційно-управлінському реформуванні й відповідальній стадії процесу розширення [1].

Найкращим варіантом був би вихід на просунуте концептуальне бачення подальшого процесу наближення України до ЄС з урахуванням: існуючої Угоди про партнерство і співробітництво; максимального використання інших інструментів, що не пов'язані з членством; закріплення принципів диференціації, етапності;

можливого застосування компенсаторних механізмів у вигляді поступового доступу до окремих програм ЄС в сфері освіти, науки, культури, громадянського суспільства, підтримки малого і середнього бізнесу тощо; визнання можливості майбутнього членства (без визначення часових рамок) за умови виконання критеріїв членства, визначених ЄС (у варіанті Копенгагенських критеріїв з можливими доповненнями й деталізацією); перспективи переходу до нових договірних відносин між Україною та ЄС за форматом Угоди про Асоціацію, яка б означала застосування більш сучасного правового інструменту наближення до ЄС, що виходив би за рамки партнерства.

Як вважають у країнах Центральної і Східної Європи, ситуація нагадує скоріше нову «залізну завісу» у Європі, цього разу економічну, і вона опускається у супереч всім угодам про їхнє асоційоване членство в ЄС, митним послабленням і постійним бажанням Брюсселя прийняти ці країни в ЄС [7].

Європейська інтеграція є магістральним напрямом розвитку континенту, який визначає як ситуацію в самій Європі в третьому тисячолітті, так і її місце у світі. Від часу свого заснування 1957 року Європейський Союз поступово перетворився на один з найпотужніших фінансово-економічних і політичних центрів світу, ключовий компонент новостворюваної архітектури європейської безпеки, ядро системи європейських цінностей і стандартів.

На сучасному етапі європейська інтеграція і членство в Європейському Союзі є стратегічною метою України тому, що це є найкращим способом реалізації національних інтересів, побудови економічно розвинутої і демократичної держави, зміцнення позицій у світовій системі міжнародних відносин.

Саме тому для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентної спроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Основними політичними вигодами послідовної європейської інтеграції для нашої держави стане зміцнення стабільності демократичної політичної системи та її інститутів, модернізація правового поля і забезпечення прозорості національного законодавства, поглиблення культури демократії і повага до прав людини тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Економіка зарубіжних країн : підручник. – [2-ге вид] / А. Філіпенко, В. Вергун, І. Бураківський та ін. – К. : Либідь, 1998. – 324 с.
2. Україна – Європейський Союз : зовнішньоекономічна діяльність і перспективи співробітництва. – К., 2009. – 58 с.
3. Немець Л. М., Заволока Ю. Ю. Економічна і соціальна географія України : навчально-методичний комплекс / Л. М. Немець. – Харків, 2009. – 68 с.
4. Економіка України у 1998 році : документи. – К., 2004. – 437 с.
5. Україна на роздоріжжі [за редакцією Л. Хоффманна]. – К. : Фенікс, 2000. – 74 с.
6. Україна на міжнародній арені : збірник документів : у 2-х томах. Т. I. – К., 1996–1997. – 328 с.
7. Пьяцоло Д. Восточная Европа между трансформацией и вступлением в ЕС: анализ реформаторских требований [Электронный ресурс] / Даниэль Пьяцоло // ПТПУ. – 2002. – № 2. – Режим доступа: www.ptpu.ru.
8. Prodi, Romano. A Wider Europe – a Proximity Policy as the key to stability [Електронний ресурс] / Romano Prodi. – Виступ Президента Європейської комісії (Brussels, 5 December 2002). – Режим доступу: http://europa.eu.int/comm/external_relations/w49/1html

*А. А. Березовський,
кандидат юридичних наук, доцент,
директор Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ЗЛОЧИННІСТЬ: ОПИС ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ПРОБЛЕМИ

1. Основними компонентами системи кримінально-правового впливу на злочинність, зокрема, визначаються:

- 1) суб'єкти – особи та інституції, що реалізують вплив;
- 2) об'єкти – те, на що направлений вплив;
- 3) зміст впливу, який уособлюється застосуванням диференційованих заходів кримінально-правового впливу.

2. Питання суб'єктного складу кримінально-правового впливу на злочинність видається дискусійним. Наукова полеміка у цьому напрямку виливається у визначення суб'єктів кримінально-правових відносин тощо.

Надбання сучасних розробок кримінального права дозволяють дещо по-іншому переосмислити роль та зміст кримінально-правових заходів з точки зору їх змісту та суб'єктів застосування. Останнім часом однією із тенденцій у розвитку сучасного кримінального права називають посилення приватних начал у кримінальному праві, іноді навіть говорять про початок дрейфу кримінального права від публічного права до приватного або ж про диспозитивність у кримінальному праві.

3. В наукових колах представлено позицію, згідно якої об'єктом кримінально-правового впливу слід вважати злочинність та її конкретні прояви – суспільно-небезпечні діяння та особи, які їх вчинили. У даному випадку осіб, які вчинили злочини, в якості об'єкту кримінально-правового впливу розглядають як «інтегративне збірне уособлення особистісних якостей носіїв кримінальної діяльності». Іншими словами, на відміну від вчених, які розглядають окрему особистість як об'єкт впливу, певними вченими доводиться теза про те, що кримінально-правовий вплив є більш дієвим на макрорівні, ніж на рівні індивідуальному. При цьому не заперечується можливість та важливість впливу на окрему особистість засобами кримінального права.

Розглядаючи особистість злочинця в якості об'єкту кримінально-правового впливу, В. Н. Бурлаков відзначає, що «кінцевим результатом такого впливу є формування соціально-позитивних якостей та навиків правомірної поведінки. Тільки так можливо знову інтегрувати злочинця у суспільство, і це, власне кажучи, і є метою виправлення його особистості».

Важливим аспектом дискусії про об'єкт кримінально-правового впливу є положення, що згідно з міжнародними стандартами, кримінально-правовий вплив може здійснюватися не тільки на фізичних, але й на юридичних осіб. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (Палермо, 2000) рекомендує державам учасникам застосування щодо юридичних осіб, які притягуються до відповідальності, відповідних ефективних кримінальних або некримінальних санкцій, які здійснюють стримуючий вплив, включаючи грошові санкції. Практика притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб напрацьована у США, Франції, ФРН та ін. Точаться наукові дискусії з цього приводу і серед

учених пострадянського простору. Необхідність включення до суб'єктів злочину юридичних осіб відстоюється багатьма вченими, зокрема, С. Г. Келіною, А. В. Наумовим, Б. В. Волженкіним, А. С. Нікіфоровим, В. М. Смітєнко, О. Дудоровим. Про неможливість та недоцільність такого підходу зазначають Н. Ф. Кузнєцова, Л. Брич, Г. Ілюшина.

4. Визначаючи зміст кримінально-правового впливу підкреслюють його системний та багатоплановий характер. Зокрема, вказують на те, що зміст кримінально-правового впливу на злочинність обумовлений також метою впливу. На думку В. Ф. Ширяєва, єдиний результат є інтегративною властивістю системи заходів кримінально-правового впливу. Систему цих заходів він визначає як сукупність обмеженої кількості елементів, які мають основний або допоміжний характер та об'єднані результатом її спрямованості, вираженим у цілях покарань, регламентованих КК РФ.

Не зовсім погоджуючись з тим, що спрямованість заходів кримінально-правового впливу виражається виключно у цілях покарань, все ж таки зазначимо, що системність кримінально-правового впливу передбачає узгодженість заходів та переслідування *єдиної* мети. В науковій літературі зазначається, що заходи кримінально-правового впливу є якісно неоднорідними та наділені різною функціональністю, що дозволяє говорити про їх різне цільове призначення. Тому при аналізі сутності кримінально-правового впливу виділяють проміжні цілі застосування окремих заходів та кінцеву мету впливу в цілому.

5. В науковій літературі представлена думка про доцільність розмежування активної та пасивної форм кримінально-правового впливу. Активна передбачає безпосередню цілеспрямовану реалізацію норм кримінального права по відношенню до особи, винної у вчиненні злочину, а відтак характеризується суворою нормативністю. Пасивна припускає вплив на злочинність опосередковано, наприклад, у випадку досягнення загальної превенції як мети покарання.

Кримінально-правовий вплив на злочинність має як каральний, так і не каральний характер, не завжди пов'язаний із кримінальною відповідальністю.

Кримінально-правовий вплив реалізується шляхом контролю та виховання (умовне засудження, примусові заходи виховного характеру) та забезпечення безпеки (примусові заходи медичного характеру).

Кримінально-правовий вплив реалізується й за рахунок застосування заохочувальних норм (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, та так звані спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені відповідними статтями Особливої частини КК України – ст. 255, 258 та ін.) та «виправдання» наднормативної, але соціально-схвалюваної поведінки (необхідна оборона, крайня необхідність, затримання особи, яка вчинила злочин тощо).

6. Характерною є позиція, згідно якої кримінально-правовий вплив визначається як реакція суспільства та держави на вчинення злочину та характеризується *зовнішніми* (нормативність, імперативно-обов'язковий характер реалізації з елементами диспозитивності) та *внутрішніми* (наявність проміжних цілей та єдиної кінцевої мети – стримання злочинності; поєднання каральних (покарання як засіб виправлення та недопущення вчинення нових злочинів) та некаральних заходів (заходів контролю, виховання, забезпечення безпеки, заохочення, стимулювання правомірної поведінки тощо) ознаками.

*О. К. Галицкая,
старший преподаватель кафедры
криминального права, процесса и криминалистики
Института национального и международного права,
Международный гуманитарный университет*

СПОСОБЫ ПРЕСТУПНОГО ЗАГРЯЗНЕНИЯ ВОД

Насущной проблемой в современном мире является взаимодействие человека и природы. Одной из глобальных экологических проблем является загрязнение вод, приводящая к деградации естественных водных экосистем и истощению водных ресурсов государства. Особое значение для данного вида экологического преступления является способ совершения преступного загрязнения вод. В литературе отмечается, что криминалистическое понимание способа совершения преступления в определенной мере отличается от уголовно-правового его истолкования. Когда мы говорим о способе совершения преступного загрязнения вод, целесообразнее использовать положения криминалистического учения о способе совершения преступления.

По мнению Г. Г. Зуйкова «способ совершения преступлений представляет собой ситуационно повторяющийся комплекс взаимосвязанных действий преступника, которые детерминированы условиями внешней среды, качествами личности преступника, свойствами предмета посягательства и другими факторами, направленными на подготовку к совершению преступления, на его сокрытие и непосредственно на совершение и охватываются единым замыслом» [1, с. 95–96]. Н. Ф. Герасимовов рассматривает, способ совершения преступления как обусловленный (детерминированный) целым рядом субъективных и объективных факторов комплекс действий субъекта (субъектов) по подготовке, совершению и сокрытию преступного деяния» [2, с. 346–347]. Н. П. Яблоков подчеркивает, что «данная система оставляет характерные следы вовне, позволяющие с помощью криминалистических приемов и средств получить представление о сути происшедшего, своеобразии преступного поведения правонарушителя, его отдельных личностных данных и соответственно определить наиболее оптимальные методы решения отдельных задач раскрытия преступления» [3, с. 46].

Способ преступления можно рассмотреть, как многообразное явление не имеющего абсолютного значения. Проявление многообразия явления выражается в том, что лицо может совершить преступление иного вида, чем оно совершало раньше, или другим способом, или способом частично измененным. При этом мы не должны исключать сведения о типичном, повторяющемся, что характеризует способ совершения преступления.

Как отмечает Л. Я. Драпкин: «Чем более конкретно криминалистическое описание способа совершения преступления, чем более оно насыщено разнообразной и редкой информацией, тем выше уровень ее вероятности при использовании в процессе выдвижения версий и большее доказательственное значение при их проверке» [3, с. 143–153.]. Способ совершения преступлений характерен как для умышленных, так и для неосторожных преступлений. Способ совершения преступления, носит ситуационный характер. Проявление ситуационного характера, заключается в поведении виновного, особенностей ситуаций, возникающих до и

после совершения преступления, и иных обстоятельств она может быть полноструктурной и неполноструктурной. Г. Г. Зуйков пишет: «В структуре способа совершения умышленных преступлений удается выделить систему действий, иногда и воздержания от них, либо совокупность тех и других, характеризующих поведение преступника во время подготовки, в момент преступления и сокрытия его следов» [4, с. 16]. При неполноструктурном способе один, а то и два из этих элементов (подготовка к совершению преступления либо сокрытие) могут отсутствовать. Основным элементом способа преступного загрязнения вод является сброс, то есть поступление вещества в сточных водах в водный объект. Наиболее распространенными способами загрязнения являются :

- ненадлежащая эксплуатация накопителей отходов (например, переполнение емкости, прорыв дамбы);
- аварии в промышленных системах канализации;
- нарушений целостности магистральных продуктопроводов;
- проведения работ в водоохраных зонах водных объектов.
- загрязнения вод нефтепродуктами при затоплении судна.

В заключении вышеизложенного, необходимо сделать вывод, что способ совершения преступления является ядром механизма преступления, под которым понимается сложная (многоэлементная) динамическая система, образуемая действиями субъектов преступления, направленными на достижение преступного результата, в отношении конкретного объекта посягательства, а также действиями потерпевшего и иных лиц, в том числе случайно оказавшихся на месте преступления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зуйков Г. Г. Исследование способов совершения преступлений и уклонения от ответственности как предпосылка повышения эффективности планирования расследования / Г. Г. Зуйков // Версии и планирование расследования : межвузовский сборник научных трудов [под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина]. – Свердловск : СЮИ, 1985, с. 95–96.
2. Герасимов И. Ф. Общие положения методики расследования преступлений / Криминалистика : учебник для вузов; [под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина]. – М. : Высш. шк., 2000. – С. 346–347.
3. Драпкин Л. Я. Некоторые вопросы процесса проверки следственных версий / Л. Я. Драпкин / Проблемы уголовного процесса и криминалистики. – Свердловск : СЮИ, 1973. – С. 143–153.
4. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления / Г. Г. Зуйков // Социалистическая законность. – 1971. – № 11. – С. 16.

Т. О. Голоядова,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права та державного управління
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

Багато сучасних дослідників відзначають той факт, що раніше і до теперішнього часу у світі все частіше почали виникати фінансово-економічні кризи. Так, за оцінками аналітиків, відтоді і до середини 1990-х років вони мали місце у 80 країнах [4, с. 17]. У наступні роки відбулися східноазійська фінансова криза 1997 р.,

європейська валютна криза 1992 р., мексиканська облігаційна криза 1994 р., російська криза 1998 р. (що поширилася і на сусідні країни, зокрема на Україну), фінансова криза в Аргентині 2002 р., глобальне охолодження економіки 2001–2002 рр. і, нарешті, найбільш глибока з усіх перелічених – глобальна фінансово-економічна криза, що розпочалася у США в 2007 р., перекинулася на Європу й охопила у 2008–2009 рр. всі інші країни світу. Такі частота і нерівномірність виникнення фінансових криз роблять їх принципово відмінними від описаних ученими циклічних коливань і нестабільності, притаманних нормальному розвитку світової фінансово-економічної системи [5, с. 19].

В Україні, за даними МВФ, цей показник складає 36,5 % ВВП, але при цьому слід враховувати одну важливу особливість: за відсутності достовірного обліку боргу сектору загального державного управління в нашій країні фахівці МВФ для міжнародних порівнянь використали борг центрального уряду. Реальний же показник боргу з урахуванням усіх рівнів державного управління (включаючи місцеві борги та борги фондів соціального страхування) є істотно більшим і вже перевищив середній рівень для країн з ринками, що формуються. І хоча в Україні поки що відсутні проблеми з виконанням боргових зобов'язань, будь-які несприятливі чинники зовнішнього чи внутрішнього характеру (загострення боргової кризи в ЄС, погіршення фінансового стану вітчизняних банків, некерована девальвація гривні, істотне збільшення дефіциту бюджету, трансформація умовних зобов'язань держави в прямий борг тощо) можуть значно погіршити платоспроможність України та підірвати її фінансову стабільність [3, с. 5–7].

В цілому світові тенденції фінансово-економічного розвитку є надзвичайно важливими для України, оскільки національна економіка нашої держави має удвічі вищий, ніж у середньому в світі, рівень залежності від світового господарства, що характеризується величиною зовнішньоекономічних потоків відносно ВВП.

Згідно Закону України «Про державний бюджет України на 2013 рік» від 06.12.2012 р. додатковий ресурс бюджету насамперед буде спрямований на вирішення ряду питань соціального характеру:

- підвищення пенсійного забезпечення – 18,7 млрд. гривень;
- виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам та тимчасової допомоги дітям – 9,3 млрд. гривень;
- запровадження нових розмірів мінімальної заробітної плати, підвищення окладів працівникам бюджетних установ – 9,8 млрд. гривень.

В аспекті позитивних тенденцій розвитку економіки в бюджеті 2013 року враховано:

1. Зниження ставки податку на прибуток з 21 % до 19 %, а для суб'єктів індустрії програмної продукції – до 5 %, що зменшить податкове навантаження на платників податків та сприятиме детінізації економіки.

2. Надання державою податкової соціальної пільги, що зменшить податкове навантаження на платників податків, у сумі 5 млрд. гривень.

3. Податковий кредит з податку на доходи фізичних осіб в сумі 179,5 млн. гривень, що надасть можливість відшкодувати громадянам витрати на навчання у закладах освіти, частину сплачених відсотків за іпотечним кредитом та інші витрати, передбачені Податковим Кодексом.

4. За рахунок дій податкових пільг та преференцій у 2013 році суб'єкти господарювання отримають додатковий фінансовий ресурс у розмірі понад 70,4 млрд. гривень [1].

Кризові чинники можуть пливати на стан державних фінансів України за такими основними напрямками:

– збільшення потреби в бюджетних ресурсах для підтримки системоутворюючих суб'єктів економіки, фінансування програм антикризового управління економікою й підтримки вразливих верств населення;

– звуження потенціалу зовнішнього й внутрішнього ринків позикових капіталів, що ускладнюватиме залучення нових позик державою з метою рефінансування наявних боргів, та істотне підвищення вартості нових запозичень [2, с. 32].

В умовах тривалого нерозв'язання боргових проблем єврозони та тісної пов'язаності вітчизняної економіки з європейською оцінка вразливості державних фінансів та потенціалу стабілізаційної бюджетної політики в умовах України набуває особливої актуальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про державний бюджет України на 2013 рік : Закон України від 06.12.2012 р. № 5515-VI
2. Артьомов Т. І. Методологічна анатомія глобальної фінансово-економічної кризи. Артьомов // Економічна теорія. – 2011. – № 2. – С. 16–33.
3. Богдан Т. П. Стабілізаційна бюджетно-податкова політика та особливості її застосування в Україні / Т. П. Богдан, І. В. Богдан // Фінанси України. – 2012. – № 7. – С. 3–16.
4. Бураковський І. В. Глобальна фінансова криза : уроки для світу та України / І. В. Бураковський, О. В. Плотніков. – Х. : Фоліо, 2009. – 304 с.
5. Сіденко В. Модифікація світової економіки під впливом новітніх факторів глобальної трансформаційної кризи / В. Сіденко // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 18–29.

*К. В. Громовенко,
заместитель директора Экономико-правового колледжа
Международного гуманитарного университета;
соискатель кафедры международного права и
международных отношений Национального университета
«Одесская юридическая академия»*

ОСТ-ИНДСКИЕ КОМПАНИИ КАК ПРООБРАЗ ЧАСТНЫХ ВОЕННЫХ И ОХРАННЫХ КОМПАНИЙ

С середины прошлого века возникла стойкая тенденция передачи части функций вооруженных сил и служб безопасности государств частным военным и охранным компаниям (ЧВОК). К их услугам все чаще обращаются коммерческие компании, межправительственные, региональные и неправительственные организации, причем и в первом, и втором случае речь идет о деятельности за пределами государства регистрации в условиях вооруженного конфликта, постконфликтного урегулирования, гуманитарных операций или близких к ним ситуациях, когда применяются нормы международного гуманитарного права [3, с. 176]. Привлечение ЧВОК к участию в вооруженных конфликтах отражает тенденции в реформировании организации вооруженных сил, и влечет потребность в изменении в классическом подходе к кругу законных участников вооруженных конфликтов.

Монопольные Ост-Индские компании возникли в Англии (1600–1874), Голландии (1602–1798), Франции (1664–1794), ряде других государств. Политика предоставления исключительных прав была частью формирования нового типа

экономических отношений и, в широком смысле, становления национальных государств в Европе.

Экономическая и военно-политическая составляющие деятельности английской Ост-Индской компании (далее – Компания) не раз становилась предметом рассмотрения как в исторических, экономических и политологических исследованиях. В настоящем исследовании отражены как традиции британского описания цивилизаторской миссии Англии [6, с. 10], так и отечественные исторические исследования [2, с. 8]. Необходимо отметить, что в последние годы интерес к политической составляющей деятельности английской Ост-Индской компании активизировался как в области исторических, так и правовых исследований [4, с. 7], что свидетельствует о своевременности обращения к данной проблематике.

Всем Ост-Индским компаниям предоставлялись значительные полномочия, в том числе по созданию собственных вооруженных сил и права вести войну. Так, объединенная Ост-Индская компания Голландии для торговли на Востоке в 1602 г. получила хартию Генеральных штатов. Согласно Хартии, Компания имела право вести войну, заключать мир, захватывать территорию и строить форты. Таким образом, компания стала могущественным инструментом войны и захвата [5, с. 53].

Английская Ост-Индская компания демонстрирует нам две разновидности использования частной компании в военных целях. Более изученной является предоставление ей государством права не только на создание и использование собственных вооруженных формирований для защиты своих факторий, но и для военных действий по захвату новых территорий. Компания была вынуждена создать сильную сухопутную армию после ряда первоначальных успехов французов, и эта армия под командованием Роберта Клайва разгромила многократно превосходившие ее численно войска союзника французов – наваба Бенгальского.

Другая разновидность военной деятельности Ост-Индской компании – принуждение индийских государств к найму войск компании и английских военных специалистов. Каждый из этих видов деятельности заслуживает отдельного анализа.

Военно-политическую деятельность Ост-Индской компании можно условно разделить на три этапа: 1) утверждение на территории Индии и конкуренция с другими европейскими государствами (XVII – первая половина XVIII вв.); 2) подчинение индийских территорий с помощью субсидиарных договоров (вторая половина XVIII – первая половина XIX вв.); 3) установление британского суверенитета в Индии.

Первый этап военной деятельности английской Ост-Индской компании связан с преодолением запретов Тордесильясского договора, отдавшего Мировой океан в руки Пиренейских держав (Тордесильясский договор между Испанией и Португалией был заключен в 1494 г. и одобрен буллой папы Юлия II в 1506 г. Согласно договору, обнаруженные в процессе Великих географических открытий земли были разделены между Испанией и Португалией, и судам других государств было запрещено появляться в морях, принадлежащих пиренейским монархам. Договор стал формальным в результате колонизационной деятельности Англии, Франции и Голландии в XVII в. и был официально отменен в 1777 г.) и отстаиванием своих прав в конкуренции с Францией и Голландией. На протяжении XVII в. между факториями англичан, французов и голландцев велись открытые военные действия. Право вести военные действия изначально получила голландская компания, что обеспечило ей успех на первых этапах борьбы. В 1637–1641 гг. голландцы обла-

дали наиболее сильными позициями в регионе (договор Тернаде). Взаимоотношения компаний между собой обуславливались не только их собственной военной мощью, но и взаимоотношениями европейских государств между собой. Именно взаимоотношения Англии, Нидерландов и Франции привели в итоге к поражению голландской и французской Ост-Индских компаний.

Важно рассмотреть также военно-политическую составляющую взаимоотношений британской Ост-Индской компании с индийскими территориями. В 1612 г. англичане впервые в ультимативной форме потребовали предоставления себе права создания факторий на территории Индии, захватив индийское судно с богатым грузом и паломниками. 21 октября 1612 г. был подписан договор между английской Ост-Индской компанией и правительством Гуджарата.

Значимость деятельности Компании в продвижении интересов Англии демонстрируется взаимоотношениями Компании и государства в этот период. В 1771 г. Компания обратилась к парламенту за ссудой. Распространение власти Компании в Индии оказывается уже делом не только Компании, но и всего государства. Решение о помощи Компании становится предметом ожесточенного соперничества между тори и вигами, которые вынуждены были пойти на компромисс и принять Акт об управлении Индией 1773 г., согласно которому Ост-Индская компания изменила свой статус. Отныне она становилась не просто торговой компанией с рядом государственных полномочий, но владельцем на индийской территории. Политическая деятельность Компании отныне контролировалась непосредственно правительством.

С этого момента начинается новый этап в военной деятельности Компании, продвигавшей интересы Англии в Индии. Отношения с подчиненными территориями оформлялись с помощью так называемых субсидиарных договоров, которые представляют собой специфическую форму найма военной силы. Согласно этим договорам Ост-Индская компания предоставляла индийским государствам свои войска в обмен на субсидии на их содержание.

Рост военно-политического могущества Компании сопровождался и обеспечивался усилением ее вооруженных сил. С 1772 года генерал-губернатор Бенгальского президентства Уоррен Гастингс начинает быстрое развёртывание войск Компании. На 1796 год войска Компании насчитывали 70 тыс. человек, в том числе 13 тыс. британских войск и 57 тыс. индийских (24 тыс. в Бенгальском президентстве, 24 тыс. в Мадрасском, 9 тыс. в Бомбейском). Вместе с тем Бенгальская армия использовалась за границей – на Яве и Цейлоне, а также для помощи Мадрасской армии во время Первой англо-майсурской войны 1791 г. По сравнению с солдатами индийских правителей солдаты Компании получали более высокое жалованье.

В 1796 году под давлением совета директоров в Лондоне войска были сокращены, однако к 1806 году вновь увеличились, дойдя до 158 500 чел. (24 500 британских войск, и 134 тыс. индийских).

Дополнением этих войск стали «иррегулярные силы» в 1846 году была набрана пограничная бригада на Северо-Западе, в 1849 – Панджабские иррегулярные силы, 1854 г. добавились иррегулярные формирования Нагпура (после его аннексии), и после аннексии Авадха в 1856 г. – иррегулярные силы Авадха.

Подводя итоги исследованию военной составляющей деятельности Компании, мы можем констатировать, что предоставление военных полномочий частной компании государством имеет серьёзную традицию в истории европейских государств. Деятельность английской Ост-Индской компании является примером

наиболее масштабной передачи государством своих военных функций частной организации. Анализ деятельности Компании показывает, насколько эффективной может оказаться подобная передача функций для решения колониальных задач государства – территориальное завоевание Индии было осуществлено силами частной торговой компании, которой были предоставлены военные функции.

С другой стороны, наем индийскими княжествами войск английской Ост-Индской компании также является формой передачи частной компании военных функций государства. Эта форма деятельности Компании демонстрирует сложный вариант принудительного наёмничества в виде договоров о субсидиях на содержание английских войск в индийских княжествах. Опасности подобного варианта взаимоотношений государства и частной компании очевидны, поэтому система коллективной безопасности на международном уровне в XX веке обратилась к кантовским максимам вечного мира, среди которых – требование запрета кредитования государством частных компаний, деятельность которых может включать военную составляющую. Использование ЧВОК должно включать в себя понимание возможных опасных последствий их деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Договор Ост-Индской компании Голландии с султаном Тернате [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Suedostasien/XVII/16001620/Dogovor_Ternate_1607/text.phtml?id=2.
2. Ерофеев Н. А. Империя создавалась так... Английский колониализм в XVIII в. / Н. А. Ерофеев. – М. : Наука, 1964. – 176 с.
3. Кауя А. Юридический статус участников частных военных компаний через призму статуса комбатанта / А. Кауя // Российский ежегодник международного права. – Специальный выпуск, 2009. – СПб. : СКФ «Россия-Нева», 2010. – С. 381.
4. Криворучко А. В. Изменение правового статуса Ост-Индской компании и колонизация Индии в 1600–1758 годах / А. В. Криворучко // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 528–536.
5. Лосев Ю. И. Экономическая и политическая деятельность Ост-Индской компании в Индии: XVII-начало XVIII в.: дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.03 / Ю. И. Лосев. – М. : РГБ, 2003. – С. 53.
6. Тарле Е. В. Очерки истории колониальной политики западноевропейских государств (конец XV – начало XIX в.) / Е. В. Тарле. – М.–Л. : Наука, 1965. – 429 с.

*Д. Ю. Дворніченко,
викладач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

ТУРЕЦЬКИЙ ВИМІР СУЧАСНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ГРЕЦІЇ

Конфлікт з Туреччиною був традиційною складовою частиною зовнішньої політики Греції. Сприйняття сусідньої держави як ворога домінувало протягом багатьох десятиліть і не могло не позначитися на процесі прийняття відповідних внутрішньополітичних і зовнішньополітичних рішень. Туреччина традиційно представляла собою головну військову загрозу для національних інтересів та територіальної цілісності Греції. Саме через сприйняття протягом багатьох десятиліть Туреччини як ворога, довгий час в Греції існував найвищий показник (7 %) військових витрат на душу населення [1, с. 75].

Приєднавшись до процесу європейської інтеграції, Греція доклала чимало зусиль, щоб перешкодити Туреччині вступити в ЄЕС. Греція відкрито не підтримала заявку Туреччини на членство в ЄЕС і неодноразово чинила тиск на інші європейські країни, які дотримувалися протилежної позиції в цьому питанні. Важливу роль зіграла Греція і при прийнятті Європейським парламентом у червні 1987 року резолюції, яка визначила однією з умов для надання Туреччині статусу кандидата для вступу до ЄС виведення військ з Кіпру.

Під тиском Греції, в травні 1988 року у відповідній резолюції Європейського парламенту щодо Кіпру було відзначено, що окупація Туреччиною Північного Кіпру розглядається як головна перешкода для нормалізації відносин з турецькою стороною. Рішення Європейської комісії щодо заявки Туреччини на членство в ЄЕС, озвучене в 1989 році, вказувало, що Туреччина неготова до вступу. Зазначений документ пов'язував позитивний результат переговорів відносно даного питання безпосередньо з процесом нормалізації грецько-турецьких відносин, а також розв'язанням кіпрської проблеми [2, с. 114].

До 1992 року Греція неодноразово вказувала на порушення прав і свобод людини в Туреччині, які повинні були, на думку грецького керівництва, стати серйозною підставою для ненадання країні фінансової допомоги з боку ЄС. У грудні 1994 грецький уряд відкрито виступив проти підписання угоди про формування митного союзу між Туреччиною та ЄС. Загостривши відносини не тільки з Туреччиною, але й зі своїми європейськими партнерами, які були зацікавлені у підписанні договору, а також зіткнувшись зі спробами ряду країн-членів ЄС обійти грецьке вето, Греція в 1995 році була змушена зняти заперечення проти вступу Туреччини в митний союз з ЄС. Але через рік Греція заблокувала процес надання фінансової допомоги ЄС, яка призначалася Туреччині згідно з договором про митний союз через кризу навколо острова Іміа / Кардак, в ході якої у січні 1996 року був знятий встановлений на острові грецький прапор і замість нього піднято турецький [3, с. 156].

Тому, варто відзначити, що до другої половини 1990-х років членство в ЄС розглядалося Грецією як суттєва перевага і важіль тиску на Туреччину. Формування Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗПБ) та включення положення про колективну оборону в договір про створення ЄС, на якому неодноразово наполягала Греція, розглядалися нею як ще один тактичний вииграш, що означало посилення і захист Греції в разі військової загрози з боку Туреччини. Таким чином, ЄС неодноразово ставав заручником грецької догматичної політики [4, с. 344].

Трансформація зовнішньополітичних установок Греції щодо Туреччини була здійснена в 1996 році, коли до влади в Афінах прийшов уряд Констандіноса Сімітіса. Греція з послідовного противника євроінтеграційних прагнень Туреччини стала одним з найактивніших прихильників політики залучення останньої до співпраці з ЄС. Особливе значення в налагодженні грецько-турецьких відносин відіграли події серпня 1999 року, коли територія Туреччини зазнала серйозних руйнувань в результаті землетрусу в Ізміті та Стамбулі. Активна допомога Греції в ліквідації наслідків трагедії призвела до появи так званої «дипломатії землетрусів», в результаті чого намітилося поступове потепління і зростання взаємних симпатій у відносинах обох країн [5, с. 261].

Не зупинившись на досягнутому та продовжуючи зближення зі своїм сусідом, грецьке керівництво в листопаді 1999 року звернулося до турецької сторони з про-

позицією налагодження співробітництва в сфері так званої «низької» політики. Міністри закордонних справ двох сусідніх держав, Георгіос Папандреу та Ісмаїл Сем в тому ж році домовилися про заснування комітетів, що були покликані сприяти співробітництву в питаннях туризму, захисту навколишнього середовища, культурного обміну та протидії злочинності, зокрема, тероризму. Поступово грецька позиція щодо Туреччини втрачає яскраво виражений емоційний окрас і знаходить прагматичну і раціональну основу.

В процесі європеїзації зовнішньої політики Греції вирішальним став саміт ЄС в Хельсінкі (грудень, 1999 рік), на якому грецьке керівництво продемонструвало відхід від націоналістичної і традиціоналістської політики, яка складалася переважно з загроз і вето, до більш зваженої європеїзованої зовнішньополітичної позиції, яка проявилася у підтримці діалогу та зближенні зі своїм історичним антагоністом. Греція не тільки відмовилася від своїх заперечень в питанні отримання Туреччиною статусу кандидата, але і виступила за її якнайшвидше залучення в процес європейської інтеграції. У спільному комюніке, що було прийняте на саміті в Хельсінкі, Греція схвалила процеси модернізації та демократизації, які відбувались в Туреччині, а також виступала за приєднання останньої до ЄС за умови, що всі прикордонні суперечки між двома державами, що стосуються розмежування континентального шельфу, будуть розглянуті в Міжнародному суді ООН [6, с. 178].

У досить короткий період часу Греція з запеклого опонента перетворилася на рішучого прихильника вступу Туреччини в ЄС. Підтримавши ініціативу надання Туреччині статусу кандидата на саміті в Хельсінкі 1999 року, Греції вдалося позбутися ролі блокуючої держави, яка змушена в силу непримиримості своєї позиції залишатися в ізоляції і без підтримки інших країн-членів ЄС. Тепер відповідальність за відмову прийняття Туреччини в ЄС покладалася одноосібно не на Грецію, а на ЄС в цілому, як одну із сторін переговорного процесу з Анкарою. Новий підхід щодо Туреччини сприяв інтернаціоналізації або європеїзації низки спірних питань у грецько-турецьких відносинах.

На саміті ЄС, що проходив в Брюсселі в 2004 році, Греція підтвердила свою роль як одного з найактивніших адвокатів Туреччини, проголосувавши разом зі своїми європейськими партнерами за початок переговорного процесу і необхідність надання «рамки для переговорів з Туреччиною». Від Туреччини вимагалось і надалі підтримувати дружні відносини з сусідніми державами, а також підтверджувалася висунута на саміті в Хельсінкі (1999 р.) умова щодо звернення до Міжнародного суду в ООН у разі неможливості знаходження компромісу в спірних територіальних питаннях [7, с. 117].

Більше того, європеїзація зовнішньої політики Греції відносно Туреччини принесла і конкретні раціональні плоди. У 2001 році між турецькою компанією BOTAS і грецькою – DEPA був підписаний меморандум про співпрацю, який передбачав будівництво з'єднувального трубопроводу між Туреччиною і Грецією в якості одного з елементів Інтерконнектора Туреччина-Греція-Італія (ITGI). Значення подібних інфраструктурних перетворень було підкреслене Європейською комісією, яка розглядала підписання контракту між Грецією і Туреччиною як ключову умову для реалізації проекту. Завдяки досягнутій з турецькою стороною домовленістю, Греція отримала можливість стати країною-транзитером газу, який надходив із азербайджанського родовища Шахдені в інші європейські держави [8, с. 8].

Отже, нова стратегія Греції представляла собою суттєвий поворот від догматичної до зваженої зовнішньої політики. Грецька політична еліта усвідомила, що безпека і національні інтереси Греції прямо пропорційно залежать від того, наскільки наближена Туреччина до Європи. Відхід від моделі «зіткнення цивілізацій» до початку інтенсивного діалогу з європейською Анкарою створив реальні можливості для вирішення протиріч між двома сусідніми державами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Βαλινάκη Γ. Εισαγωγή στην Ελληνική Εξωτερική Πολιτική, 1974–1989, εκδ. Σιδέρης, 2004. – 420 σ.
2. Ιωακείμης Π.Κ. Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση 1981–1996. Θεμέλιο, 1997. – 265 σ.
3. Ηρακλείδης Α. Ασπονδοί Γείτονες. Ελλάδα-Τουρκία: Η Διένεξη του Αιγαίου, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2007. – 468 σ.
4. Karopoulos P., Lazaretou S. Modelling the Demand for Greek Defence Expenditure: An Error Correction Approach, Cyprus Journal of Economics, Vol. 6. – 1993. – No. 1. – P. 73–86.
5. Κυπριακή Δημοκρατία 50 χρόνια // Επιμέλεια: Χ. Περικλέους. Αθήνα: Παπαζήση, 2010. – 796 σελ.
6. Ιωακείμης Π.Κ. Η θέση της Ελλάδας στο διεθνές, ευρωπαϊκό και περιφερειακό σύστημα. – Αθήνα: Θεμέλιο, 2007. – 210 σ.
7. Arvanitopoulos C. Turkey's Accession to the European Union: An Unusual Candidacy. Springer, 2009. – 215 p.
8. Featherstone K. Politics and policy in Greece: the challenge of modernisation. Taylor & Francis, 2006. – 281 p.

Н. М. Денисяк,

*викладач кафедри цивільного та господарського права і процесу
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВИКОНАВЧОГО НАПИСУ В СУЧАСНІЙ ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ПРАКТИЦІ

На сучасному етапі побудови громадянського суспільства в Україні особливого значення набуває конституційне положення про те, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Тому одним з найголовніших завдань української держави є не лише проголошення, а й захист законних прав громадян. Від створення ефективного механізму захисту соціальних, політичних економічних прав та свобод громадян багато в чому залежить поступальний рух економіки, підвищення матеріального добробуту населення [1, с. 123].

Інститут виконавчих написів має тривалу історію і належить до несудових форм захисту інтересів кредиторів за безспірними зобов'язаннями, підтвердженими документами, що не викликають жодних сумнівів щодо їх достовірності. Відповідно до ст. 18 Цивільного кодексу України захист цивільних прав юридичних та фізичних осіб здійснюється нотаріусом шляхом учинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом [2, с. 347].

На теоретичному та практичному рівнях проблемні питання виконавчого напису у нотаріальному процесі досліджували як вчені радянського періоду, зокрема: І. О. Дзера, В. В. Комаров, К. С. Юдельсон, А. Ф. Клейман, Е. Б. Ейдінова, М. А. Кабанова та ін, так і вчені сучасного періоду: В. М. Аргунов, С. Я. Фурс, Л. К. Радзієвська, В. В. Комаров, В. В. Баранкова, А. М. Єрух, Н. В. Круковес, Ю. В. Нікітін та ін.

Порядок захисту суб'єктивних цивільних прав може здійснюватися у двох основних формах: судовій та позасудовій. Згідно зі статтями 16–19 Цивільного

кодексу України захист цивільних прав та інтересів здійснюється судом, Президентом України, органами державної влади, органами влади АРК, органами місцевого самоврядування, нотаріусом або шляхом самозахисту.

Оспорювання боржником виконавчого напису після відкриття виконавчого провадження є обов'язковою підставою для зупинення виконавчого провадження за п. 4 ст. 34 Закону України «Про виконавче провадження», про що державний виконавець виносить постанову, яка затверджується начальником відповідного відділу ДВС. Виконавче провадження зупиняється до вирішення судом питання по суті [3, с. 13].

Для вчинення виконавчого напису, особу слід встановлювати за паспортом громадянина України, паспортом громадянина України для виїзду за кордон, національним паспортом іноземця або документом, що його замінює, посвідкою на проживання особи, яка мешкає в Україні, але не є громадянином України та можливо за іншими документами, якщо це не суперечить діючому законодавству України. Особа неповнолітнього, до 16 років, встановлюється за свідоцтвом про народження за умови підтвердження, хоч би одного з батьків про те, що ця особа є їх дитиною [4, с. 48].

Дієздатність фізичної особи перевіряється, по-перше, шляхом встановлення віку та відповідної дієздатності особи, по-друге, нотаріус повинен впевнитись, що особа розуміє значення своїх дій та спроможна керувати ними.

Юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установи документів та закону. У разі, якщо набувачем є юридична особа, нотаріус повинен перевірити, чи відповідає нотаріальна дія, яка вчиняється, обсягу цивільної правоздатності юридичної особи та чи вистачає повноважень у особи, яка представляє юридичну особу, для чого вимагає установчі документи, які передбачають повноваження та посвідчують службове становище або довіреність.

У разі коли представник діє за довіреністю, нотаріус на примірнику довіреності або її копії, що залишаються у справах нотаріуса, робить відмітку про перевірку дійсності довіреності за даними Єдиного реєстру доручень, посвідчених у нотаріальному порядку, з обов'язковим зазначенням ідентифікаційного номера перевірки.

Нотаріус вчиняє виконавчі написи тільки у разі одночасного виконання обох умов, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем; за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років. Якщо для вимоги, за якою видається виконавчий напис, законом встановлено інший строк давності, виконавчий напис видається у межах цього строку.

Строки, протягом яких може бути вчинено виконавчий напис, обчислюються з дня, коли у стягувача виникло право примусового стягнення боргу.

Скарга по виконавчому напису подається до відповідного суду за місцезнаходженням державної нотаріальної контори чи робочого місця приватного нотаріуса в 10-денний строк з дня вчинення неправильної нотаріальної дії. Тому при зверненні стягувача з виконавчим написом раніше 10-денного терміну з дня його вчинення він може бути оскаржений, але після – ні.

Законодавством конкретно не передбачено, яким чином державний виконавець може дізнатися про існування такої скарги. Тому на практиці досить часто виникають питання, стосовно того, хто поставить до відома державного виконавця

про оскарження виконавчого напису нотаріуса. Зрозуміло, що таке повідомлення протирічить інтересам стягувача і від нього важко очікувати такої заяви. В даному випадку доцільно, щоб боржник звернувся до суду з відповідним клопотанням, а суд направив до виконавчої служби повідомлення, що дана скарга прийнята до розгляду і це буде вважатися підставою для зупинення виконавчого провадження.

Виконавчий напис виконується на загальних, підставах, з дотриманням процесуального порядку вчинення виконавчих дій. При вчиненні виконавчого напису нотаріус повинен перевірити, чи подано на обґрунтування стягнення документи, зазначені у Переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів.

Вчинення виконавчого напису є нотаріальною дією, спрямованою на надання документу виконавчої сили. За юридичною природою виконавчий напис є розпорядженням нотаріуса про примусове виконання зобов'язання по сплаті грошових сум чи передачі майна. Визначаючи значення цієї нотаріальної дії, слід зазначити, що вчинення виконавчого напису є одним із проявів здійснення нотаріатом завдань попереджувального правосуддя, що дозволяє не доводити справу до суду шляхом усунення або зниження ймовірності виникнення спорів. Функція попереджувального правосуддя визнана як постулату діяльності європейського нотаріату.

Для одержання виконавчого напису подаються: а) оригінал нотаріально посвідченого правочину; б) другий примірник претензії кредитора, що направлена боржнику самостійно або через нотаріуса, з доданим поштовим повідомленням про вручення поштового відправлення, на якому повинна бути відмітка відділення зв'язку про вручення претензії або про повернення, із зазначенням причин повернення; в) для вчинення виконавчого напису на договорі іпотеки іпотекодержатель повинен також документально підтвердити, що майно, на яке звертається стягнення, не належить державному чи комунальному підприємству або підприємству, більш як 50 відсотків акцій (часток, паїв) якого перебуває у державній власності.

Нотаріус вчиняє виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років. Якщо для вимоги, за якою видається виконавчий напис, законом встановлено інший строк позовної давності, виконавчий напис видається у межах цього строку.

Специфіка виконавчого напису нотаріуса обумовлена його подвійною правовою природою як виду нотаріального акту і виконавчого документа.

У цьому зв'язку в сучасній правозастосовній практиці актуальними є питання щодо особливих вимог, які висуваються до виконавчих написів нотаріусів висуваються законодавством про нотаріат і державну виконавчу службу при відкритті виконавчого провадження.

Таким чином, при вчиненні виконавчого напису нотаріусами може бути використана інформація з Єдиних та Державних реєстрів інформаційної мережі Міністерства юстиції України, а саме: Державного реєстру іпотек, Державного реєстру обтяжень рухомого майна, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна. Використання цієї інформації надасть можливість нотаріусу мати повну та актуальну інформацію для вчинення виконавчого напису, а учасникам цивільного обороту – можливості ефективної реалізації виконавчого напису [5, с. 20].

ЛІТЕРАТУРА

1. Безсмертна Н. Виконавчий напис як один із способів захисту суб'єктивних прав / Н. Безсмертна // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Юридичні науки, 2007. – 275 с.

2. Другова В. Удосконалення правового регулювання звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом вчинення виконавчого напису / В. Другова // Юридичні і політичні науки. – 2009. – Вип. 44. – 176 с.
3. Єщенко А. Вчинення виконавчих написів нотаріусом / А. Єщенко // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2005. – № 1. – С. 380.
4. Єщенко А. Вчинення виконавчих написів нотаріусом / А. Єщенко // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2005. – № 4. – С. 450.
5. Майданик Р. Виконавчий напис нотаріуса як спосіб захисту цивільних прав : теорія і практика застосування / Р. Майданик // Бюлетень Мініюста України. – 2009. – № 8. – 223 с.

Л. В. Діденко,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

При здійсненні правосуддя у цивільних справах, суд, учасники цивільного процесу здійснюють різні процесуальні дії, вступають у відносини між собою. Оскільки зміст процесуальних дій суду, інших суб'єктів процесуальної діяльності, а також порядок їх здійснення регламентуються нормами цивільного процесуального права, то ці відносини набувають форму правових.

Об'єкт правовідносин – це те, заради чого виникають певні правовідносини. Ними можуть бути різноманітні матеріальні та нематеріальні блага, які здатні задовольнити потреби уповноважених суб'єктів.

Існують різноманітні погляди на те, що є об'єктом цивільних процесуальних правовідносин. Одні автори вважають процесуальну діяльність суб'єктів, другі – матеріально-правові відносини, які захищаються судом, треті розрізняють загальні і спеціальні об'єкти [1]. До загального об'єкта відносять спір про право між учасниками матеріально-правових відносин, а до спеціальних – блага, на досягнення яких направлені права і обов'язки учасників процесу: порядок судочинства або фактичні дані (докази), необхідні для здійснення правосуддя.

Не може бути об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, перш за все, процесуальна діяльність, оскільки в ній реалізуються права і обов'язки, які в сукупності становлять зміст процесуальних правовідносин. З цих же причин не можна вважати об'єктом процесуальних правовідносин суб'єктивні права і обов'язки.

Твердження про те, що об'єктом цивільних процесуальних відносин виступають матеріально-правові відносини, які захищаються судом, також вважаються недостатньо обґрунтованими. Основу цих висновків становить достатньо механічний підхід до визначення співвідношення матеріальних і процесуальних правовідносин змісту і формі. Як форму реалізації матеріальних правовідносин, процесуальні правовідносини розглядати ні в якому разі не можна.

Оскільки існування процесуальних правовідносин не обумовлене існуванням матеріально-правових відносин. Процесуальні правовідносини виникають у зв'язку з розглядом цивільної справи і не пов'язані з матеріальними правовідносинами.

Вирішуючи питання про об'єкт цивільних процесуальних правовідносин, більш правильно виходити із необхідності виділення загального об'єкта для всіх цивільних процесуальних правовідносин і спеціальних об'єктів для всіх цивільних процесуальних правовідносин [2].

Розвиваючись на основі фактичного динамічного складу – процесуальних дій суду та учасників цивільного процесу, система цивільних процесуальних правовідносин, направлена на один загальний об'єкт. Таким об'єктом виступає мета цивільного судочинства. Зокрема, в статті 2 ЦПК України вказані завдання цивільного судочинства.

Для окремих процесуальних правовідносин можна виділити спеціальні об'єкти, наприклад, свій спеціальний об'єкт мають правовідносини за участю свідків і експерта, прокурора, органів державної влади та місцевого самоврядування.

Таким чином, проблема об'єкта цивільних процесуальних правовідносин в науці цивільного процесуального права має певну специфіку.

З приводу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин в літературі існують різні точки зору.

Перш за все, заслуговує на увагу класифікація суб'єктів. Тут суд виступає як обов'язковий суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин, як орган правосуддя. Що ж стосується інших осіб, які беруть участь у цивільній справі, то тринадцять років існувала думка, що поряд зі сторонами і третіми особами, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору і які їх не заявляють, існують сторони (позивачі) «в процесуальному розумінні». До них відносили прокурора, який подав позов, а також органи державної влади, яким законом надано право захищати права та інтереси інших осіб. Прихильники цієї точки зору С. Абрамов, М. Гурвіч, В. Тадевосян вказували на те, що в цих випадках позивач не є суб'єктом спірних матеріальних правовідносин, а оскільки він користується процесуальними правами і має процесуальні обов'язки, то його потрібно кваліфікувати як «позивача в процесуальному розумінні» [3]. Недолік цієї думки міститься в тому, що оскільки позов поданий на захист інтересів певної фізичної або юридичної особи, то саме ця особа і буде позивачем у справі.

Критерій для класифікації цивільних процесуальних правовідносин міститься в тому, на захист чийх саме інтересів та або інша особа приймає участь у цивільній справі. Виходячи із цього критерію, суб'єкти процесуальних правовідносин необхідно розділяти:

1) ті, які беруть участь у справі для захисту своїх власних прав і законних інтересів (до них відносяться сторони і треті особи);

2) ті, які беруть участь у справі з метою захисту державних або суспільних інтересів (прокурор, органи державної влади та місцевого самоврядування);

3) ті, які беруть участь у справі в якості представників сторін;

4) ті, які надають допомогу суду у встановленні фактичних обставин справи (свідки, експерти, перекладачі).

Такої думки дотримуються Н. А. Чечіна, А. Ф. Козлов, В. П. Мозолін, Д. Р. Джалілов, А. Ф. Клейнман.

Іншими авторами була висловлена точка зору, згідно з якою представники сторін не входили в коло суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, а також в коло осіб, які беруть участь у справі в зв'язку з тим, що вони діють в інтересах своїх довіритель, здійснюють їхні процесуальні права, а тому їхні довіритель і є суб'єктами процесуальних правовідносин.

Інші вчені А. Ф. Козлов, Д. М. Чечот, навпаки, розширювали коло суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин [4]. Так, вони відносили до суб'єктів процесуальних правовідносин, з однієї сторони, суд як головний і вирішальний суб'єкт процесуальної діяльності, а з іншої сторони – громадян, органи держави, які беруть участь у цивільному процесі і виступають носіями цивільних прав і обов'язків.

Досліджуючи питання суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, необхідно пам'ятати про різницю в їхньому процесуальному становищі. Ця різниця проявляється у відмінностях функцій, цілей і характеру процесуальної діяльності кожного з них. Суд в усіх правовідносинах виступає як головний основний суб'єкт, який займає головне положення в процесі, оскільки від нього залежить здійснення тих або інших процесуальних дій сторін і інших учасників процесу [5]. Особи, які беруть участь у справі, є самостійними і не залежать від інших учасників процесу, маючи свій юридичний інтерес у справі. Цей інтерес може бути спрямований на захист своїх особистих прав і свобод, або ж на захист прав, свобод і інтересів інших осіб, що охороняються законом. За цією ознакою, особи, які беруть участь у справі, діляться на дві групи: особи, які мають матеріально-правовий інтерес у справі (це сторони, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору), та особи, які мають тільки процесуальний інтерес у справі (це треті особи, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору, представники сторін і третіх осіб, органи і особи, яким згідно із законом надано право виступати на захист прав, свобод і законних інтересів інших осіб).

ЛІТЕРАТУРА

1. Чечот Д. М. Участники Гражданского процесса / Д. М. Чечот. – М., 1960 – С. 10; Ринг М. П. К вопросу о гражданских процессуальных правоотношениях / М. П. Ринг // Уч. зап. ВІУОН. – М., 1963. – Вып. 16. – С. 72; Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения / Н. Б. Зейдер. – М., 1965. – С. 53.
2. Проблемы науки гражданского процессуального права [под ред. В. В. Комарова]. – Харьков : Право, 2002 – С. 112.
3. Гурвич М. А. К вопросу о предмете науки советского гражданского процесса / М. А. Гурвич // Ученые записки ВІУОН. – 1955. – Вып. 4. – С. 28–59.
4. Клейнман А. Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права / А. Ф. Клейнман. – М. : изд-во Московского университета, 1967. – С. 16.
5. Кройтор В. А. Гражданский процесс / В. А. Кройтор. – Харьков, 2003. – С. 48.

*V. Dronov,
International Humanitarian University*

SPECIAL RULES FOR FOREIGN NUCLEAR-POWERED SHIPS AND SHIPS CARRYING NUCLEAR OR OTHER INHERENTLY DANGEROUS OR NOXIOUS SUBSTANCES

Foreign nuclear-powered ships and ships carrying nuclear or other inherently dangerous or noxious substances shall, when exercising the right of innocent passage through the territorial sea, carry documents and observe special precautionary measures established for such ships by international agreements (article 23 of The United Nations Convention on the Law of the Sea 1982) [1]. Ukraine ratified the United Nations Convention on the Law of the Sea 1982 the Law of Ukraine on June, 3, 1999 [2].

According to the article 9 of the Constitution of Ukraine «International treaties in force, consented by the Verkhovna Rada of Ukraine as binding, shall be an integral part of the national legislation of Ukraine» [3].

So, what international agreements can be applied in this case?

First of all, we will stop on the Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal (Basel Convention) of 1989 (has come into force on May, 5, 1992) [4]. Ukraine has joined to Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal (Basel Convention) of 1989 on July, 1, 1995 [5]. The Basel Convention states, that «The State of export shall notify, or shall require the generator or exporter to notify, in writing, through the channel of the competent authority of the State of export, the competent authority of the States concerned of any proposed transboundary movement of hazardous wastes or other wastes. Such notification shall contain the declarations and information specified in Annex V A, written in a language acceptable to the State of import. Only one notification needs to be sent to each State concerned» [4].

«State of export» according to this Convention means a Party from which a transboundary movement of hazardous wastes or other wastes is planned to be initiated or is initiated; «State of import» means a Party to which a transboundary movement of hazardous wastes or other wastes is planned or takes place for the purpose of disposal therein or for the purpose of loading prior to disposal in an area not under the national jurisdiction of any State; «State of transit» means any State, other than the State of export or import, through which a movement of hazardous wastes or other wastes is planned or takes place [4].

Each State of transit which is a Party shall promptly acknowledge to the notifier receipt of the notification. It may subsequently respond to the notifier in writing, within 60 days, consenting to the movement with or without conditions, denying permission for the movement, or requesting additional information. The State of export shall not allow the transboundary movement to commence until it has received the written consent of the State of transit. However, if at any time a Party decides not to require prior written consent, either generally or under specific conditions, for transit transboundary movements of hazardous wastes or other wastes, or modifies its requirements in this respect, it shall forthwith inform the other Parties of its decision pursuant to Article 13. In this latter case, if no response is received by the State of export within 60 days of the receipt of a given notification by the State of transit, the State of export may allow the export to proceed through the State of transit». It follows from the text of article, that the state of export cannot begin transportation without the corresponding allowance of the state of transit, thus norms of international law will be already broken at the moment of an exit of a ship from port of the state of export, instead of at crossing border of the territorial sea of the state of transit.

The Basel Convention stipulates a case when transportation is carried out by the state being the party, through territory of the state not being the party. In that case «Item 1 of article 6 of the Convention is applied mutatis mutandis» [4].

The important role in questions of transportation of nuclear materials is played by the International Atomic Energy Agency (IAEA) (the Charter is accepted in 1956, it is actually created in 1957) [6]. Ukraine is a member of International Atomic Energy Agency.

According to the Resolution on Code of Practice on The International Transboundary Movement of Radioactive Waste accepted on September, 21, 1990: It is the sovereign right of every State to prohibit the movement of radioactive waste into, from or through its territory [7].

From the text of this article it is possible to draw a conclusion, that the state through which territory transportation is made should be notified on planned transportation as, without such information it cannot allow or forbid it).

Thus, words « the Sovereign right of each state is to forbid transportation of radioactive waste products in, from or through its territory » [7] mean, that any state can take advantage of this right irrespective of, whether it is member IAEA.

Code of Practice on The International Transboundary Movement of Radioactive Waste relies on international standards for the safe transport of radioactive material and the physical protection of nuclear material, as well as the standards for basic nuclear safety and radiation protection and radioactive waste management; it does not establish separate guidance in these areas. Furthermore, this Code, which is advisory, does not affect in any way existing and future arrangements among States which relate to matters covered by it and are compatible with its objectives [7].

It is necessary to attribute to such agreements and the International convention on protection human lives on the sea of 1974 (SOLAS-74). According to this Convention nuclear ship (cargo and passenger) should pass periodic survey not less often than an once in one year, for an establishment of absence of the excessive radiating or other nuclear danger menacing to crew, passengers, the population, waterways, food or water resources. So every ship should have onboard the certificate of safety [8, p. 60].

Among the documents regulating questions of transportation of nuclear materials including questions of their transportation by sea transport, the Convention on physical protection of a nuclear material of 1980 is of great importance. It contains definition of the concept «the international transportation of a nuclear material » – means transportation of a party of a nuclear material by any vehicles which go for limits of territory of the state, whence there is a cargo, since its departure from installation of the sender in this state and finishing arrival on installation of the addressee in the state of final assignment [9].

Conditions of delivery of the allowance to transportation of radioactive materials and special requirements concerning the international and transit transportations of radioactive materials are specified in the law of Ukraine «On use of a nuclear energy and radiation safety». It determines nuclear materials as sources of ionizing radiation, nuclear materials and radioactive waste [10].

According to the Order of the State committee of nuclear regulation of Ukraine «About the statement of the Instruction about the order of delivery of sanctions to transportation of radioactive materials» the allowance is given out by the State committee of nuclear regulation of Ukraine. The application on reception of the allowance is sent by shipper, a carrier, consignee of radioactive materials or the person (legal or physical), working under the order [11].

LITERATURE

1. United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982 [Електронний ресурс] // UN Website. – Режим доступу: www.un.org
2. О ратификации Конвенции Организации объединённых наций по морскому праву 1982 года и Соглашения об имплементации Части XI Конвенции Организации Объединённых наций по морскому праву 1982 года : Закон Украины от 3 июня 1999 г. // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 31. – Ст. 254.

3. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28. 06. 1996р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

4. BASEL CONVENTION on the CONTROL OF TRANSBOUNDARY MOVEMENTS OF HAZARDOUS WASTES AND THEIR DISPOSAL. Basel, 22 March 1989 [Електронний ресурс] // UN Website. – Режим доступу: www.un.org

5. Про приєднання України до Базельської конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням : Закон України від 1 липня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 34. – Ст. 284.

6. The Statute of the IAEA [Електронний ресурс] // IAEA official website. – Режим доступу: www.iaea.org.

7. International atomic energy agency: general conference resolution on code of practice on the international transboundary movement of radioactive waste Adopted September 21, 1990 [Електронний ресурс] // IAEA official website. – Режим доступу: www.iaea.org.

8. Мовчан А. Янков А. Мировой океан и международное право. Правовой режим морских прибрежных пространств / А. Мовчан, А. Янков. – М. : Наука, 1987 г.

9. Конвенция о физической защите ядерного материала 1980 года // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1987. – № 18 (от 6 мая). – Ст. 239

10. Об использовании ядерной энергии и радиационной безопасности : Закон Украины от 08.02.1995 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 12. – Ст. 81

11. Об утверждении Инструкции о порядке выдачи разрешений на перевозку радиоактивных материалов : Приказ Государственного комитета ядерного регулирования Украины от 24.09.2003 № 125 [Электронный ресурс] // Официальный сайт Верховной Рады Украины. – Режим доступа: <http://zakon1.rada.gov.ua>

С. С. Журило,

*асистент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ

В сімейному праві України існує ряд інститутів, що мають за мету забезпечення охорони інтересів неповнолітніх дітей. Особливе місце займають інститути, покликані забезпечити захист прав та інтересів дітей, які залишилися без піклування батьків, що передбачають передачу таких дітей на усиновлення (удочеріння), під опіку (піклування) чи в прийомну сім'ю.

Безумовно, успіх сімейного виховання в значній мірі залежить від злагоженості взаємин між батьками і гармонійної атмосфери в сім'ї. При виборі способу охорони дитинства неповнолітнього, позбавленого батьківського піклування, важливо бачити перспективу його розвитку з урахуванням сучасних досягнень в галузі дитячої психології, фізіології та інших наук.

Разом з тим, розвиток нормативної бази з питань захисту дітей змушує пред'являти до інституту усиновлення все більш жорсткі вимоги для того, щоб він продовжував залишатися одним з кращих способів вирішення проблем сирітства та беспритульності. Такі інститути, як прийомна сім'я, дитяче містечко, навчальний заклад та інші форми влаштування, також здатні гнучко реагувати на конфліктні ситуації, що неминуче виникають у процесі спілкування з дітьми, які перебувають у важкій життєвій ситуації.

Слід зазначити, що КпШС СРСР [1] не містив легального визначення усиновлення. Тлумачення його норм не дозволяло чітко відповісти на питання, що таке усиновлення. Багато авторів визначали термін «усиновлення» по-своєму. Так, Г. Ф. Шершеневич писав, що під усиновленням розуміється визнання за сторонніми особами юридичного положення законних дітей [2, с. 144].

У свою чергу А. Г. Гойхбарг говорив, що усиновлення – це створення штучних сімейних відносин за відсутності за загальним правилом природного зв'язку [3, с. 163].

У літературі радянського періоду під усиновленням найчастіше розуміли акт усиновлення та розглядали усиновлення: 1) як юридичний факт, акт усиновлення, 2) як інститут сімейного права, 3) як правовідносини [4, с. 191; 5, с. 77; 6, с. 211].

Наприклад, Я. Р. Веберс визнає усиновлення дітей як повноцінну спорідненість в соціальному сенсі, трактуючи при цьому спорідненість в якості зв'язку не природного, а соціального характеру між людьми, не об'єднаними спільністю крові [7, с. 30].

Б. С. Антимонов і К. А. Граве розуміли усиновлення у вигляді «такого юридичного акту, в силу якого між двома особами (усиновлювачем та усиновленою) виникають правові (як особисті, так і майнові) відносини, що існують між батьками і дітьми [8, с. 120].

О. А. Кабиш називає усиновлення «кращою формою виховання дітей», які залишилися без піклування батьків [9, с. 19].

На думку С. А. Муратової, усиновлення являє собою сімейні правовідносини між усиновлювачем та усиновленим, яке за змістом еквівалентно батьківському правовідношенню [10, с. 241].

В. В. Рязанцев називав усиновлення складним юридичним актом, в якому знаходять відображення як воля осіб, які висловили бажання усиновити дитину, батьків, що дали згоду на усиновлення своєї дитини, самої дитини, яка досягла 10-річного віку та інших осіб, встановлених законом, та волі держави, вираженої в рішенні суду. Держава за допомогою судових органів влади безпосередньо виражає свою волю і бере участь у формуванні самого акту усиновлення. Рішення суду входить у зміст акту усиновлення в якості його невід'ємної частини, а не просто дії, яким регулюється усиновлення [11, с. 39].

А. М. Нечаєва говорить про усиновлення також як про акт, породжує виникнення батьківських прав та обов'язків на підставі закону. При цьому під таким актом розуміється сукупність дій майбутніх усиновлювачів та органу, уповноваженої їх вчиняти [12, с. 270].

Найбільш лаконічне визначення усиновлення надано М. В. Антокольською, яка під усиновленням розуміє правовий інститут, покликаний створити між усиновлювачем та усиновленим відносини, найбільш близькі до тих, які виникають між батьками і рідними дітьми [13, с. 289]. Однак це визначення не враховує багатоплановості інституту усиновлення.

У статті 207 Сімейного кодексу України зазначено, що усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого статтею 282 цього Кодексу [14].

Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

Таким чином, усиновлення в даний час має розглядатися, як одна з форм виховання і одночасно як пріоритетна форма влаштування дитини, що залишилась без піклування батьків.

Традиційно усиновлення розглядається як самостійний сімейно-правовий інститут, призначений для забезпечення належного сімейного виховання дітей, що залишилися без батьківського піклування. В даний час численні норми, що містяться в нормативних актах, присвячені усиновленню, різні за галузевою належністю і тому в єдності являють собою комплексний інститут законодавства в широкому сенсі (наприклад, відносини, що стосуються процедури усиновлення, більшою мірою відносяться до сфери адміністративного права, а відповідальність за деякі порушення щодо усиновлення – до кримінального права), у вузькому сенсі, норми СК та ЦК України, присвячені усиновленню, утворюють складний і багатогранний інститут сімейного права.

Соціальне призначення інституту усиновлення полягає у дотриманні прав і законних інтересів неповнолітніх дітей, а також у можливості реалізації почуття материнства, батьківства потенційними усиновителями. Саме природні прагнення задовольнити ці почуття лежать в основі конкретних актів усиновлення. Безумовно, норми інституту усиновлення не призначені тільки для врегулювання відносин за участю бездітних громадян; громадяни, які мають своїх дітей, також можуть бути усиновлювачами і нерідко стають ними.

Роль інституту усиновлення полягає в забезпеченні умов, які сприяють гармонійному розвитку дитини, що дозволяють надати реальну допомогу, перш за все дітям, які залишилися без піклування батьків. При цьому інститут усиновлення включає в себе систему норм, що регулюють відносини по влаштуванню дітей, які залишилися без піклування батьків, а форма устрою – це спосіб визначення юридичної долі дитини за допомогою діяльності певних органів, спрямований та виховання його в сім'ї усиновлювачів.

Під усиновленням можна розуміти також юридичний факт, що встановлюється в судовому порядку і є підставою виникнення комплексу правовідносин, аналогічних за змістом з батьківськими. Це означає, що в результаті усиновлення між усиновителями і його родичами, з одного боку, та усиновленою дитиною, його потомством, з іншого боку, виникають такі ж права і обов'язки, як між батьками та дітьми, а також родичами усиновлювачів за походженням.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що усиновлення є складним юридичним актом, що закріплює рішення суду, винесеного на прохання особи, яка бажає взяти дитину в свою сім'ю, з дотриманням законодавчо визначених умов та порядку винесення такого рішення. Даний юридичний акт породжує певні правові наслідки і спрямований на регулювання особливого різновиду правовідносин, що мають в своєму суб'єктивному складі підстави виникнення, припинення та змісту правових зв'язків між усиновлювачем та усиновленим, схожих з батьківськими правовідносинами, що регулюються нормами як цивільного, так і сімейного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс о браке и семье от 20.06.1969 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0004.html
2. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – М. : СПАРК, 1995. – 556 с.
3. Гойбарг А. Г. Сравнительное семейное право / А. Г. Гойбарг. – М. : Юриздат НКЮ РСФС, 1925. – 420 с.
4. Рясенцев В. А. Семейное право / В. А. Рясенцев. – М. : Юрид. лит., 1971. – 395 с.

5. Мальцман Т. Б. Усыновление по новому советскому законодательству / Т. Б. Мальцман // Ленинские идеи и новое законодательство о браке и семье : тезисы докладов научной конф. – Саратов, 1969. – С. 75–80.
6. Матвеев Г. К. Советское семейное право : учебник / Г. К. Матвеев. – М. : Юрид. лит. 1978. – 240 с.
7. Веберс Я. Р. Понятие родства как основания возникновения прав и обязанностей / Я. Р. Веберс // Вестник МГУ. – 1962. – С. 28–32.
8. Антимонов Б. С. Советское наследственное право / Б. С. Антимонов, К. А. Граве. – М. : Госюриадат, 1955. – 264 с.
9. Кабышев О. А. Усыновление. Опекунство и попечительство над детьми / О. А. Кабышев. – М. : ПРИОР, 1998. – 96 с.
10. Муратова С. А. Семейное право : учебник / С. А. Муратова. – [2-е изд., перераб.]. – М. : Эксмо, 2006. – 355 с.
11. Рязанцев В. В. Правоотношения усыновления в российском семейном праве : [моногр.] / В. В. Рязанцев. – М., 2001. – 276 с.
12. Нечаева А. М. Семейное право : учебник / А. М. Нечаева. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юристь, 2005. – 329 с.
13. Антокольская М. В. Семейное право : учебник / М. В. Антокольская. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юристь, 2002. – 336 с.
14. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
15. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1360768802321912>

А. О. Згама,

*кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри цивільного та господарського права і процесу
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УНІФІКАЦІЇ НОРМ ГОСПОДАРСЬКОГО, ЦИВІЛЬНОГО Й АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСІВ ІЗ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ АКТІВ

У п. 4 розділу IV Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливої судової системи в Україні відповідно до європейських стандартів зазначається, що уніфікація процедур судового розгляду є важливим напрямом удосконалення судочинства, якщо завдання певного виду процесу не вимагає особливих правил [1].

Законодавець перебуває на шляху уніфікації норм Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПКУ) [2], Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПКУ) [3] та Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) [4]. Свідченням цього є внесені зміни до процесуальних кодексів, що стали наслідком прийняття нового закону «Про судоустрій і статус суддів» [5]. Безперечно, уже зроблені спроби узгодження положень кодексів у питанні перегляду судових актів в порядку апеляції мають свої переваги.

Спробуємо проаналізувати положення процесуальних кодексів, які б, на нашу думку, сприяли кінцевій меті будь-якого судочинства – захисту порушених чи оспорюваних прав та законних інтересів осіб.

Так, в адміністративному судочинстві закріплено повноваження апеляційної інстанції з відмови у відкритті апеляційного провадження (п. 4 ст. 189 КАСУ). Окремої норми в ЦПКУ та ГПКУ щодо підстав відмови у прийнятті апеляційної скарги не має. Проте цікавою є позиція Верховного Суду України та Вищого господарського суду з цього приводу. Зокрема питання відмови вирішується

ними на рівні постанов Пленуму. Наприклад, у п. 5 Постанови Пленуму ВГСУ від 17.05.2011 р. № 7 зазначаються обставини, що виключають перегляд судових актів суду першої інстанції апеляційним господарським судом з винесенням з цього приводу відповідної ухвали [6]. У п. 8 Постанови ВСУ від 24.10.2008 р. № 12 також йдеться про можливість відмови судді-доповідача у прийнятті апеляційної скарги [7]. Здавалося б, такий підхід є звичайним формуванням судової практики. Разом з тим варто відмітити, що органи судової влади діють в межах своїх повноважень, визначених, насамперед, нормами процесуальних кодексів та інших правових актів, що мають силу закону. Оскільки ні в ЦПКУ, ні в ГПКУ не визначаються підстави для відмови у прийнятті апеляційної скарги, закріплювати їх на рівні постанов Пленуму не можна, а отже, відповідних прав апеляційна інстанція в цьому плані не має.

Ст. 297 ЦПКУ уповноважує суддю-доповідача в одноособовому порядку вирішувати питання про повернення апеляційної скарги. Аналогічні положення відображені в ст. 189 КАСУ. У господарському процесі апеляційна скарга повертається апеляційним господарським судом у складі колегії суддів, що, на наш погляд, не впливає на ефективність розгляду справ, а лише свідчить про дотримання формальних процедур та сприяє додатковій завантаженості апеляційної інстанції та зайвим витратам держави.

Відповідно до ст. 188 КАСУ і ст. 91 ГПКУ апеляційна скарга разом зі справою надсилається судом першої інстанції до апеляційного суду у триденний строк. Ч. 2 ст. 296 ЦПКУ передбачає, що суд першої інстанції на наступний день після закінчення строку для подання апеляційної скарги надсилає її разом зі справою до апеляційного суду. Один день є досить коротким терміном, зважаючи на велику завантаженість місцевих судів.

Враховуючи специфіку господарської діяльності, господарського обороту, проблем, які постали з фінансовою кризою, нестабільністю позицій, відображених у прийнятих органами державної влади правових актів, великого значення набуває оперативність господарського судочинства на будь-якій його стадії. Відповідно до ст. 102 ГПКУ апеляційна скарга на рішення розглядається у двохмісячний строк, на ухвалу – п'ятнадцятиденний строк з дня постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до провадження. Такий строк розгляду скарг передбачений і ЦПКУ (ст. 303-1). Оскільки в господарському та цивільному судочинстві апеляційний перегляд судових актів здійснюється за правилами повної апеляції, скорочувати строк розгляду апеляційних скарг було б нелогічним. У суддів має бути досить часу, щоб встановити об'єктивну істину по справі, при цьому не варто забувати про можливість подачі учасниками апеляційного провадження додаткових доказів, які підлягають оцінці в загальному порядку. Крім того, заслуговує на увагу положення ч. 2 ст. 303-1 ЦПКУ, яке передбачає право апеляційного суду у виняткових випадках за клопотанням сторони з урахуванням особливостей розгляду справи подовжити строк розгляду справи, але не більш як на п'ятнадцять днів, про що постановляється відповідна ухвала. Адже у судовій практиці трапляються випадки, коли рішення по справі постановляється у визначений законом строк, не зважаючи на недослідженість деяких фактів в силу тих чи інших обставин, які інколи не залежать від волі учасників процесу. Враховуючи вищезазначене, пропонуємо передбачити в ГПКУ можливість суду апеляційної справи у виняткових

випадках у зв'язку зі складністю справи продовжити строк розгляду апеляційної скарги на п'ятнадцять днів.

Реалізацією волевиявлення є можливість позивача відмовитися від позову, апелянта – від апеляційної скарги, примирення сторін. Важливість такого права не викликає сумнівів. Проте неоднозначним є положення ст. 100 ГПКУ, згідно з яким особа, яка подала апеляційну скаргу має право відмовитися від неї до винесення постанови. Разом з тим апеляційний господарський суд має право не приймати відмову від скарги з підстав, визначених у ч. 6 ст. 22 ГПКУ (якщо ці дії суперечать законодавству або порушують чий-небудь права і охоронювані законом інтереси). Таке повноваження господарського суду апеляційної інстанції не відповідає загальним засадам господарського судочинства. Зазначеного обмеження ні в ЦПКУ, ні в КАСУ не має. Крім того ст. 194 КАСУ та ст. 306 ЦПКУ закріплює право позивача відмовитися від позову, право сторін укласти мирову угоду на стадії апеляційного провадження. У зв'язку з відсутністю такої норми в господарському процесі, пропонуємо з цього питання внести зміни до ГПКУ.

ГПКУ встановлює загальний строк розгляду апеляційних скарг, в який суд має провести усі необхідні підготовчі дії для розгляду справи і вже потім призначати справу до безпосереднього розгляду. На відміну від господарського процесу, ст. 301 ЦПКУ і ст. 190 КАСУ за апеляційною інстанцією закріплено обов'язок щодо проведення дій з підготовки розгляду справи. Вважаємо, що стадія підготовчого засідання на стадії апеляційного перегляду має бути факультативною, судді повинні на власний розсуд вирішувати питання про доцільність та необхідність таких дій. Це пов'язано, насамперед, зі специфікою господарського процесу, у якому приймають участь суб'єкти господарювання, чий інтереси, як правило, представляють юридичні служби, контори тощо.

Апеляційний господарський суд не зв'язаний доводами апеляційної скарги й перевіряє законність і обґрунтованість у повному обсязі (ч. 2 ст. 101 ГПКУ). Інше бачення законодавця спостерігається в ЦПКУ (ч. 1 ст. 303) та КАСУ (ч. 1 ст. 195) з відступленням від зазначеного правила у випадку, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального або порушення процесуального права, які є обов'язковою умовою для скасування рішення. Дійсно, враховуючи те, що в апеляційному провадженні, характерному для господарського судочинства, відбувається повний перегляд справи, суддя має перевірити законність та обґрунтованість рішення незалежно від доводів апеляційної скарги. Ознаки повної апеляції в частині повноважень суду апеляційної інстанції має також і змінений цивільний процес. За чинним ЦПКУ апеляційна інстанція позбавлена права направляти справу на новий розгляд до суду першої інстанції. У зв'язку з цим апеляційному суду необхідне досить широке коло прав для виявлення і при наявності усунення судової помилки. Тому логічно обґрунтованим було б закріплення на законодавчому рівні положення щодо його виходу за межі доводів апеляційної скарги. З іншого боку, апеляційний суд не може підміняти по своїй суті суд першої інстанції. Слід врахувати, що одним з основних принципів сучасного судового процесу є принцип диспозитивності, отже, учасники процесу мають зважено підходити до формування доводів апеляційної скарги. Вважаємо, що лише при неправильному вирішенні справи апеляційний суд зобов'язаний вийти за межі цих доводів. В іншому випадку це буде зайвим і не відповідатиме

загальним засадам судочинства. Зазначене сприятиме оперативності вирішення спору та певній дисциплінованості її учасників, оскільки формує усвідомлення останніми, що спір має бути вирішений у суді першої інстанції, а апеляційна інстанція покликана реагувати на неправильність судових рішень.

Маємо переконання, що уніфікація має відбуватися в бік удосконалення будь-якого судочинства, але з урахуванням особливостей кожного з них. Так, наразі законодавець уніфіковано встановив загальне правило, за яким у цивільному судочинстві запроваджено повну апеляцію з позбавленням суду апеляційної інстанції права направити справу на новий розгляд до місцевого суду, як то передбачено і у ГПКУ. Дійсно втілена модель апеляційного оскарження є найбільш прийнятною для господарського процесу, враховуючи його специфіку, що полягає в наділенні апеляційної інстанції саме тими повноваженнями, які необхідні для апеляційного перегляду рішень та ухвал без зайвих формальностей у найкоротші строки. Проте вважаємо, що для цивільного процесу зазначене є неприйнятним, зважаючи на особливий склад його учасників. Адже у такому випадку особі захищати свої права, свободи і законні інтереси набагато важче. Наприклад, якщо справу вирішено за відсутності сторони, не повідомленої належним чином про місце засідання суду, таке рішення є безперечно незаконним (хоча встановити її місцезнаходження на практиці інколи досить складно). При цьому ця особа позбавляється права на розгляд справи тим судом, до компетенції якого вона належить, та її перегляд згодом в порядку апеляції. Крім того, йдеться й про додаткові витрати учасників процесу через необхідність проїзду до апеляційного суду, який знаходиться в обласному центрі, як собі, так і своєму представнику та свідкам, а це є суттєвим аргументом, враховуючи нинішнє матеріальне становище громадян України.

Враховуючи вищевикладене, хочеться наголосити, що завданням уніфікації не є досягнення повного словесного співпадання текстів статей або глав кодексів. Цей процес полягає у забезпеченні тотожності підходів у фіксації правової природи одного й того ж явища. Уніфікація має бути проявом удосконалення господарської, цивільної та адміністративної процесуальної форми, а не безсистемного їх реформування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні від 10 травня 2006 р. № 361/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 19. – Ст. 23., ст. 1376.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07 липня 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41, 41–42, 43, 44–45. – Ст. 1468.
6. Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17 травня 2011 р. № 7 // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 3. – С. 23.
7. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : Постанова Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08>

*Ю. П. Ільїна,
старший викладач кафедри
цивільного та господарського права і процесу
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НОТАРІУСА В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ СНД

Для того, щоб визначити правовий статус нотаріуса в країнах СНД, доцільним є дослідження наукових праць деяких вчених та нормативно-правових актів окремих країн, а саме: Російської Федерації, Республік Білорусь, Молдови, Узбекистану, Азербайджану та Казахстану.

Зазначеному питанню приділено обмаль уваги з боку правників пострадянського простору і підтвердженням цього є вичерпана кількість наукових праць таких вчених як: В. В. Баранкової, М. В. Бондарєвої, В. В. Комарова, І. В. Москаленка, Л. О. Стешенка, Є. Скрипільєва, І. Г. Черемниха, Т. М. Шамби та В. В. Яркова.

Російські правники відносять нотаріусів Російської Федерації до посадових осіб, уповноважених державою на вчинення нотаріальних дій від імені держави. Характерною є думка професора Є. Скрипільєва, який вважає, що: «Нотариус есть должностное лицо, уполномоченное государством или, что одно и то же, законом, совершать и свидетельствовать юридические акты, придавая последним значение актов публичных. Нотариальные услуги, или нотариальные действия, чрезвычайно разнообразны и многочисленны. Если попытаться обобщить их, то увидим, что суть нотариата состоит в государственном признании всякого рода сделок, заключаемых участниками гражданского оборота в подтверждение их прав» [1, с. 38].

Законодавство РФ про нотаріат дещо відрізняється від українського, але й у нас багато прибічників російської моделі організації нотаріату, однак вони теж висловлюють суперечливі думки щодо належності нотаріуса до посадових осіб. Наприклад, В. В. Комаров вважає, що у своїй діяльності нотаріуси реалізують основні завдання нотаріату та належать до органів, що виконують нотаріальні функції. Також вчений зазначає, що нотаріуси є посадовими особами: «Свої повноваження нотаріус реалізує від імені держави, що відбивається в його статусі як посадової особи незалежно від форми організації діяльності» [2, с. 4, 57].

У Росії на сьогодні чинним є змішаний варіант організації нотаріальної діяльності відповідно до Основ законодавства Російської Федерації «Про нотаріат» від 9 лютого 1993 року [3].

Наявність публічного початку в правовій природі російського нотаріату зазначається таким вченими як – Л. О. Стешенком та Т. М. Шамбою й зв'язується з тим, що засвідчені нотаріусами факти й документи здобувають офіційний підтверджений державою владний характер [4, с. 2].

Дане твердження фактично вірне, але слід, все ж таки, звернути особливу увагу на те, що воно звужує розуміння публічності в діяльності нотаріату, не беручи до уваги інші важливі елементи публічної складової статусу нотаріуса.

Крім того, треба погодитись із думкою І. В. Москаленка, який вважає, що не слід пов'язувати публічний початок в діяльності нотаріату лише з офіційним ха-

рактором документів, засвідчених нотаріусом, щоб не переносити акцент у розгляді публічного змісту діяльності нотаріату із причини на наслідок: офіційний характер документа є лише результатом того, що вся діяльність нотаріуса є публічною [5, с. 20].

Як зазначає Г. Г. Черемних, характерним є також, те що питання про поділ нотаріату на державний та приватний в спеціальній літературі належить до дискусійних [6, с. 13], що є, очевидно, відображенням нормативних та правозастосовчих реалій.

Далі розглянемо врегулювання питання щодо визначення правового статусу нотаріуса в Республіці Білорусь. Так, відповідно до Закону Республіки Білорусь «Про нотаріат та нотаріальну діяльність» від 18 липня 2004 року [7] приватні нотаріуси володіють рівними з державними нотаріусами правами, несуть ті ж обов'язки, що і державні нотаріуси при вчиненні професійної діяльності.

Інший різновид нормативного оформлення поділу нотаріату на державний та приватний одержав найбільшого поширення, він багато в чому схожий з попереднім і застосовується в законодавствах Молдови та Узбекистану: врегулюванню правових засад діяльності приватного нотаріату присвячені окремі розділи Закону Республіки Молдова «Про нотаріат» від 8 листопада 2002 року [8] та Закону Республіки Узбекистан «Про нотаріат» від 26 грудня 1996 року [9].

Наприклад, в Республіці Казахстан до травня 2006 року був чинний Закон Республіки Казахстан «Про нотаріат» від 14 липня 1997 року [10], згідно з яким, нотаріат визнавався позадержавним утворенням, що здійснює підприємницьку діяльність з метою захисту інтересів різних суб'єктів права, і був показовим прикладом присвоєння нотаріату нетрадиційних йому функцій, зокрема, одержання прибутку. Подібне правове регулювання призвело в Казахстані до масового відтоку державних нотаріусів до приватного нотаріату із зменшенням кількості державних нотаріусів за вісім років до 16 осіб при їх загальній кількості 1341 нотаріусів.

Але, зовсім інша ситуація існує в Азербайджані, оскільки Закон Азербайджанської Республіки «Про нотаріат» від 14 липня 1997 року [11] не визначає окремі положення щодо обсягу повноважень приватних нотаріусів, а мова ведеться виключно про нотаріусів державних, що, видається, свідчить про штучне звуження компетенції приватних нотаріусів.

Так, в деяких країнах, як підкреслює В. В. Ярков, зокрема в Білорусі та Азербайджані, засіб законодавчого врегулювання приватної нотаріальної діяльності – а саме, визначеність правового статусу, процедури допуску до професії, компетенції приватних нотаріусів на законодавчому рівні – дозволяє вести мову про вторинність та малозначущість приватного сектора нотаріату стосовно державного нотаріату [12, с. 41].

Загальною тенденцією у розвитку пострадянських нотаріатів за твердженням М. В. Бондаревої, можна вважати також розширення сфери впливу «латинської школи» на окремі національні нотаріати, що знаходить відображення у сприйнятті останніми деяких з наступних принципів: здійснення нотаріусами діяльності від імені держави, але без наділення статусом державного службовця; квотування чисельності нотаріусів; об'єднання їх у централізовані організації (нотаріальні палати); повна матеріальна відповідальність нотаріуса за завдану шкоду; страхування нотаріусом професійних ризиків; формалізація норм професійної етики нотаріусів тощо [13, с. 144].

Дослідивши наукові праці видатних правників і законодавство про нотаріат в окремих країнах СНД можна зробити наступні висновки щодо визначення правового статусу нотаріуса, а саме:

– в Російській Федерації є розподіл на державних та приватних нотаріусів, там нотаріусом є посадова особа, уповноважена державою на вчинення нотаріальних дій від імені держави, але чітке визначення правового статусу нотаріуса державного чи приватного законодавчо не врегульовано;

– в Республіках Білорусь, Молдові та Азербайджані нотаріат представляє собою систему державних органів та посадових осіб, де є розподіл на державних та приватних нотаріусів, але, як стає зрозумілим, що державний нотаріат в цих країнах входить до складу державних органів, а приватнопрактикуючі нотаріуси визнаються посадовими особами та при цьому наділяються певними державно-владними повноваженнями;

– в Республіці Узбекистан нотаріуси поділяються на державних та приватних, але приватні нотаріуси мають права та обов'язки як юридичні особи та чіткого врегулюванні в цій країні правового статусу нотаріуса на сьогодні не має;

– в Республіці Казахстан не має чіткого законодавчого розподілу на державних та приватних нотаріусів, але приватні нотаріуси в цій країні мають більш захищені права, ніж державні.

Враховуючи вищенаведене можна сказати, що законодавство про нотаріат на території окремих країн СНД не є на сьогоднішній час досконалим та потребує подальшого нормативного врегулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скрипилев Е. Слово «нотариус» – латинского происхождения / Е. Скрипилев // Российская юстиция, 2003 – № 5. – С. 36–42.
2. Комаров В. В. Нотариат в Україні : підручник [для студ. юр. спец. вищ. навч. закл.] / В. В. Комаров. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 320 с.
3. Основы законодательства Российской Федерации о нотариате : Закон Российской Федерации от 11.02.1993 г. – № 4462-1 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Інформаційно-правового видання Legis. – Режим доступу: <http://www.legis.ru/misc/doc/3540/>.
4. Стешенко Л. А., Шамба Т. М. Нотариат в Российской Федерации : учебник [для высш. уч. зав.] / Л. А. Стешенко, Т. М. Шамба. – М. : Норма, 2001. – 416 с.
5. Москаленко И. В. Особенности правового статуса российского нотариата / И. В. Москаленко // Современное право, 2006. – № 1. – С. 19–21.
6. Черемных Г. Г. В России должен быть единый нотариат, подконтрольный государству / Г. Г. Черемных // Юридический мир. – 1998. – № 1. – С. 13.
7. О нотариате и нотариальной деятельности : Закон Республики Беларусь от 18 июля 2004 г. № 305-3 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Законодавство Республіки Білорусь. – Режим доступу: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby/zakon/text73/index.htm>.
8. Про нотаріат : Закон Республіки Молдова від 08.11.2002 р. – № 1453-XV [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Законодавство Республіки Молдова. – Режим доступу: <http://www.law-moldova.com/laws/rus/notariate04-ru.txt>.
9. Про нотаріат : Закон Республіки Узбекистан від 26.12.1996 р. – № 343-І. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Законодавство про ЗМІ країн Центральної Азії. – Режим доступу: <http://medialaw.asia/document/-2010>.
10. Про нотаріат : Закон Республіки Казахстан від 14.07.1997 р. – № 155-І. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Законодавство Республіки Казахстан. – Режим доступу: <http://www.pavlodar.com/zakon/index.html?dok=00048&oraz=00&noraz=0>.
11. Про нотаріат : Закон Республіки Азербайджан від 17.07.1997 р. – № 155-І. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Правова база Республіки Азербайджан. – Режим доступу: http://www.old.eurasia-media.ru/law/az_o_gosyaz.shtml.

12. Ярков В. В. Нотариат в правовой системе России. Концептуальные материалы по нотариальной реформе в Российской Федерации. / Владимир Владимирович Ярков – СПб. : Питер, 1997. – 128 с.

13. Бондарева М. Особливості організації нотаріату в країнах-учасниках СНД / М. Бондарева // Право України. – 2006. – № 9. – С. 143–146.

О. О. Квасніцька,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет

РЕГУЛЯТИВНИЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ МІЖНАРОДНОЇ БУДІВЕЛЬНОЇ СИСТЕМИ

До предметної складової міжнародної економічної системи, поряд з міжнародними торговельними, фінансовими, інвестиційними відносинами, слід віднести й будівельні відносини міжнародного характеру.

Під міжнародними будівельними відносинами у широкому розумінні слід розглядати господарські зв'язки, які виникають не лише між суб'єктами господарювання – резидентами та нерезидентами, але й відносини що виникають між державами (наприклад договір про співробітництво у будівництві атомної електричної станції, нафтопроводу і т. д.). Такі економічні зв'язки, у залежності від учасників міжнародних будівельних відносин, носять приватноправовий або публічноправовий характер, яким поряд з регулятивним компонентом властиві методи двостороннього, універсального регулювання та транснаціональне регулювання (функціональний компонент).

Міжнародна будівельна система є частиною міжнародної економічної системи, що забезпечує міжнародний правопорядок у сфері будівництва та яка нерозривно пов'язана з міжнародною торговельною, інвестиційною та фінансовою системами.

На сьогодні наукових пошуків потребують будівельні відносини міжнародного характеру з позиції територіально-просторового зрізу інтеграції. Адже виправданним є усвідомлення, що об'єднувальні процеси відбуваються й у такому вагомому секторі економіки як будівництво. Поряд з цим, враховуючи що глобалізація й інтеграція все більш проявляються в економічних відносинах, у національному та міжнародному праві, питання уніфікації та гармонізації внутрішнього законодавства у сфері будівництва набуває своєї актуальності. Враховуючи це, отримують нового бачення такі категорії (як-то будівельне право, об'єкт будівництва, забудовник, і т. д.), що дає підстави для формування нових ідей правового регулювання сфери будівництва, переосмислення договірної дисципліни та інше.

Дослідження теоретичних та практичних аспектів міжнародних будівельних відносин не знайшло свого відображення у науковій літературі. Між тим, міжнародне право поступово проникає у національне право, нові норми інкорпорується у внутрішнє право, всі галузі міжнародного права взаємодіють з галузями як приватного, так і публічного внутрішнього права, що призводить до становлення глобальної правової системи. Така взаємодія внутрішнього права держави та міжнародного права дозволяє зробити висновок про формування концепції глобального права, що опосередковано впливає й на відносини у сфері будівництва.

Розвиток міжнародного співробітництва у сфері будівництва дозволяє констатувати поділ міжнародних будівельних відносин на двосторонні, багатосторонні, регіональні, універсальні та секторальні (за окремими секторами міжнародного будівництва). Регулятивними компонентами у міжнародній будівельній системі виступають норми внутрішнього (національного) права (містобудівне законодавство, господарське, цивільне, податкове законодавство) та норми міжнародного права.

Так, у рамках інтеграційних об'єднань (на прикладі СНД) підписана значна частина договорів, які є джерелами міжнародного права та які направлені на взаємодію держав – членів СНД у сфері будівництва. Серед таких договорів, варто згадати про Угоду про співробітництво у будівельній діяльності від 09.09.1994 р.; Угоду про взаємне визнання ліцензій на провадження будівельної діяльності, які видаються ліцензійними органами держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 27.03.1997 р. (ратифікована законом від 05.03.1998 р.; Угоду про міждержавну експертизу проектів будівництва, які становлять взаємний інтерес для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 13.01.1999 р. Існує проект Угоди про єдині принципи і правила технічного регулювання у будівництві держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, прийняття якої є необхідним для створення єдиного економічного простору держав-учасниць СНД у сфері будівництва.

Поряд з правовими нормами існує низка неправових норм, до яких слід віднести Правове керівництво ЮНСІТРАЛ по складанню міжнародних контрактів на будівництво промислових об'єктів (А/С№ .9/SER. В/2) 1987 г., Принципи Всесвітнього банку, що регулюють будівництво промислових об'єктів 1985 р., а також Загальні умови договорів підряду і постачання, що фінансуються Європейським фондом розвитку, прийняті у 1972 р.

Враховуючи, що до неправових норм відносяться норми «м'якого права», слід навести приклад використання стандартизованих контрактів FIDIC (Federation Internationale des Ingenieurs Conseils. Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва і житлово-комунального господарства № 437 від 27.08.2012 р. створена Міжвідомча робоча група з удосконалення нормативно-правової бази у сфері будівництва щодо запровадження типових форм контрактів Міжнародної федерації інженерів-консультантів (Federation Internationale des Ingenieurs Conseils).

На сьогодні, в Україні реалізація будівельних проектів на базі проформ FIDIC проходить повільно та складно. Це пов'язано зі значним імперативним впливом на договірні відносини у сфері будівництва. Не сприяє інкорпорації відсутність в Україні поняття договірної дисципліни, коли строки будівництва дотримуються беззастережно, відсутність інституту інженера, у тому сенсі, в якому він передбачений FIDIC, недовіра до інституту експерта в аспекті претензійної роботи. Застосування контрактів FIDIC в Україні ускладнюється недостатньою адаптованістю їх до української правової системи, відсутністю автентичного перекладу текстів проформ українською, російською мовами. Документи містять численні правові терміни і механізми, невідомі українському праву, або мають зміст, відмінний від українського права.

Між тим, застосування форм FIDIC в Україні є необхідним з позиції розвитку взаємовідносин учасників міжнародних інвестиційно-будівельних процесів. Адже у сучасних умовах економічні процеси, що відбуваються у рамках окремої держави, пов'язані з міжнародною діяльністю, та як правило, залежать від загальних

тенденцій і правил, узгодяться з ними. Тим більше, в Україні є стійка тенденція до зростання кількості інвестиційних проектів, фінансування яких здійснюється за рахунок коштів міжнародних фінансових установ. Зокрема, за кошти Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку і Європейського інвестиційного банку. Серед таких проектів – будівництво Терміналу «В» міжнародного аеропорту «Бориспіль», Бескидського тунелю, автодоріг, модернізація об'єктів комунальної інфраструктури та реалізація інших масштабних проектів [1].

У літературі зазначено, що використання кращих світових практик у тій, чи іншій сфері економіки вже є нормальним стандартом навіть для такої консервативної держави, як наша, – в Україні багато років успішно застосовуються привила Incoterms, так само й залучення фінансування в українські проекти здійснюється із застосуванням стандартної документації LMA (Loan Market Association), що є аналогом FIDIC у фінансовій індустрії [2, с. 4].

Функціональний компонент міжнародної будівельної системи передбачає застосування низки методів регулювання міжнародних будівельних відносин, до яких відносяться одностороннє, двостороннє, багатостороннє та універсальне регулювання.

У міжнародній будівельній системі в рамках методів регулювання перевага віддається двосторонньому та багатосторонньому регулюванню. При цьому, слід вести мову про транснаціональне регулювання, що проявляється, наприклад в упорядкуванні дій великих підприємств з різних країн по забезпеченню функціонування окремих глобальних або регіональних ринків, а також діяльності міжнародних неурядових організацій. Прикладом є Міжнародна федерація інженерів-консультантів – FIDIC метою якої є регулювання взаємовідносин учасників міжнародних інвестиційно-будівельних процесів на основі розробки і публікації типових форм контрактів. З одної сторони ці правила санкціоновані внутрішнім і міжнародним правом, з іншої в подібних правила закладена скоординована воля приватних осіб із різних країн. При цьому, коло питань, що стають предметом регулювання в рамках транснаціонального права, не обмежуються економічною проблематикою та приватноправовою сферою.

Таким чином, регулятивний компонент об'єднує всі нормативні акти: внутрішнє право (містобудівне, будівельне, інвестиційне право і т. д.), міжнародне право (норми що об'єднані в міжнародне інвестиційне право, міжнародне будівельне право) та «м'яке право», які регулюють міжнародні будівельні відносини у широкому розумінні. Функціональний компонент знаходить своє вираження у методах впливу на міжнародні будівельні відносини, де поступово відбувається перехід від методів двостороннього і групового регулювання на універсальне, наднаціональне регулювання окремими питаннями міжнародної будівельної системи. Головним засобом регулювання міжнародного будівництва і гармонізації внутрішніх правових систем є норми та інститути міжнародного права. Отже, завдання, яке стоїть перед Україною, полягає у забезпеченні через ефективний регулятивний та функціональний компоненти міжнародний будівельний правопорядок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вілкун О. Для залучення інвестицій Україна має намір використовувати будівельні контракти міжнародного зразка [Електронний ресурс] / Олександр Вілкун. – Режим доступу: http://minregion.gov.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=3826:berkuta&lang=uk
2. Бондарев Т. Можна бути впевненим, що імплементація є лише справою часу / Тімур Бондарев // Юридична газета. – № 11 (353). – 2013. – С. 4.

*О. С. Кізлова,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
завідувач кафедри цивільного та господарського права і процесу
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

КАТЕГОРІЯ «ДОГОВІР» У РИМСЬКОМУ ПРАВІ

У загальноправовому формулюванні договір являє собою узгоджене волевиявлення двох або декількох осіб, спрямоване на досягнення певного правового результату (встановлення, зміни та припинення прав і обов'язків). Під наведене формально-юридичне визначення договору, яке, безсумнівно, має деяку пізнавальну цінність, потрапляє будь-який правовий договір: трудовий, міжнародний, цивільний тощо. Це поняття в сучасному праві є міжгалузевим, загальноправовим. Причому в теорії права таке поняття розглядається як спільний правовий акт, що складається з відособлених узгоджених волевиявлень. Але як справедливо відмічено, договір в будь-якій галузі права володіє специфічними особливостями, бо пов'язаний із певними відносинами, що представляють собою предмет даної галузі права, і не може не нести на собі печатку цих відносин. Будучи породженням, необхідною формою товарообміну, цивілістична категорія договору та її правове оформлення розвивалися й ускладнювалися в міру відповідного розвитку самого обороту (обміну).

Поняття договору, як правило, визначається як дозволене римським правом узгодження волі двох або декількох осіб, спрямоване на встановлення зобов'язання. У зв'язку з тим, що не всі договори користувалися в Римі позовним захистом (наприклад, пакти), було запропоновано ввести поняття зобов'язального договору, тобто договору, метою і результатом якого є породження зобов'язання. Термін «зобов'язальний договір» не тотожний древньому терміну «контракт» (дозволений правочин, визнаний цивільним правом), так як в класичний період він міг включати в себе і деякі захищені позовами пакти. Цей термін не відповідає і сучасному абстрактному розумінню договору (контракту) як будь-якої визнаної законом угоди, який є підставою виникнення, регламентує чи припиняє правові майнові відносини.

Так, вже в класичному римському праві стали розрізняти «угоду» (*conventio*) як узгоджене волевиявлення сторін і «договір» (*contractus*) як підставу виникнення зобов'язальних відносин (від лат. *Contrahere* – стягувати, вступати в зобов'язання шляхом угоди). Але правовою категорією в сучасному розумінні, у римлян вважалися тільки формальні угоди, які і визнавалися цивільним правом і забезпечувалися позовним захистом. Неформальні ж угоди (*pacata*) таким захистом не користувалися. Саме визнання правом вчиненої в особливій формі угоди і забезпечення її захистом, гарантували сторонам надійне виконання прийнятих на себе зобов'язань. Хоча формальність вчиненої угоди з розвитком римського права втратила своє значення, так як правом стали визнаватися й ряд неформальних угод, але форма договору і по даний час має вирішальне значення на визнання і захист правом тієї чи іншої угоди. У період розквіту римського права все більш ясною ставала вузькість двочленної формули підстав виникнення зобов'язань, і відповідно Юстиніаном, а слідом за ним Гаєм була висловлена ідея про необхідність,

принаймні, ще двох груп основ: квазі-деліктів і квазідоговорів. Однак і за цих умов, коли вже визначилося чотири членення розподілу цивільних зобов'язань, договір продовжував відігравати чільну роль у їх системі. Більш того, значення договору усе більш зростало. Не випадково одна з висловлених ще в ХІХ в, ідей про перспективи розвитку цивільного права полягала в тому, що «договір займає дев'ять десятих чинних кодексів, а коли-небудь йому будуть присвячені в кодексах усі статті від першої до останньої» (цей вислів французького філософа та соціолога А. Фулльє наведено М. М. Агарковым у книзі «Обязательство по советскому гражданскому праву» (М. : Юриздат, 1940. – С. 105).

Ця обставина дозволяє говорити про цілий правовий масив, який іменується договірним правом.

Закріплюючи нові господарські відносини, договірне право водночас сприяло подальшому розвитку цих відносин відповідно до умов часу.

У договірному праві більше, ніж в іншій галузі приватного права, виявилось вміння римських юристів, не відступаючи формально від консерватизму, характерного для римського цивільного права, враховувати нові інтереси й нові потреби і, таким чином, сприяти дальшому розвитку господарського життя. Виконуючи таку стимулюючу роль, римське договірне право було придатним не тільки для господарських відносин у Римі, а й широко застосовувалося у наступні століття для регулювання економічних відносин, які постійно розвивалися на ґрунті промисловості та торгівлі. Римське право характеризується неперевершеною по точності розробкою всіх істотних аспектів договірних відносин простих товаровласників. Проте такого розвиненого стану договірне право досягло тільки в результаті довгої еволюції суспільного та господарського життя. Тому можна стверджувати, що розвиненість договорів залежить від розвитку економіки; договори є своєрідним засобом закріплення економічних здобутків і потреб. Таким чином, договірне право виконувало службову роль. Договори іноді навіть заважали прогресуванню торгового обігу, стаючи предметом консерватизму, що, в кінцевому рахунку, призводило до змін у договірному праві. Безпосередній, пріоритетний і визначальний вплив змін в господарському житті на договірне право проявляється, по-перше, в процесі поступової відмови від стародавнього формалізму і надання юридичної сили неформальним договорам. По-друге, змінилася і процедура тлумачення договорів. Якщо у стародавньому праві панували угоди суворого права (*stricti iuris*), при інтерпретації яких суддя враховував не дійсний намір сторін, а буквальне волевиявлення, то в міру вдосконалення економіки на форму стали дивитися як на засіб вираження думки. Тому при договірних спорах угоди тлумачилися «з доброї совісті», тобто з урахуванням реальної волі сторін. Такі угоди стали називатися *negotia bonae fidei*. Всі нові неформальні договори були угодами *bonae fidei*. По-третє, якщо древні формальні договори суворого права були односторонніми (тобто договір надає повноважень одному і зобов'язує іншого контрагента, внаслідок чого перший виступає лише в якості кредитора, а другий – лише в якості боржника), то всі нові неформальні договори (за винятком позики) були двосторонніми або сіналагматичними (тобто кожен учасник, набуваючи як права, так і обов'язки, виступав одночасно боржником і кредитором).

Таким чином, можна сказати, що основними елементами правової категорії договору, виробленими римськими юристами є: по-перше, згідне вираження волі двох або більше сторін, що досягається у вигляді угоди; по-друге, угода має бути

спрямоване на встановлення правового зв'язку у вигляді зобов'язання; по-третє, така угода повинна визнаватися законом, а значить не суперечити йому, а тому і захищатися їм; по-четверте, угода має бути подана в необхідній правовій формі.

*С. І. Клім,
викладач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

МЕДИЧНЕ ОБСТЕЖЕННЯ МОЛОДЯТ ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗДОРОВ'Я ДИТИНИ

На сьогоденних світових форумах активно обговорюється проблема зараження та розповсюдження вірусу імунодефіциту людини, який вже отримав ярлик «чуми XXI століття». На перший погляд, такий підхід до захворювання може привести до ВІЧ-містифікації, що сіє паніку серед широких верств населення перед острахом пандемії, створюючи при цьому міцне підґрунття для фінансового розвитку чисельних фармакологічних транснаціональних корпорацій. З іншої сторони, існуюча статистика хворих на СНІД Міністерства охорони здоров'я України змушує поставити питання щодо попередження скорочення населення нашої країни шляхом закріплення ефективно діючих законодавчих приписів. Актуалізується дана проблема й виконанням обов'язків, які виникли у зв'язку з приєднанням України до Конвенції з прав дитини, ст. 6, 24 якої закріплюють необхідність кожної держави-учасника приймати належні адміністративні, законодавчі й соціальні заходи щодо зниження рівня дитячої смертності та забезпечення у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини. Так, у період з 1995 по 2012 рік у ВІЛ-позитивних матерів народилося 32 504 дітей. З них 21 916 мають негативний статус; ще 6 735 малюків у віці до 18 місяців чекають підтвердження свого статусу, а 2 814 – ВІЛ-позитивні. У 752 дітей розвинувся СНІД, а 287 померли від захворювань, обумовлених СНІДом [1]. Отож, розглянемо більш детально існуюче правове регулювання попередження генетичної спадковості захворювання дітей на СНІД, передумови якої формуються вже на стадії укладення шлюбу.

Відповідно до статті 30 Сімейного кодексу України наречені зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я, для чого держава забезпечує створення умов для медичного обстеження наречених. Виходячи із тлумачення даної норми, можна однозначно констатувати про імперативний підхід законодавця до перевірки майбутнього подружжя на наявність генетичних та вірусних захворювань, що можуть нашкодити здоров'ю нареченого (нареченої) або їх нащадкам. Але разом з тим, Кабінет Міністрів України, деталізуючи дане положення 16 листопада 2002 року затвердив Порядок здійснення добровільного медичного обстеження наречених, з назви якого вже можна відстежити існуючу колізію правових норм, які регламентують дане питання. Так, згідно з п. 3 зазначеного Порядку орган державної реєстрації актів цивільного стану під час приймання заяви про реєстрацію шлюбу інформує осіб, які подають таку заяву, про можливість здійснення медичного обстеження та **за їх бажанням** видає направлення за зразком, затвердженим МОЗ. Таке дуалістичне визначення обов'язку/права наречених щодо про-

ходження медичного обстеження, по-перше, створює підстави для поліінтерпретації посадовими особами органів РАЦСу умов укладення шлюбу, оскільки приховування відомостей про стан здоров'я одним з наречених, наслідком чого може стати (стало) порушення фізичного або психічного здоров'я іншого нареченого чи їхніх нащадків, може бути підставою для визнання шлюбу недійсним, по-друге, невжиття заходів щодо попередження СНІДу та інших генетичних захворювань нівелює законодавчі основи гарантій права дитини на здоров'я.

З огляду на зазначене, необхідно підкреслити, що законодавство деяких країн безпосередньо закріплює обов'язок наречених проходити медичне обстеження, в тому числі й перевірку на СНІД. Зокрема, ця процедура є обов'язковою згідно ст. 63 Цивільного кодексу Франції, хоча результати медичного обстеження фактично не можуть служити перешкодою для вступу в шлюб. Законодавство ряду штатів США також встановлює обов'язковий медичний огляд майбутнього подружжя з метою попередження укладення шлюбу з особою, що страждають хронічною хворобою. Видається раціональною зазначена закордонна законодавча практика, оскільки будь-яке негативне явище краще попереджувати, аніж боротися з його негативним наслідком, тому вирішуючи питання щодо пріоритетності дії норм Сімейного кодексу України або Постанови КМ України, обґрунтування можливе не тільки з огляду дії правил юридичної техніки, але й раціоналізму та розумності з урахуванням необхідності забезпечення переумов для нормального фізичного та духовного розвитку дитини.

Таким чином, враховуючи дію нормативно-правових актів за юридичною силою, під час правозастосування пріоритет необхідно надавати нормам Сімейного кодексу України як основного законодавчого акту в сфері регулювання шлюбно-сімейних відносин. Крім того, нагальним питанням є внесення змін в Порядок здійснення добровільного медичного обстеження наречених 2002 р., зокрема п. 3, на нашу думку, необхідно викласти в наступній редакції: «Орган державної реєстрації актів цивільного стану під час приймання заяви про реєстрацію шлюбу інформує осіб, які подають таку заяву, про обов'язок здійснення медичного обстеження та видає направлення за зразком, затвердженим МОЗ».

ЛІТЕРАТУРА

1. Яланский А. Украина – СПИД : пока это поезд в один конец [Электронный ресурс] / А. Яланский // Украина криминальная. – Режим доступа: <http://crifo.com.ua>

*М. М. Колюка,
кандидат юридичних наук,
директор Кримського економіко-правового інституту,
Міжнародний гуманітарний університет*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Органи внутрішніх справ України відіграють важливу роль у процесі реалізації функцій демократичної, соціальної, правової держави. Адже завданнями цих органів є боротьба із злочинністю, охорона громадського порядку, забезпечення

громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, охорона та оборона особливо важливих державних об'єктів тощо.

Форми й методи діяльності органів внутрішніх справ знаходять відбиття у зафіксованих в законодавчих актах правах та обов'язках їх представників. Отже, особам, що перебувають на службі в цих органах, надаються владні повноваження, здійснюючи які, вони представляють державу. Тільки відповідальне ставлення цих осіб до виконання наданих повноважень може забезпечити нормальну реалізацію поставлених перед органами завдань.

Впливати на свідомість, поведінку осіб, що представляють державу, можна за допомогою як заохочувальних заходів, так і заходів, що примушують цих осіб діяти відповідно до встановлених правил. Втім використання будь-яких заходів потребує правового врегулювання, оскільки існування чітких нормативних положень, якими визначались би підстави та порядок їх застосування, лише сприятиме зміцненню законності і дисципліни в державному управлінні.

Слід зазначити, що питання щодо застосування до працівників ОВС примусових заходів за неналежне виконання наданих повноважень є дуже актуальними для сьогодення. В підтвердження цьому зазначимо, що за даними МВС України за порушення законності щороку притягується до кримінальної відповідальності понад 400 працівників [1]. Наведені дані обумовлюють гостру потребу, як теоретичну так і практичну, у дослідженні питань, щодо аналізу нормативно-правового забезпечення порядку притягнення до юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ.

Основним Законом України встановлено, що органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами нашої держави (ст. 19). Засади цивільно-правової відповідальності, діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них визначаються виключно законами України (ст. 92) [2].

Враховуючи наведені конституційні приписи, можна стверджувати, що, поперше, повноваження працівників ОВС повинні чітко визначатися в актах, що мають силу закону. Здійснення працівниками ОВС прав чи виконання ними обов'язків в межах і у спосіб, що не відповідають приписам цих актів, є протиправним. По-друге, тільки актами, що мають силу закону, встановлюються (а) конкретні ознаки діяння, яке може бути визнане правопорушенням, і (б) заходи примусового характеру, які підлягають застосуванню у випадку скоєння особою саме такого діяння. Отже, серед нормативно-правових актів, якими врегульовані питання юридичної відповідальності працівників ОВС особливе місце посідають акти, що мають силу закону. Зміст таких актів складається з первинних норм, які лише в окремих випадках отримують подальшу конкретизацію й розвиток у підзаконних актах.

Як відомо, працівник ОВС, здійснюючи права й виконуючи службові обов'язки, діє від імені держави. Повноваження, надані такому працівникові, мають владний характер, тобто він може у встановлених чинним законодавством випадках вимагати певної поведінки від осіб, приймати рішення, обов'язкові для виконання не тільки безпосередньо підлеглими йому об'єктами управління.

Протиправна поведінка працівника ОВС, як правило, пов'язана з неналежним здійсненням ним своїх владних повноважень. Компетентний орган (посадова осо-

ба), вирішуючи питання про можливість застосування санкцій щодо працівника ОВС, який вчинив правопорушення, в першу чергу встановлює факт його перебування на службі в ОВС, у певних випадках визначає, чи пов'язана протиправна поведінка винного з його службовою діяльністю, окреслює обсяг та характер службових повноважень, наданих такому працівникові.

Ознаки протиправних діянь, суб'єктами яких можуть бути працівники ОВС, санкції за скоєння таких діянь, а також порядок притягнення до відповідальності визначаються низкою чинних в Україні нормативно-правових актів.

Підставою кримінальної відповідальності є злочин. Суб'єктами деяких злочинів можуть бути лише такі фізичні особи, яким крім загальних притаманні ще й спеціальні (додаткові) ознаки. Відповідно до Кримінального кодексу України такими злочинами є: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); перевищення влади або службових повноважень (ст. 365); службове підроблення (ст. 366); службова недбалість (ст. 367); одержання хабара (ст. 368); провокація хабара (ст. 370); завідомо незаконні затримання, привід або арешт (ст. 371); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372); примушування давати показання (ст. 373) тощо [3].

Основні питання, що виникають у зв'язку з притягненням до адміністративної відповідальності працівників ОВС, знайшли відбиття у тексті Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [4]. Статтею 15 КУпАП встановлено, що особи рядового та начальницького складів ОВС у разі вчинення адміністративних правопорушень несуть відповідальність за дисциплінарними статутами. За окремі порушення, перелік яких міститься у КУпАП, ці особи несуть відповідальність на загальних підставах з урахуванням лише того, що до них не може бути застосовано виправні роботи і адміністративний арешт. Аналіз приписів КУпАП дозволяє стверджувати, що при вирішенні питання про адміністративну відповідальність працівника ОВС законодавець виходить з того, що така особа поряд з іншими фізичними особами може вчинити будь-яке правопорушення із зазначених у згаданому кодексі. Однак мета застосування примусових заходів щодо особи, яка перебуває на службі в ОВС, швидше буде досягнута, якщо застосувати стягнення, передбачені дисциплінарними статутами.

Зв'язок протиправної поведінки працівника ОВС з його службовою діяльністю, обсяг та характер наданих йому службових повноважень враховуються при притягненні до відповідальності за КУпАП лише у випадках, якщо працівник ОВС є посадовою особою, яка згідно з ст. 14 КУпАП відповідає за правопорушення, зв'язані з недодержанням правил, забезпечення виконання яких входить до її службових обов'язків. Так, наприклад, посадова особа ОВС може бути притягнута до адміністративної відповідальності на загальних підставах за неправомірне використання державного майна (ст. 184-1) чи за ухилення від виконання законних вимог прокурора (ст. 185-8).

Притягнення працівника ОВС до дисциплінарної відповідальності за вчинок, який порочить його як державного службовця або дискредитує орган, в якому він працює, на сьогодні Законом України від 22.02.2006 р. «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» [6].

Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ визначаються не тільки види дисциплінарних стягнень, порядок їх накладення і виконання. В Законі

закріплені окремі види заохочень, які можуть застосовуватися для відзначення сумлінного ставлення осіб рядового і начальницького складу до виконання своїх службових обов'язків.

Об'єднання в акті про дисципліну положень, якими встановлюються наслідки як правомірної, так і неправомірної поведінки працівників ОВС, на нашу думку, ілюструє широке, двохаспектне розуміння юридичної відповідальності. Позитивний аспект відповідальності працівників ОВС виникає з обов'язку цих суб'єктів вчиняти передбачені нормативними приписами позитивні дії. Такі дії не тільки заслуговують на підтримку, а й можуть бути заохочені. Негативний аспект пов'язаний з настанням для цих суб'єктів небажаних правових наслідків у випадку порушення ними правових норм, неналежного здійснення своїх повноважень. Відповідальність у широкому розумінні реалізується не стільки з метою покарання винних, скільки для того, щоб працівники ОВС належно виконували свої службові обов'язки.

Слід зазначити, що зазначений Закон України від 22.02.2006 р. «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» не позбавлений певних недоліків, а зокрема: нажаль до цього часу не вирішено питання щодо визначення правового статусу захисника у дисциплінарному провадженні, що проводиться відносно працівника ОВС. Така ситуація призводить до необґрунтованого обмеження визначеного Конституцією права на захист. Варто зауважити, що у 2009 році Д. П. Полівчуком було захищено дисертацію присвячену питанням проведення дисциплінарного провадження в органах внутрішніх справ і вказаним автором наголошувалось про важливість вирішення даного питання [7]. Однак, нині дане питання на законодавчому рівні так і не вирішено; аналіз сучасної практики здійснення дисциплінарного провадження в органах внутрішніх справ, що пов'язане із вирішенням питання притягнення особи до дисциплінарної відповідальності свідчить, що нині виникла потреба в удосконаленні прав та обов'язків суб'єктів дисциплінарної влади; на нашу думку, у змісту Закону України від 22.02.2006 р. «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» доцільно визначити вичерпний перелік випадків, коли дисциплінарне провадження не підлягає порушенню. Вбачається, що такі положення наблизять даний нормативно-правовий акт до сучасних стандартів притягнення особи до відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про оголошення рішень суддів щодо притягнення до кримінальної відповідальності колишніх працівників міліції : Наказ МВС України від 25.01.11 № 19.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Кримінальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51, ст. 1122 (із змінами).
5. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.
6. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : Закон України від 22.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 29. – Ст. 245.
7. Полівчук Д. П. Дисциплінарне провадження в органах внутрішніх справ : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / Полівчук Дмитро Петрович. – Д., 2009. – 208 с.

*Ю. В. Кондратенко,
викладач кафедри цивільного та господарського права і процесу,
завідувач підготовчим відділенням,
Міжнародний гуманітарний університет*

ПРОЦЕДУРА НАДАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ДЛЯ МІСТОБУДІВНИХ ПОТРЕБ

Надання земельних ділянок для містобудівних потреб є, з одного боку, функцією управління земельним фондом у сфері охорони і використання земель, з іншого боку, повноваженням розпорядження публічною земельною власністю органами державної влади і місцевого самоврядування.

Уповноважені на виконання відповідних функцій органи влади, приймаючи рішення про надання конкретних земельних ділянок фізичним і юридичним особам, а також укладаючи операції на підставі цих рішень, розпоряджаються землею від імені власника. Проте вибір земельних ділянок для надання, і визначення умов, на яких вони надаються, є функцією управління, що здійснюється державою і органами місцевого самоврядування в рамках земельної політики [1, с. 13]. До використання під забудову земельні ділянки перебувають у власності територіальних громад, тобто всіх громадян населеного пункту, в інтересах яких повинно прийматися рішення міськими радами під забудову. Виділення земельної ділянки відбувається місцевою радою за різними схемами, при яких відрахування місту (громаді) відбуваються у різних формах або житловою площею, або грошовими коштами на цілі розвитку міста [2, с. 9].

Як зауважує В. К. Гуревський, найчастіше під забудову надаються земельні ділянки із земель житлової та громадської забудови. Але й на земельних ділянках інших категорій земель може здійснюватись зведення будівель і споруд, необхідних для провадження суб'єктами певних видів діяльності [3, с. 20].

Надаючи земельні ділянок для містобудівних потреб та забудови, уповноважені органи реалізують правомочності держави чи територіальної громади як власника земель державної чи комунальної форми власності. За своїм змістом ця діяльність носить розпорядчий характер і повинна здійснюватися в рамках державної і місцевої земельної та містобудівної політики.

Розглянемо закріплені в земельному законодавстві процедури надання земельних ділянок. Відповідно до ч. 1 ст. 116 Земельного кодексу України, громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування або за результатами аукціону [4]. Положення цієї статті дозволяють виділити конкурентну і неконкурентну процедури залежно від способів набуття прав на земельні ділянки, визначені для містобудівних потреб.

Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, згідно ст. 124 Земельного кодексу України, здійснюється на підставі рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування згідно з їх повноваженнями, чи договору купівлі-продажу права оренди земельної ділянки (у разі продажу права оренди) шляхом укладення договору оренди земельної ділянки. Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, здійснюється за результатами про-

ведення земельних торгів, крім випадків, передбачених чинним законодавством. Відповідно до ст. 135 Земельного кодексу України, земельні торги проводяться у формі аукціону [4].

Неконкурентна процедури набуття прав на земельні ділянки, визначені для містобудівних потреб також має свої підвиди. По-перше, відповідно до ч. 1 ст. 121 Земельного кодексу України, громадяни України мають право на безоплатну передачу їм земельних ділянок із земель державної або комунальної власності в таких розмірах: а) для будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) у селах – не більше 0,25 гектара, в селищах – не більше 0,15 гектара, в містах – не більше 0,10 гектара; б) для індивідуального дачного будівництва – не більше 0,10 гектара; в) для будівництва індивідуальних гаражів – не більше 0,01 гектара. Отже, в даному випадку набуття прав на земельні ділянки відбувається на підставі закону і, відповідно, є обов'язком держави або органу місцевого самоврядування.

По-друге, надання земельної ділянки для містобудівних потреб може здійснюватися за рішенням уповноваженого органу на підставі заяви (клопотання) заінтересованої особи. Порядок надання земельних ділянок державної або комунальної власності у користування регламентується ст. 123 Земельного кодексу України. Надання земельних ділянок державної або комунальної власності у користування здійснюється на підставі рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування. Рішення зазначених органів приймається на підставі проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок у разі: зміни цільового призначення земельних ділянок відповідно до закону; надання у користування земельних ділянок, межі яких не встановлені в натурі (на місцевості). Надання у користування земельної ділянки, межі якої встановлені в натурі (на місцевості), без зміни її цільового призначення здійснюється на підставі технічної документації із землеустрою щодо складання документа, що посвідчує право користування земельною ділянкою. При наданні земельних ділянок органи місцевого самоврядування готують інформацію про містобудівні вимоги до їх використання. Така інформація стосується, як правило наступних питань: містить відомості про місцезнаходження ділянок і проектів їх меж відповідно до проектів планування, тобто ознаки, що індивідуалізують земельну ділянку; дає характеристику правового режиму земельної ділянки; повідомляє про забезпечення ділянок об'єктами інженерної, транспортної і соціальної інфраструктур. Це дуже важливо для забудовника, оскільки наявність або відсутність інфраструктури є фактором, що визначає ціну ділянки, розмір витрат на її освоєння [5, с. 31].

Вдосконалення процедури надання земельних ділянок під забудову – складний та комплексний процес, що включає спроби на методологічному, нормативному та технологічному рівнях взаємоузгодити увесь комплекс законних прав та інтересів окремих громадян, суспільства, держави [6, с. 25].

Надання земельних ділянок для містобудівних потреб та забудови є інститутом земельного права, що являє собою сукупністю норм, що визначають підстави, умови і порядок надання земельних ділянок для містобудівних потреб та забудови, і спрямовані на забезпечення розподілу і перерозподілу земель на користь їх найбільш раціонального використання для містобудівних потреб.

Надання земельних ділянок для містобудівних потреб та забудови являє собою як розпорядчу діяльність, яка повинна здійснюватися в рамках державної і місцевої земельної та містобудівної політики, в якій реалізуються правомочності

держави чи територіальної громади як власника земель державної чи комунальної форми власності. Надання земельних ділянок для містобудівних потреб є, з одного боку, функцією управління земельним фондом в галузі використання та охорони земель, з іншого боку, повноваженням розпорядження публічною земельною власністю органами державної влади і місцевого самоврядування.

Земельні ділянки підприємствам, організаціям, установам усіх форм власності, а також приватним підприємцям і громадянам для містобудівних потреб та забудови надаються за рішенням органів місцевого самоврядування згідно з генеральним планом міста чи іншого населеного пункту, іншою затвердженою містобудівною документацією в порядку, визначеному законодавством.

Процедуру надання земельних ділянок для містобудівних потреб та забудови можна умовно розділити на дві основні стадії: ухвалення рішення уповноваженими органами і оформлення прав. На першій стадії пріоритет мають земельно-правові норми і застосування імперативного методу, оскільки на даному етапі прийняття адміністративного акту здійснюється виходячи з владних повноважень держави як суверена або органу місцевого самоврядування згідно з перспективами подальшого розвитку конкретного міста чи іншого населеного пункту. На другій стадії при здійсненні правочину із земельними ділянками на підставі прийнятих адміністративних актів повинні застосовуватися норми земельного та цивільного права з врахуванням особливостей об'єкту – земельної ділянки, і застосовується переважно диспозитивний метод регулювання, тобто відбувається реалізація повноважень держави або територіальної громади як власника.

Враховуючи існуючий фактичний склад, що є підставою для надання земельних ділянок для містобудівних потреб та забудови, порядок надання земель державної та комунальної власності для зазначених потреб можна класифікувати залежно від способів набуття прав на земельні ділянки, визначені для містобудівних потреб: 1) конкурентні процедури: а) в ході яких земельні торги (аукціон) проводяться на етапі надання земельної ділянки; б) в ході яких торги (конкурс, аукціон) проводяться до надання земельної ділянки – на етапі вибору підрядника-забудовника; 2) неконкурентні процедури: а) надання земельної ділянки здійснюється на підставі закону і є обов'язком органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування; б) надання земельної ділянки здійснюється за рішенням уповноваженого органу на підставі заяви (клопотання) заінтересованої особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гордиенко И. И. Правовое регулирование предоставления земельных участков для строительства : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.06. / И. И. Гордиенко; Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. – М., 2010. – 21 с.
2. Ніколаєв В. П. Проблема власності на земельні ділянки у житловому будівництві / В. П. Ніколаєв, О. О. Павлишина // Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин. – К., 2009. – Вип. 21. – С. 8–13.
3. Гуревський В. К. Право власника на забудову земельної ділянки // Земельне право України : теорія і практика. – 2007. – № 1. – С. 19–24.
4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
5. Крассов О. И. Особенности правового регулирования использования земель поселений в градостроительном законодательстве / О. И. Крассов // Законодательство и экономика. – 2001. – № 5. – С. 31–44.
6. Сіряченко І. І. Проблеми вдосконалення порядку надання земельних ділянок під забудову / І. І. Сіряченко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 2. – С. 23–26.

*В. Д. Костина,
соискатель кафедры хозяйственного права и процесса
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

К ВОПРОСУ О СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ ПРАВОВОГО ОПОСРЕДОВАНИЯ ТЕХНИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Система технического регулирования начала свое становление еще со времен древнего мира. Это проявлялось в создании различных орудий труда, приемов по обработке земли и т. д. При этом люди стремились извлекать наиболее удачные результаты трудовой деятельности для дальнейшего повторного их использования. Фактически все это подпадает под сегодняшнее понимание стандартизации.

С развитием человеческого общества и налаживанием международных отношений между государствами технические условия приобретали иной вид. Упрощение торговых связей и рыночных отношений между государствами требовали упорядочения и закрепления норм технического регулирования на законодательном уровне. Так, началом международной стандартизации можно считать принятие в 1875 году в Париже Международной метрической конвенции и учреждение Международного бюро мер и весов.

С момента образования в 1922 году Союза Советских Социалистических Республик система технического регулирования приобрела новые грани, и в том числе стандартизация как составная часть данной системы.

В 1925 году впервые был создан центральный орган стандартизации – Комитет по стандартизации при Совете Труда и Обороне. Главной задачей Комитета была разработка и утверждение (опубликование) ведомственных стандартов. Также была введена категория стандартов – общесоюзный стандарт (ОСТ). В 1940 году создан Всесоюзный комитет по стандартизации, который ввел иную категорию стандартов – государственный общесоюзный стандарт (ГОСТ). Данный комитет неоднократно был переименован, хотя наделялся теми же функциями.

Знаковой датой для советской системы технического регулирования стал 1968 год, когда постановлением Совета Министров СССР был утвержден комплекс государственных стандартов «Государственная система стандартизации».

С распадом СССР 26 декабря 1991 года было образовано 19 независимых государств. 24 августа 1991 года Верховная Рада (парламент Украинской ССР) провозгласила независимость Украины. Данные события повлекли за собой поиск новых форм сотрудничества государства в области стандартизации, метрологии и сертификации. Первым шагом в этом направлении стало подписание 8 декабря 1991 года Украиной, БССР и РСФСР Соглашения о создании Содружества Независимых Государств. Вторым – подписание 13 марта 1992 года Соглашения о проведении согласованной политики в области стандартизации, метрологии и сертификации. По данному соглашению был создан Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации, главной задачей которого было осуществление координации и разработка решений по проведению согласованной политики в области стандартизации, метрологии и сертификации. Подписание Соглашения, последующая разработка государственных стандартов Украины послужили началом формирования украинской системы технического регулирования.

Развитие сферы технического регулирования и потребительской политики Украины началось с принятия Закона Украины «О защите прав потребителей» и разработки Концепции государственных систем стандартизации, метрологии и сертификации (Концепция–92), которая была утверждена постановлением Кабинета Министров Украины от 25 мая 1992 года [1, с. 18]. Введенная в 1993 году обязательная сертификация позволила защитить украинский рынок от недоброкачественной продукции, которая заполнила его в 90-х годах прошлого века. Однако, эта система была построена на принципах, которые действовали еще с советских времен, и не учитывала требований рыночной экономики и нуждалась в реформировании.

Необходимость реформы технического регулирования была обоснована рядом причин. В частности, одной из целей реформы является приведение отечественного технического регулирования в соответствие с принципами Всемирной Торговой Организации (ВТО), что являлось одним из условий вступления в нее Украины.

Следующей причиной реформирования признавалась отсталость существующей нормативной технической базы от европейских стандартов, а также наличие документов органов исполнительной власти бывшего СССР.

Ну, и, пожалуй, самой важной причиной реформирования выступало наличие в указанных выше документах требований, которые создавали необоснованные препятствия для хозяйственной деятельности.

Таким образом, реформа технического регулирования была направлена на повышение эффективности регулирующего воздействия государства на экономику и минимизацию административных барьеров на пути развития украинского бизнеса.

Отправной точкой реформы технического регулирования в Украине стало принятие в 2001 году новых законов – «О стандартизации» [2], «О подтверждении соответствия» [3], «Об аккредитации органов по оценке соответствия» [4], которые приблизили украинскую систему технического регулирования к международным соглашениям.

Закон «О стандартизации» от 17.05.2001 г. ввел добровольное применение стандартов, дал определение понятию «технические условия» (документ, устанавливающий технические условия, которым должна соответствовать продукция, процессы и услуги). Также в законе раскрывается международное сотрудничество в сфере стандартизации.

Закон «О подтверждении соответствия» от 17.05.2001 г., ввел использование декларирования соответствия вместо сертификации третьей стороной. В ст. 9 установил, что требование обязательного подтверждения соответствия касается только законодательно регулируемой сферы, где требования к продукции указываются в технических регламентах. С принятия данного закона началась разработка технических регламентов.

Закон Украины «Об аккредитации органов по оценке соответствия» от 17.05.2001 г., предусматривал создание отдельного органа, который занимался бы аккредитацией – Национальный орган Украины по аккредитации.

С целью максимального соответствия требованиям Соглашения о технических барьерах в торговле и законодательстве ЕС в 2005 году был принят закон Украины «О стандартах, технических регламентах и процедурах оценки соответствия»

[5], в котором были определены правовые и организационные основы разработки и применения национальных стандартов, технических регламентов и процедур оценки соответствия. Также в Законе предусмотрено обеспечение приоритетного применения международных стандартов, инструкций или рекомендаций как основы для национальных стандартов и технических регламентов.

Следующим этапом реформирования системы технического регулирования в Украине стало принятие Концепции совершенствования государственного регулирования хозяйственной деятельности [6, с. 121], утвержденной Указом Президента Украины от 03.09.2007 г., в которой предлагалось внести изменения в законы «О стандартах, технических регламентах и процедурах оценки соответствия», «О подтверждении соответствия» с целью сократить количество продукции, которая подлежит обязательной сертификации, а также постепенного перехода от сертификации к оценке соответствия (приведение в соответствие с нормами ВТО и ЕС).

В 2011 году реформирование инфраструктуры технического регулирования было вызвано намерением разделения функций и полномочий в этой сфере. Долгое время специальным уполномоченным органом в сфере стандартизации, метрологии и сертификации был Государственный комитет стандартизации, метрологии и сертификации [7]. Его правопреемником стал Государственный комитет Украины по вопросам технического регулирования и потребительской политике [8], который был трансформирован в Государственную инспекцию по вопросам защиты прав потребителей [9].

Одним из этапов гармонизации нормативной базы технического регулирования стала смена государственного надзора рыночным. Главными документами в этой сфере являются Законы Украины «О государственном рыночном надзоре и контроле пищевой продукции» [10] от 02.12.2010 г. и «Об общей безопасности пищевой продукции» [11] от 02.12.2010 г., которые закрепляют европейские принципы рыночного надзора (т. е. контроль готовой продукции, а не процессов ее производства).

Таким образом, в Украине создана нормативно-правовая база технического регулирования, которая приближается, но все же не в полной мере соответствует основным принципам ЕС, в результате чего иностранными торговыми партнерами не признаются результаты деятельности национальных органов по оценке соответствия и метрологии. Также существующая в Украине система технического регулирования препятствует внедрению новых технологий, не защищает в полной мере украинский рынок от опасных товаров и не способствует конкурентоспособности украинской экономики. Поэтому государственным органам власти Украины следует обратить внимание на создание адаптированной к требованиям ВТО и ЕС современной системы технического регулирования и защиты прав потребителей, что будет способствовать развитию экономики, предпринимательства, обеспечению добросовестной конкуренции, защиты жизни, здоровья человека, окружающей природной среды, прав потребителей, устранению технических барьеров в торговле.

ЛИТЕРАТУРА

1. Штефан Н. В. Технічне регулювання в Україні : проблеми та досягнення / Штефан Н. В. // Системи обробки інформації. – 2011. – № 6 (96). – С. 17–19.
2. Про стандартизацію : Закон України від 17 травня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 31. – Ст. 145.

3. Про підтвердження відповідності : Закон України від 17 травня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 32. – Ст. 169.
4. Про акредитацію органів з оцінки відповідності : Закон України від 17 травня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 32. – Ст. 170.
5. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності : Закон України від 1 грудня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 12. – Ст. 101.
6. Апанасенко К. І. Нормативно-правова база технічного регулювання у сфері господарювання : питання класифікації / К. І. Апанасенко // Вісник господарського судочинства. – 2010. – № 4. – С. 119–125.
7. Про Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації України : Указ Президента України від 26 липня 2000 р. Втратив чинність на підставі Указу Президента № 225/2003 від 18.03.2003 р.
8. Питання Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики : Указ Президента України від 18 березня 2003 року. Втратив чинність на підставі Указу Президента № 465/2011 від 13.04.2011.
9. Про Положення про Державну інспекцію України з питань захисту прав споживачів : Указ Президента України від 13 квітня 2011 р.
10. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції : Закон України від 02.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 21. – Ст. 144.
11. Про загальну безпечність нехарчової продукції : Закон України від 02.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 22. – Ст. 145.

***Н. І. Костова,**
кандидат юридичних наук, асистент кафедри
цивільного та господарського права і процесу
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

ПРОГАЛИНИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Цивільне законодавство є важливим засобом встановлення статусу приватної особи, забезпечення реалізації прав людини, регулювання цивільного обігу у суспільстві тощо. В основному, розвиток цивілістики обумовлюється тим станом суспільства, якого досягнуто на даний час. Українське суспільство сьогодні майже пододало перехідний період, пережило немало кризових явищ і, нарешті, готове до справжніх якісних змін.

Із положень глави І ЦК України випливає, що цивільне законодавство – це сукупність правових норм, що регулюють цивільні відносини. Якщо цивільне право у об'єктивному сенсі – це сукупність концепцій, правових ідей, юридичних норм, якими визначається статус приватної особи, то цивільне законодавство – система правових норм, у яких виражається норми, що регулюють цивільні відносини.

При цьому поняття «цивільне законодавство» не є тотожним поняттю «цивільне право», оскільки останнє включає не лише правові норми, але також і концепцію, доктрину цивільного права, ідеї та інші досягнення цивілістичної думки, котрі набувають практичного значення при застосуванні аналогії (особливо, аналогії права) при тлумаченні судами норм цивільного законодавства тощо [1, с. 2]. Тому, хоча цивільне право й складає зміст цивільного законодавства, але останнє є сукупністю форм вираження лише нормативної частини цивільного права. Однак, до цього часу законодавча робота щодо узгодження двох нормативних документів так і не проведена. Частково це обумовлюється позицією українських судів, які у практичній правозастосовній діяльності в більшості випадків віддають перевагу у застосуванні положень Цивільного кодексу України.

В теоретичній площині це питання зазвичай трансформується у диспут про співвідношення цивільного та господарського права (і законодавства) як одного

з найскладніших у вітчизняній юридичній науці. Гострі дискусії з цього приводу точаться протягом досить тривалого часу [2, с. 12].

Також однією з тенденцій сучасної цивілістики є уніфікація цивільно-правових систем. Уніфікація полягає у зближенні та гармонізації цивільно-правових систем різних держав внаслідок запозичення відповідних правових конструкцій та згладжування принципових відмінностей між закономірностями правового регулювання та охорони суспільних відносин [3, с. 13]. Зумовлено це тим, що Україна невідступно стоїть на шляху інтеграції в світову економіку, що породжує поглиблення та розширення зовнішньоекономічних зв'язків, а отже і потребу їх правового регулювання.

Тлумачення поняття «законодавство» дав Конституційний Суд України, який роз'яснив, що термін «законодавство», котрий міститься у частині третій статті 21 КЗпП України, слід розуміти «широко», включаючи в нього не тільки закони, але й інші відомі нині нормативні акти. І хоча, як справедливо зазначав Н. Д. Єгоров, цивілістична наука заснована на одних і тих же закономірностях, проблем при уніфікації законодавства, вочевидь, уникнути не вдасться. Зокрема, все більшого поширення на даний час набувають конструкції англо-американської правової системи. Так, серед провідних вітчизняних юридичних компаній однією з останніх тенденцій є практика складання зовнішньоекономічних контрактів за правом Великобританії, так як застосування права саме цієї країни є найбільш поширеним у міжнародній торгівлі. Все більшу популярність набуває інститут трастів (довірчої власності).

Уникнути появи нових правових інститутів та моделей у будь-якому разі не вдасться, оскільки цивільне право покликане врегулювати суспільні відносини з приводу матеріальних благ, економічні відносини, які постійно розвиваються та ускладнюються.

Зрозуміло, що механічне перенесення вказаних правових конструкцій на вітчизняне підґрунтя не дасть бажаного результату, а отже їх впровадження повинно відбуватись поступово та обдуманно, з детальним науковим осмисленням та обґрунтуванням.

Проходить своє становлення і та частина цивільного права, яка покликана регулювати особисті немайнові відносини, зокрема, не пов'язані з майновими (честь, гідність, ділова репутація, право на особисту кореспонденцію тощо).

Поширювальне тлумачення поняття «законодавства» є характерним і для концепції цивільного права України, де цією категорією охоплюються не лише закони і підзаконні акти, але і договори, і звичаї [4, с. 78].

Як впливає зі змісту глави I ЦК України цивільне законодавство України може існувати у наступних випадках : 1) акти цивільного законодавства України; 2) нормативні договори суб'єктів цивільного права; 3) звичаї; 4) міжнародні договори; 5) інші форми цивільного законодавства (корпоративні норми загальної дії тощо).

Не можна не згадати тенденцію до розвитку цивільного права у сфері правового регулювання інформаційних технологій, зокрема пов'язаних з мережею Інтернет. Саме через Інтернет все більшого поширення набуває торгівля, надання послуг, пов'язаних з розробкою та впровадженням програмного забезпечення, правового регулювання використання доменних імен тощо. До речі, зацікавленість у цьому напрямку спостерігається не тільки з боку цивілістики, значну увагу даній сфері приділяють і податкове, і адміністративне, і кримінальне право.

Зазначені тенденції та напрями розвитку цивільного права будуть найбільш динамічно розвиватись найближчим часом та знайдуть своє відображення у роботах молодих науковців. Питання про прогалини в юридичній науці виникає переважно у зв'язку із застосуванням і тлумаченням правових норм, а також при вирішенні загальних методологічних завдань правотворчого й правозастосовного процесів. Практика і життя, в ситуації появи нових інститутів, найяскравіше демонструють недосконалість правової системи, а прогалини права викликають необхідність у пошуках методів і способів вирішення спірних питань як у судовій практиці, так і в буденних ситуаціях. Оскільки цивільне законодавство не здатне встановлювати норми на усі випадки життя, виникає проблема так званих «прогалин у законодавстві» [1, с. 96].

Під прогалинами у законі розуміють повну або часткову відсутність необхідних юридичних норм у даному законі. Прогалини в праві виникають, як правило, там, де є суперечливість норм однакової сили, коли одна з них «знищує» іншу.

Основними причинами появи прогалини у праві є: динамізм суспільних відносин, їх постійний розвиток, зміна; неможливість охопити всі життєві ситуації, об'єктивно вимагають правового регулювання (навіть у тих випадках, коли нормативна модель суспільних відносин все-таки існує, правова норма через її абстрактний характер не дозволяє наперед передбачити всі можливі нюанси, які можуть виникати в процесі її реалізації); недоліки юридичної техніки, до яких належать помилки і упущення законодавчого органу; суперечливість, неузгодженість норм.

Прогалини в законодавстві повинні усуватися в процесі правотворчості шляхом внесення змін і доповнень до законів, видання нових, досконаліших юридичних актів.

За наявності прогалини у галузі цивільного законодавства суди не можуть відмовити у правосудді, посилаючись на відсутність закону. Якщо у цивільно-правових відносинах присутня прогалина, то має бути місце для застосування аналогії, яка буває двох видів: аналогія закону, аналогія права.

Також для усунення прогалин у цивільному законодавстві використовується субсидіарне застосування норм права, тобто додаткове застосування одного інституту або галузі права до відносин, що регулюються іншим інститутом або галуззю права [2, с. 344].

Також важливо сказати про такий засіб усунення та подолання прогалин у цивільному законодавстві, як судовий прецедент. На офіційному рівні судовий прецедент, на відміну від англо-американської системи права, не являється джерелом цивільного права в Україні. Але ми не можемо недооцінювати її значення, та її роль потребує спеціального розгляду.

Судова практика включає в себе і пояснення вищих судів відповідно цивільного законодавства і роз'яснення, які містяться в постановах Пленуму Верховного Суду України.

Право лише фіксує певний стан суспільних відносин. Це пов'язано з тим, що правотворчість – це складний, тривалий і формалізований процес. Внаслідок цього законодавчий орган не завжди встигає своєчасно зреагувати на зміни у сфері правового регулювання.

У зв'язку з вищезазначеним можна констатувати, що прогалини в праві – це відсутність норм права (або їх частин) для врегулювання конкретних суспільних відносин, які можуть і повинні бути врегульовані правом. Основним їх усунен-

ням є правотворчість. Проте для оперативного вирішення конкретних юридичних справ законодавчо передбачені способи подолання прогалин у праві й законі: аналогія права, субсидіарне застосування норм права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гражданское право : учебник : в 3-х томах [под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого]. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М., 2005. Т. 1. – 765 с.
2. Хозяйственное право : учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др.; под ред. Мамутова В. К. – К. : Юринком Интер, 2002. – 897 с.
3. Харитонов Є. Антицивілістика, або Сім «неправд» так званого господарського підходу / Є. Харитонов // Право України. – 2000. – № 9. – 13 с.
4. Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 864 с.
5. Харитонов Е. О., Старцев А. В., Харитонova Е. И. Гражданское право Украины : учебник. – издание четвертое. – Х. : Одиссей, 2008. – 96 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун [пер. з рос.]. – Харків : Консум, 2001. – 344 с.

О. С. Кушко,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

СТОРОНИ У ДОГОВОРІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖУ

Досліджуючи сферу правовідношень, пов'язаних з перевезенням вантажів неможливо обійти увагою учасників цих правовідношень. З легального визначення договору перевезення наведеного у ст. 909 Цивільного кодексу України (далі за текстом статті – ЦК України) [1] та ст. 307 Господарського кодексу України (далі за текстом – ГК України) [2] випливає висновок що сторонами договору перевезення вантажу є перевізник та відправник вантажу.

Наступні статті ЦК України дають більш поширену картину вищезазначеного, визначаючи сторонами договору перевезення вантажу, укладеного на довгостроковий строк – перевізника та власника (володільця) вантажу (ст. 914 ЦК України). Отже, при буквального тлумаченні двох статей одного нормативно-правового акту ми знаходимо мов би певні нестыковки. Поняття «володілець», що застосовується в контексті ст. 914 ЦК України, як тотожне до поняття «власник», передбачає саме титульного володільця, тобто особу володіння якої вантажем підтверджено певними документами. На практиці, поняття «власник (володілець)» напряму може бути застосовано тільки у рамках договору морського перевезення вантажу, що підтверджений видачею оригіналів коносаментів. У такому випадку держатель всіх оригіналів коносаментів і є володільцем вантажу, а у країнах Великої Британії та Німеччини – власником вантажу, що зазначений у коносаменті.

З нашої точки зору таке законодавче визначення може бути лише продуктом існування як мінімум двох різновидів договору перевезення вантажу у діючому ЦК України. Перший вид, а саме передбачений у ст. 909 ЦК України представляє собою реальний договір перевезення конкретного вантажу, укладення якого підтверджується складенням транспортної накладної (коносаменту або іншого документу, встановленого транспортними кодексами (статутами).

На наш погляд, другий вид договору перевезення вантажу, так званий довгостроковий договір перевезення вантажу, передбачає ст. 914 ЦК України, згідно до якої встановлюються обсяг, строки та інші умови надання транспортних засобів і передання вантажу для перевезення, порядок розрахунків, а також інші умови перевезення. Російські цивілісти, а серед них Г. П. Савічев, називаючи цей договір договором про організацію перевезення зазначає, що за своєю правовою природою цей договір має ознаки попереднього договору, так як укладення такого договору не звільняє, а навпаки, передбачає необхідність укладення відповідного договору перевезення вантажу, так як тільки такий договір забезпечує реальне переміщення вантажу від пункту відправки до місця призначення [3, с. 35–36].

Сучасні договори перевезення вантажів, відповідно до ст. 914 ЦК України дійсно носять довгостроковий характер починаються з подачі транспортних засобів під навантаження та пред'явлення вантажу до перевезення. У реальному майновому обігу ці відношення оформлюються довгостроковими договорами перевезення вантажу, що укладаються між перевізником та відправником/одержувачем вантажу або їхніми представниками, роль яких виконують транспортні або транспортно-експедиторські організації. Частіше за все ці перевезення здійснюються на підставі так званої транспортної заявки на перевезення конкретної партії вантажу або перевезення відбувається на підставі єдиного транспортного документу. Та обставина, що довгостроковий договір перевезення вантажу укладається з метою наступного перевезення конкретних партій вантажу, що оформляються транспортними заявками, та у багатьох випадках обумовлює сам процес та умови перевезення, не дає підстави вважати його попереднім договором.

Взагалі, відокремлення реального договору перевезення конкретного вантажу та довгострокового договору перевезення вантажу, що має консенсуальну основу, дає нам можливість під іншим кутом розглядати позицію вантажоодержувача у договірній конструкції, що досліджується. Вже на цій стадії розгляду перевізних відношень з'ясовується, що крім перевізника та відправника учасником перевезення є також одержувач вантажу, що за думкою більшості правознавців виконує тільки роль третьої особи, на користь якої укладався договір перевезення [4, с. 489; 5, с. 309; 3, с. 40].

Разом з тим, неможливо не звертати уваги на постійний розвиток і ускладнення існуючих процесів перевезення вантажу. Необхідно погодитися з точкою зору М. І. Брагинського та В. В. Вітрянського, які зазначають що у сучасних умовах, питання про суб'єктний склад договору перевезення повинний розглядатися з урахуванням значного розширення сфери дії договору перевезення, який тепер не може бути зведеним до моделі реального договору перевезення конкретного вантажу та охоплює всі договори, опосередковуючи відношення, пов'язанні з перевезеннями вантажу, пасажирів та багажу [6, с. 273].

Розглядаючи вищезазначені концепції побудови договору перевезення вантажу, хотілось би звернути увагу, що у реальному договорі перевезення конкретного вантажу перевізник/його представник повинний видати вантаж особі, що вказана в транспортній накладній. Ст. 636 ЦК України передбачає, що з моменту вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом сторони не можуть розірвати або змінити договір без згоди третьої особи, якщо інше не встановлено договором або законом. Начебто всі вищезазначені положення повністю вписуються в конструкцію договору на користь третьої особи та співпадають з загальними

правилами побудови договору перевезення вантажу. Але, залишається ще питання ціни, як однієї з істотних умов договору перевезення вантажу. За перевезення вантажу стягується провізна плата у розмірі, що визначається за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом або іншими нормативно-правовими актами. Якщо розмір провізної плати не визначений, стягується розумна плата (ст. 916 ЦК України). При цьому, ст. 909 ЦК України, передбачає, що відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату. Таким же чином необхідно розглядати договір морського перевезення вантажу, у якому фрахт (винагорода, компенсація) сплачується за договорами перевезення, найму або піднайму судна або транспортного засобу (їх частин) для перевезення вантажів (п. п. 14.1.260 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України [7]) сплачений вантажоодержувачем, що є загальноприйнятою практикою у сфері перевезення вантажу як такого. Тобто, сплачуючи морський фрахт, а у більшості випадків і приймаючи участь у його визначенні, вантажоодержувач має можливість визнаватися стороною договору перевезення вантажу.

З одного боку, ст. 310 ГК України передбачає обов'язок одержувача прийняти вантаж, який прибув на його адресу. Він має право відмовитися від прийняття пошкодженого або зіпсованого вантажу, якщо буде встановлено, що внаслідок зміни якості виключається можливість повного або часткового використання його за первісним призначенням, що дає можливість слідом за Єгізаровим В. О. визначити договір перевезення вантажів не дво-, а багатостороннім договором, у якому вантажоодержувач, так же як вантажовідправник та перевізник, виступає у якості повноправної сторони цього договору [8, с. 52–54].

Повністю погодиться з цією позицією можливо тільки під час розгляду договору морського перевезення вантажу, що оформлюється коносаментом, який можливо розглядати як іменну цінний папір або цінний папір на пред'явника.

У зв'язку з різницею сфер застосування договору перевезення вантажу – морська, річна, автомобільна, залізнична, повітряна, та відповідно різноманітних засобів оформлення перевезення, в тому числі з застосуванням товаророзпорядчих цінних паперів (коносаменту) надати загальну характеристику для договору перевезення вантажу, а тим самим визначити статус його сторін не має остаточної можливості. З огляду на сучасні тенденції перевізного процесу, можливо зробити висновки щодо можливості наділення одержувача вантажу статусом сторони за договором. Діюче законодавство України у транспортній сфері надає таку можливість тільки договору морського перевезення вантажу, підтвердженого видачею коносаменту, що має силу товаророзпорядчого цінного паперу. В цьому випадку договір морського перевезення вантажу необхідно розглядати як особливий різновид договору перевезення вантажу, і таким чином наділення вантажоодержувача статусом повноправної сторони у договорі, що вступає у правовідношення з перевезення з моменту фактичного пред'явлення коносаменту перевізнику/ його агенту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України : станом на 19 січня 2013 року // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
2. Господарський кодекс України : станом на 19 січня 2013 року // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.

3. Гражданское право : учебник / [отв. ред. Е. А. Суханов]. – [2-е изд., перераб. и доп.] : в 2 т. Т. II. Полутом 2. – М., 2000. – 704 с.
4. Договірне право України. Особлива частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; за ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 1200 с.
5. Попандопуло В. Ф., Яковлева В. Ф. Коммерческое право : учебник / В. Ф. Попандопуло, В. Ф. Яковлева. – СПб : Изд-во СПб ГУ, 1997. – 518 с.
6. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга четвертая : Договоры о перевозке, буксировке, транспортной экспедиции и иных услугах в сфере транспорта. – [5-е изд., стер.]. – М. : Статут, 2011. – 910 с.
7. Податковий кодекс України : станом на 19 січня 2013 року // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92 (10.12.2010) (частина 1). – Ст. 3248.
8. Егизаров В. А. Транспортное право : учебное пособие / Егизаров В. А. – М., 1999. – 458 с.
9. Кодекс торговельного мореплавства України : станом на 05 січня 2013 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47 (21.11.1995). – Ст. 349.
10. Офіційний сайт судноплавної лінії Harag-LloydAg [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.harag-lloyd.com/en/home.html>
11. Офіційний сайт судноплавної лінії ARKASline [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.arkas.com.tr/>
12. Офіційний сайт судноплавної лінії Mediterranean Shippingcompany [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mscevva.ch/>
13. Офіційний сайт судноплавної лінії MAERSKline [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.maerskline.com/appmanager/>

*Д. Г. Манько,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ В АСПЕКТІ ДІАЛОГУ ПРАВОВИХ КУЛЬТУР

Співіснування сучасних держав зумовлює необхідність розробки ефективних механізмів обміну та імплементації правових інститутів між різними державами. У цьому аспекті важливим є не тільки гармонізація та уніфікація законодавства, згідно із результатами якої встановлюється адекватне поле правового регулювання, але й регламентується порядок обміну правовими актами у яких втілюються формально виражені потреби окремих індивідуальних та колективних суб'єктів права. Причому, враховуючи певні сталі зв'язки, між окремими державами може встановлюватися особливий режим обміну такою інформацією.

Відповідно, дослідження особливостей легалізації документів в аспекті діалогу правових культур є безумовно актуальною темою досліджень у сфері загально-теоретичної юриспруденції.

Загальнотеоретичну основу дослідження склали праці С. С. Алексеєва, Х. Н. Бехруза, В. В. Дудченко, Л. М. Завадської, Н. А. Зелінської, П. А. Кенсовського, С. В. Ківалова, А. Ф. Крижановського, М. І. Козюбри, Т. М. Нешатаєвої, Ю. М. Оборотова, О. П. Подцерковного, П. М. Рабіновича, А. І. Римарука, Н. О. Санахметової, Ю. А. Тихомирова, Г. А. Тосуняна, Є. О. Харитоновна, Н. А. Чечиної, В. Є. Чиркіна.

Метою статті є встановлення особливостей обміну юридичними документами та засвідчення їх чинності між Україною та іншими сучасними державами.

Сутність існування сучасної держави розкривається при аналізі не тільки її форми, але й дослідженні особливостей її участі у діалозі правових культур. Сучасна держава, це не тільки відокремлена геополітична сутність, але й ще специфічна організація влади. При чому, така організація, зумовлює особливий порядок не тільки конструювання вищих органів влади, але й особливості здійснення поточної діяльності.

Історично визнання документів іноземних держав розвивалося як елемент науки дипломатії, джерела виникнення якої лежать у творах Конринга 1672 року, що вперше систематизувала правила визначення дійсності документів [1, с. 47].

Як зазначає П. А. Кенсовський, «із розвитком міжнародних відносин виникла необхідність в утворенні спеціального відомства, яке б займалося зовнішньополітичними справами, включаючи встановлення дипломатичних відносин як основної форми підтримки офіційних відносин між державами відповідно до норм міжнародного права й практики міжнародного спілкування, визнання де-факто чи де-юре тієї чи іншої держави та її уряду з боку інших держав» [2, с. 75].

У процесі формування й розвитку цих відносин склалися дипломатичні прийоми функціонування міждержавних контактів, що опосередковувались укладенням різних договорів і обміном відповідною документованою інформацією. При цьому одним із найбільш важливих і поширених видів зв'язку між державами з доставки офіційної кореспонденції, документів і предметів, призначених для службового користування, стала дипломатична пошта, щодо якої встановлений спеціальний режим [3, с. 159].

З метою визначення дійсності таких документів, що виходять від належних відомств держави, використовувалися прийоми (деякі з них актуальні й донині), на основі яких виник транснаціональний правовий інститут – інститут легалізації іноземних офіційних документів. Характерною тенденцією розвитку цього інституту в даний час є розширення і диверсифікованість взаємовідносин як між самими державами, так і між індивідами й організаціями різних країн і, як наслідок, поява неофіційних (приватних) письмових документів, що опосередковують такі взаємовідносини [4, с. 60].

Аналізуючи історію виникнення міжнародних договорів із міждержавного обміну документованою інформацією, можна знайти деякі елементи, що характеризують досліджуваний інститут.

Так, ще 1930 року відбувся обмін нотами між Народним комісаріатом закордонних справ Союзу Радянських Соціалістичних Республік і посольством Великої Британії про виконання судових доручень у цивільних справах на умовах взаємності.

1936 року між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Францією була укладена Угода про передачу судових і нотаріальних документів і виконання судових доручень у цивільних і торгових справах [5, с. 11]. При цьому було обговорено, що такі документи, призначені особам, що проживають на території договірних держав, а також судові доручення в цивільних і торгових справах, що підлягають виконанню на цій території і вихідні від влади договірних держав, будуть передаватися через дипломатичні місії, що знаходяться на території договірних держав, які забезпечать їх передачу компетентній владі.

Судові й нотаріальні документи повинні були мати супровідні листи, адресовані владі, від якої виходить прохання, складене офіційною мовою влади, до якої

звернено прохання, і містити указівку влади, від якої виходить документ, що передається, найменування і якість сторін, адресу одержувача й рід документа, про який йдеться.

Доказом вручення служили чи датована й підписана одержувачем розписка, чи засвідчення влади договірної сторони, до якої звернено прохання, що установлює факт і форму вручення [6, с. 37].

За особливим проханням дипломатичних місій влада, до якої звернено прохання, повинна була вжити заходів до вручення документа належною місцевою посадовою особою чи у формі, запропонованої законом країни, до якої звернено прохання, чи в особливій формі, якщо прохання не суперечило законодавству країни, до якої звернено прохання. В останньому разі документ повинний був супроводжуватися перекладом офіційною мовою держави, до якої звернено прохання. Цей переклад засвідчував дипломатичний або консульський агент сторони договору, що звернулася з проханням, або присяжний чи офіційний перекладач сторони, до якої звернено прохання [7, с. 99].

Причому передбачалася особлива форма судового доручення, що не мала суперечити законодавству держави, до якої звернено прохання. Це означає, що застосовувалася погоджена процесуальна форма іноземної держави.

Кожна з обох договірних сторін мала право здійснювати безпосередньо через своїх дипломатичних і консульських агентів і без вжиття примусових заходів вручення судових документів і нотаріальних актів власним громадянам, що перебувають на території договірних держав. Таким чином, в Угоді знайшло відображення розмежування офіційного документообігу на судовий (судові доручення в цивільних і торгових справах) і нотаріальний (документи, акти), а також розмежування за суб'єктним складом сторін, що просять інформацію, тобто на компетентні органи публічної влади й приватних осіб, що проживають на території договірних держав [8, с. 56].

Надалі аналогічні ознаки лягли в основу прийняття конвенційних норм з надання правової допомоги, включаючи процедуру надання інформації у зв'язку із судовим розглядом, обмін інформацією із судових матеріалів і обмін позасудових документів. До числа таких норм належать і норми Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів 1961 року. До прийняття цього міжнародного договору універсального визначення поняття легалізації документів у міждержавному інформаційному обміні й документообігу не було.

Нормативний масив трансграничного інституту збільшився, коли були прийняті такі договірні норми: Конвенція щодо підписання й повідомлення за рубезем судових і позасудових актів у цивільних і комерційних справах 1965 року; Конвенція про одержання за кордоном доказів у цивільних або торгових справах 1970 року; Європейська угода про передачу заяв про правову допомогу 1977 року; Європейська конвенція про вручення за рубезем документів по адміністративних питаннях 1977 року та ін. [9, с. 97].

У кожній з держав, що беруть участь у цивілізованих міжнародних зносинах, тобто відповідно до норм міжнародного права й практики таких зносин, визначення легалізації здійснювалося на рівні поглядів і концепцій про сутність і призначення поняття в праві. Значну роль у цьому відігравали наукові праці юристів-міжнародників, дипломатів. Національні норми, що регламентують загальні по-

ложення правового легалізаційного режиму, містяться в законах і відомчих службових інструкціях.

Відповідно: *підтвердження дійсності документів і підписів, печаток, штампів, що їх скріпляють*, як найважливіший вид легалізаційної діяльності, становить собою діяльність правомочних органів публічної влади держави, спрямовану на встановлення, засвідчення, підтвердження дійсності наявних на документах печаток і підписів компетентних посадових осіб і відповідності вимогам закону країни їх походження.

Даний вид легалізаційної діяльності здійснюється в таких формах:

Нотаріальне засвідчення. Нотаріальне засвідчення – діяльність, пов'язана із системою органів і посадових осіб, на яких покладений обов'язок засвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення [10, с. 27].

Апостиляція – порядок підтвердження дійсності документів поза країною походження шляхом проставлення апостиля, що становить собою чи окремих лист із найменуванням «Апостиль», який прикріплюється до документа, що засвідчується, чи штамп із тим самим найменуванням і встановленим суворо визначеним змістом [11, с. 5].

Консульське узаконення. Це засвідчення дійсності підпису посадової особи, її статусу й, у належних випадках, печатки уповноваженого державного органу на документах і актах, а також відповідності їх законам країни перебування [12, с. 17].

Міжнародні угоди про правову допомогу – консульське узаконення й проставлення апостиля не вимагаються, якщо міжнародним договором передбачено скасування чи спрощення цих процедур [13, с. 37].

Таким чином, значимість зазначеного виду легалізаційної діяльності для України визначається впливом глобалізаційних та інтеграційних тенденцій на існування сучасних держав. Діяльність правомочних органів публічної влади держави, спрямована на встановлення, засвідчення, підтвердження дійсності наявних на документах печаток і підписів компетентних посадових осіб і відповідності вимогам закону країни їх походження, є ефективним засобом розвитку співробітництва на міждержавному рівні в сучасному світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Евинтов В. И. Проблемы многоязычия в праве международных договоров / В. И. Евинтов // Сов. ежегод. междунар. права. 1975. – М., 1977. – С. 75–94.
2. Ерпылева Н. Ю. Международное частное право / Н. Ю. Ерпылева. – М., 1999. – 183 с.
3. Голосніченко І. П. Адміністративний процес / І. П. Голосніченко, М. Ф. Стахурський. – К. : ГАН, 2003. – 256 с.
4. Гойман В. И. Действие права : методологический анализ / В. И. Гойман. – М. : Акад. МВД РФ, 1992. – 180 с.
5. Большая Советская Энциклопедия. – М. : Сов. энцикл., 1969–1978. Т. 3. – 458 с.
6. Гусейнова С. М. Проблемы уголовно-правовой регламентации легализации (отмывания) денежных средств или иного имущества, приобретенных преступным путем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Салихат Магомедовна Гусейнова. – Ростов-на-Дону, 2003. – 214 с.
7. Давыдова Г. Н. Юридические процедуры в гражданском праве: Общая характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г. Н. Давыдова. – Казань, 2004. – 197 с.
8. Ефремов Л. В. Вопросы применения международных договоров о взаимном оказании правовой помощи в работе арбитражных судов / Л. В. Ефремов // Вестник ВАС РФ. – 2000. – № 3. – С. 105–117.
9. Дія права: інтегративний аспект : [монографія] / [кол. авт.] ; відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юрид. думка, 2010. – 360 с.
10. Зайцев И. М. Процессуальные функции гражданского судопроизводства / И. М. Зайцев. – Саратов, 1990. – 106 с.

11. Консульский Устав СССР // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1976. – № 27. – 37 с.

12. О борьбе с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ. Конвенция Организации Объединенных Наций от 20 декабря 1988 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fatf-gafi.org>.

13. О правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам : Конвенция от 22 января 1993 г. // Ведомости Верховной Рады Украины. – 1993. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rada.gov.ua>.

*Ю. А. Мараховская,
соискатель кафедры права
Европейского Союза и сравнительного правоведения;
Национальный университет «Одесская юридическая академия»*

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПОЛИТИКИ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Овладеть теорией и методом означает стать, как отмечал английский философ Джон Милль, сознательным мыслителем. Методология позволяет нам экономить научный труд, совершенствуя культуру научного познания. Обстановка в сфере политической методологии оценивается порой чрезвычайно уныло и эмоционально.

В политической науке остро ощущается потребность в создании синтезированных систем и раскрытие закономерностей, что невозможно осуществить без серьезных разработок в области методологии, в частности, в сфере методологии сравнительного анализа, как одного из центральных и наиболее продуктивных способов получения нового знания.

Сравнительный анализ, как одно из средств понимания реальности, составляет базис современной политической науки. Роль сравнительного анализа в улучшении современной политической теории многогранна и значительна. Само появление интереса к политической теории стало возможно благодаря сравнительному методу.

Работа в сфере получения нового знания в современной политологии важна с той точки зрения, что политология в силу своего «несовершенства» и в силу ряда других обстоятельств, освоила область сравнительной методологии, равно как и методологии общей. Увеличение количества исследований, заявляющих себя как сравнительные, в политической сфере реализуют методологические основания сравнительного изучения политики.

Исходя из выше сказанного, представляется актуальным и вполне оправданным выделение методологических аспектов изучения политики в самостоятельный объект научного исследования.

Научная область политической компаративистики многомерна, поскольку она развивалась под перекрестным влиянием методологического разнообразия в рамках ряда отраслей общественнознания.

Однако, по мере знакомства с литературой по данному вопросу, пришлось неоднократно столкнуться с полным отсутствием работ по данной теме. Этот факт отмечался французским социологом Э. Дюркгеймом, осуществившим библиографическое описание исследований, выполненных его предшественниками в области методов изучения социальных проблем. По мнению Дюркгейма, к методологическим проблемам социального исследования, ранее обращался лишь француз-

ский философ и социолог О.Конт. Дюркгейм писал, что это «почти единственное оригинальное и значительное исследование, которое мы имеем по данному вопросу» [1].

Одним из немногочисленных, но значительных трудов по методологии социально-политического и сравнительного исследования, в частности, является работа самого Э. Дюркгейма, его методологический очерк представляет собой полное описание исследовательского процесса: от простого наблюдения социальных фактов до выявления причинно-следственных закономерностей. Хотя сравнению, как одному из способов объяснения явлений, уделяется далеко не центральное место.

Одним из наиболее значимых представителей сравнительной политологии является американский профессор Г. Алмонд. В 50-е гг. XXв., он обратил внимание к методологии сравнительного изучения политики и настаивал на структурно-функциональной парадигме сравнения. Благодаря работам и организационным усилиям Алмонда и его коллег, успешно проходит формальная институционализация сравнительной политологии [2].

Проблемы сравнительной политологии оказались в центре внимания французского компаративиста М. Дюверже, уделявшего внимание методологическим аспектам статистически значимых сравнений [3]. Анализ парадигмальных оснований сравнительной политологии на протяжении всего периода ее существования посвящена монография американского профессора Р. Чилкота [4]. Эволюцию методологических ориентаций западной политической науки и одной из ее ветвей – сравнительной политологии наблюдает Л. Семеренко [5].

Несмотря на то, что именно США стали центром институционализации сравнительной политологии, нельзя не отметить факт значительного влияния европейской политической науки на становление американской компаративистики, что признается самими американцами. Тем не менее позиционирование сравнительной политологии, как самостоятельной отрасли научного знания прошло по инициативе и под мощным влиянием именно американских профессоров – Г. Алмонда, Д. Истона, Г. Лассуэлла, Г. Госнелла, Ч. Мерриама, Ч. Рейджина, С. Липсета, Х. Алкера, Д. Аптера, З. Бжезинского, Р. Далтона, большинство которых и сегодня продолжает активно заниматься поиском парадигмальных оснований и способов интерпретации данных в сравнительных исследованиях политики.

Работа над средствами изучения политики идет непрерывно. Вольно или нет ученые, ориентированные на осуществление исследований различных сторон политики, обращаются и методологическим проблемам.

Современная сравнительная политология является одной из наиболее стремительно развивающихся отраслей политического знания.

Сравнение, как методологический способ изучения политики, показало свою достаточность, функциональность и эффективность на протяжении всего своего существования. Применение сравнительного анализа усилиями многих компаративистов сделало возможным обобщение и систематизирование многих знаний в области политической компаративистики, выделив политические системы в качестве самостоятельных объектов исследования, осуществив структурирование политических образований по различным разделам и основаниям.

Особенность политической компаративистики связана с тем, что она выделилась в качестве самостоятельного направления не только и не столько благодаря методологическим основаниям, сколько их сочетанием с объектом исследования.

Характерные черты методологии политической компаративистики обусловлены обобщением методологических построений из точных, естественных и смежных социально-гуманитарных наук в политологию, определяемой как раскрывающий фактор, обусловивший её развитие и современное состояние.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дюркгейм Э. Метод социологии / Э Дюркгейм. – М., 1991. – 420 с.
2. Almond G., Verba S. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton, 1963; Comparative Politics. A Developmental Approach. Boston, 1966.
3. Duverger M. An Introduction to the Social Sciences with Special Reference to the Methods. N.Y., 1964.
4. Чилкот Р. Х. Теории сравнительной политологии. В поисках парадигмы / Р. Х. Чилкот [пер. с англ]. – М.: ИНФРА-М; Весь Мир, 2001. – 559 с.
5. Семеренко Л. М. Современная западная политическая наука: формирование, эволюция, институционализация / Л. М. Семеренко. – Ростов па Дону, 1998. – 433 с.

*Г. В. Озернюк,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

ЗАРОДЖЕННЯ СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Суть, функції і призначення страхування формувалися історично, відбиваючи як рух не тільки тенденції загального історичного розвитку, а й особливості іманентного саморозвитку. Враховуючи обидва фактори, синтезуючи історичні й теоретичні аспекти дослідження, можна визначити потребу і функції страхування як одного з різновидів людської діяльності, з'ясувати суспільно-політичні, історико-культурні передумови появи страхування, основні тенденції, закономірності, національну специфіку та етапи розвитку.

Зміст і характер, функції й адресації, а отже, і роль страхування змінювалися залежно від загального рівня суспільного й культурного розвитку, особливостей кожного етапу страхового процесу [1].

З точки зору М. Б. Смирнова першою, неусвідомленою захисною реакцією людей на негативні явища життя була неекономічна форма: релігійне звернення до богів за допомогою і порятунком (молитви, жертвоприношення тощо). Релігійна завуальованість в античні часи приховувала боротьбу за перерозподіл матеріальних благ. Це були звернення до богів: про примноження багатства, про збереження врожаю, про охорону майна і життя торговців в дорозі тощо.

По мірі накопичення історичного досвіду неекономічні форми захисних реакцій стали доповнюватися економічними. Для ліквідації наслідків стихійних лих і катастроф люди стали створювати общинні запаси (їжа, вода, насіння тощо). Біблійська історія про Йосипа, який тлумачив сни фараона, ілюструє принципи, за якими, відповідно до врожаю, організовувалися і використовувалися ці запаси.

Нарешті, для створення запасних страхових фондів в умовах рабовласництва і феодалізму стало закономірним накопичення грошових коштів. Це був початковий некомерційний тип страхування [2].

Безперечною є точка зору В. О. Микитюк про те, що сьогодні, як і раніше, існує багато дискусійних питань, пов'язаних із страхуванням: чи існувало воно в епоху Античності, які історичні корені його розвитку, визначення сутності страхової діяльності [3].

Страхування зародилося давно. Археологічні знахідки дають можливість стверджувати, що вже багато століть тому різні народи добро усвідомлювали необхідність спорудження спеціальних громадських приміщень для зберігання запасів провізії на випадок можливої небезпеки. Випадки страхування у грошовій формі теж простежувалися давно. Так, у шумерів – однієї із ранніх цивілізацій – вже в третьому тисячолітті до нашої ери торговцям видавали суми грошей у формі позики або створювали спільні каси для захисту їхніх інтересів на випадок втрати вантажу під час перевезення.

Так, закони вавилонського царя Хаммурапі (1792–1750 рр. до н. е.) вимагали укладання угод між учасниками торговельного каравану. Згідно параграфу 48 в разі повені або посухи позикодавець не може вимагати ні відсотків з боргу за цей рік, ні хліба з ділянки, що піддалося стихійному лиху. Ряд інших статей (наприклад, параграф 45) також пом'якшує наслідки несприятливих обставин через дії бога Адада, що є символом грози і дощу [4, с. 14].

Відомі договори купців-корабельників Фінікії, Стародавнього Єгипту, Стародавньої Греції та Риму. Учасники торгівлі зазвичай укладали угоди про взаємодопомогу членам торгових караванів на випадок стихійного лиха, розбійного нападу або крадіжки. Товари та транспортні засоби ставали об'єктами страхування. Метою укладення союзу між страховиками було відшкодування збитків. У разі стихійного лиха, обумовленого в угоді, потерпілому повертали втрачене не постраждале майно учасники за свій рахунок. У Стародавній Греції в епоху Олександра Македонського утворювалися, на думку В. К. Райхер, не тільки взаємні, але і акціонерні страхові товариства [5, с. 30–38]. Купцями Стародавньої Греції укладалися угоди про взаємний розподіл збитків від корабельної аварії.

У Стародавньому Римі страхова справа приймає організований характер. Існували різні колегії (від лат. Collegium), корпорація осіб, пов'язаних спільною професією, на чолі з магістром. Сплачуючи внески, їх члени мали право на відшкодування збитків відповідно до статутів. Наприклад, Статут Ланувійської колегії (м. Ланувіум), заснований в 133 р. н. е.: за цим документом колегіати зобов'язані внести вступний внесок 100 сестерціїв і одну амфору вина. По смерті колегіати на поховання виділялося 300 сестерціїв. При відсутності заповіту, померлого ховала колегія, а не спадкоємець. Пізніше ця сума в 300 сестерціїв стала виділятися нерідко для підтримки осиротілої сім'ї. Характерні були обмеження, які вводилися в Статуті: страхова сума не виділялася в разі самогубства тощо.

У Стародавньому Римі також існували «військові колегії», в яких передбачалися внески «на гідне поховання». Високий вступний внесок (750 динаріїв) забезпечував виплату колегіати 500 динаріїв при підвищенні по службі, стільки ж при переводі в інший легіон і стільки ж по закінченні служби. При дисциплінарному звільненні – 50 % цієї суми. У разі смерті колегіата спадкоємцю виплачувалося 500 динаріїв [6, с. 45]. Сенс існування подібної колегії полягав у тому,

що, об'єднавшись і вносячи внески в розстрочку, члени колегії набирали великий капітал.

Колегія від свого імені поміщала його під проценти і при смерті кожного з членів такої колегії не його родина, а колегія оплачувала похорон. Таким чином, це були як би товариства взаємного страхування.

З розвитком мореплавства збільшувався ризик того, що не всі кораблі завершать плавання (через перевантаження, шторми, епідемії, пошкодження судна тощо). Тоді, інвестори які вкладали кошти, прагнули розділити ризик між собою, щоб жоден з них не втратив своїх грошей повністю. Щодо морського перевезення застосовувався закон, за яким збиток, заподіяний при порятунку корабля і вантажу, розподілявся на всіх, кому загрожувала небезпека. У всіх вантажовласників проводилися відповідні вирахування для компенсації потерпілого.

Застосовувалися також приватні договори, в яких головну роль грав обов'язок відшкодувати збитки, що робило їх формою поруки. Існували договори неформальні, при намірі учасників встановити товариство. При цьому кожен з товаришів міг розпорядитися спільним майном. Прибутки та збитки, якщо договором не встановлено інше, розподілялися порівну. Ризик падав на товариство. Товариші несли відповідальність за помилки у своїй діяльності. Їм відшкодовувалися витрати і випадкові збитки, понесені при заняттях справами товариства. Ця діяльність виражалася у створенні спільного підприємства, через яке товариші або інвестори вкладали гроші в кілька кораблів із загальним вантажем; таким чином, між ними розподілявся ризик збитків і усі можливі прибутки [7].

З вказаного М. Б. Смирнов робить висновок про те, що дані факти показують, що в рабовласницькому суспільстві знайшли свої витoki дві галузі сучасного страхової справи:

– по-перше, майнове страхування, закладене в страховому захисті товарів і транспортних засобів купців-транзитників;

– по-друге, особисте страхування, що почалося з страхування на випадок смерті, переміщення військових по службових сходах і в іншу місцевість тощо.

Професійні колегії, що виникли як спілки, об'єднані релігійними, культовими, товаришескими цілями, поступово перетворюються в громадські організації на засадах взаємодопомоги для покриття збитків як при майновому, так і при особистому страхуванні.

Таким чином, громадські союзи на засадах взаємності є вихідною формою правової організації специфічного способу діяльності людей для забезпечення їх страхового захисту [2].

Страхування в Античну епоху нажаль не стало гідним підґрунтям для розвитку страхової справи, але заклало плацдарм для формування страхових правовідносин та визначило їх основні тенденції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Плиса В. Й. Страхування : навч. посіб. / В. Й. Плиса. – К. : Каравела, 2005. – 392 с.
2. Смирнова М. Б. Страхование право : учебное пособие / М. Б. Смирнова. – М. : Юстицинформ, 2007.
3. Микитюк В. О. Становлення та організація страхування в епоху Античності та Середньовіччя / В. О. Микитюк // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 4 (47).
4. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права : учеб. пособие / [сост. В. Н. Садиков; под ред. проф. З. М. Черниловского]. – М. : Фирма Гардорина, 1966.
5. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер. – М., 1947.
6. Фогельсон Ю. Введение в страховое право / Ю. Фогельсон. – М., 1999.
7. Страхование: принципы и практика / [сост. Д. Бланд; пер. с англ.]. – М., 1998.

*А. М. Притула,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

ЩОДО ПОЛОЖЕНЬ НАКАЗУ № 931 ВІД 14.11.2012 РОКУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

14.11.2012 року Адміністрацією Державної прикордонної служби України було видано наказ № 931 «Про затвердження Інструкції про порядок дій посадових осіб органів (підрозділів) охорони державного кордону під час затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, без ухвали слідчого судді або суду та порядок подальшої взаємодії органів (підрозділів) охорони державного кордону з органами досудового розслідування», у пункті 2.1. якого вказано: «Уповноважена службова особа без ухвали слідчого судді або суду має право затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину у сфері охорони державного кордону, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі, за умови:

- якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;
- якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин».

Тлумачення цього положення наказу дає змогу прийти до наступного:

1. Згідно Розділу XIV Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» до злочинів у сфері охорони державного кордону відноситься лише ст. 332 «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України».

2. Проте згідно п. 5 статті 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» та п. 17 Положення про Державну прикордонну службу України, на виконання яких було видано вищевказаний наказ, на Державну прикордонну службу України покладаються: організація запобігання кримінальним та адміністративним правопорушенням, протидію яким законодавством віднесено до компетенції Державної прикордонної служби України, їх виявлення та припинення, здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення згідно із законами.

3. Положення п. 2.1 Наказу Адміністрації ДПС України неправомірно звужують межі повноважень уповноважених службових осіб (посадових осіб органу (підрозділу) охорони державного кордону, які безпосередньо виконують завдання з охорони державного кордону України) Державної прикордонної служби України.

4. Керуючись цим положенням вищевказаного наказу можливо буде не затримувати осіб, які займаються контрабандою товарів, вільний обіг яких обмежено або заборонено; контрабандою наркотичних, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів та фальсифікованих лікарських засобів; торгівлею людьми; незаконним рибним промислом у виключній (морській) економічній зоні України; незаконним проведенням підводних робіт на об'єктах підводної культурної та археологічної спадщини та низкою інших злочинів, протидію яким законодавством віднесено до компетенції Державної прикордонної служби України.

5. Згідно п. 9 Положення про Державну прикордонну службу України: Адміністрація Держприкордонслужби України у межах своїх повноважень, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів і доручень Президента України, актів Кабінету Міністрів України видає накази і директиви, які підписує Голова Держприкордонслужби України, організовує і контролює їх виконання.

6. Зазначені положення Наказу № 931 від 14.11.2012 року суперечать діючому законодавству, матимуть своїм наслідком вчинення корупційних правопорушень військовослужбовцями, зокрема ухилення їх від виконання службових обов'язків та потребують приведення у відповідність чинному законодавству.

Висновок. З урахуванням вищевикладеного, вважається за доцільне викласти п. 2.1. вищевказаного наказу № 931 від 14.11.2012 р. Адміністрації Державної прикордонної служби України у наступній редакції:

«Уповноважена службова особа без ухвали слідчого судді або суду має право затримати особу, підозрювану у вчиненні злочинів, протию яким законодавством віднесено до компетенції Державної прикордонної служби України, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі, за умови:

- якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;
- якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин».

О. С. Саїнчин,
доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Інституту права ім. Володимира Сташиса,
Класичний приватний університет

АМНІСТІЯ «ЗЛОДІВ В ЗАКОНІ» У ГРУЗІЇ ЯК МОЖЛИВИЙ ДЕСТАБІЛІЗАЦІОННИЙ ФАКТОР КРИМІНОГЕННОЇ ОБСТАНОВКИ В УКРАЇНІ

Згідно норм Кримінального кодексу Грузії [4] особа, яка є «злодієм в законі» та підтверджує цей свій статус, може бути засуджена до певного терміну ув'язнення та утримується у єдиній в світі тюрмі, де відбувають покарання «королі злочинного світу». Це тюрма № 7, яка розташована на околиці столиці Грузії – Тбілісі.

У 2012 році у Грузії пройшли вибори народних депутатів та Президента країни. Певним кроком новообраного президента, наприкінці 2012 року, стало амністування усіх 47 осіб вказаної категорії та надання їм можливості у триденний термін покинути країну. На свободі вже найнебезпечніші з них: Володимир Дзоценідзе – «Валера Кутаїський», Элгуджа Дигмелашвілі – «Гуджа», Реві Дарахвелідзе – «Реві», Бесо Папіашвілі – «Бес», Георгій Каранадзе та Реваз Сескурія. Усі вони раніше жили в Україні та були депортовані у різні часи до Грузії або Росії. Виникає питання, – а куди вони поїдуть, або де будуть мешкати та вести свій злочинний образ життя?

З кримінологічної точки зору та за підрахунками управлінь по боротьбі з організованою злочинністю в Росії «злодіїв в законі» мешкає 28, один у Молдові, чотири у Білорусії, чотири – у Азербайджані та вісім – в Україні. З них: Слюсаренко

Олексій Тимофійович – «Дубина», 1929 р. н. відмовився від цього статусу, Артур Ярошевський – «Артур» відбуває довічне ув'язнення, «Шрік, Шеремет» – Шеремет Валерій Андрійович 1949 р. н. з сином відбувають покарання у Німеччині (термін ув'язнення закінчується у 2013 році), Хівренко Микола Леонідович – «Хивря», «Хохол», «Герцог», 1950 р. н., відбуває покарання в колонії № 54 м. Сокаль під Львовом (строк покарання 16 років, початок з 27.11.2003 року), Антадзе Автандил – «Авто», 1959 р. н. відбуває покарання у Вінницькій області (у 2013 році закінчується термін покарання).

Решта, а це: 1. Кухилава Антимос Хутаевич – «Антимос», «Антик», 1956 р. н., абхазець, жив в Одесі за підробленими документами (депортований у 2011 році); 2. Мамедов (Пахомов) Сергій Олександрович – «Мамед», 1967 р. н., помер 23.11.2011 року; 3. Лисенко Сергій Іванович – «Лера Сумской», 1954 р. н., живе у Сумах; 4. Крамаренко В'ячеслав Васильович — «Крамар», «Микола», «Бес», 1957 р. н., живе в Полтаві; 5. Русан Василій Олександрович — «Вася Ушастый», 1974 р. н., живе в Києві та Одесі, самий молодий «зłodій в законі» України; 6. Сальніков Олексій Вікторович – «Леня Краснодарский», 1973 р. н., живе в Луганську; 7. Омар Бекаєв – «Омар Уфимский» депортований у січні 2013 року до Росії, де він заочно засуджений до 7 років позбавлення волі.

За даними вище вказаних спеціальних підрозділів ГУБОЗ за період 2010–2012 років з України депортовано та не допущено до перетинання державного кордону 16 «коронованих злочинців» цієї категорії. В основному це громадяни Росії та Грузії, які після вбивства у 2009 році В'ячеслава Іванькова – «Япончик» та до цього часу ведуть перерозподіл сфер злочинних інтересів на теренах колишнього СРСР. Оперативна обстановка після вбивства цього найавторитетнішого злочинця загострилась не тільки в Росії та Україні, а й в країнах Європи. У французькому Марселі вбили кримінального авторитета Володимира Джанашія – «Ладо». Згідно основної версії спецслужб, злочин був помстою за вбивство В. Іванькова. В організації вбивства «Ладо» підозрюються «зłodії в законі» – брати Лаша и Кахабер Шушанашвілі – друзі Іванькова. В Іспанії засуджений Калашов Захарій Князевич – «Шакро-молодой» та за цей час звідти депортували не менш авторитетного ніж Іванькова Таріела Оніані – «Таро», який вступив у відкрите протистояння з Асланом Усоєюном «Дед Хасан».

Про цього «батька злочинного світу» з терен колишнього СРСР, Аслана Усоєна, відомо, що він намагався змінити традиції коронування «зłodіїв в законі», надаючи «злочинну корону» особисто за певні грошові внески злочинців, переважно із кавказького регіону. Частина молодих «зłodіїв в законі» стала на бік Усоєна, а більша частина залишилася вірною старим традиціям злочинного світу. У 2011 році у Москві був замах на Усоєна, але після важкого поранення він вижив і 17 січня 2013 року у Москві він був вбитий. Вбивство, як Іванькова так і Усоєна, як і інші аналогічні вбивства, дотепер не розкрито. Відомі злочинці Росії – Олексій Суворов (Петрик), Юрій Есін (Самосвал), Олексій Забавін (Забава) та Сергій Аксенов (Аксен) на «малій сходці» постановили: на поховання Усоєна нікому з відомих авторитетів не ходити. Четвертого лютого цього року в Москві було вбито друга Іванькова, «зłodія в законі», – Руфана Насібова. Розпочинається новий віток у злочинній війні.

Повернемося до амністії в Грузії. Вважати її політичною або юридичною та оцінювати дії Президента Грузії ми не можемо. Проте у інформаційних колах є дані, згідно яких усі «зłodії в законі» Грузії та Росії самі підтримали і дали певні вказівки

на свободі щодо підтримки Іванішвілі на виборах президента Грузії у 2012 році в обмін на повну амністію злочинців цієї категорії. Амністія є, перших 18 вже звільнено. Це – факт. Фактом також є те, що 3 адвоката «злочинців в законі» стали депутатами Верховної Ради Грузії. Постає питання про можливості впливу злочинців вказаної категорії на політичну складову певної держави. Але, з одного боку залишатися в Грузії за їх законами не можливо, їхати до Росії теж небезпечно. За Кримінальним кодексом Росії, у разі скоєння злочину у групі де є «злочинець в законі», останній отримає тюремний строк не нижче ніж 15 років позбавлення волі [3].

А що в Україні? Принципово українські злочинці, вказаної категорії, великою повагою російських та грузинських авторитетів не користувалися за їх безпринципність. Особисто кожний з вітчизняних авторитетів знаходиться під оперативним контролем ГУБОЗ [2] і це їм відомо. Вони якщо і вирішують якісь питання, то вони стосуються дрібних комерційних питань. Але, якщо з «візитом» до України навідується хтось із відомих «злочинців в законі» його завжди зустрічає і супроводжує місцева «еліта». Тобто можливо вважати, що «злочинці в законі» із сусідніх держав роблять у злочинному світі України все, що їм заманеться. Ми впевнені, що більша частина російських та звільнених у Грузії «злочинців в законі» буде мати змогу повернутися до України, легалізуватися та активно впливати на економічні процеси держави, намагаючись узяти під свій контроль певні фінансові та економічні процеси. Усе це може призвести до спалаху криміногенної обстановки в державі та перерозподілу сфер злочинних інтересів, як в Україні так і в інших державах. У кримінальному кодексі України норм права щодо застосування впливу на цю категорію злочинців немає [1]. Якщо не пройде повна мобілізація усіх сил правоохоронних органів, перш за все ГУБОЗ, для контролю за їх пересуванням, наслідки, у зв'язку з їх появою в Україні, ми відчуємо вже у найближчому майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України. – К., 2013. – 157 с.
2. Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 № 3341-ХІІ
3. Уголовный кодекс Российской Федерации. – М., 2012. – 198 с.
4. Уголовный кодекс Грузии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241370>

О. В. Серих,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Інституту національного та міжнародного права,
Міжнародний гуманітарний університет*

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ КОДЕКСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ПРАЦІВНИКІВ МИТНИХ ОРГАНІВ

Реформування митної служби України вимагає підвищеної уваги до морально-етичних аспектів діяльності керівників і службовців митних органів всіх рівнів. Від успішного розв'язання проблем, що виникають у зв'язку з недотриманням працівниками митних органів морально-етичних правил, стандартів поведінки у своїй професійній діяльності залежить довіра населення до влади.

Указом Президента України від 24.12.2012 р. № 726/2012 «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» [1] було утворено Міністерство доходів і зборів України шляхом реорганізації Державної митної служби України і Державної податкової служби України. Формування управлінського апарату новоствореного Міністерства доходів і зборів України неможливо без урахування критеріїв професіоналізму, усвідомлення моральної сутності професії, дотримання етичних вимог у службовій та позаслужбовій діяльності керівним складом Міністерства, від якого в майбутньому залежить ефективність захисту державних інтересів.

Питанням етики та моралі присвятили свої праці Т. Г. Аболіна, О. В. Беляєва, А. А. Гусейнов, І. Л. Зеленкова, В. В. Єфименко, С. Д. Лаптенко, О. М. Лінчук, В. А. Малахов, Є. Г. Федоренко та ін. Теоретичні засади професійної етики розробили Б. К. Левківський, В. М. Кукушкін, А. А. Солоніцина та ін. Особливості професійної етики державного службовця досліджували Л. О. Воронько, О. І. Денищик, Д. І. Дзвінчук, С. Д. Дубенко, А. В. Ліпенцев, К. Ф. Луганський, Н. Р. Нижник, М. Нинюк, М. Рудакевич та ін.

Морально-етичних засад діяльності працівників митної служби України, соціально-психологічних особливостей їх професії, професійної підготовки й виховання торкалися у своїх працях А. Д. Войцещук, А. О. Деркач, Є. В. Додін, Ю. М. Дьомін, І. Г. Калетнік, С. В. Ківалов, О. П. Корольов, О. С. Нагорічна, Г. В. Романенко, О. В. Сафронова, С. М. Стопенчук, Н. С. Тимченко-Міхайліді та ін.

Незважаючи на ґрунтовну науково-теоретичну розробленість морально-етичних питань стосовно митних органів і закріплення морально-етичних засад діяльності працівників митної служби України у спеціальних нормативних актах щодо поведінки цих осіб, слід відзначити доцільність систематизації норм, що встановлюють вимоги до морально-етичного образу посадової особи митного органу. Тому доцільно впровадити морально-етичний кодекс працівників митних органів, в якому визначити загальні вимоги та особливості їх етичної поведінки з урахуванням особливостей професійної діяльності, а згодом – прийняти правила поведінки державних службовців та працівників органів Міністерства доходів і зборів України.

Говорячи про етичні принципи взаємовідносин у будь-якій сфері суспільного життя, вживають терміни «мораль», «моральність» та «етичні принципи певного виду діяльності».

Мораль як певна форма свідомості – це сукупність усвідомлених людьми принципів, правил, норм поведінки... Моральність – це втілення етичних принципів, правил і норм у реальній поведінці людей та стосунках між ними... Етичний підхід до визначення поведінки людини полягає в тому, що всі види людської діяльності підлягають моральній оцінці і можуть бути морально кваліфіковані [2, с. 20–21].

В умовах підсилення моральних чинників у системі стимулювання праці спостерігається постійне розширення кола професій, що претендують на формування власних моральних кодексів. Закладені в традиційних морально-професійних кодексах – кодексах честі лікаря, юриста, педагога, журналіста тощо гуманістичні імперативи мають загальнолюдське значення [3, с. 203]. Професійні кодекси регламентують поведінку спеціалістів у складних ситуаціях, характерних для

певної професії, підвищують статус спільноти у суспільстві, формують довіру до представників цієї професії, посилюють її значущість [4].

Професійна етика митника надає рекомендації щодо підвищення рівня правової культури працівників митної служби. Можна сказати, що митник – це обличчя держави, і саме цього принципу повинен дотримуватися кожен, хто працює в митній службі України, – будь то посадова особа, чи інший працівник, – як у професійній діяльності, так і в повсякденному житті.

Ю. М. Дьомін виокремлює основні напрямки розвитку правової культури службовців: збагачення нормативно-правової бази державної служби, розвиток системи підготовки і перепідготовки державних службовців і управління державною службою в цілому; підвищення правового статусу державних службовців, розподіл стимулів і обмежень, що спонукають до підвищення правової культури службовців [5, с. 277].

Нормативними актами, що визначають основи професійно-етичної підготовки фахівців митних органів є: Конституція України [6], Митний кодекс України [7], Закон України «Про державну службу» [8], Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» [9], Дисциплінарний статут митної служби України [10], Загальні правила поведінки державного службовця [11] та інші.

Керівні норми поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, під час виконання ними службових повноважень закладено у прийнятому 17 травня 2012 р. Законі України «Про правила етичної поведінки» (далі – Закон) [12]. Законом у ст. 2 визначено коло суб'єктів, на яких поширюється дія цього Закону, серед яких у п. 7 окремо вказано «посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, дипломатичної служби, митної служби, державної податкової служби».

Окремо слід зазначити, що наказом Державної митної служби України від 16.11.2009 р. № 1097 вже було прийнято Правила етики поведінки посадових осіб митної служби України [13]. Але, як зазначає Г. В. Романенко, «чи враховують вказані Правила специфіку роботи в митних органах, чи повною мірою врегульовано питання етики поведінки в площинах «службовець-громадянин», «службовець-службовець»? Питання, як видається, є риторичним». Автор доходить до висновку, що цей відомчий підзаконний акт, що встановлює адресовані посадовим особам митної служби вимоги морально-етичного характеру, потребує вдосконалення з урахуванням специфічної служби в митних органах України [14].

Враховуючи положення ст. 5 Закону, відповідно до якої Правила етичної поведінки є правовою основою для кодексів чи стандартів поведінки, необхідно розробити й прийняти відповідний кодекс у митній сфері – Кодекс професійної етики митника. Кодексом професійної етики митника має стати зведення моральних принципів, норм і правил етичної поведінки працівників митних органів, організацій, які визначатимуть оцінку їхніх дій з погляду взаємовідносин з іншими суб'єктами митної справи, відносин зі співробітниками, керівництвом і суспільством на основі дотримання моральних норм і принципів.

Особливу увагу слід приділити питанням етичних засад службового спілкування працівників митниці з громадянами, які перетинають митний кордон України. Крім цього, доцільно врахувати особливості спілкування з іноземцями та особами без громадянства, оскільки професійна поведінка працівника митного органу при спілкуванні з іноземцями та особами без громадянства сприяє зміцненню міжна-

родного авторитету митної служби України та держави в цілому. Окремим розділом у цьому Кодексі потрібно виділити «Запобігання проявам корупції». Як слушно зауважує Б. К. Левківський, антонімом «етики-моральності» є корупція [15, с. 19].

Розробка й прийняття Кодексу професійної етики митника стане кроком до цивілізованого вирішення конфліктів, які мають місце на практиці між посадовою особою митного органу та громадянином у пункті пропуску через державний кордон України чи представником суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності, який подає митну декларацію до внутрішньої митниці.

У Кодексі професійної етики митника слід закласти такі принципи митної етики як чесність і порядність, повага до людини, довіра, компетентність, добросовісність, професійна незалежність, особиста відповідальність за доручену працю, культура поведінки тощо. Формування цих ключових принципів матиме головною метою створення образу українського митника як особи з високими моральними якостями, рівним, неупередженим і шанобливим ставленням до людини.

До цього слід додати, що відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [9] держава сприяє закріпленню норм професійної етики та інших вимог щодо здійснення окремих видів діяльності в кодексах поведінки підприємців, представників відповідних професій.

Таким чином, професійний, інтелектуальний рівень, вчинки, зовнішній вигляд митника формують уявлення громадян про митну службу України. Прийняття Кодексу професійної етики митника сприятиме покращенню репутації не лише митниці, а й держави в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 24.12.2012 р. № 726/2012 // Урядовий кур'єр від 25.12.2012 р. – № 238.
2. Палеха Ю. І. Етика ділових відносин : навч. посіб. / Ю. І. Палеха. – К. : Кондор, 2008. – 356 с.
3. Етика : навч. посіб. / [В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.] ; за ред. проф. В. О. Лозового. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 224 с.
4. Чайка Г. Л. Культура ділового спілкування менеджера : навч. посіб. / Г. Л. Чайка. – К. : Знання, 2005. – 442 с.
5. Демин Ю. М. Таможенный контроль в Украине : [монографія] / Ю. М. Демин. – К. : Преса України, 2004. – 542 с.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВРУ. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 32. – Ст. 1175.
8. Про державну службу : Закон України від 16.12.1993 р. № 3723-XII // ВВРУ. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
9. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 р. № 3206-VI // ВВРУ. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
10. Про Дисциплінарний статут митної служби України : Закон України від 06.09.2005 р. № 2805-IV // Офіційний вісник України. – 2005. – № 39. – Ст. 2428.
11. Загальні правила поведінки державного службовця : затв. Наказом Головного управління державної служби України від 04.08.2010 р. № 214 // Офіційний вісник України. – № 90. – С. 211.
12. Про правила етичної поведінки : Закон України від 17 травня 2012 р. № 4722-VI // Голос України від 12.06.2012 р. – № 106.
13. Правила етики поведінки посадових осіб митної служби України : затв. Наказом Державної митної служби України від 16.11.2009 р. № 1097 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/uk/publish/article?art_id=1573609
14. Романенко Г. В. Служба в митних органах України як вид спеціалізованої державної служби: принципи правового та морально-етичного характеру / Г. В. Романенко // Митна справа. – 2010. – № 2 (68). – С. 115.
15. Левківський Б. К. Юридична етика та деонтологія : навч.-метод. посіб. / Б. К. Левківський. – К. : СПД Юсип'юк В. Д., 2009. – 126 с.

*Л. Е. Стрельцов,
доктор юрид. наук, доктор теологии, профессор,
член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины,
заслуженный деятель науки и техники Украины*

К ВОПРОСУ О ГАРМОНИЗАЦИИ ПУБЛИЧНОГО ПРАВА

Последние десятилетия внесли существенные коррективы в политико-правовую карту мира. В указанных условиях возрастает необходимость объединения в межгосударственные структуры различных видов. Стоит перед важным выбором и Украина. Среди основных методов урегулирования интеграционных отношений выделяют правовую рецепцию, гармонизацию, унификацию, стандартизацию, имплементацию, аппроксимацию и другие. Этим методам уделяется необходимое внимание в различных работах, однако в данном исследовании внимание будет обращено на проблемы правовой гармонизации.

Проблемы гармонизации права исследуются различными зарубежными и отечественными специалистами, в частности: О. А. Терзи, С.В. Петковым, Н. С. Кузнецовой, Ю. А. Тихомировым, И. И. Лукашук, В. А. Шевчуком, Н. А. Mads, E. J. Husbaο и др. Существуют и различные определения гармонизации [1, с. 167] [2, с. 45], однако, с нашей точки зрения, наиболее аргументированной представляется позиция профессора Н. С. Кузнецовой, которая считает, что гармонизация права – это устранение проблематичных несоответствий между национальными законодательствами, в первую очередь, за счет создания такой схожести между их содержаниями, чтобы они органично соединялись между собой, «вписывались» в единые рамки, стандарты [3, с. 67].

Следует отметить, что гармонизация, изначально используемая для урегулирования несоответствий в частноправовых отраслях, постепенно начинает приобретать все большее значение в отраслях публично-правовых. В этой связи следует указать, что континентальная правовая система традиционно состоит из публично-го и частного права, которые связаны и постоянно взаимодействуют. Частное право, как известно, регулируют социально-экономические отношения, направленные на реализацию приватных прав человека и гражданина, обеспечение их равенства в отношениях между собой, т.д. В то же время, публичное право представляет собой систему норм и принципов, в которых отображаются государственные, общественные отношения и интересы, без обеспечения которых невозможно удовлетворить личностные интересы, а также интересы общества в целом [4, с. 28].

Несмотря на указанную дискуссионность разделения отраслей права на публичные и частные, полагаем необходимым все же обратить внимание на применение гармонизации в отраслях и подотраслях, которые, по крайней мере, традиционно относят к публичным [5, с. 43]. Одним из наиболее ярких примеров применения гармонизации представляет собой экономическое право, где как раз и происходит определенное заимствование гармонизации из сферы частноправовых правоотношений в сферу публично-правового регулирования торговых и имущественных международных отношений [6]. Это, например, находит свое отражение при заключении многосторонних международных соглашений, регулирующих соответствующие отношения на базе Всемирной организации интеллектуальной собственности и Всемирной торговой организации.

Необходимость гармонизации исследуется и в налоговом праве. Так, гармонизация налогового права представляет собой важный элемент фискальной конвергенции, которая, со своей стороны, по многим основаниям считается движущей силой развития европейской интеграции. В то же время указывают и на возможные проблемы, которые может вызвать использование указанного правового метода. Так, при этом не исключается потеря возможностей так называемого антициклического регулирования, повышенная зависимость от политических процессов и др. Отдельные специалисты даже предполагают, что налоговая гармонизация может предоставить некие преимущества отдельным странам [7].

Однако, по нашему мнению, одной из наиболее дискуссионных отраслей публичного права, в разрезе применения гармонизации, является уголовное право. Связано это, в частности, с тем, что национальная уголовно-правовая система является очень сложным феноменом с множественными взаимоотношениями между материальным и процессуальным правом, где определенное решение по конкретному уголовному делу может быть принято на разных этапах разными организациями [8, с. 20].

Поэтому, например, в современной Европе считается, что уголовное право и уголовный процесс уже не являются «продуктом» решений только национальных законодательных органов, а поддаются существенному влиянию со стороны международных конвенций и организаций [8, с. 20], и международное правоохранительное сотрудничество невозможно без гармонизированного согласования.

Однако некоторые специалисты отмечают сложности в использовании данного метода, т.к. это во многом связано с тем, что гармонизация определенных положений не гарантирует одинакового или схожего их правоприменения, ввиду достаточного количества факторов, в том числе и различия правовых культур [8, с. 19].

Обращение к украинским реалиям показывает, что следует согласиться со специалистами, которые отмечают, что перспективное вступление Украины в мировые и региональные политические и экономические организации требует от нашей страны энергичных шагов по сближению, гармонизации национального права с правом этого международного объединения [4, с. 38]. Отдельные исследователи прямо указывают, что гармонизация законодательства – первый шаг к гражданскому обществу [9].

Безусловно, к таким заявлениям, не лишенным определенной доли декларативности, следует относиться с достаточной прагматичностью. Выше изложенные положения, по нашему мнению, показывают, что гармонизация представляет собой сложный правовой метод, призванный устранять различия в национальных правовых системах, имеющий свои особенности применения в каждой конкретной отрасли права, и, что немаловажно, несущий в себе не только перемены положительного характера, особенно при его непродуманном задействовании.

В целом, как верно отмечают отечественные исследователи, анализируя проблемы гармонизации национального права с правом международным, главное – методологически правильно определить механизм их разрешения [4, с. 37]. В связи с указанным необходимо отметить, что применение гармонизации, в частности, в публичном праве, должно быть комплексом тщательно разработанных мер и не должно, во избежание ряда негативных последствий, «механически» следовать политическим решениям.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тихомиров Ю. А. Интернационализация национального права // Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век»: по материалам выступлений / Ю. А. Тихомиров. – М. : Городец, 2004. – С. 158–169.
2. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век / И. И. Лукашук. – М. : Спарк, 2000. – 261 с.
3. Кузнецова Н. С. Проблема відповідності цивільного законодавства України стандартам європейського права / Н. С. Кузнецова // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1–2 (13–14). – С. 66–69.
4. Опришко В. Ф. Міжнародне економічне право : підручник. – [Видання друге, перероблене і доповнене]. – К. : КНЕУ, 2003. – 311 с.
5. Міжнародне приватне право: теоретичні та прикладні аспекти / Юлдашев О. Х. – К. : Юрид. книга, 2002. – 568 с.
6. Вельминов Г.М. Международное экономическое право и процесс: (Академический курс) : учебник [Электронный ресурс] // Онлайн научная библиотека. – Режим доступа: <http://pulib.if.ua/book/123> Дата доступа: 08.04.2013.
7. Шевчук В.О. Гармонізація податкового законодавства у країнах Європейського Союзу: досвід для України [Електронний ресурс]. – Режим доступа: old.niss.gov.ua/book/StrPryor/8/14.pdf Дата доступа: 09.04.2013.
8. Husbao E.J., Strandbakken A. Harmonization of Criminal Law in Europe Intersentia nv, 2005. – 157 с.
9. Петков С.В. Гармонізація законодавства — перший крок до громадянського суспільства [Електронний ресурс] // Аналітичний ресурс «Panoptikon.org». – Режим доступа: <http://panoptikon.org/articles/31501-garmonizacija-zakonodavstva-pershijj-krok-do-gromadjanskogo.html> Дата доступа: 08.04.2013.

Ж. В. Тоница,

*преподаватель кафедры международного
права и сравнительного правоведения*

*Института национального и международного права,
Международный гуманитарный университет*

ОСОБЕННОСТИ ТРАНСФЕРНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В ЕВРОПЕЙСКОМ ФУТБОЛЕ

Слово «трансфер» переводится с английского языка как «передача», причем, в своем первоначальном виде это понятие можно было понимать буквально, так как ранее футболисту для регистрации за другой клуб необходимо было сначала передать в него форму регистрации спортсмена как профессионала. Передача формы и называлась «трансфером» [1].

С момента своего образования Английская футбольная ассоциация пыталась урегулировать отношения между клубами. Так, для того, чтобы принять участие в соревнованиях, игрок должен был быть зарегистрированным за определенный клуб. У него также оставалось право сменить клуб в конце сезона, однако перейти в другой клуб в течение сезона без разрешения возможным не представлялось. Система функционировала настолько удачно, что вскоре после образования в 1888 г. Английская футбольная лига разработала новую систему во многом отличную от прежней – отныне даже в конце сезона футболист должен был получить разрешение на переход в другой клуб. Всё это привело к тому, что все футбольные клубы могли передавать свое право на регистрацию игрока в обмен на выплату компенсации клубом, который хотел заключить с футболистом договор. Таким образом, правовая природа трансферных сделок состояла в передаче имущественного права на регистрацию игрока.

Как показал дальнейший ход истории, вопрос о системе переходов футболиста из клуба в клуб стал едва ли не центральной темой в новейшей футбольной истории. Созданная в Англии трансферная система трижды подвергалась провер-

ке на прочность («дело ФК «Рэдфорт» против Кэмпбелл» (1890 г.), «дело Кингсби против ФК «Астон Вилла» (1912 г.), «дело Истем против ФК «Ньюкасл Юнайтед» (1963 г.). И только в 1963 г. в «деле Истем против ФК «Ньюкасл Юнайтед» суд посчитал, что комбинированная система удержания-перехода является необоснованным запретом на занятие профессиональной деятельностью (*restraintoftrade*) и идет намного дальше, чем это необходимо для защиты интересов клуба. Признание трансферной системы как противоречащей данной доктрине привело к незамедлительному изменению системы переходов: после истечения срока трудового договора клуб обязан был либо предложить футболисту новый договор, либо отпустить игрока без выплаты компенсации [2].

Таким образом, Великобритания стала первой страной, где национальная трансферная система подверглась либерализации, а спустя двадцать лет новые изменения претерпела и трансферная система Италии – в 1981 г. был принят закон, позволивший всем футболистам беспрепятственно покидать клуб после истечения срока трудового договора. Однако, несмотря на положительные изменения во всех национальных трансферных системах, все же регулирование переходов оставалось неизменным вплоть до 1995 г, когда Европейский суд принял знаменитое решение по «делу Босмана». Суд Европейских сообществ вынес решение, что существующая трансферная система и ограничения, налагаемые на иностранных игроков, переходящих из одного клуба в другой, абсолютно неправомерны и противозаконны. Суд постановил, что профессиональный игрок, чей контракт с прежним клубом закончен, волен перейти в клуб другой страны, и при этом он не обязан выплачивать отступные своему прежнему клубу. Суд также постановил, что клубы стран, входящих в Европейское сообщество, не имеют права ставить какие-либо трансферные ограничения для игроков – граждан ЕС на том основании, что такие ограничения, приравненные к ограничениям на торговлю, запрещены Римским договором, поэтому трансферная система, по которой игрока должны были покупать у прежнего клуба даже по истечении срока контракта была признана незаконной.

Угроза юридического преследования заставила ФИФА пойти с Европейской комиссией на компромисс, в результате чего был принят главный документ, регулирующий международную трансферную систему – Регламент по статусу и переходам футболистов, распространивший свое действие на все международные переходы, а не только на переходы игроков внутри стран ЕС.

В современном международном спортивном праве «трансфером футболиста» принято считать фактическое перемещение игрока из клуба в клуб (спортивная школа – клуб, спортивная школа – спортивная школа), связанное с регистрацией футболиста в качестве участника соревнований, то есть завершившееся допуском футболиста к участию в соревнованиях. Период времени, в течение которого может быть осуществлен переход футболиста из клуба в клуб для участия в предстоящих или текущих соревнованиях является регистрационным трансферным периодом [3].

При переходе футболиста-профессионала из одного профессионального клуба в другой профессиональный футбольный клуб, между этими футбольными клубами заключается трансферный контракт об условиях перехода футболиста. Футболист может заключить первый профессиональный контракт по достижении

им пятнадцатилетнего возраста, а международные трансферы разрешаются футболистам только в возрасте свыше восемнадцати лет [4].

Трансферный контракт, а также приложения, изменения и дополнения к нему должны быть составлены в письменной форме в количестве экземпляров по числу сторон, постранично подписаны руководителями обоих профессиональных футбольных клубов, заверены печатями этих футбольных клубов и зарегистрированы в соответствующей Ассоциации.

Футболист-профессионал вправе заключить трудовой договор с новым профессиональным футбольным клубом, если срок действия его трудового договора с прежним профессиональным футбольным клубом истек, а также в течение последних шести месяцев действующего трудового договора.

Контракт, заключенный с футболистом-профессионалом, тренером и другим специалистом, зачисленным в штат команды, заверяется печатью клуба и предоставляется соответствующей ассоциации в трех образцах:

- первый экземпляр контракта возвращается клубу;
- второй экземпляр контракта клуб обязан выдать работнику;
- третий экземпляр контракта остается в соответствующей ассоциации для учета.

Регламент предусматривает отдельные положения, относительно расторжения контракта, а именно:

- контракт не может быть разорван в одностороннем порядке в ходе сезона;
- контракт может быть разорван одной из сторон без каких-либо последствий (выплаты компенсации или применения дисциплинарных санкций) в случае уважительной причины;
- футболист-профессионал, который на протяжении сезона отыграл менее десяти процентов официальных матчей в составе команды своего клуба, может досрочно расторгнуть контракт на основании уважительной спортивной причины. На этом основании футболист-профессионал может разорвать свой контракт только на протяжении 15 дней после окончания последнего официального матча в сезоне при участии клуба, в котором он зарегистрирован.

Трансфер, проведенный с соблюдением регламентных норм и заключением контракта с новым клубом дает право футболисту принимать участие в соревнованиях за новый клуб. Если срок действия контракта с футболистом не закончился, трансфер возможен в случае согласия всех заинтересованных сторон.

Запрет на трансфер препятствует тому, чтобы клуб регистрировал каких-либо игроков в течение соответствующего периода запрета [5].

ЛИТЕРАТУРА

1. Горлова Д. В. Статус спортсмена – профессионала по футболу / Д. В. Горлова // Спорт и право. – М., 2007 г.
2. Доктрина «restraintoftrade» является одним из основополагающих институтов англо-саксонской правовой системы, в соответствии с которым никто не может быть ограничен в праве заниматься профессиональной деятельностью, если таковое ограничение при этом не является обоснованным.
3. Регламент ФФУ по статусу и трансферу футболистов. – Киев, 2012 г.
4. Регламент ФИФА по статусу и переходам футболистов от 07.06.2010 г.
5. Дисциплинарные правила ФФУ. – Киев, 2012 г.

*Л. А. Цвигун,
соискатель кафедры права ЕС и сравнительного правоведения;
Национальный университет «Одесская юридическая академия»*

ЗНАЧЕНИЕ ТОЛКОВАНИЯ СУДА ЕС В РАМКАХ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ ЕВРОСОЮЗА

Система норм права ЕС представляет собой совокупность норм, закрепленных в «первичных» и «вторичных» источниках, кроме того, в качестве источников права выделяются принципы, которые прямо не зафиксированы в нормативных источниках, а разрабатываются и формулируются в процессе деятельности Суда ЕС. Таким образом, деятельность Суда ЕС является одной из движущих нормотворческих сил в рамках правовой системы ЕС, что обуславливает актуальность изучения его интерпретационной практики.

На Суд ЕС возлагается задача толкования норм права Евросоюза, кроме того принципы и правила такого толкования вырабатываемые Судом в ходе рассмотрения дел и ввиду юридической силы решений суда получают обязательный статус. Следует согласиться с мнением К. Ю. Голуба, что «как это уже неоднократно бывало в истории европейской интеграции, пассивность европейского законодателя, вызванная различными политическими обстоятельствами, неизбежно накладывает на Суд ЕС несвойственные его природе функции. Суд ЕС становится вынужденным в своих решениях не только толковать и применять европейское право, но и развивать его, наполнять его нормы новым содержанием, реализовывать свою специфическую нормотворческую функцию» [1, с. 5–6].

Толкование и применение Судом ЕС норм права обеспечивают соблюдение права ЕС в целом. Суд устанавливает и развивает основные принципы права ЕС, во-первых, для того, чтобы заполнить пробелы, существующие в учредительных договорах, а во-вторых, для того, чтобы сблизить право ЕС с правом государств-членов и, тем самым, обеспечить уважение Союзом основных правовых принципов и ценностей, признаваемых и охраняемых в национальных правовых системах государств-членов. Тем самым Суд ЕС выполняет правотворческую функцию, поскольку, закрепляя основные принципы права и восполняя пробелы учредительных договоров, создает предписания, обязательные для всех субъектов права ЕС [2, с. 10]. Решениями Суда ЕС обеспечивается единообразное толкование и применение европейского права, гарантируется неукоснительное соблюдение государствами-членами и институтами ЕС границ распределения полномочий между ними и оказывается значительное влияние на социально-политическое развитие ЕС [1, с. 6]. Все эти факторы позволяют многим исследователям, в частности Ф. Джакобсу, делать вывод, что Суд ЕС, формулируя общие принципы права, восполняя пробелы в учредительных договорах и обеспечивая соответствие актов Союза общим принципам права, выполняет функцию конституционного суда [3, с. 27].

Наиболее значимым для функционирования правовой системы ЕС является толкование права Судом ЕС, которое порождает принципы права ЕС. Включение общих принципов права в систему источников права ЕС является одной из важных характеристик практики Суда ЕС и свидетельствует о высокой степени активности деятельности его судей [4, с. 24]. Так, два фундаментальных принципа

– верховенство и прямое действие права ЕС, были разработаны именно благодаря интерпретационной деятельности Суда ЕС.

Толкование Суда ЕС, которое породило принцип прямого действия норм права ЕС, было впервые озвучено в решении по делу *Van Gend en Loos v. Netherlands Inland Revenue Administration* от 05.02.1963 [5]. В данном деле впервые была предпринята попытка применить частным лицом право ЕС напрямую, и Суд пришел к выводу что нормы права Союза (на тот момент Экономических Сообществ) прямо распространяются на частных лиц, наделяют их непосредственно правами и обязанностями, которые подлежат судебной защите. В обоснование были приведены аргументы, отсылающие к общим задачам и целям функционирования Союза. Цель Договора (сейчас Договора о ЕС и Договора о функционировании ЕС) – создание общего рынка, который затрагивает интересы каждого участника. Таким образом, Союз представляет собой новый международный правопорядок, в пользу которого государства ограничили свои суверенные права в определенных областях и субъектами которого являются не только государства-члены, но и их граждане. Право Союза вне зависимости от законодательства государств-членов не только налагает обязательства на частных лиц, но также наделяет их правами, которые становятся частью их правового состояния.

Таким образом, констатировав специфическую правовую природу норм права ЕС («Союз представляет собой новый международный правопорядок»), Суд предоставил гражданам государств-членов ЕС реальную возможность реализовывать и защищать прав, которые предоставляются им Договорами. Впоследствии принцип прямого действия норм права ЕС получил разъяснение и уточнение и в других решениях Суда ЕС.

Решение по делу *Flaminio Costa v. ENEL (Ente Nazionale Energia Elettrica)* от 15.07.1964 [6] в полной мере утвердило принцип верховенства права ЕС. В обосновании Суда указывается, что раз все государства-члены отказались от части компетенции в пользу Союза (на тот момент Сообществ), они не могут изменять при имплементации содержание норм права ЕС, оно должно действовать самостоятельно, а государства-члены лишь могут издавать акты, основанные на нем. Отсюда следует, что право ЕС обладает очень важным признаком – верховенством. Таким образом, проистекающее из автономных источников, право ЕС, не может вследствие своей особой и изначальной природы быть оспорено каким бы то ни было внутренним правовым актом без того, чтобы не ликвидировать статус права Союза и не поставить под сомнение правовую основу самого ЕС.

Из анализа двух вышеописанных дел, можно сделать вывод, что Суд ЕС никогда не ограничивался буквальным толкование текста учредительных договоров, а всегда исходил из необходимости всеохватывающего учета целей создания Союза (Сообществ). Именно подобное расширительное толкование позволило закрепить принципы верховенства и прямого действия права ЕС, а также ряда других (принципа косвенного действия, принципа имущественной ответственности государств-членов перед физическими и юридическими лицами за ущерб, причиненный нарушением с их стороны норм права ЕС и др.), которые являются неотъемлемой частью права Евросоюза. Интерпретационная деятельность Суда ЕС направлена не только на реализацию правосудия в рамках правовой системы ЕС, но и напрямую влияет на процесс формирования этой молодой правовой системы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Голуб К. Ю. Решение суда Европейских сообществ как источник права ЕС : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук : специальность 12.00.10 «Международное право; Европейское право» / К. Ю. Голуб. – М., 2009. – 24 с.
2. Кривова М. В. Рефери европейского ринга. Роль Суда ЕС в формировании общих принципов права европейских сообществ и союза и защита прав человека и основных свобод М. В. Кривова // Российское предпринимательство. – 2004. – № 1. – С. 9–11.
3. Jacobs F.G. Is the Court of Justice of the European Communities a Constitutional Court?, Constitutional Adjudication in European Community and National Law, D. Curtin and D. O’Keeffe (eds.), Butterworth (Ireland) Ltd. 1992, pp. 25–32.
4. Право Європейського Союзу : підручн. / за ред. О. К. Вишнякова. – Одеса : Фенікс, 2013. – 883 с.
5. Judgment of the Court of 5 February 1963. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/Result.do?T1=V6&T2=1962&T3=26&RechType=RECH_naturel&Submit=Search
6. Judgment of the Court of 15 July 1964. Flaminio Costa v E.N.E.L. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&numdoc=61964J0006&lg=en

Р. Е. Эннан,

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры права интеллектуальной
собственности и корпоративного права,*

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ЕВРАЗИЙСКАЯ ПАТЕНТНАЯ КОНВЕНЦИЯ В МЕЖДУНАРОДНОЙ СИСТЕМЕ ОХРАНЫ ОБЪЕКТОВ ПАТЕНТНОГО ПРАВА

Евразийская патентная конвенция была подписана 9 сентября 1994 г. (вступила в силу 12 августа 1995 г.) в Москве на заседании Совета глав правительств стран СНГ. Участниками Конвенции в настоящее время являются: Туркменистан, Белоруссия, Таджикистан, Россия, Казахстан, Азербайджан, Киргизия, Молдова, Армения. Конвенция направлена на создание межгосударственной системы получения правовой охраны изобретений на основе единого патента, действующего на территории договаривающихся государств.

Конвенция содержит девять частей, которые посвящены не только организационным вопросам учреждения Евразийской патентной системы и Евразийской патентной организации, но также материальным и процедурным нормам патентного права, применению Договора о патентной кооперации, переходным положениям, информационным услугам. Материальные и процедурные нормы патентного права, а также порядок подачи и рассмотрения заявок конкретизированы и развиты в Патентной инструкции к Евразийской патентной конвенции, утвержденной Административным советом Евразийской патентной организации 1 декабря 1995 г. с изменениями и дополнениями.

К ключевым материальным нормам патентного права, согласно Конвенции, относятся *правила об условиях патентоспособности* изобретения (ст. 6), о содержании патентных прав и об объеме правовой охраны (ст. 9, 10), о принудительном лицензировании (ст. 12). Говоря о первом из них, следует отметить, что в ст. 6 Конвенции лишь перечисляются условия патентоспособности изобретения, а именно новизна, изобретательский уровень и промышленная применимость. Определение этих условий отнесено в соответствии со ст. 14 Конвенции к сфере действия Патентной инструкции.

Согласно правилу 3 гл. II Патентной инструкции изобретение признается новым, если оно не является частью предшествующего уровня техники. Предшествующий уровень техники включает все сведения, ставшие общедоступными в мире до даты подачи евразийской заявки, а если испрашен приоритет, – до даты ее приоритета. Изобретение имеет изобретательский уровень, если оно для специалиста очевидным образом не следует из предшествующего уровня техники. Изобретение является промышленно применимым, если оно может быть использовано в промышленности, сельском хозяйстве, здравоохранении и других областях человеческой деятельности.

Не признается обстоятельством, препятствующим признанию патентоспособности изобретения, такое раскрытие информации, относящейся к изобретению, изобретателем, заявителем или любым лицом, получившим от них прямо или косвенно эту информацию, при котором сведения о сущности изобретения стали общедоступными не ранее чем за 6 месяцев до даты подачи евразийской заявки или до даты приоритета, если он испрашен. При этом обязанность доказывания обстоятельств раскрытия информации лежит на заявителе.

В соответствии с п. (3) указанного правила *не признаются изобретениями* как таковые: открытия; научные теории и математические методы; предоставление информации; методы организации и управления хозяйством; условные обозначения, расписания, правила; методы выполнения умственных операций; алгоритмы и программы для вычислительных машин; топологии интегральных микросхем; проекты и схемы планировки сооружений, зданий, территорий; решения, касающиеся лишь внешнего вида изделий, направленные на удовлетворение эстетических потребностей.

Кроме того, *евразийские патенты не выдаются* на: сорта растений и породы животных; изобретения, коммерческое использование которых необходимо предотвратить в целях охраны общественного порядка или морали, включая охрану жизни и здоровья людей и животных или охрану растений, либо во избежание нанесения серьезного ущерба окружающей среде. При этом такое использование не может рассматриваться как таковое в силу только того, что оно запрещено законодательством одного или нескольких договаривающихся государств.

Содержание патентных прав, которыми обладает владелец евразийского патента, определено в ст. 9 Конвенции в традиционных позитивном и негативном аспектах. Владелец евразийского патента обладает исключительным правом использовать, а также разрешать или запрещать другим использование запатентованного изобретения. Ему также предоставлена возможность передавать принадлежащее исключительное право на использование либо выдавать на него лицензии. Согласно п. (1) Правила 16 Патентной инструкции исключительное право на изобретение, предоставляемое евразийским патентом, действует на территории договаривающихся государств в соответствии с их национальным законодательством с учетом норм, содержащихся в Конвенции и Инструкции.

В соответствии с Правилем 17 Патентной инструкции *нарушением исключительного права патентообладателя* признаются несанкционированные: изготовление, применение, ввоз, предложение к продаже, продажа и иное введение в хозяйственный оборот или хранение с этой целью продукта, охраняемого евразийским патентом; применение способа, охраняемого евразийским патентом, или предложение к его применению; применение, ввоз, предложение к продаже, прода-

жа и иное введение в хозяйственный оборот или хранение с этой целью продукта, изготовленного непосредственно способом, охраняемым евразийским патентом. Объем правовой охраны, предоставляемой евразийским патентом, определяется формулой изобретения. Описание и чертежи служат только для целей толкования формулы изобретения.

Согласно ст. 12 Конвенции, устанавливающей возможность *принудительного лицензирования*, принудительные лицензии на использование евразийского патента третьими лицами могут выдаваться в соответствии с Парижской конвенцией по охране промышленной собственности компетентным органом договаривающегося государства с действием на территории данного государства. При этом решение о выдаче принудительной лицензии может быть обжаловано в судах или других органах договаривающегося государства, на территории которого выдана указанная лицензия.

Процедурным нормам патентного права посвящена ч. IV Конвенции, содержащая общие положения о подаче евразийской заявки на выдачу евразийского патента (ст. 15), о преобразовании евразийских заявок в национальные патентные заявки (ст. 16), о поддержании евразийских патентов в силе (ст. 17), об уплате пошлин (ст. 18). Процедурные нормы детализированы в гл. III Патентной инструкции и Правилах составления, подачи и рассмотрения евразийских заявок в Евразийском патентном ведомстве, утвержденных приказом Евразийского патентного ведомства от 3 июня 2002 г. № 12. Пошлины, относящиеся к евразийской заявке или евразийскому патенту, уплачиваются в соответствии с Положением о пошлинах ЕАПО, утвержденным Административным советом ЕАПО 1 декабря 1995 г. В ч. V Конвенции (ст. 20) содержится важное правило о применении в рамках Евразийской патентной системы Договора о патентной кооперации. Согласно указанному правилу Договор о патентной кооперации и Инструкция к нему подлежат приоритетному применению в случаях расхождения между ними и Конвенцией, а также Патентной инструкцией.

Евразийская патентная организация (ЕАПО) является региональной международной организацией, выполняющей административные задачи, связанные с функционированием Евразийской патентной системы и выдачей евразийских патентов. ЕАПО учреждена в результате заключения Евразийской патентной конвенции (ЕАПК). Органами ЕАПО является Административный совет и Евразийское патентное ведомство.

Административный совет, в котором представлено каждое из договаривающихся государств, является представительным органом ЕАПО, главная задача которого – контроль за деятельностью Евразийского патентного ведомства. Каждое договаривающееся государство имеет в Административном совете один голос.

Решения принимаются на основе консенсуса либо простым большинством участвующих в голосовании полномочных представителей договаривающихся государств. Административный совет собирается на очередное заседание в каждом календарном году и на внеочередное заседание по инициативе по меньшей мере трех договаривающихся государств, Председателя Административного совета или Президента Евразийского патентного ведомства. Согласно ст. 3 (3) Евразийской патентной конвенции к компетенции Административного совета относится, в частности, решение следующих вопросов: утверждение Правил процедуры; избрание Председателя Административного совета на возобновляемый двухлетний

срок; назначение Президента Евразийского патентного ведомства на возобновляемый шестилетний срок; дача рекомендаций Президенту Евразийского патентного ведомства в отношении назначения вице-президентов Евразийского патентного ведомства; одобрение соглашения о штаб-квартире ЕАПО, заключенного с Правительством РФ; одобрение соглашений, заключаемых ЕАПО с государствами и международными организациями; утверждение большинством в две трети голосов Патентной инструкции, Финансовой инструкции и Административной инструкции; принятие большинством в две трети голосов годового бюджета, рассмотрение годового отчета и одобрение годовых счетов ЕАПО.

ВОИС принимает участие в заседаниях Административного совета с правом совещательного голоса в соответствии с положениями соглашения, заключаемого между ЕАПО и ВОИС. Евразийское патентное ведомство выполняет все административные функции ЕАПО и является ее секретариатом. Евразийское патентное ведомство возглавляет Президент, который определяет его структуру и назначает персонал. Президент может участвовать во всех заседаниях Административного совета с правом совещательного голоса. Штаб-квартира ЕАПО и Евразийское патентное ведомство расположены в Москве.

Согласно ст. 15 Евразийской патентной конвенции *евразийский патент может быть испрашен по одной из четырех процедур*: прямая подача евразийской заявки в Евразийское патентное ведомство заявителями из стран-участниц ЕАПК; подача заявки через национальное патентное ведомство договаривающегося государства, если это предусмотрено законодательством данного государства; прямая подача евразийской заявки в Евразийское патентное ведомство заявителями из стран, не участвующих в ЕАПК; подача заявки по международной процедуре Договора о патентной кооперации (РСТ).

Розділ 2

*Філософія
та соціально-гуманітарні науки*

В. В. Вишнев,
старший преподаватель кафедры физического воспитания,
Международный гуманитарный университет
О. Н. Калиниченко,
старший преподаватель кафедры физического воспитания,
Международный гуманитарный университет

СПОРТ КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ И ФАКТОР СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Человек вступает в большой мир как биологическое существо и его основной заботой является собственный физический комфорт. Через некоторое время он становится личностью с определенным комплексом установок и ценностей, с симпатиями и антипатиями, целями и намерениями, шаблонами поведения и ответственностью, а также индивидуальным видением мира. Человек достигает этого состояния с помощью процесса, который мы называем социализацией. Последнее представляет собой процесс усвоения индивидом социокультурных норм и ценностей того общества, к которому он принадлежит. Именно благодаря социализации каждый человек, обретая свою социальную сущность, включается в определенные социальные отношения и интегрируется в социальную систему [1; 2]. Анализируя факторы формирования личности, мы определили эти основные элементы как социокультурный аспект социализации личности, где спорт выступает как среда физической активности и специфически воспитательный фактор, так как он является социальной технологией с четко организованной системой заранее известных правил и моделей поведения. А как социальный институт он формирует определенные «профессиональные статусы», в которых каждая личность, занимаясь спортивной деятельностью, получает свое место с высокой степенью однозначности [3].

Спорт как деятельность, воспроизводящая определенные базовые механизмы формирования личности, включает индивида в социальные общности и общественные организации как полноправного члена общества и формирует определенные социальные отношения. Характер спорта резко меняет социокультурный смысл формирования личности в зависимости от «модели поведения» человека до «смысла успеха», которую он выбирает в тех или иных социальных отношениях и игровых ситуациях, приближенных к реальным поведенческим образам.

Спорт как социальный фактор модельно воспроизводит альтернативу современной культуры, сохраняет и укрепляет сущностные механизмы социально-культурной жизни человека и, переходя в субкультуру индивида, формирует его как социально компетентную личность. Далее спорт является видом активной деятельности, в процессе которой решается и вопрос о внешнем масштабе самоопределения и самоутверждения личности. И по этому признаку спорт глубоко проникает в субкультуру в качестве социального института, определяя личностное становление индивида и формируя стили жизни. Человеческое самоутверждение в социуме через активно-двигательную деятельность имеет не только внешнее, но и внутреннее измерение, и ее можно рассматривать не только в пространственном, но и в смысловом контексте.

В настоящее время открываются широкие горизонты для практического самоутверждения человека, актуализируя идею его глобальной социализации. Социальный институт спорта в таких условиях возрождается и становится общественно важным явлением. Современная модель спорта дает человеку возможность оценить свое отношение к окружающей среде и через эти отношения оценить свое место в обществе. Спорт как вид социальной, непроизводственной деятельности воспроизводит определенные базовые механизмы человеческого самосознания и самоопределения, располагая специфически воспитательными возможностями называться полноценным видом социальной деятельности, сферой утверждения и обретения культуротворческого смысла личности [4].

Анализируя данную проблематику необходимо также отметить, что физическая активность является базисом, а деятельность предполагает рассмотрение его в качестве совокупности определенных отношений людей. Всякая деятельность порождает определенные отношения и раскрывается в них. Подобные отношения дают возможность выбора различных форм деятельности и формируют социализационную норму. Именно поэтому деятельность неотделима от системы общественных отношений, которая создается ею и детерминирует ее. С учетом сказанного анализ спортивного фактора как совокупности специфических общественных отношений, формирующих некоторые устойчивые ценностные ориентации, позволяет раскрыть его влияние на становление личности и установить важные социокультурные функции. Всякое отношение есть форма выражения связи между предметами и явлениями. А через эту связь проявляются отдельные свойства предметов и сам предмет. Следовательно, анализ спорта в связи с общественными отношениями позволяет раскрыть важные свойства личности, а затем и сущность его социальности. Спорт утратил бы свой социокультурный смысл, если бы не рассматривался как микромодель общества, которая формирует определенные отношения, воспроизводится на разных, достаточно многочисленных уровнях и определяется как типовое поведение. Социологические исследования показали, что спорт в большей мере, чем другие виды деятельности, является носителем специфических общественных отношений, так как в этой системе, как и в обществе в целом, можно различить агентов социализации, специфические модели поведения и социальные взаимодействия. Человек, занимаясь спортивной деятельностью, общаясь с людьми, имеющими с ним общие интересы, являясь членом определенной группы и носителем определенной субкультуры, не может избежать влияния принятых в этой группе норм поведения. В этом общении он социализируется и принимает определенные роли через процесс имитации и идентификации.

Основной и непосредственный носитель механизмов социальных отношений – спортивная деятельность. Эти отношения получают концентрированное выражение в процессе формирования личностных характеристик. Следует подчеркнуть, что быть включенным в социальные отношения через спортивную деятельность и заниматься социально организованной деятельностью – физической культурой – это не одно и то же. Различие состоит в том, что субъектом спортивной деятельности являются не только отдельные личности, но и общности и общественные организации, в которых у личности формируются установки на деятельность и потребность в общении. Утверждение, что спорт является предметно выраженной сферой общих социальных интересов и фактором, укрепля-

ющим целостность общества, говорит в пользу социальной природы спорта как специфически воспитательного фактора формирования личности [5].

Таковы в общих чертах специфические особенности общественных отношений, сформированных через спортивную деятельность. Эти отношения в процессе формирования личности в общей совокупности и характеризуют спорт как социокультурную среду. Особенности этих отношений состоят в том, что они возникают и, проходя предварительно через сознание людей (общественное, индивидуальное и коллективное), затрагивают сферу ценностных отношений личности и строятся в соответствии с системой воспитания в интересах общества. Данные отношения по своему статусу в системе общественных отношений являются надстроечными. И подобно политическим, правовым, моральным и другим отношениям, они в своем развитии определяются среди прочих факторов природой и типом господствующего материального базиса. Характер и содержание этих отношений в конечном итоге могут быть детерминированы социально-экономической структурой общества. Смена базиса влечет за собой изменение и надстроечной сферы, в том числе спортивных отношений. Это означает, что сфера спорта не имеет полной самостоятельности. Равно как и другие надстроечные явления, как, например, интеллектуальная или культурная среда формирования личности, она имеет относительную самостоятельность, сущность которой заключается в том, что помимо зависимости от базиса, она имеет собственные, только ему присущие законы и закономерности развития и функционирования. Французский социолог Пьер Будье писал: «... пространство спортивной деятельности не есть мир, замкнутый в себе самом. Оно включено в мир практики и потребления, в свою очередь, структурированный в специфическую воспитательную систему. Имеются все основания рассматривать виды физической активности как относительно автономное пространство, но не следует забывать, что оно является фактором гармоничного развития личности». Рассматривая процесс социализации через социально-культурный срез спортивной деятельности и среды физической активности, мы можем также отметить, что спорт в силу своего специфического характера создает конкретные условия для социальной адаптации и интеграции человека, формируя определенный тип поведения. Успешная социализация кроме всего прочего обусловлена определением социальной нормы, что позволяет оценить реальное поведение как приемлемое и обязательное, терпимое, нежелательное и т. д. Эта оценка поведения связана с соответствием или несоответствием реального поведения идеалу или нормативу и выделяет следующие типы норм:

- реальные, отражающие реальное поведение, как оно должно проявляться в статистическом большинстве случаев;
- должные, т. е. стандарты поведения, определяющие, каким оно должно быть в действительности;
- идеальные, т. е. правила и стандарты ожидаемого поведения как идеала.

Мы знаем, что социализация призвана обеспечить постоянный личностный рост, а результат социализации – положительное социальное обучение и образование. Но не надо забывать, что она не всегда бывает успешной. Более того, результат почти всегда имеет отклонение, выражающееся в отрицательном поведении. А спортивный фактор в силу своей специфичности как социальный институт сглаживает и облегчает процесс отклоняющей социализации. Вообще процесс со-

циализации через спортивный фактор имеет особое значение и содержание, так как здесь он выступает не только как фактор формирования межличностной компетентности, но и как фактор освоения и передачи общих культурных ценностей, оказывает влияние на приобретение высокого социального статуса [5].

Исследуя проблемы социализации в спортивной деятельности необходимо подчеркнуть, что социализация личности является непрерывным процессом и наиболее интенсивно осуществляется посредством спорта. Социализация через спорт выражается главным образом в изменении отношения к окружающей социальной среде и формировании социальной компетентности личности, определяя модели поведения и влияя на конкретные базовые ценностные ориентации. Спорт как социокультурный фактор модельно воспроизводит альтернативу современной культуры, сохраняет и укрепляет сущностные механизмы социально-культурной жизни человека и формирует его как социально компетентную личность. Социализация допускает, что спорт морально и этически развивает человека, приобщает к гуманистическим ценностям, всесторонне развивает личность и формирует определенный стиль жизни. Она является важным фактором овладения человеком определенными социальными и физическими навыками, формируя мотивационную установку на социальную активность, развивая физические кондиции и главное – физическую активность. Все это формирует тип и норму поведения личности и приближает ее к идеалу. Все эти аспекты со своей стороны идентифицируют личность в обществе и облегчают процесс интеграции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Волков Ю. Г. Личность и гуманизм : социологический аспект / Ю. Г. Волков. 1995. – 226 с.
2. Ковалева А. И. Социализация личности : норма и отклонение / А. И. Ковалева. – М., 1996.
3. Мильштейн О. А. Социальные проблемы формирования личности в спорте / О. А. Мильштейн / Лекция для студентов институтов физ. культуры. – М., 1980.
4. Смирнов Н. Г. Физическая культура как фактор социального развития личности в современном российском обществе : автореф. канд. дис., СПб. / Н. Г. Смирнов, 1995.
5. Столяров В. И. Социальные проблемы спорта / В. И. Столяров // Философские науки. – 1980. – № 4.

***В. В. Жимолостнова,**
кандидат искусствоведения, доцент кафедры дизайна
факультета искусства и дизайна,
Международный гуманитарный университет*

РАЙМОНД ЛОУИ – ОСОБЕННОСТИ АВТОРСКОГО СТИЛЯ

Коммерческий дизайн США первой половины XX ст. – это, прежде всего, осознание ценности брендинговой политики фирмы-производителя, и в связи с этим, моделирование потребительской ценности товара путем создания дизайн-проекта. Такое изменение представлений потребовало появления новых специалистов-проектировщиков (дизайнеров), которые создавали подобные проекты руководствуясь не только личным вкусом и полученным профессиональным образованием, но и знанием рынка и потребностей потребителя. Таким специалистом оказался американский дизайнер Раймонд Лоуи, деятельность которого стала символом своей эпохи.

Целью данной работы определение авторского стиля творческой проектной деятельности Раймонда Лоуи. Основная задача данной работы заключается в анализе лучших художественных проектов Р. Лоуи и определении имманентных признаков его авторского проектного стиля.

Прежде чем приступить к непосредственному анализу отобранных художественных произведений следует рассмотреть научные публикации, посвященные данной проблеме. Прежде всего следует упомянуть монографии Рунге В. Ф. «История дизайна, науки и техники» и Ковешниковой Н. А. «Дизайн: история и теория», а также справочник, выпущенный ВНИИТЭ «Сто дизайнеров Запада», а также большое количество статей в самых разных изданиях, в том числе и в Интернет-изданиях, как например, большая статья Архангельской К. «Славные рыцари Ее Величества Упаковки». С мнением многих упомянутых авторов можно согласиться, уточнив только один аспект, а именно будучи королем стайлинга Р. Лоуи решал прежде всего маркетингово-психологические и инженерные проблемы.

Наиболее известный из ранних проектов Р. Лоуи – множительная машина Гестетнера, чей первоначальный вид был ужасен, при этом ротатор полностью выполнял свои технические функции. Дизайнеру пришлось применить достаточно простые приемы для улучшения внешнего вида, а именно: изготовление системы механических кожухов, которые скрыли рабочий механизм, помещение аппарата на тумбу мебельного типа и введение светлого цвета в окраску. В результате ротатор в течение 20 лет не имел конкурентов на английском рынке.

Другой проект Р. Лоуи – проект холодильника фирмы Sears Roebuck. Первая спроектированная Р. Лоуи модель резко отличалась от прототипа, который зрительно воспринимался как не слишком твердо стоящий на ножках шкаф. Увеличив ширину и урезав высоту ножек, дизайнер достиг большей визуальной стабильности вещи. Тогда впервые холодильник получил отточенную промышленную форму, был весь покрыт белоснежной эмалью, на фоне которой сияли хромированные детали и ручки. В целом конструкторские нововведения заключались в том, что во-первых, морозильная камера была размещена по оси симметрии холодильника, тогда как во всех других холодильниках того периода она традиционно располагалась в верхнем углу у стенки. Во-вторых, в нижней части объема появились три емкости-«коробки», избавившие потребителя от неизбежного в других старых холодильниках способа хранить продукты «навалом». Сбыт новой модели превзошел самые смелые ожидания, было куплено 275 тысяч. Цифра поражает воображение.

Гораздо более сложные проектные решения Р. Лоуи вводил в автомобилестроении. Яркий пример – это модель автобуса «Сильверсайдс» компании «Грейхаунд Бас», который произвел своеобразную революцию в автобустроении. Этот лайнер для преодоления больших расстояний имел обтекаемый кузов вагонной компоновки. Мотор располагался в хвосте машины. Вместо рамы была использована пространственная силовая конструкция, что позволило понизить центр тяжести и опустить пол в салоне. Таким образом был создан первый прецедент каркасно-панельного кузова. Еще одно новшество: вместо обрешеченной площадки на крыше, куда ранее пассажиры складывали свой багаж, появились огромные закрытые багажные отсеки под полом салона.

На протяжении жизни Р. Лоуи создал несколько моделей автобусов. В том числе и «Скайнскру-зера», прототип которого был построен в 1948 г. Это «полуторалупалубная» машина, в которой пассажиры располагались в своеобразном амфитеатре, возвышаясь не только над дорогой, но и над частью крыши. Машина оснащалась 285-сильным силовым агрегатом и без труда передвигалась со скоростью 60 миль в час, разрешенной на американских дорогах.

На протяжении 30-х гг. Р. Лоуи разрабатывал и проекты легковых автомобилей для «Кадиллак», «Остин», «Форд», «Студебеккер», «Ягуар» и десятков других фирм. Самыми знаменитыми его работами стали «Champion» (1942) и экспериментальный «Avanti» (1962). Однако подлинным шедевром Р. Лоуи принято считать «Starliner» 1953 г. с кузовом типа «хардтоп-купе», положим ниспадающим капотом и стелющимся кузовом, окрашенным рефлексирующей эмалью типа металлик. Эту модель даже стали называть «Лоуи-купе». Найденное решение использовалось в последующих разработках как Studebaker, так и его конкурентами. Завершающей работой маэстро в автомобильном дизайне стал «Экспериментальный безопасный автомобиль», сконструированный, построенный и испытанный в 1972 г. Проекты Лоуи оказали огромное влияние на последующий общий стиль американских автомобилей на долгие десятилетия.

Для компании Pennsylvania Railroad Р. Лоуи был разработан комплексный корпоративный стиль. Детальной проработки в духе общей концепции фирменного стиля подверглось все, начиная от логотипа и графических рекламных материалов до дизайна железнодорожных станций и интерьера пассажирских вагонов, а также и локомотивов, используемых на железных дорогах этой компании. В результате появился длинный, обтекаемый сигарообразный корпус с закрытыми стальными панелями механизмами и стремительным силуэтом при этом технической частью занимались инженеры из нескольких крупных специализированных фирм (Pennsylvania Railroad, Baldwin Locomotive Works, Lima Locomotive Works, American Locomotive Company).

Другой долгосрочный проект Р. Лоуи заключил с фирмой British Petroleum. в результате возник новый гибкий и содержательный облик фирмы, а именно, новые АЗС и станции обслуживания автомобилей, фирменная графика получила законченность и тщательную проработку в мелочах.

Проект фирменного стиля для фирмы Shell стал комплексным и носил ярко выраженный социальный характер. Дизайнер убедил заказчика, что для успеха фирмы ее станции обслуживания должны прежде всего перестать походить на заасфальтированные гаражи, что посетители этих станций – не автомобили, а люди. Кроме того был переработан фирменный знак, спроектирована новая рабочая одежда персонала станций, тщательно продумана и технически обоснована архитектура самих станций.

Работа для немецкой фирмы Thomas была диаметрально противоположна промышленности. Это был проект кухонной посуды и дизайнер учел традиционный для Германии вкус к долговечным в смысле стиля и пластики изделиям и подготовил проект, устойчивый к причудам моды. Работая над проектом, он пригласил в качестве одного из экспертов знаменитого повара Оливе и отобрал для производства лишь те кастрюли и сковороды, которые получили его одобрение.

Кухонная утварь, спроектированная Лоуи и «испытанная» Оливе, естественно, нашла во Франции широкий сбыт.

Примером «простого» проекта в области стайлинга может служить проект упаковки сигарет «Лаки страйк». Р. Лоуи предложил лишь, не меняя рекламного рисунка, изображаемого на лицевой стороне, повторить его на обороте сигаретной пачки. Казалось бы, пустяк, но спрос на эти сигареты значительно возрос.

Когда же в конце 40-х Лоуи принял предложение от компании Кока-Кола разработать для неё новый логотип, то заодно изменил и внешний вид бутылки, сделав её сужающейся посередине наподобие женской талии. Бутылку стало гораздо удобнее держать в руке, а в рекламе использовался мотив сравнения формы бутылки с фигурой молодой девушки в купальнике

На основании проведенного анализа далеко не всех известных проектов выдающегося американского дизайнера Р. Лоуи, можно сделать следующие выводы:

– отличительной чертой Р. Лоуи всегда была своеобразная «инженерная честность», он редко занимался чистым стайлингом. Сам Лоуи любил называть себя хирургом, делающим сложную операцию (иногда внутренних органов, иногда только пластическую, но всегда с блеском), а в конце жизни призывал положить в основу автомобилестроения законы аэродинамики;

– дизайнер видел задачу дизайнера при проектировании корпоративного (фирменного) стиля в создании «позитивной системы идентификации, достойно представляющей политику фирмы и ее достижения»;

– он одним из первых стал проводить в жизнь идею комплексного подхода и идеи коллективной работы над проектом при которой дизайнер выполняет роль координатора проектных работ;

– при разработке каждого проекта дизайнер не выдвигал определенной и заранее сформулированной художественной программы, на основании ранее наработанных художественных приемов. Каждый раз при решении конкретных дизайнерских задач появлялись конкретные совершенно новые решения и художественные приемы.

В завершении остается отметить, что не претендуя на решение философских или социальных проблем дизайна, к чему стремились многие наиболее прогрессивные представители этой новой профессии, Р. Лоуи способствовал осознанию дизайна как важной отрасли современного производства, старался органично вплести его в сложную систему индустрии, быта, торговли. И совершенно заслуженно во время празднования 200-летия образования Соединенных Штатов Америки, он был включен в число американцев, «оказавших наибольшее влияние на ход истории и благоустройство страны».

ЛИТЕРАТУРА

1. Ковешникова Н. А. Дизайн : история и теория / Н. А. Ковешников. – М. : Искусство, 1992.
2. Рунге В. Ф. История дизайна, науки и техники / В. Ф. Рунге. Кн. 1. – М. : Архитектура-С, 2008.
3. Архангельская К. Славные рыцари Ее Величества Упаковки [Электронный ресурс]. – Часть 1. – Режим доступа: <http://article.unipack.ru/31914/>

*І. П. Задерейчук,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін
Кримського економіко-правового інституту,
Міжнародний гуманітарний університет*

РОЗВИТОК ВІНОРОБСТВА В НІМЦІВ КРИМУ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Кримський півострів має низку напрямків сільськогосподарської спеціалізації, які формувалися протягом багатьох століть. Вагоме місце сьогодні, як й у минулі віки відводиться виноградарству та виноробству. Серед етнічних груп, що займалися цим видом діяльності були й німці. Крім того, як відомо саме академік П. С. Палас став одним із організаторів професійного виноробного училища в Судаку на початку ХІХ ст.

Переселення німців на Південь України та до Криму проводилося з метою аграрного освоєння регіону. Серед іншого, перед колоністами стояло й завдання щодо розвитку виноградарства та виноробства.

16 травня 1801 р. було прийнято «Інструкцію для внутрішнього розпорядку та управління новоросійських колоній» закріплювалася норма про необхідність створення громадських виноградників. В додатку до інструкції колоністським управлінським органам ставилося в обов'язок видавати кожному переселенцю від 5 до 10 виноградних лоз. Особи які відмовлялися, або умисно знищували насадження винограду несли відповідальність у вигляді тілесного покарання лозиною [1, с. 635–649.]. Розвиваючи положення Інструкції 27 липня 1803 р. Експедиція державного господарства видала указ, в якому закріплювалися норми стосовно необхідності переселення виноградарів з числа німці-колоністів переважно до Криму.

Для успішності реалізації зазначеної вимоги переселенцям пропонувалося самим оглянути місце створення майбутніх поселень й лише після отримання їхньої згоди відбувалось переселення. У випадку відсутності вільних земель у гірській місцевості придатної для розведення виноградників владі необхідно було терміново здійснювати купівлю придатної землі у приватних осіб. Таврійського губернатора зобов'язали надавати допомогу поселенцям у відновленні закинутих виноградних садів [2].

Чиновники, виконуючи державну програму в 1804–1810 рр., розселяли колоністів на півострові в місцевостях придатних для зайняття виноградарством і плідництвом. Саме землі та клімат окремих волостей Феодосійського та Сімферопольського повітів сприяли розведенню виноградників. У деяких місцевостях переселенці на початковому етапі відроджували виноградні плантації закинуті після еміграції кримських татар до Османської імперії, наприклад в колонії Гельбрун Феодосійського повіту [3, с. 170–180].

Результатом першого десятиріччя стало створення центрів, в яких німці професійно займалися розведенням виноградників. Згідно до статистичних даних наданих до Новоросійської контори управління іноземними переселенцями у 1823 р. в колоніях кримського колоніального округу вирощувалась відповідна кількість виноградних лоз: Кроненталь – 11651, біля м. Феодосія – 1400, Нейзац – 52, Роз-

енталь – 36, Фриденталь – 32 [4]. У 30-х рр. XIX ст. у Феодосійському повіті в німецьких колоніях виноградарство розповсюджувалося повільно. У Цюрихталі в 1834 р. було висаджено 22 000 лоз, а в 1835 р. більше 7 000 лоз; останні розмістилися в ущелинах крутого виступу над самим селом, так що ці сади більше були орієнтовані на північ. В іншій колонії Гейльбрун в 1834 р. посаджено 11 000, а в 1835 р. 14 000 лоз. У колонії Кроненталь Сімферопольського повіту щорічно розмножувалися виноградники, протягом 1834 та 1835 р. висаджено до 18 000 лоз [5]. Жителі колонії Судак-фортеця також займалася розведенням виноградників. У 1913 р. під ними знаходилось 31 дес. землі на яких росло 24800 лоз [6, арк. 3 (зв.)].

Розширення німецького землеволодіння й утворення нових колоній також сприяло поширенню культури виноградарства. Для прикладу у Ней-Цюрихталі Феодосійського повіту у 1913 р. нараховувалося вже 1700 кущів винограду [7, арк. 43 (зв.)].

Німці вирощували не лише виноград але й окремі господарства професійно займалися виноробством. Найбільш поширеним воно було серед жителів колонії Судак-фортеця, Цюрихталь, Нейзац, Фриденталь. Наприклад, у колонії Судак у 1822 р. виробили 1706 відер вина. Найбільшими виноробами були Якоб Хавнер 300 відер, Георг Гертнер 250, Фрідріх Кизлінг 180, Георг Зебольд 121, Людвіг Грос 80 [4, арк. 9.]. Але лідерство серед німецьких колоній займали жителі Кроненталю. У 1836 р. в Кроненталі було отримано 2751 відер, а для порівняння у колонії Нейзаці лише 900 відер вина, яке продали по 3 крб. [3, с. 174–180]. Динаміка переробки винограду у Кроненталі за десятиріччя з 1853 по 1862 рр. мала наступні тенденції: в 1853 г. було отримано 12378 відер вина, в 1854 р. – 13573, 1855 р. – 9 116, в 1856 р. – 10350, в 1857 р. – 8540, в 1858 р. – 10655, в 1859 р. – 14323, в 1860 р. – 12259, в 1861 р. – 13117, в 1862 р. – 14462 відер відповідно [8, с. 11–12]. У 1864 р. вироблено 3845 відер вина поганої якості, з яких німці отримали лише 2537 відер [9, с. 181].

Проте для німців Криму характерне й професійне заняття розведенням виноградників і розвитку виноробства. Звісно, що районами локалізації цього виду діяльності ставали місця компактного проживання німців у Сімферопольському та Феодосійському повітах. Серед виноробів Булганакської волості Сімферопольського повіту на передодні революційних потрясінь 1917 р. виділялися Ф. Ф. Шнайдер, який у власній економії Кояш в 1916 р. отримав 500 відер вина [10, арк. 53]. Тоді як у 1915 р. всього 30 відер [11, арк. 54.] така динаміка пов'язана з врожайми. У інших господарів в 1916 р. ситуація була наступною: Міллер І. П. отримав 410 відер й продав їх по 10 крб. за відро; Шнейдер М. М. – 380 відер; Штерн С. – 320 відер; Келер І. Г. – 300 відер; Найгуш І. – 240 відер; Файст – 230 відер. Всі також продали по 10 крб. за відро [10, арк. 53].

У Феодосійському повіті І. Нефф в Айсавській долині займався розведенням виноградників і виробництвом вина. Розвів в долині сад на 10,5 десятинах землі де висадив до 65 тис. кущів винограду та при селі Туклак на 7 десятинах власної землі 60 тис. виноградних кущів [12, арк. 1–3.].

Але найбільше прославилися у зайнятті виноградарством і виноробством представники сім'ї Шталь. Піонером виноробства став Федір (Фріц) Оттович Шталь. Він став відкривачем для жителів імперії кримських вин. У 1889 р. Ф. О. Шталь придбав у В. С. Перовського маєток поблизу сучасної Любимівки (отримав назву

«Алькадар») в розмірі 738 дес. Площа під виноградниками займала до 60 дес. на яких вирощувалися сорти: піно-франк, сапераві, каберне, мерло, мальбек, мурвед, семільон, совінйон, піно-білий, токай, трамінер, орлеан, рислінг, сильванер, для кріплених вин – мадера-серсіаль, мадера-вердельо, педро-хіменес [13, с. 99].

Для зберігання вин в 1891 р. було вибудовано підвал розрахований на 60 000 відер вина. Надійна робота підвалу забезпечувалася застосуванням передових технологій, зокрема апарату «Вакуум» й парового котла [12, арк. 56 зв.].

Федір Оттонович в долинах рік Кача та Бельбек дав нові напрями у культурі виноградарства, а саме вперше розвів виноградники на схилах гір й провів там, за допомогою машин, штучне зрошення. Воно забезпечувалося об лаштованим на горі резервуаром для води на 10 000 відер на добу. Вода на ділянки подавалася за допомогою американського вітряного двигуна спеціально розгалуженими трубами.

Для продажу виготовленої продукції у 1896 р. Ф. О. Шталь вибудував будинок в Санкт-Петербурзі з 4-х поверховим підвалом в якому витримував і зберігав вина в бочках (до 75 000 відер вина) і пляшках (до 300 000). Такий підхід до справи сприяв популяризації кримських вин серед жителів імперії та гостей Санкт-Петербурга. Одночасно масштаби діяльності Ф. Штала сприяли розвитку виноградарства в районі Бельбеку та Качі, адже потужностей в маєтку «Алькадар» було недостатньо, щоб забезпечити власне виробництво необхідною кількістю виноматеріалів.

Отже, розвиток виноградарства та виноробства у німців Криму не став домінуючим в їх господарстві. Фактично центрами культивування цієї сільськогосподарської культури були колонії створені на початку ХІХ ст. Саме в них влада розселяла переселенців з перспективою зайняти ними виноградарством. Найбільших масштабів виноградарство та виноробство досягло серед жителів селища Булганак Сімферопольського повіту, Судак-фортеця, Цюрихталь Феодосійського повіту. Проте більшість німців вирощували виноград виключно для власних потреб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Инструкция для внутреннего распорядка и управления Новороссийских иностранных колоний от 16 мая 1801 г. № 19873. // ПСЗ. – СПб. : Типография 2 отделения собственной его императорской величности канцелярии, 1830. Т. 26.– С. 635–649.
2. Письма герцога Армана Эммануила де Ришелье Самуилу Христиановичу Контениусу 1803–1814 гг. / А. Э. Д. Ришелье, С. Х. Контениус, Ин-т германских и восточноевропейских исследований / [сост. и ред.: О. В. Коновалова ; пер. с фр. А. С. Зверева, Е. В. Полевщикова ; пер. с нем. А. Айсфельд] . – Одесса : Б. и., 1999 . – 281 с.
3. Brandes D., Von den Zaren adoptiert. Diedeutschen Kolonisten und die Balkansiedler in Neurussland und Bessarabien 1751–1914. – Munch., Oldenbourg, 1993. – s. 170–180
4. ДАДО, ф. 134., спр. 713.
5. Библиотека для чтения, журнал словесности, наук, художеств, промышленности, новостей и мод. – СПб. : в типографии К. Крайя, 1850. Т.100. – 817 с.
6. ДААРК, ф. 173, оп.1., спр. 77.
7. ДААРК, ф. 809. оп.1, спр. 2.
8. Кеппен Ф. Заметки о виноделии в Таврической губернии. – б. м. и., 1863. – 21 с.
9. Памятная книжка Таврической губернии изданная Таврическим статистическим комитетом [под ред. секретаря статистического комитета К. В. Ханацкого]. – Симферополь, 1867. – Вып. 1. – 519 с.
10. ДААРК, ф. 156. оп.1. спр. 41.
11. ДААРК, ф.156, оп.1, спр. 29.
12. ДААРК, ф. 374. оп.1. спр. 2114.
13. Краткие справочные сведения о некоторых русских хозяйствах. – СПб. : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1901. – Вып. 2. – 165 с.

*М. О. Кравчик,
кандидат філософських наук, доцент кафедри
загальногуманітарних дисциплін,
Міжнародний гуманітарний університет*

ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ

Поняття «ідентичність» в сучасному гуманітарному знанні (психологія, філософія, соціологія, антропологія) є міждисциплінарним і досить широко поширеним. Первинне значення терміна «ідентичність» відповідає автентичності, тотожності, що і зафіксовано в тлумачних словниках. Цей термін походить від класичного латинського «idem», що означає «той самий». Буквальний переклад «identity» дозволяє зафіксувати два значення – упізнання й ототожнення. Запровадження у філософський тезаурус терміна «ідентичність» традиційно пов'язують з іменами філософів XVII ст. Дж. Локка і Д. Юма. Широке використання в психології поняття «ідентичність» асоціюється з іменем Е. Еріксона, який увів у психологічний тезаурус категорію «особистісна ідентичність» [1].

В сучасній соціально-філософській думці поняття ідентичності розглядається в зв'язку з різними феноменами соціокультурного життя людини та суспільства. Ідентичність визначається як багатовимірний і складний феномен, що завдяки якому формується «психологічне уявлення людини про своє «Я», яке характеризується суб'єктивним почуттям своєї індивідуальної самототожності і цілісності, ототожнення людиною самої себе (частково усвідомлене, частково неусвідомлене) з тими чи іншими типологічними категоріями» [2]. Тому дослідники виділяють такі види ідентичності як культурна, етнічна, соціальна, які в свою чергу поділяються на різні пов'язані між собою елементи, а також колективну і особистісну ідентичність.

В сучасному світі проблема ідентичності є досить складною, бо вона пов'язана з глибинною кризою ідентичності, що визначається на різних рівнях – від індивідуального до цивілізаційного. Серед найбільших наслідків руйнування моделей ідентичності в сучасному глобальному світі визначаються такі: втрата індивідом значень і смислів власного існування, відсутність розуміння власної тотожності, що виникає внаслідок складнощів з відповіддю на питання: «хто я є?», «до якої культурно-історичної спільноти я належу?», «до якої етнічної і соціальної групи я належу?» та ін.

Найбільш проблемними серед видів ідентичності є ті, що пов'язані з особистісним та соціальним визначенням людини. Особистісна ідентичність сприяє внутрішній узгодженості «Я» з його зовнішніми проявами (вчинками особи). Соціальна ідентичність пов'язана з самовизначенням індивіда відносно соціальних спільностей. Соціальна ідентичність є важливим компонентом самосвідомості людини, тому що в ній визначається поведінка індивіда, його думки і відчуття, а також цінності. Людина прагне оцінювати себе та свою соціальну спільноту у відношенні до певних інтересів, поглядів, цінностей інших індивідів та спільнот, а також у формуванні образу «ми» і «вони». Соціальна ідентичність виконує низьку важливих функцій: когнітивну, тобто знання про себе як члена певного суспіль-

ства, а також відокремлення «своїх від чужих»; смислову, яка включає ціннісні уявлення про себе і свою групу; емоційну – вміння оцінити значущість своєї групи, емоційна установка щодо своїх та чужих та ін. До складу соціальної ідентичності входять багато компонентів, серед яких може бути визначена професійна ідентичність.

В Україні однією з актуальних задач, що стоять перед сучасною системою вищої освіти, є формування професіонала, готового відповідати постійно зростаючим вимогам ринку праці. Прагнення стати фахівцем в обраному напрямку діяльності передбачає не тільки оволодіння в період навчання у вузі знаннями, вміннями й навичками, а й становлення професійної ідентичності студента. Професійна ідентичність – це складний феномен, який забезпечує людині цілісність, тотожність й визначеність, що формуються в ході професійного навчання спільно зі становленням процесів самовизначення, самоорганізації та персоналізації [3]. Професійна ідентичність займає особливе місце в структурі соціальної ідентичності особистості. Це поняття належить до понять, в яких виражено концептуальне уявлення людини про своє місце в професійній групі чи спільності. Цим поданням супроводжують певні ціннісні і мотиваційні орієнтири, а також суб'єктивне ставлення до своєї професійної приналежності (прийняття або неприйняття).

В сучасних умовах «суспільства знань» у зв'язку із зростанням вимог до професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах та проблемами в становленні особистості професіонала, пов'язаними з пріоритетністю у виборі професії, її затребуваності на ринку праці, вивчення професійної ідентичності набуває особливої актуальності. Різні аспекти професійної ідентичності аналізувалися в роботах Т. А. Антоненко, А. К. Дусавіцького, О. П. Єрмолаєвої, Е. Ф. Зеєра, Ф. З. Кабірова, Н. Л. Іванової, В. Молчанової, Л. Н. Міхальцової, Н. Л. Петрової, Ю. Н. Поваренкова, Л. Б. Шнейдер та ін.

На процес формування професійної ідентичності впливає широкий спектр чинників, які умовно можна розділити на дві великі групи, тісно пов'язані між собою: внутрішні (особистісні) та зовнішні (соціальні). До внутрішніх факторів, що впливають на формування професійної ідентичності, можна віднести: систему цінностей, норм і правил, яких дотримується особистість, її життєві цілі і т. д. До зовнішніх: систему суспільних стереотипів й установок, зокрема про престижність чи неprestижність тих чи інших професій, затребуваності фахівців певного профілю навчання на ринку праці, перспективності їх працевлаштування й т. п. Зв'язок внутрішніх і зовнішніх факторів проявляється в тому, що, в процесі соціалізації, зовнішні чинники впливають на цілі й цінності особистості, у тому числі й професійні. Саме в цьому аспекті вивчення професійної ідентичності пов'язане з проблемами особистісного й професійного самовизначення, становлення, побудови життєвого й професійного шляху, вивчення уявлень про життєвий успіх.

В цьому сенсі викладання вузівського курсу філософії має неабияке значення, оскільки саме цей курс серед інших загальногуманітарних курсів пов'язаний з формуванням особистості студента. Принципово важливим виглядає той факт, що в процесі залучення до філософії студент не тільки засвоює певну суму знань, але й набуває новий соціальний досвід, який безпосередньо впливає на розвиток його особистості та його майбутнє становлення як професіонала. Суттєво значущим для викладання філософії є опанування навичками філософування як способу і методу світорозуміння. Серцевиною філософування є вільнодумство, а головною

ціннісною рисою – толерантність. Отже, філософська культура стає повноправною складовою професіоналізму майбутнього фахівця. Вона сприяє формуванню особистості, яка завжди відкрита до нових знань, вміє адаптуватися до змін, що відбуваються в суспільстві.

Таким чином, головною домінантою при викладанні філософії стає розвиток мотиваційно-сислової сфери особистості, формування і розвиток філософської культури, яка є важливою складовою як особистісної, так само й професійної ідентичності. Основні критерії філософської культури можливо визначити:

- певне опанування спеціальною філософською термінологією, категоріально-понятійним апаратом;
- навички філософського діалогу, філософського дискурсу в цілому;
- незалежне толерантне мислення як світоглядна цінність;
- розвиток здатності до рефлексії як критичного осмислення подій соціальної дійсності;
- реалізація філософування в процесі професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
2. Мадей Н. М. Проблема культурної ідентичності [Електронний ресурс] / Курс лекцій. – Режим доступу: lpu.edu.ua/faculty/Phil/Kaf_kult/Publications/kult_identyty_madey.pdf
3. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность : теория, эксперимент, тренинг / Л. Б. Шнейдер. – М. : изд-во МПСИ, 2004. – 600 с.

Т. О. Крижановська,
*кандидат філософських наук, доцент кафедри
загальногуманітарних дисциплін,
Міжнародний гуманітарний університет*

ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНІСТЬ ЯК ТЕМА ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ДУМКИ

Зміна філософських дискурсів, яку можна було спостерігати протягом минулого століття, виявила гостру нагальність перегляду соціальних проблем і соціально-філософських теорій з нової методологічної позиції. Сучасна соціально-теоретична думка прагне подолати вади як методологічного холізму, так і методологічного індивідуалізму, і спрямовує свою увагу, здебільшого, на осягнення відносин між соціальними суб'єктами. Увага до сфери «інтер», як сумісного простору існування людей відбиває новий теоретичний погляд на суспільство, відповідає формуванню нової соціальної парадигми.

Звернення до тематики Іншого переводить монологічну мову класичної філософії, яка спрямовувала суб'єкта або на об'єкт, або на самого себе, на Іншого, як наслідок спонтанної спрямованості людини. Теоретична раціоналізована діяльність, коли суб'єкт або об'єкт аналізується виходячи з отриманого результату, поступається місцем події безпосереднього обміну між особистісними цілісностями, світами, що зберігають свої особливості. У результаті такого зміщення традиційний спосіб передачі смислу у вигляді теоретичної, інформативної телеологічності або діалектичності трансформується у такий спосіб смис-

лоутворення, де кожен з учасників несе значення Іншого, обумовлений Іншим, постає значущим для Іншого.

Інший – поняття, що представляє собою персонально-суб'єктну артикуляцію феномена, який у класичній традиції був означений як «своє інше». Розвиток ідей сучасної філософії характеризується спрямованістю на осмислення співбуття з Іншим.

Однією з перших спроб у цьому напрямку була феноменологія Е. Гуссерля. За допомогою понять «інтерсуб'єктивність» та «життєвий світ», до яких філософ звертається наприкінці своєї творчості, він намагався дослідити перше буття, що передує будь-якій об'єктивності світу й несе її на собі. Таким буттям вважається трансцендентальна інтерсуб'єктивність, всесвіт монад, об'єднані в різноманітні спільноти. Е. Гуссерль, слідом за Г. Ляйбніцем, користується терміном «монада», тобто тим, що випромінює сенс із середини, але «немає вікон назовні».

За допомогою поняття «життєвий світ» Е. Гуссерль намагався дослідити сферу безпосереднього знання, яке не викликає сумнівів та складає докатегоріальний підмурівок сенсу повсякденної життєвої практики. У протилежність до ідеалізації, формалізації та технізації засновник феноменології висуває поняття життєвого світу як безпосередньо та актуально існуючу сферу первинних основ знання як дійсних форм досвідного споглядання, «серед яких ми самі живемо згідно тілесному способу існування особистості» [1, с. 87].

Як відомо, в центрі гуссерлівської думки знаходиться людська свідомість, яка має бути описана як «свідомість-про», тобто як свідомість інтенційна, корелятивна до предмета, на який вона спрямована. Але сама інтенційність може бути встановлена лише в полі смислотворчої активності непідлеглого феноменологічній редукції «трансцендентального еґо». Тож, інтерсуб'єктивність у Е. Гуссерля хоча й конститується в ідеальній нескінченій відкритості, окремі суб'єкти якої наділені взаємними відповідними та суголосними конститутивними системами, є обмеженою. Кожна особистість є певною «нульовою ланкою», центром, в якому Я та моя культура є першопорядковими по відношенню до будь-якої іншої культури та іншого оточуючого світу. Різноманітність світу Інших дається таким, що є орієнтованим навколо мого світу. Єдиним джерелом осмислення буття все ж таки визнається моє трансцендентальне еґо. Поняття життєвого світу, як світу безпосереднього досвіду та глибинного культурного контексту особистісного та суспільного життя, подається з позицій першої особи, так само, як і поняття інтерсуб'єктивності. Світ Інших, тобто світ других і третіх осіб, є вторинним по відношенню до мого світу, який є центральним.

Мартін Гайдеггер виявляє приховану обмеженість розуміння людини-суб'єкта Е. Гуссерлем. Користуючись феноменологічним методом, М. Гайдеггер звертається не до свідомості, а до Буття. Не людина визначає Буття, а Буття – людину. Мислитель розуміє Буття як те, «що споконвіку незмінне і всюди стосується нас, людей, але чого ми, власне, навіть не помічаємо» [2, с. 361]. Спираючись на це міркування, М. Гайдеггер визначає людину як *Dasein*, що несе в собі присутність суцільного Буття. Онтологія *Dasein* мислителем протиставляється стурбованості теперішнім, яка перетворює людське життя в «полохливий клопіт», в животіння буденності. У цьому випадку мислитель використовує безособовий займенник *das Man* як світ не-самості, не автентичності, безпідставності, безґрунтовності, роз-

сіювання, розчинення, загубленості. Das Man – це світ цілковитої анонімності, відсутності волі та відповідальності.

Але треба зауважити, що думка М. Гайдеггера спрямована не до іншої людини, а на подолання «диктатури» людей над нашою самістю, нашим Я. Вектор гайдеггерівських міркувань у «Бутті та часі» виявляється не на розкриття Інших як таких, не на відвоювання у das Man їхньої особистої неповторності, а винятково на утвердження Dasein, власної самості. Самість, вважає мислитель губить себе серед людей через те, що прислуховуючись до них, вона «прослуховує» себе, тобто не чує голосу свого сумління. Інші люди, фактично, заважають самості почути себе.

Спираючись на гуссерлівську феноменологію та гайдеггерівську фундаментальну онтологію, засновник нерелігійного екзистенціалізму Жан-Поль Сартр вважає, що Інший розкриває Я в новому типі буття, в його нових якостях [3, с. 326]. Співбуття з Іншим можна дослідити у вигляді зіткнення цінностей. Це – вихід у такий проект свого існування, де людину очікують конфлікти, причому як з Іншим, так і з самим собою. Але тільки через конфлікт людина може знайти істинність свого існування, з'ясувати його справжній сенс. Інший є водночас і згубним і спасенним для Я. З одного боку, Інший об'єктивує, обмежує, навіть детермінує Я, а з другого – надає останньому реальності, буттєвісних характеристик. Тим самим, Інший здобуває для себе статус вільного суб'єкта, що надає світу значень. Він приковує я до його об'єктного «тут» і «тепер». Таке позбавлення екзистенційної свободи вимушує я до боротьби з *іншим*, яка може відбуватися, за Ж.-П. Сартром, виходячи з двох позицій. Сенс першої – в привласненні, «поглинанні» Іншого з його свободою як основи власного буття Я. Аби повернути собі самодостатність я має засвоїти Іншого в його свободі, який володіє «таємницею того, чим я є». Сенс другої – у спробі звільнення від Іншого через надання йому самому об'єктної форми. Інший, як об'єкт, вбудовується в проект власного буття, позбавляється свободи як виходу за свої межі. Отже, за думкою Ж.-П. Сартра, суть відносин між Я та Іншим – конфлікт, завдяки якому перед людиною розкривається власна свобода як єдине джерело цінності.

Як бачимо, зазначені представники феноменологічно-екзистенційної думки, працюючи з поняттями «Інший», «інтерсуб'єктивність», базовою для філософського аналізу вважають категорію Я. Онтологічний, гносеологічний, аксіологічний погляд на світ сумісного існування людей в цій перспективі виходить з егоцентричної позиції суб'єкта, який фактично втрачає індивідуальне Я і постає у вигляді «Я взагалі».

Таким чином, інтерсуб'єктивна парадигма соціального мислення відбиває сучасні тенденції «децентрації» суб'єктивності, в той же час намагаючись надати нових теоретичних перспектив вирішенню проблеми співіснування соціальних суб'єктів. В центр філософської думки ставляться етико-моральні міжсуб'єктні відносини. Основною темою та водночас методологічним принципом виступає спілкування, діалог, або – ширше – комунікація, що й започатковує сферу «інтер». В інтерсуб'єктивному способі мислення відбувається відмова як від ідеї метафізичної єдності, так і від суб'єктивної атомістичності на користь медіуму мовленнєвого взаєморозуміння, в якому принципова плюральність створює підґрунтя для виявлення множинності та контингентності. В той же час, сфера інтерсуб'єктивності об'єднується спільністю мовних можливостей суб'єктів та наявністю всезагального морального універсуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Эдмунд Гуссерль. Философия как строгая наука; [пер. с нем. сост., подгот. текста и примеч. О. А. Сердюкова]. – Новочеркасск : САГУНА, 1994. – С. 49–100.
2. Хайдеггер М. Время и бытие : статьи и выступления / Мартин Хайдеггер; [пер. с нем.]. – М. : Республика, 1993. – 447 с.
3. Сартр Ж.-П. Буття та ніщо : нарис феноменологічної онтології / Жан-Поль Сартр; [пер. з фр. В. Ляха, П. Тарашука]. – К. : Основи, 2001. – 845 с.

Э. И. Мартынюк,

*кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры общегуманитарных дисциплин,
Международный гуманитарный университет*

Е. Э. Никитченко,

*кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры общегуманитарных дисциплин,
Международный гуманитарный университет*

РАЦИОНАЛИЗАЦИЯ КУЛЬТОВЫХ ДЕЯНИЙ КАК КОНВЕРГЕНТНЫЙ ПРОЦЕСС СОВРЕМЕННОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ ЖИЗНИ

Начнем с истории религий. Во всех верах, начиная с первобытных верований, во всех традиционных религиях, во всех современных деноминациях, вплоть до новейших религий принято обязательное совершение определенных комплексов деяний (совершение каких-либо действий или воздержание от них). Действия эти весьма разнообразны: танцы, произнесение определённых текстов, глоссолалия, возлежания, возлияния, принятие пищи и т. д. и т. п. в том числе и поклоны. Помимо своего символического значения (как соединение двух миров: низшего и высшего, видимого и невидимого) они от века побуждали верующих к тому, что мы бы могли сейчас назвать гимнастикой тела. Обратим наше внимание сейчас только на необходимость кланяться при совершении церковных обрядов.

Особую важность именно этого обрядового действия, можно подчеркнуть хотя бы тем, что словосочетание «форма поклонения» в русском языке употребляется при характеристике любой религии или конфессии, начиная от описания первобытных верований, вплоть до фиксируемых отличий в современной религиозности. Как нам представляется, каким бы не был каждый конкретный культ (тут, как совокупность религиозно-значимых деяний) в нем могут быть элементы, способствующие ухудшению восприятия верующими религиозного содержания осуществляемого ритуала. Например, длительное стояние во время литургий, длительное пребывание на коленях во время молитв, длительное лежание перед предметом культа или длительное продвижение ползком во время паломничества и т. д. и т. п. Всё это может вызвать застойные явления в мышцах или даже судороги в них, впрочем, как и другие негативные последствия для человеческого организма.

А ведь известно, что поклоны является основой любой оздоровительной гимнастики. Они не только укрепляют мышцы поясницы, но благотворно влияют на все органы человеческого тела. При правильном дыхании, кланяющийся (поклоняющийся) улучшает работу своих легких, всего кровеносного механизма, им-

мунную систему. Так что ни в коем случае нельзя отказываться от поклонов в религиозно-обрядовой практике. Ибо кроме своего религиозного значения они имеют еще и медицинскую целесообразность. То есть, если перевести последнее умозаключение на философский язык, то кроме теистической рациональности в обосновании необходимости осуществлять поклоны при богослужении, можно воспользоваться и научно обоснованной (в данном случае лишь медицинской) аргументацией (в рациональности которой вроде бы никто не сомневается, по крайней мере, до того, как философ встретится с подобными рода «аргументами»). А ведь подобные основания можно подвести под любое обрядовое деяние, связанное с тем или иным движением тела, или даже его отсутствием (воздержанием).

Наша попытка гипотетической аргументации в пользу именно поклонов приведена в качестве модели очень распространенных в СМИ суждений, свидетельствующих о том, что помимо ранее возникшей рационализации религиозных верований и предписаний, современному философу приходится принять к сведению активно формирующийся комплекс рационализации культовых действий.

Применимы ли к этим суждениям те же процедуры лингво-аналитического анализа, как к тем, что утверждают трансцендентные аспекты любого верования? Являются ли они столь же значащими сколь те, что оценивают этическую состоятельность религиозных предписаний. Ибо здесь мы имеем дело все-таки с достаточно новой формой обоснования сверхъестественного, рациональной, но не сводимой собственно к религии, а может именно потому и более убедительной для ряда современных верующих, особо не стремящихся к теологическому пониманию обрядовой стороны жизни церкви.

Но в свете аналитической философии именно научность, опытное знание является достаточным критерием истинности суждения, критерием обоснования его подлинной значимости, в том числе и об сверхъестественном. Следовательно, здесь уже может идти речь о рациональной проверке суждений, претендующих на научную рациональность. Задача заключается в том, чтобы определить, насколько они рациональны, если с их помощью обосновываются иррациональное религиозное восприятие действительности, религиозная картина мира. Ведь именно из религиозного объяснения мира, ещё точнее из вытекающих из неё предписаний, воспитывается необходимость совершения тех или культовых деяний. И, как известно, до поры до времени для исполнения обрядов было достаточно лишь религиозного обоснования. Оно, конечно, тоже не было лишено религиозной рациональности и чувственного отношения к фактам заболевания либо исцеления, и т. д., во всяком случае, этической рациональности религии вообще и обрядовых действий в частности («день всепрощения, пасхальные поцелуи, взаимные поклоны и т. д. и т. п.». Так как поступая таким (нравственным) образом ты угождаешь Богу, следовательно надеешься на его милость. Но и эта – этическая – рациональность, может и не теряя своей значимости дополняется сейчас научной.

Даже на приведенном нами примере (а мы думаем, что их может продолжить любой читатель данной статьи) видно как широк диапазон притязаний этой новой рациональности: 1) невозможно себе представить религию, к которой она бы не имела отношения; 2) она обращена практически ко всем религиозным практикам; 3) и нет ни одного конкретного обряда, которого можно было бы вывести из потока подобных рассуждений.

Приступая к анализу значимости рациональных суждений подобного типа, с одной стороны мы обращаемся к ним просто как к одному из современных аспектов рационализации религии, но с другой стороны мы понимаем:

1) что подобные «научные» рекомендации важны для многих людей тем, что побуждают их заниматься физкультурой, для тех особенно, кто без подобной мотивации не стал бы заниматься полезными для организма физическими нагрузками. Правда, большинство из них вряд ли тяготеет к чтению философских статей о рациональности;

2) элементарная философская свобода требует от нас точно такого же отношения к исследуемому типу рациональности, как и к любым другим умозаключениям и понятиям, в том числе относящимся к религии вообще и к конкретным конфессиям и их обрядам, в частности;

3) мы сознательно не рассматриваем здесь аргументацию в пользу новых сциентистских практик («группа здоровья», «лечебного голодания», последователей диет – солевой, бессолевой, сыроядения, и т. п.) ибо здоровье в этих новейших оздоровительных организациях и есть основной целью их деятельности, а религиозная рациональность лишь помогает её достижению. Хотя способы их рационализации здоровья во много схожи с медицинской целесообразностью, в собственно религиозной сфере. Отдельный интерес представляет проблема их взаимосвязи и общей обусловленности;

4) кроме того, мы признаем, что на практике в отдельных случаях благотворное влияние научной рациональности религиозной обрядности подтверждается не собственно ее религиозная значимость, а психотерапевтическая целесообразность её использования;

5) особенный интерес данная проблема вызывает еще и потому, что по мнению многих исследований истории религии религиозные практики предшествуют религиозному осмыслению окружающего мира, в том числе и теоретическому (то есть, рациональному). В этом понимании религиозная практика является основой и источником религии, ритуал предшествует его интерпретации. Если подобные утверждения соответствуют и современной реальности, то, в свою очередь научная рационализация не меняя самого обрядового деяния, может способствовать секуляризации обрядового действия. И это, если следовать гегелевской диалектике весьма вероятно.

Правда последнее обстоятельство выходит за пределы задач аналитической философии, если оценивать не значимость подобных суждений для рационализации, обоснования полезности религиозных предписаний в сфере соблюдения религиозных действий, а их значение для конкретного верующего в его повседневной религиозной практике, то и тут оценка аргументации в пользу практики с помощью медицинской целесообразности представляется далеко не однозначной.

С одной стороны, подобные «научно» обоснованные взгляды на сущность отдельных аспектов религиозной практики может способствовать укреплению желания верующих им следовать, а с другой стороны, они («научно» обоснованные) могут способствовать упразднению значимости собственно религиозного обоснования этих действий (например, как знак равенства между Авраамом и Богом в случае с обрезанием) А упразднение конкретного религиозного значения того или иного обряда, может способствовать его секуляризации, а в целом подвергнуть секуляризации религиозных деяний, подвергнуть деградации еще один пласт ре-

лигии в целом. Возможен и третий вариант, когда собственно религиозные и «научные» взгляды на природу религиозной обрядности, существуют параллельно, не влияя друг на друга при принятии конкретным верующему решения исполнять какое-либо обрядовое действие или нет.

Поскольку практически все суждения приведенные в статье носят дискуссионный характер, в конце мы бы хотели констатировать, что все попытки обосновать необходимость соблюдения религиозной обрядности с помощью рационализации научной (в данном случае медицинской, хотя есть множества подобных суждений апеллирующих к физике, химии, биологии и т. п., что на наш взгляд, не имеет здесь принципиального значения) целесообразности с эпистемиологической точки зрения носят весьма противоречивый характер, а с точки зрения онтологии – весьма ситуативны, чтобы выступать в качестве какой-либо закономерности. Очевидно, что речь идет лишь об одной из тенденций в религиозной жизни современного общества, которые мы называем конвергентными и дивергентными процессами в религиозной жизни современного общества, обусловленных изменениями в воспроизводстве глобализирующегося общества в целом.

*Л. О. Панкова,
кандидат философских наук,
доцент кафедры общегуманитарных дисциплин,
Международный гуманитарный университет*

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ВЛИЯНИЯ ФИЛОСОФСКИХ ИДЕЙ НА ОБЩЕСТВЕННОЕ СОЗНАНИЕ

Философское знание со времён его зарождения в Западном обществе относится к высокой культуре, поскольку требует глубокой теоретической подготовки и направлено на интеллектуально-нравственное совершенствование человека. В силу специфики своей проблематики, касающейся предельно общих вопросов бытия человека и мироздания, философия представляет интерес для узкой интеллектуальной среды.

Влияние общества и истории на развитие философии очевидно и неоспоримо. Согласно Гегелю, философия – это эпоха, схваченная в мысли. Действительно, философское мышление, отмеченное знаком вечности, актуализирует вневременные идеи применительно к конкретному периоду истории. Но каково же обратное влияние философских идей на общество? Является ли философия в силу её «элитарности» замкнутой, изолированной от массового сознания интеллектуальной сферой? Да, философия функционирует в основном на метасоциальном уровне, поскольку связана с рефлексией и критикой общественной практики. Некоторые философские идеи, тем не менее, способны глубоко внедряться в массовое сознание и оказывать значительное влияние на исторический процесс. В первую очередь это относится к политической философии.

Великую французскую буржуазную революцию с полным правом можно назвать «философской революцией». Поддержка буржуазии способствовала распространению философских идей просветителей и внедрению их в общественное сознание. Французские просветители изменили мировоззрение общества и стали катализатором грандиозных преобразований, в результате которых родилась со-

временная западная цивилизация. Не без влияния идей Руссо, Вольтера, Монтескье возникли демократические институты западного общества.

Следует признать, что общественная практика воспринимает лишь те идеи, которые востребованы конкретной стадией исторического процесса. К примеру, философские взгляды представителей Просвещения варьируют в достаточно широком диапазоне, среди них встречаются материалистические, пантеистические, деистические представления, идеи просвещённой монархии и демократической республики, идеи воинствующего атеизма и «естественной религии». Но лишь необходимые обществу того времени идеи политических свобод и демократии, республиканской формы правления, религиозной толерантности, научного рационализма, капитализма, неприкосновенности частной собственности вошли в историческую практику. Данные принципы Просвещения легли в основу американской Декларации независимости и французской Декларации прав человека и гражданина.

Произведения Фихте и Гегеля, развивающие идеи философии Просвещения, во многом послужили консолидации немецкой нации и формированию немецкой национальной идеи. Для того чтобы поднять дух немецкого народа после поражения в войне с наполеоновской Францией, Фихте создаёт своего рода «национальный манифест», в котором многие склонны усматривать истоки националистической идеологии Германии первой половины XX века. Фихте настаивает на ключевой роли немцев в мировой истории, обосновывает необходимость национального воспитания для пробуждения самосознания народа. Гегель в своих произведениях «Философия истории» и «Философия права» провозглашает немецкий народ наивысшим историческим воплощением абсолютной идеи, совершающей восхождение в осознании самой себя, что также внесло определённый вклад в формирование имперских амбиций немецкой нации.

Успех некоторых философских идей в преобразовании общества в XIX веке порождает иллюзию возможности целенаправленно внедрять в общественное мировоззрение наиболее прогрессивные идеи для стабилизации и гармонизации социума. Вдохновлённый бурным развитием естествознания, основатель первой волны позитивизма Огюст Конт заявляет, что как только в обществе утвердятся научное мировоззрение, наступит эра всеобщего благоденствия. Однако этот идеологический проект так и остаётся утопией сродни платоновскому идеальному государству, поскольку внедрить идею всеобщего блага искусственным путём в общественное сознание невозможно.

Общеизвестно, что чрезвычайно влиятельным философским учением является также марксизм, предложивший обществу не только идеал справедливого и гуманного социального устройства, но и последовательный путь его достижения. Опыт социалистических революций и идеологии тоталитарных режимов в XX веке уходят корнями в философию марксизма. Последствия тотального влияния марксизма на советское социальное знание ощутимы и по сей день. Многие марксистские теоретические построения до такой степени вжились и укоренились в социальной теории, что, по сути дела, стали неосознаваемыми, инстинктивными, утратив связь с первоисточником. Ф. Энгельс и последующие марксисты пытаются отождествить естествознание с диалектическим материализмом. В частности, марксистская трудовая теория антропосоциогенеза становится неотъемлемой частью теории эволюции и входит в состав общезначимого социального знания. Ме-

тодология Маркса применяется к объяснению экономики, государства, культуры, этики, политики, художественного творчества, языка и т. д.

Временами философское знание, по сути своей призванное служить идеалам гуманизма, становилось основой бесчеловечной социальной политики. Помимо марксизма, хоть и в искажённом виде, но всё-таки повлиявшего на советскую идеологию, можно привести в качестве примера социал-дарвинистские и эволюционистские идеи Г. Спенсера, оправдывавшие европейский и американский расизм по отношению к колониальным народам. Аналогом естественного отбора в обществе Спенсер провозгласил экономическую конкуренцию, в результате которой выживают наиболее приспособленные индивиды и сохраняются наилучшие формы социальной организации. Плохо адаптировавшиеся категории населения обрекались при этом на гибель. Колониальная политика пренебрегала естественными правами человека в отношении коренных народов завоёванных территорий на основании идеи их «примитивности», эволюционной «недоразвитости» и приближённости скорее к животным, нежели человеческим существам.

В области понимания соотношения природы человека и животных наиболее сильное влияние оказал дуализм Декарта. Человек – особое существо, в котором соединены протяжённая и мыслящая субстанции. Знаменитый же вопрос Декарта «Есть ли душа у животных?» предполагал однозначный отрицательный ответ. Подкреплённая христианской традицией, декартовская идея неодушевлённости животных дала западному обществу право на их неограниченную эксплуатацию. Наличие у животных психических функций, эмоций, болевого синдрома и прочих атрибутов, присущих и человеку, долгое время не признавалось. Промышленное животноводство, использование животных при тестировании медицинских, косметических и прочих препаратов, в индустрии развлечений и по сегодняшний день пренебрегают милосердным отношением.

Этическая философия, устанавливающая высокие нравственные стандарты и требующая постоянного осознанного самосовершенствования человека, оказалась менее понятной, а соответственно, и менее востребованной массовым сознанием. Этика Аристотеля, категорический императив Канта – сегодня скорее «экспонаты» в музее философского знания и знакомы лишь ограниченному кругу специалистов. Что же касается этических учений, упрощающих ценностную иерархию, провозглашающих полезность, целесообразность, эффективность критериями истины, например, таких как утилитаризм, прагматизм, то они пришлись по душе широким слоям западного капиталистического общества.

Общество как саморазвивающаяся система, таким образом, избирательно актуализирует на массовом уровне те или иные идеи из кладовой философского знания в соответствии с требованиями конкретно-исторической практики. Философия в целом, будучи сферой закрытой от массового сознания метасоциальной рефлексии, в новое время породила некоторые влиятельные идеи, способствовавшие коренной трансформации общества. В эпоху постмодерна, отказываясь от абсолютизации каких-либо смыслов, расставаясь с фундаментальной тяжеловесностью классических категориальных систем, превращаясь в «языковую игру», в чистую спекуляцию, риторику, политическую, культурологическую, литературную эссеистику, философское знание утрачивает потенциальную способность масштабного влияния на массовые процессы в обществе.

*Т. В. Перепелиця,
старший викладач кафедри
загальногуманітарних дисциплін,
Міжнародний гуманітарний університет*

ДІАЛЕКТИКА НАЦІОНАЛЬНИХ І ДЕРЖАВНИХ ІНТЕРЕСІВ

Сучасне суспільство захищає і реалізує свої інтереси через інститут держави, тому досить розповсюдженою в науковій літературі є точка зору, відповідно до якої поняття Національний і Державний інтерес тотожні. Іншою точкою зору є те, що в сьогоденному суспільстві високої організації пріоритетними є Національні інтереси, які підпорядковують інші інтереси, зокрема, Державні. До цього розуміння передувала еволюція державного інтересу в національній паралельно із еволюцією уявлень про природу влади і про походження держави.

Існує певна залежність змісту концепту Національного інтересу від характеру політичної системи суспільства. В недемократичних системах влада відчужується від народу/більшості і акумулюється в руках окремої особи чи то групи осіб/меншості, держава постає як стихійна сила, що дистанційно визначає суспільну поведінку, при здійсненні зовнішньої політики вона керується Державним інтересом, який не спирається на інтереси суспільства/спільноти/політичної нації. Натомість в демократичних системах, побудованих на принципах ліберальної ідеології, джерело влади ототожнюється з народом, діє принцип народного суверенітету, народ/більшість приймає участь в процедурі прийняття політичних рішень, безпосередньо формує систему органів публічної державної влади, держава усвідомлюється більшістю як механізм захисту суспільних інтересів, в цілому, і прав і свобод людини і громадянина, зокрема; при здійсненні зовнішньої політики держава керується Національним інтересом, що постає інтегрованим інтересом суспільства і держави. Український дослідник В. Кириченко запропонував таке визначення цього поняття: «... Національний інтерес – це інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему. Ці інтереси поєднують інтереси кожної людини, суспільства в цілому» [1, с. 118].

Так у західноєвропейських і південноамериканських демократичних державах (Швейцарія, США та деякі інші) національні та державні інтереси в основному співпадають, що робить внутрішньополітичну ситуацію в них досить стабільною, їх політичні системи працюють за принципом доцентрових тенденцій. Натомість недемократичні держави (наприклад, СРСР) протиставляють національні та державні інтереси, віддаючи перевагу останнім, а це призводить до внутрішньополітичної дестабілізації країни, політична система характеризується посиленням відцентрових тенденцій, які стримуються силою чи загрозою її застосування.

Національні інтереси реалізуються через зовнішню політику держави. Зовнішня політика держави адекватно відображає потреби суспільства тільки тоді, коли національні і державні інтереси збігаються. Діяльність держави на міжнародному рівні, що не відображає реальних суспільних потреб нелегітимна, неефективна та приречена на невдачу. Нераціонально тлумаченні і неадекватні потребам суспільства інтереси можуть стати причиною міжнародних конфліктів (субрегіональних, регіональних і глобальних) і призвести до великих матеріальних і людських втрат, як це було, наприклад, у випадках радянської політики військової інтернаціональ-

ної підтримки низки африканських і азійських держав та американської політики під час В'єтнамської війни. «Традиційним» вже для сучасних українських політичних процесів стало явище підміни національних інтересів інтересами держави/чи правлячих політичних еліт, певних політичних сил у статусі державних керівників та їх економічно-ідеологічних опонентів, впливових акторів міжнародних відносин (наддержави, НАТО, ЄЕС). Прикладом стають останні політичні події щодо вирішення пріоритетів зовнішньополітичного вектора України, – проєвропейський вектор (інтеграція з ЄЕС), проєвразійський вектор (вступ до Митного союзу) або дотримання існуючого політичного нейтралітету, що скоріш свідчить про неієздатність національних інтересів України внаслідок дефіциту символів національної ідентифікації українського суспільства, аніж прикладом розвинутих країн як Швейцарія чи Норвегія.

Постає діалектичний вимір національних/державних інтересів, а це, в свою чергу, призводить до формування нового змісту концепту Національних інтересів, як цілей зовнішньої політики держави, яка, в свою чергу, є продуктом волевиявлення політичної нації.

Сьогодні, на думку автора, доцільно класифікувати поняття Державні інтереси – Національні інтереси та критично тлумачачи зміст цих концептів за допомогою методу діалектики.

Державні інтереси – будь-які інтереси, які відстоює держава. Але держава своїх власних інтересів не має, адже вона, при всій її важливості, є засобом, інструментом, механізмом забезпечення чийось інтересів, наприклад, інтереси якоїсь особи, групи осіб, партії, класу, етнонації, етнічної, релігійної та якихось інших спільнот, що видаються за державні. Але таке тлумачення державних інтересів, а також спроби їх державного забезпечення призводять до неконструктивного діалогу нації і держави, який призводить до появи різноманітних конфліктів, що провокують кризові ситуації в суспільстві, навіть посилюють процеси національної дезінтеграції, що, в свою чергу, зумовлюють некроз історичної пам'яті, неієздатність національних ідей та неспроможність формування національних інтересів. І лише у випадку конструктивної взаємодії правової держави і громадянського суспільстві можна говорити про існування справді державних інтересів, однак і в цьому випадку ні сама держава, ні її інтереси не повинні ставитись вище суспільства та його інтересів [2].

Національні інтереси – як поняття виникає під час оформлення Вестфальської системи міжнародних відносин разом із появою національних держав як впливових акторів світової політики. Як фундаментальна категорія політики та стратегії національної безпеки, що визначає цілі внутрішньої і зовнішньої політики оформлюється лише в середині ХХ століття; специфікою є те, що як цілісне явище вони досліджені недостатньо, а в наявній літературі робиться акцент переважно на галузевій специфіці. Г. Моргентау – автор цієї категорії – тлумачить національні інтереси в якості головного рушія зовнішньої політики будь-якої держави [3]. Більшість вітчизняних вчених дотримуються тієї ж точки зору, розуміючи під національними інтересами мотиви зовнішньополітичної діяльності держави спрямовані на виживання і самореалізацію певної політичної спільноти/нації, відіграють роль чинника стратегії держави на міжнародній арені.

Закон України «Про основи національної безпеки України» трактує національні інтереси як життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [4]. За цією нормативно-правовою концепцією національні інтереси слугують виживанню, функціонуванню і розвитку народу, нації й держави, але розглядаються переважно у стратегії і тактиці в галузі національної безпеки. При цьому національний інтерес є усвідомленням і відображенням державних потреб, які відстоюються лідерами даної держави. Тому фактично під національним інтересом треба розуміти національно-державний інтерес, що традиційно включає в себе три елемента, – воєнну безпеку, економічне процвітання і розвиток та державний суверенітет, як основу контролю над певною територією та населенням.

Таке тлумачення національних інтересів обмежується сферою галузі національної безпеки України і не може відображати всього змісту концепту Національних інтересів як системи цінностей, на яких формується суспільна свідомість, визначається громадянська позиція, які, в свою чергу, постають імперативами націєтворення, державотворення, самозбереження і самореалізації держави, конкурентоспроможності суспільства/політичної нації в процесах формування глобального планетарного суспільства.

Підводячи підсумки, можна констатувати, що сучасні держави-нації обумовлені поліетнічними суспільствами/спільнотами/політичними націями, які формувалися історично і люди усвідомлюють себе громадянами певної держави незалежно від етнічної належності, розуміючи під національними інтересами життєво важливі для всієї спільноти цілі. Національні інтереси втілюються в прагненнях представників однієї спільноти до з'єднання на основі загальної культури, мови, традицій і звичаїв на основі загальної політичної системи і загальної політики. Таке тлумачення національних інтересів визначає їх як відношення збереження і збільшення тих цінностей, які є важливими для існування певної спільноти і держави.

Держава, в свою чергу, надає нормативну формалізацію національних інтересів і постає гарантом забезпечення інтересів всіх членів суспільства. Діалектика в тому, що національні інтереси реалізуються державою через інтереси державні, а останні можуть не співпадати/суперечити із першими. Найчастіше це відбувається під час соціально-економічних і політичних трансформації суспільства, що призводять до збільшення кількості соціальних конфліктів і посилює загальну кризову ситуацію. У такій ситуації на передньому плані державні інтереси, які не завжди збігаються з інтересами національними. Найважливіші завдання держави в системі національних інтересів — це подолання кризи, соціально-культурне і духовне відродження, соціальна злагода і добробут, забезпечення інтересів кожного члена суспільства і прав людини, внутрішня політична стабільність, сприятливі зовнішньополітичні умови і міжнародна безпека.

Отже викриття протиріч в змістах Національних і Державних інтересів привело до розуміння ролі якості держав як механізмів реалізації національно-державних інтересів. На державну владу покладається завдання винайти оптимальні засоби/методи/ форми поєднання державних і особистих інтересів, узгодження їх з національними інтересами, а інакше вона ризикує легітимністю.

Простежується наступна діалектична закономірність: чим більший коефіцієнт відповідності/тотожності національних і державних інтересів, тим менша ймовірність виникнення політичних конфліктів здатних призвести до кризи і дезінтеграції суспільства, і, навпаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кириченко В. Національні інтереси (форми вияву) // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Довіра : Генеза, 1996. – 942 с. – С. 118.
2. Вступ до етнополітології : науково-навчальний посібник / О. В. Картунов. – К., 1999. – 300 с.
3. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України : підручник / Л. Д. Чекаленко. – К. : Либідь, 2006. – 712 с.
4. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Законодавство. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

В. Г. Пищемуха,

*кандидат исторических наук, доцент,
заведующий кафедрой общегуманитарных дисциплин,
Международный гуманитарный университет*

UNE IDÉE FIXE EUROPÉENNE D'HISTOIRE

Одним из методов проверки значимости какого-либо является создание ассоциативного поля, возникающего при одном лишь произношении его названия. Так, маленький камешек, брошенный в пруд, вызывает лишь легкое колебание водной глади, тогда как падение крупного и тяжелого предмета приводит в смятение весь надводный и подводный мир.

Невозможно предугадать и охватить огромное количество ассоциаций, связанных с именем «Европа». Одним из первых всплывает в сознании образ похищения Европы, перед глазами проплывают настенная живопись Помпей, картины Тициана, Веронезе, Тинторетто, Рембрандта, Тьеполо, Серова. Эта светлая элегическая ассоциация наполняется звучанием волшебных строк стихотворения никарагуанца Рубена Дарио «Раковина»:

Я отыскал ее на берегу морском;
она из золота, покрыта жемчугами;
Европа влажными брала ее руками,
плывя наедине с божественным быком.

При дальнейшем расширении ассоциативного поля вспоминаются пронизанные ностальгией метафорические финальные кадры кинофильма Эмира Кустурицы «Underground» («Подполье», Золотая пальмовая ветвь Каннского кинофестиваля 1995 г.), на которых от материка откалывается часть суши и медленно уплывает вдаль, унося в прошлое радостных и счастливых людей. Их уже нет в живых, не существует и та страна, которая была их домом – Югославия. Эта сцена сопровождается печальными словами: «Мы построили дома под красной крышей, рядом аисты свили свои гнезда, двери у нас открыты для дорогих гостей. Мы благодарны земле, что нас кормит, солнцу, что нас греет, полям, что напоминают о зеленой траве у дома».

С болью и радостью мы вспоминаем нашу страну и рассказываем детям сказки всегда с одним и тем же началом: «Однажды была на свете страна...»

Это реквием о бывшей Югославии, но сколько раз он мог прозвучать о Европе! Сколько раз история уготовила Европе очередное «похищение», в результате которого от нее могли бы остаться только грустные воспоминания!

Первое испытание Европа выдержала в греко-персидских войнах V в. до н. э., благодаря которым ее имя впервые было увековечено на страницах Геродота. У Марафона и при Саламине, в этом столкновении цивилизаций, начало рождаться европейское культурное и политическое самосознание, слово «Европа» перестает быть исключительно географическим понятием.

Новая Европа выросла в результате длившегося несколько веков слияния греко-римской античности и мира варварских племен. Процесс трансформации одной цивилизации в другую был длителен и многомерен, но в потоке составлявших его событий есть одно, которое могло прервать ход европейской истории. Оно свершилось в 451 году на равнине в Северо-Восточной Франции, которая называлась Каталаунскими полями. Пройдет сто лет, но готский историк Иордан не сможет сдержать удивления перед грандиозностью этого события: «Итак сошлись на Каталаунских полях... Этот кусок земли стал местом битвы бесчисленных племен.

Какую можно сыскать причину, достойную того, чтобы привести в движение такие толпы? Какая же ненависть воодушевила всех вооружиться друг против друга?» [1, с. 104]. В этом сражении, которое можно рассматривать как символ зарождавшейся новой Европы, римские войска плечом к плечу с германскими племенами разгромили орды гуннов. Европа снова сохранила возможность идти путем своей собственной судьбы.

Но в самый разгар становления Европы над ней нависла новая угроза – арабы. Менее чем через сто лет после хиджра Мухаммеда из Мекки в Ясриб в 622 году они осадили Европу. И хотя на этот раз Константинополь выстоял в 718 г. и задержал арабскую экспансию с юго-востока, они прорвались с юго-запада, покорив всего за несколько лет Вестготское королевство в Испании и начав проникновение через Пиренеи на территорию Франкского королевства. Кто мог остановить это победное шествие? «Ленивые короли» дряхлеющей династии Меровингов, правители лонгобардов, так и не сформировавшие полноценное государство на севере Италии или полудикие варварские племена? Казалось, Европа обречена.

И тогда произошло то, что не поддается однозначному объяснению: то ли «чудо», то ли «закономерное следствие развития феодальных отношений», то ли просто в нужное время на нужном месте оказался человек, который переломил фатальное развитие событий. Объясняя подобную ситуацию, Пушкин только развел руками:

Гроза двенадцатого года
Настала – кто тут нам помог?
Остервенение народа,
Барклай, зима иль русский бог?

К октябрю 732 года мавры продвинулись уже к бассейну Луары, где возле Пуатье их встретил во главе рыцарской конницы Карл Мартелл, дед будущего императора Карла Великого. Его победа в этой битве пресекла первую волну давления исламской цивилизации на Европу и, по словам А. Тойнби, «...ответом на этот

вызов стал первый проблеск самосознания западного общества, вынужденного вступить в неравную поначалу борьбу» [2, с. 162].

Прежде чем захватить историческую инициативу и на несколько веков занять доминирующее положение в мире, Европа подверглась еще одному испытанию на жизнестойкость: со стороны Османской империи. В этот раз угроза была особенно значительной, поскольку в Европе бушевала Реформация и шли изнуряющие феодально-религиозные войны, а османов возглавляла целая плеяда выдающихся султанов. Константинополь снова встал на пути исламской угрозы и, не смотря на отчаянные попытки византийских императоров получить помощь от государств Запада, пал в 1453 г. Это событие по своему воздействию на современников сопоставимо с потрясением от падения Рима, на много десятилетий оно посеяло в Европе страх и неуверенность в будущем, усиливаемые падением Белграда (1521), разгромом венгров под Мохачем (1526), осадой турками Вены (1529) и т. д. Французский историк Ф. де Коммин, который провел всю вторую половину XV века на службе при дворах Карла Смелого, Людовика XI, Карла VIII и Людовика XII, следовательно, прекрасно был осведомлен в тонкостях современной ему европейской политики, с горечью констатировал: «Для всех христианских государей было большим бесчестьем, что они допустили потерю Константинополя» [3, с. 263]. Многие страницы его «Мемуаров» отражают влияние турецкого фактора на политику европейских государств и попытки их консолидации перед лицом общей угрозы. Но в конечном счете и эта попытка «похищения» Европы была преодолена.

Наибольшие опасности для Европы возникли в XX веке и исходили они от нее самой: две европейские гражданские войны, покушение на европейские ценности со стороны рожденных европейской цивилизацией коммунизма и фашизма. Но и в самые мрачные годы «заката Европы» продолжала жить вера в ее историческую звезду. Пророческой с позиций сегодняшнего дня оказалась мысль Эмиля Лебона, высказанная им в 1937 году в книге с показательным названием «Агония Европы»: «Европа устраненная, разделенная, вооружающаяся для своего саморазрушения, и разваливающаяся вооружаясь, не является ли она полем сражения распростертого в агонии тела, где феникс жизни, жадный к новым формам, только лишь уступает смерти, чтобы иметь возможность возродиться» [4, с. 12].

Способность европейских народов к сомнению и самокритике, традиционная неудовлетворенность существующим порядком вещей постоянно вела Европу по пути обновления посредством переосмысления идей и трансформации ценностей, создания новых форм общественных отношений. Сложилась своеобразная и по-своему уникальная традиция кризисов и обновлений, которая пронизывает всю европейскую историю. И если многие цивилизации на определенном этапе своей истории застывали в жесткой оболочке традиций и стереотипов, Европе долго удалось избежать цивилизационного дряхления.

Чтобы понять секрет исторической устойчивости и неувядающей молодости Старого континента, обратимся к двум феноменам его истории: во-первых, к процессу становления Европы, во вторых, к европейской идее, которая сопровождает историю европейской цивилизации на протяжении уже многих веков.

Наверное, нет ничего более впечатляющего в астрономии, нежели наблюдать за возникновением новой планеты, как нет ничего более увлекательного в истории, чем изучать рождение новой цивилизации. В предисловии к своей книге «Происхождение современной Франции» Ипполит Тэн употребил метафору, согласно которой историк подобен натуралисту, присутствующему при превращении куколки

в бабочку [5, с. 6]. Например, удивительно энергичное рождение, стремительная пространственная экспансия и быстрое культурное созревание исламской цивилизации, а затем – длительная стагнация.

В случае с Европой это превращение длилось долго и сложно, но в результате возникла прочная, целостная при всем своем многообразии, постоянно развивающаяся система этносов, культур и государств. И ее невозможно постичь, изучая развитие каждого национально-государственного или иного элемента: история Европы трактуется не как сумма историй отдельных стран, а как процесс развития особой исторической общности, имеющей сложную внутреннюю структуру.

Первым условием постижения феномена Европы является осмысление процесса перехода от античности к средневековью. Древняя Греция и Рим – это еще не Европа, но без восприятия их наследия вряд ли сложилась бы современная культурно-историческая общность европейских народов. Как отмечал Поль Вальери, все, что ведет происхождение из Иерусалима, Афин и Рима является подлинно европейским. Ибо органическое слияние христианской религии, греческой философии и римской государственно-правовой системы составило духовную колыбель Европы. Из Рима и Константинополя эстафета античной цивилизации была принята на Западе и Востоке Европы.

Существует удивительно устойчивое представление о падении Западной Римской империи, которое созвучно апокалиптическому духу знаменитой картины К. Брюллова «Последний день Помпеи». Отличие в том, что вместо огня и пепла, извергаемого Везувием, предстают обрушившиеся на римлян германцы.

В действительности Европа начиналась более обыденно и далеко не согласно принципа «Весь мир насилья мы разрушим до основанья, а затем, мы наш, мы новый мир построим...» Ее становление происходило не в форме исторического скачка, а в процессе непрерывного развития западной части континента путем синтеза римского и варварского миров. В свое время проходили острые дискуссии между романистами и германистами по вопросу о том, какое начало преобладало в становлении Западной Европы: римское или варварское. Например, когда крупнейший немецкий историк, будущий лауреат Нобелевской премии 1902 г., Т. Моммзен (1817–1903) принялся обосновывать историческое право Германии на Эльзас, его выдающийся французский коллега Фюстель де Куланж (1830–1889) откликнулся фундаментальным трудом «История политических учреждений древней Франции». В нем он с позиций т. н. теории континуитета (непрерывности) обстоятельно аргументировал мысль, что европейская цивилизация сложилась в результате постепенного преобразования Римской империи в раннефеодальные варварские королевства, в которых быстро произошла романизация завоевателей, не оказавших влияния на зарождение нового общества.

Спор о романском или германском происхождении Европы привел к выводу о синтезе обоих начал в сфере идей и ценностей, религии, языка, социальных структур, государственного устройства и т. д. Как писал французский государственный деятель, историк Ф. Гизо (1787–1874), «когда я...старался различить в колыбели европейской цивилизации ее первоначальные и существенные элементы, то нашел, с одной стороны, римский мир, с другой – варваров» [6, с. 27].

Вторым, после романизации, фактором сплочения Европы стало христианство. Эпохальное значение с точки зрения становления предпосылок рождения европейской цивилизации имел эдикт Константина 313 г., предоставивший христианству статус одной из религий Римской империи, обращение в христианство

самого императора и последовавшее за этим слияние римского государства и христианской религии, романского и христианского начал будущей Европы.

Начиная с гибели Рима именно христианская церковь во все возрастающей степени становится связующим звеном, объединяющим элементом на заре европейской цивилизации. Как сказал Максимилиан Волошин:

В глухую ночь шестого века
Когда был мир и Рим простерт
Перед лицом германских орд,
И гот теснил и грабил грека,
И грудь земли и мрамор плит
Гудели топотом копыт...
...И древний Рим исчез во мгле,

Свершилось преосуществленье
Всемирной власти на земле:
Орлиная разжалась лапа
И выпал мир. И принял Папа
Державу и престол воздвиг.
И новый Рим процвел – велик,
И необъятен, как стихия.

Принятое варварами христианство явилась объединяющей идеологией, опираясь на которую европейцы строили свои отношения с окружающим миром. Так, уже в 769 г. хронист Исидор Младший писал об армии «европейцев», которая сражалась против арабов. В дальнейшем, шла ли речь о крестовых походах, об освобождении Константинополя или защите Вены от турок понятия «христианство» и «Европа» употреблялись как тождественные.

С христианской церковью связан ряд важнейших общеевропейских феноменов, которые формировали единую ткань европейской цивилизации. По времени на одном из первых мест стоит монашество и монастыри. Общеевропейским достоянием стали выдающиеся деятели церкви, которые обогатили историю и культуру Европы, способствовали формированию ее духовного облика: «Без святых Бенедикта, Кирилла и Мефодия, Бонифатия, Владимира, Венцеслава, Стефана, Франциска, Доминика, Бернара, Сергия Радонежского, Фомы Аквинского, Бонавентуры и многих других учителей веры и культуры мы не можем понять нашу цивилизацию» [7, с. 137].

Существуют ценности, потеря которых лишает смысла факт существования чего-либо. Для Европы одной из них являлось христианство. Поэтому дискуссия о внесении в проект несостоявшейся Конституции Европейского Союза положения о цивилизационном значении христианства является знаковым.

Третьим важнейшим фактором европейской консолидации стала культура. Формирование единого культурного пространства Европы началось с общеевропейской сети монастырей и латыни, универсального языка религии и образования. Очень рано к ним добавился третий компонент – университеты. Начиная с их возникновения, они стали одним из наиболее ярких образцов целостности нарождающейся новой цивилизации. В их стенах менее всего проявляла себя этническая и государственная ограниченность, преподаватели и студенты представляли собой пестрые интернациональные коллективы, видевшие свой главный долг в овладении знаниями и развитии наук. Так, в Болонье в XII–XIII вв. одновременно изучали право около 10 тыс. студентов, главным образом иностранцы [8, с. 127, 555].

Именно в университетах начал формироваться тип образованного европейца, чьим духовным отечеством становилась вся Европа. На фоне бесконечных внутриевропейских конфликтов и бесчисленных межгосударственных барьеров только культура служила незыблемым символом Европы и средством непрерывного межнационального диалога. Джеймс Джойс отмечал, что национализм является

ценой, которую человечество платит за свое культурное разнообразие. Эта мысль более всего применима к Европе, которая отличается особой множественностью и противоречивостью духовных процессов, глубокой индивидуальностью ее национальных культур.

Но из этого культурного многообразия возник чудесный сплав целостной европейской культурной сферы, в формировании которой первостепенное значение имели общеевропейские культурные феномены. Первым из них стало Каролингское возрождение VIII–IX вв., которое объединило на территории огромной империи Карла Великого интеллектуальную элиту Европы от Англии до Италии. И сегодня восстановленная Аахенская капелла, выдающийся архитектурный памятник эпохи становления Европы и гробница ее первого «отца» – Карла Великого, «остаётся непреходящим символом истоков обновления, побуждая не прекращать усилий, сохранять преемственность, постоянно воссоздавать, возрождать прошлое» [9, с. 14].

Со временем культурные традиции стали одним из главных источников европейского коллективного самосознания, которое складывалось в процессе многовекового культурного диалога европейских наций, его высшими проявлениями явились Ренессанс, Реформация, Просвещение, классицизм, романтизм, модернизм. Зародившись в какой-либо одной стране или регионе, эти культурные революции вскоре превращались в явления общеевропейского масштаба.

Вместе с процессом формирования европейских наций и национальных государств, происходит становление национальных культур. Каждая из них отражает специфику развития народов Европы и, взятые в отдельности, они образуют многокрасочную культурную мозаику. Но в то же время, между ними постоянно происходил диалог и взаимовлияние, они были составными частями общеевропейских культурных процессов, возвышая людей поверх государственных и национальных барьеров и создав один из таких феноменов цивилизации, как европейское духовное единство на основе культурного многообразия. Озираясь на путь европейской интеграции, пройденный после второй мировой войны, Ж. Монне с полным основанием мог констатировать: «Если бы мне пришлось все начать сначала, я начал бы с культуры» [10, с. 156].

Таким образом, процесс «превращения личинки в бабочку» занял несколько веков, на нашей планете появилась новая цивилизация, чье историческое, духовное, культурное и экономическое единство парадоксальным образом основывалось на бесконечном многообразии составляющих ее народов и индивидуумов. Европа предстала перед миром не как механическая сумма культур и стран, а как качественно новое явление в своей органичной целостности. Постигание истории Европы предполагает вслед за немецким философом И. Гердером поставить и разрешить следующую проблему: «Какими путями пришла Европа к культуре, как обрела она то достоинство, каким отмечена перед всеми другими народами? Время, место, потребности, условия, обстоятельства, поток событий – все шло в одном направлении, но обретенное достоинство в первую очередь было результатом бесчисленных совместных *солидарных усилий*, плодом *собственного трудолюбия и прилежания*» [11, с. 607].

Но связанная множеством уз в единое целое, представляющая собой по существу *одну страну*, Европа в течение всей своей истории страдала страшной болезнью: внутриевропейскими гражданскими войнами. Поистине наш континент жил

согласно словам Ницше, вложенным в уста Заратустры «Любить мир как средство к новым войнам. И краткий мир больше, чем длительный».

С течением времени войны в Европе становились все более кровавыми и разрушительными, в последние 700 лет нет ни одного столетия, не отмеченного общеевропейской войной. А две мировые войны XX века, казалось, должны были дать окончательный ответ на знаменитый вопрос Поля Валери: «Станет ли Европа тем, чем она является в действительности, то есть маленьким мысом Азиатского континента?».

Одним из закономерных следствий войны явилось неизбежное снижение рождаемости. Так, в годы первой мировой войны (в % к довоенному уровню) оно составило: в Германии – 49, Франции – 49, Италии – 43, Англии – 25. Общее сокращение населения в целом по Европе за 1915–1917 гг. составило ок. 25 млн. человек [12, с. 208–209]. Дефицит рождений среди европейских народов вспыхнул с новой силой в годы второй мировой войны и в значительной мере сохранился после ее окончания. Это привело к нарастающим демографическим проблемам в Европе. Сложившийся дефицит трудовых ресурсов вызвал выходящую за все пределы разумного иммиграцию из Азии и Африки, что ставит под угрозу само существование европейской цивилизации.

Параллельно с процессом рождения новой Европы, который всецело проявил себя на рубеже 1000 года, зрело убеждение в неестественности и опасности вражды и конфликтов, раздирающих христианский мир. Знаменательно, что первое общеевропейское духовно-политическое движение явилось одновременно и первым в Европе движением за мир. Речь идет о Ключонийской реформе X–XI вв., получившей свое название от бенедиктинского монастыря Ключони во Франции, который имел в 1109 г. 1184 филиала от Испании до Германии и от Италии до Англии [13, с. 82]. Сторонники этого мощного реформаторского движения боролись не только за независимость церкви от светской власти и восстановление христианских добродетелей, но также выдвинули и активно внедряли в жизнь идею Мира Господнего. Духовенство и светские правители на своих соборах принимали решения о запрете под страхом отлучения от церкви различных актов войны, их прекращении по определенным дням, о защите мирного населения. «На Буржском соборе 1038 г., например, было объявлено, что всякий взрослый христианин в епархии епископа должен дать...клятву и вступить в специальное ополчение для поддержания мира» [8, с. 97].

Подобное стремление европейцев решить общие проблемы своего континента, опираясь на его органичную целостность, поиск путей достижения европейского единства привело к образованию такого феномена европейской цивилизации как **европейская идея**. Только исходя из этой культурно-исторической и политической категории мы можем понять предпосылки европейской интеграции и в полной мере оценить фундаментальность и масштабность интеграционной работы, которая была проделана европейцами в XX веке.

Теоретически европейская идея никогда не имела законченного общепринятого содержания и, тем более, полного практического воплощения, но она, как призрак, тысячу лет сопровождала Европу на тернистых путях ее истории, воплощая главную мечту бесчисленных поколений европейцев и напоминая об их историческом долге. Став для Европы манящим горизонтом, поистине *une idée fixe* (идефикс, навязчивая идея), она то затухая, то привлекая к себе обостренное внимание, была постоянной альтернативой традиционной реальной политики, которая в конечном

итоге всегда заканчивалась войной. В итоге в XX в. эта альтернативность европейской истории приобрела вполне гамлетовский максимализм: быть или не быть Европе такой, какой мы ее знаем, любим и в какой хотели бы жить.

Тема европейской идеи широко представлена в западной научной литературе, внимание к ней обусловлено, прежде всего, процессом европейской интеграции во второй половине XX в. [14]. Среди авторов указанных работ значатся крупные ученые и политики, такие как Х. Брюгманс, основатель Европейского Федералистского Союза и первый ректор Европейского колледжа в Брюгге, патриарх французской исторической науки Ж.-Б. Дюрозель. В советской и постсоветской научной литературе круг специальных работ по теории и истории европейской идеи был и остается традиционно узким [15].

Представляется, что изучение проблематики, объединенной понятием европейская идея, включает в себя три взаимосвязанных направления.

Первое, – процесс формирования географической, исторической, духовной, религиозной, культурной, психологической общности европейских стран и народов, становление и развитие европейской идентичности.

Второе, – анализ внутренних (европейские войны, экономические кризисы, угроза тоталитаризма) и внешних (арабская, турецкая и другие экспансии) вызовов и угроз, которые диктовали необходимость европейской консолидации.

Третье, – формы и механизмы достижения долговременного и эффективного европейского единства. Эта задача является самой трудной в истории реализации европейской идеи, но в то же время она фокусирует в себе и уровень цивилизационной целостности Европы и степень угрожающих ей опасностей.

Фактически история европейской идеи – это последовательная цепь интеллектуальных проектов и политических усилий, направленных на объединение Европы, чаще во имя общих, например, «вечный мир», но нередко и узко эгоистических интересов.

В настоящее время перед Европой возникли новые вызовы, которые требуют интеллектуального, нравственного и политического мужества, чтобы признать их и начать давать ответ. Эту ситуацию четко обрисовала Ориана Фаллачи: «Бывают в жизни моменты, когда молчание становится виной, а слово долгом. Гражданским долгом, моральным вызовом, категорическим императивом, от которых нельзя уклониться» [16, с. 14]. Увольнение Тило Саррацина из состава членов совета директоров Немецкого федерального банка за публикацию книги «Германия самоликвидируется» лишь демонстрирует актуальность и остроту озвученных им проблем.

Возможно, Европа теряет свой *telos*, т. е. имманентную цель и предназначение:

Казалось, пройдено так много
И вот привал,
Но что потеряна дорога –
Кто знал, кто знал...

ЛИТЕРАТУРА

1. Иордан О. О происхождении и деяниях гетов. *Getica* / О. Иордан. – М. : Издательство восточной литературы, 1960. – 436 с.
2. Тойнби А. Дж. Постижение истории : [сборник] А. Дж Тойнби. – М. : Прогресс, 1991. – 731 с.
3. Де Коммин Ф. Мемуары / Ф. Де Коммин. – М. : Наука, 1986. – 496 с.

4. Lebon E. Agonie de l'Europe. 1935–1936–1937 / E. Lebon. – Nancy, 1937. – P. 12.
5. Тэн И. Происхождение современной Франции / И. Тэн. – СПб, 1907. – С. 6.
6. Гизо. История цивилизации во Франции / Гизо. Т. 1, 2. – М., 1877. – С. 27.
7. Пупар П., кардинал. Роль христианства в культурной идентичности европейских народов / П. Пупар // Полис. – 1996. – № 2.
8. Берман Г. Дж. Западная традиция права : эпоха формирования / Г. Дж Берман. – М. : Изд-во МГУ : Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 624 с.
9. Дюби Ж. Европа в средние века / Ж. Дюби. – М. : Пилигримма, 1994. – 312 с.
10. Шпэт Л. Мечта о Европе / Л. Шпэт. – М. : Международные отношения, 1993. – 270 с.
11. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. – М. : Наука, 1977. – 705 с.
12. Новосельский С. А. Демография и статистика : избр. произв / С. А. Новосельский. – М. : Статистика, 1978. – 268 с.
13. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф. – М. : Прогресс, 1992. – 376 с.
14. Brugmans H. L'idée européenne. 1920–1970. – Bruges, 1970; Duroselle J. B. L'idée d'Europe dans l'histoire. – Paris, 1967; Gruber E. L'idée européenne. – Paris, 1971; Rou-gemont D. The Idea of the Europe. – New York–London, 1966; Voyenne V. Histoire de l'idée européenne. – Paris, 1964.
15. Борко Ю. А., Загорский А. В., Караганов С. А. Общий европейский дом: что мы о нем думаем / Ю. А. Борко, А. В. Загорский, С. А. Караганов. – М. : Международные отношения, 1991. – 231 с.; Фадеева Т. М. Единая Европа: наследие и судьба / Т. М. Фадеева // Вопросы философии. – 1992. – № 4; Фадеева Т. М. Европейская идея: путь к интеграции / Т. М. Фадеева // Вопросы философии. – 1996. – № 5; Чубарьян А. О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира / А. О. Чубарьян. – М. : Международные отношения, 1987. – 352 с.; Чубарьян А. О. Исторические судьбы европейской идеи / А. О. Чубарьян // Европейский альманах. – М., 1990.
16. Фаллачи О. Ярость и гордость / О. Фаллачи. – М. : Вагриус, 2005. – 159 с.

*Н. В. Сажієнко,
асистент кафедри загальногуманітарних дисциплін,
Міжнародний гуманітарний університет*

РОЛЬ РЕГІОНАЛЬНИХ БЮРО ВООЗ В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ СПВРОБІТНИЦТВІ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Виходячи з головної мети ВООЗ: «досягнення всіма народами можливо вищого рівня здоров'я», структура організації повинна реалізовувати її на практиці шляхом представлення необхідної допомоги на місцях. Для відображення регіональних пріоритетів охорони здоров'я та максимальної адаптації до національних потреб різних держав, регіонів, континентів ВООЗ складається з регіональних підрозділів. Ознакою ВООЗ з точки зору структури є регіоналізація її роботи, яка поєднує децентралізацію з централізацією управління. Діяльність Організації здійснюється за допомогою центральних органів та шести регіональних організацій (Регіональне бюро для держав Африки, Регіональне бюро для держав Америки, Регіональне бюро для держав Південно-Східної Азії, Європейське регіональне бюро, Регіональне бюро для держав Східного Середземномор'я, Регіональне бюро для держав західної частини Тихого океану). Такий підхід дозволяє досягти зазначеної мети, враховуючи національні, географічні, кліматичні, економічні та екологічні особливості різних територій і сприяє найкращому відображенню регіональних пріоритетів та проблем.

В період роботи конференції де-факто діяла тільки одна міжурядова організація з регіонального значення – Панамериканське санітарне бюро (Рішенням XV Панамериканської конференції, що відбулася в вересні-жовтні 1958 р., ця організація перейменована в «Панамериканську організацію охорони здоров'я». Див.: Статут ВООЗ), а Панарабське регіональне бюро охорони здоров'я знаходилося на стадії створення [1, с. 46]. На Конференції, яка про-

ходила в Нью-Йорку 1946 р. було запропоновано два варіанти інтегрування регіональних організацій в сфері охорони здоров'я в структуру ВООЗ: шляхом їх трансформації в регіональні бюро або шляхом підписання угоди про використання адміністративних органів та центрів цих організацій в якості регіональних бюро (Найбільші суперечки на конференції визвав правовий статус Панамериканського санітарного бюро і його відносини з ВООЗ. Були запропоновані дві пропозиції: від США, Бразилії, Канади, Франції, Великобританії, Норвегії, Венесуели та інша від СРСР, УРСР, БРСР. Метою пропозиції від США було збереження самостійності Панамериканського санітарного бюро та підписання міжнародного договору з ВООЗ щодо напрямків та форм співробітництва. Пропозиція від СРСР зводилася до входження Панамериканського санітарного бюро до складу ВООЗ в якості регіонального відділення). При розробці Статуту ВООЗ було прийнято рішення, що всі існуючі організації в сфері охорони здоров'я до підписання Статуту повинні бути включені до структури Організації (ст. 54 Статуту).

Основний характер діяльності ВООЗ – це безпосередня оперативна допомога національним системам охорони здоров'я, правовою формою даного співробітництва є підписання спеціальних договорів, які укладаються між заінтересованими урядами та з регіональною інституцією ВООЗ, а також з центральними органами Організації. Таким чином, регіональні інституції ВООЗ мають договірну правосуб'єктність.

Компетенцію щодо створення регіонального бюро має Асамблея охорони здоров'я. За територіальною ознакою встановлюється квота регіональних відділень у відповідності до п. в. ст. 44 Статуту ВООЗ. Регіональні організації є невід'ємною частиною Організації, що свідчить про адміністративну централізацію. Об'єм прав та обов'язків регіональних організацій встановлює Асамблея охорони здоров'я та закріплюється в міжнародному договорі між ВООЗ та регіональною організацією. Кожна регіональна організація складається з регіонального комітету та регіонального бюро.

Досліджуючи регіональну діяльність ВООЗ, начальник юридичного відділу організації Франк Гуттеридж в 1963 році зазначив: «Отримання незалежності великою кількістю держав, особливо в Африці та Азії, після завершення другої світової війни внесло значних змін в політичний вигляд світу й дало змогу народам, що отримали свободу, безпосередньо висловити свої погляди та побажання. І навіть в тих випадках, коли перед різними державами стоять цілком однакові або подібні проблеми охорони здоров'я, підходити до них необхідно, виходячи з місцевих умов, так як у боротьбі з хворобами доводиться мати справу з людьми, а не з простим технічним елементом» [2, р. 3]. Дійсно, завдання співробітництва в сфері охорони здоров'я під час створення ВООЗ та сучасні проблеми суттєво відрізняються. Нова історична ситуація, характерною рисою якої після другої світової війни була деколонізація, розпад світової колоніальної системи, спричинила появу цілого ряду нових держав, в яких потрібно було створювати системи охорони здоров'я, які в деяких випадках були повністю відсутні. Саме з цієї причини головною метою регіоналізації Організації під час її створення була необхідність прийняття невідкладних заходів зі створення й укріплення органів та систем охорони здоров'я у державах, отримавших незалежність від колоніального режиму. Економічні і соціальні умови колись молодих незалежних держав африканського

та азійського регіонів і на сьогодні потребують допомоги від розвинутих держав, як науково-технічної так і професійної для покращення стану систем охорони здоров'я. З плином часу модифікувалися і напрямки міжнародного співробітництва в регіональних організаціях ВООЗ, які відображали реалії сучасності: боротьба з материнською і дитячою смертністю; боротьба з інфекційними (малярія, ВІЧ/СПІД, нові штампи грипу) та неінфекційними (тютюнокуріння, ожиріння «хвороби глобальної цивілізації») захворюваннями; доступ до необхідних лікарських засобів; здорове навколишнє середовище та ін.

На першому засіданні в 1948 р. Всесвітня Асамблея охорони здоров'я основним напрямом роботи було виділено регіоналізацію Організації. Після ряду дискусій було прийнято рішення про розподіл світу на шість географічних регіонів. Південно-Східна Азія, Східно-Середземноморський і Західно-Тихоокеанський регіони були визначені шляхом включення окремих держав у списки цих регіонів; Європа і Америка були визначені як континенти; Африканський регіон (весь африканський континент на південь від Сахари) був складений з урахуванням географічних і політичних чинників. Як зауважує американський вчений Ховард Калдервуд: «При створенні регіонів головне значення надавалось не географічним факторам. Наприклад, Пакистан у відповідності до його прохання був включений до Східно-Середземноморського регіону, а не в регіон Південно-Східної Азії, в якому знаходилися його найближчі сусіди – Індія та Афганістан. Острови Тихого океану і ряд інших територій взагалі нікуди не були включені» [4, р. 16].

При формуванні регіональних бюро ВООЗ, як було вказано раніше був покладений принцип географічного розташування, але враховувалися також і інші показники: рівень життя, ступінь розвиненості систем охорони здоров'я, співробітництво між державами, релігійний фактор. Поділ на регіони носить скоріше умовний характер, тому їх склад періодично змінювався за географічними, культурними, але, як правило, з політичних причин. Держава, яка має бажання приєднатися до якому-небудь регіону ВООЗ або змінити свою належність до певної регіональної групи, направляє мотивований запит Всесвітній асамблеї охорони здоров'я, яка приймає рішення після розгляду подібного клопотання. Таким чином, Греція, спочатку входила в Східно-середземноморський регіон, а з 1949 р. зараховано до Європейського регіону, а Марокко, навпаки, перейшло в 1986 р. з Європейського бюро в Східно-середземноморське. Клопотання про переведення Індонезії з Західно-Тихоокеанського регіону до Південно-Східної Азії було задоволено на третій сесії Асамблеї. Отже, хаотичність та суперечки щодо регіоналізації ВООЗ були спричинені політичною ситуацією того періоду та геополітичними напрямками лідируючих держав-учасниць.

Регіоналізація роботи ВООЗ неминуче супроводжувалася з її децентралізацією, оскільки для виконання своїх функцій регіональним бюро було передано ряд повноважень, які раніше були притаманні тільки центральному апарату. Регіональні бюро отримали можливість самостійно розробляти регіональну політику в сфері охорони здоров'я, визначати пріоритетність завдань та програм і т. д. Центральні органи ВООЗ вже не брали активної участі в розробці регіональних проектів, їх втіленні в життя і, що особливо важливо, в оцінці їх ефективності. Але у відповідності до Статуту ВООЗ регіональним організаціям надається право вирішувати питання «виключно регіонального характеру», в той час як визначення напрямів діяльності Організації – функція Асамблеї охорони здоров'я. Данні

положення вказують на прагнення ВООЗ створити централізовану організацію як в адміністративних та фінансових відносинах, так і в питаннях централізованої розробки політики діяльності. Зокрема, регіональним організаціям вдалося досягти більшої самостійності, ніж при їх створенні та сам факт найбільш ефективної діяльності з поміж інших регіональних інституцій спеціалізованих установ ООН.

Таким чином, створення ВООЗ на регіональній основі породило дві протилежні тенденції: централізації, відображеної в Статуті ВООЗ закладеної в самій ідеї створення організації як єдиної універсальної спеціалізованої установи, яка прийшла на заміну раніше існуючим міжнародним інституціям в сфері охорони здоров'я; та децентралізації, яка виникла під час створення регіональних бюро та поступовим розширенням їх функцій. Саме завдяки регіоналізації ВООЗ можливе ефективне виконання мети та завдань, які були покладені на Організацію під час її утворення, та прогресивне і своєчасне реагування на сучасні проблем в сфері охорони здоров'я шляхом координації міжнародного співробітництва як правового, науково-технічного, інформаційного, вертикального, освітнього та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розанов Л. Л. Социально-экономические и политические аспекты деятельности Всемирной организации здравоохранения / Л. Л. Розанов. – М. : Наука, 1972.
2. Gutteridge F. The World Health Organization. Its scope and achievements. / Temple Law Quarterly. – Vol. 37. – Philadelphia, USA, 1963.
3. Calderwood H. B. The World Health Organization and its regional Organizations. / Temple Law Quarterly. – Vol. 37 (№ 1). – Philadelphia, USA, 1963.

Н. В. Чудина,

кандидат философских наук,

Крымский экономико-правовой институт

Международного гуманитарного университета

СМЕНА ШКАЛЫ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТИРОВ КАК ФАКТОР РОСТА ЭКСТРЕМАЛЬНОСТИ

Рост экстремальных проявлений современного общества, а также их глобальные масштабы заставляют задуматься не только о путях преодоления первых, но и о том, что является факторами и условиями их развития, т. е. что является истоком, из которого эти проявления берут свое начало. Таких условий и факторов много, о чем свидетельствует все возрастающий интерес к исследованию обозначенных проявлений с точки зрения многих дисциплин. Более того, на данном этапе развития науки можно с уверенностью говорить о возникновении и развитии нового направления, которое призвано обозначить, исследовать и дать ответ об истоке таких проявлений – называется оно Экстремология. Безусловно, наибольшее распространение исследование экстремальных проявлений находит в научном мире тех стран, на территории которых встречается такие негативные проявления экстремальности как экстремизм и терроризм. В то же время и исследователям других стран не стоит обходить эту проблему стороной, поскольку даже позитивно оцененные экстремальные проявления имеют в своей основе те же элементы, что и негативные, с той только разницей, что, в данном месте и времени они не несут разрушительного характера. Однако вся эта ситуация мо-

жет быть временной и может кардинально измениться в любой момент. Учитывая указанные выше обстоятельства необходимости поиска корней и факторов развития экстремальных проявлений с учетом особенностей развития современного Украинского общества, и предлагаются данные тезисы.

В качестве одного из указанных факторов развития экстремальных проявлений следует выделить шкалу ценностных ориентиров. Если быть более точными, то их смена или трансформация, поскольку именно в момент неопределенности, смены одной шкалы другой или её трансформацией возрастает вероятность появления экстремальных проявлений, поскольку изначально экстрим, заложенный в каждом человеке, получает возможность трансформации в экстремальные проявления только в критических, пограничных ситуациях. Для начала, следует определить, что есть ценность как таковая, какие виды ценностей можно выделить, затем разобрать понятие шкалы ценностных ориентиров, а уж после рассмотреть смену шкалы ценностных ориентиров как условия исследуемой трансформации внутреннего экстрима во внешние экстремальные проявления [4]. Ценность — термин, широко используемый в философской и социологической литературе для указания на человеческое, социальное и культурное значение определенных явлений действительности. По сути, ценность — это отношение субъекта к миру. Все многообразие предметов человеческой деятельности, общественных отношений и включенных в их круг природных явлений может выступать в качестве «предметных ценностей» или объектов ценностного отношения, то есть оцениваться в плане добра или зла, истины или не истины, красоты или безобразия, допустимого или запретного, справедливого или несправедливого. Способы и критерии, на основании которых производятся сами процедуры оценивания соответствующих явлений, закрепляются в общественном сознании и культуре как «субъектные ценности» (установки и оценки, императивы и запреты, цели и проекты, выраженные в форме нормативных представлений), выступая ориентирами деятельности человека. «Предметные» и «субъектные» ценности являются, как бы двумя полюсами ценностного отношения человека к миру. Однако, мир общества сложнее мира природы. Поэтому отношение к социальным объектам требует различных ценностных измерений в диапазоне от правовых до научных, включая политический, нравственный, философский и религиозный дискурс. А также понимания того, что каждый ценностный ориентир располагает своим набором ценностей, где есть основные и второстепенные; определяющие ценностный ориентир или обеспечивающие его системный характер, а также вспомогательные (пограничные), которые могут включаться в «набор» разных или ближайших ценностных ориентиров. Каждое измерение располагает своими возможностями. Чтобы объект внимания вступил в «диалог» с субъектом его освоения, субъект должен предложить не любые ценностные ориентиры, а только те, которые обеспечивают наиболее адекватное восприятие объекта внимания и формируют надлежащее представление о нем. Другими словами, «заказчиком» ценностных ориентиров выступает не только субъект познания, но и объект освоения. Значение ценностных ориентиров не только в том, что они вычерчивают стратегию освоения мира, но и обеспечивают оптимальное отношение к этому миру. Если правовые и политические ценности можно определить как социально-организационные (управленческие), то этические, эстетические и религиозные можно определить как общечеловеческие. Но это не исключает миграционный (плавающий) характер ценностей и их различ-

ную востребованность на уровне региональных и национальных культур. Например, для западной культуры несущественными ценностями являются скромность и уважение к старшим, гостеприимность и мера ответственности, но первостепенное значение имеют индивидуальность и мужество, деньги и пунктуальность, первенство, равенство и образование, эффективность и качество. Тогда, как для восточной культуры несущественными ценностями являются индивидуальность, первенство, равенство, но первостепенное значение имеют иерархия, коллективная ответственность, уважение к старшим, мужество, патриотизм и национальная гордость [1, с. 35–42].

Если правовые и политические ценности делают индивида носителем определенных социальных ролей, обеспечивают его статус быть субъектом социальной активности, то общечеловеческие ценности формируют человечность, делают из индивида общественного человека, способного нести меру ответственности за себя и тот мир, в котором он живет, способного осуществить меру участия в жизни общества, проявить определенную активность. Таким образом, выстраивается пирамида ценностей. Ценности составляют стержень мировоззрения как системы взглядов на мир и на место человека в мире. Они определяют отношение человека к миру проблемной ситуации [2]. Такой ситуацией является распад общества как структурно-организованной системы, в котором просматриваются этапы кризиса, взрыва и неопределенности. Первый этап распада характеризуется тем, что люди не живут, а выживают, ориентируясь на принцип «здесь и только сейчас». Для второго этапа характерен лавинообразный распад «социальной ткани». Отличительной чертой третьего этапа являются экстремальные условия социальной жизни и формирование особого антропологического типа личности, в котором удивительным образом уживаются жесткость и безысходность, а все регуляторы социальной жизни становятся не эффективными. Ценностные оценки могут быть «шкалированными», то есть отмечающими различные уровни данной ценности для конкретно взятого человека или общественной формации. Нередки случаи, когда шкала личных ценностей находится не в соответствии со шкалой ценностей, которую предлагает общество, тогда возникает первый момент конфликта между обществом и индивидом. В этом конфликте есть две стороны со своими шкалами ценностей и если индивид не меняет свою, адаптируясь под конкретные условия данного общества, то в результате он может быть объявлен вне общества или оказаться его дестроером. Как пример такого поведения можно выделить людей, ценности которых в нашем изменяющемся мире относятся к временам, которые «были ранее». Таких людей считают если не сумасшедшими, то чужаками, говоря о них, что они «не от мира сего». С другой стороны возможен конфликт и со стороны самого индивида, поскольку общественное мнение всегда давит на него, а естественной реакцией на действие извне является агрессивное противодействие. В результате такого взаимодействия шкалы личных ценностей в отношении к общественным создается ситуация конфронтации нескольких уровней взаимодействия. Первый уровень, когда индивид не принимает предложенную, общественную шкалу ценностей и не примиряется с таким положением, добиваясь решения об изменении шкалы ценностей, иногда даже противоправными способами. Второй уровень конфронтации связан с индивидуальным несогласием, но он не проявляется ни в каких действиях. Третий уровень конфронтации связан с индивидуальным несогласием, и проявляется в стремлении индивида изменить

существующую и не устраивающую его шкалу ценностных ориентиров методами творческой, интеллектуальной или иной активности. Все уровни конфронтации усугубляются в периоды смены шкалы общественных ценностей, когда «старая шкала уже не работает, а новая еще не сложилась» [3]. В такой, переходный период на передний план выходят личные ценности индивида, при помощи которых он стремится компенсировать страх перед неизвестным в социальном развитии. Как результат, индивид уже не борется с общественными ценностями, а пытается легализировать свои, индивидуальные как общественные. Зачастую такие действия воспринимаются как неадекватные, агрессивные, поскольку процесс установки своих ценностей как общественных носит не единичный, а массовый характер. В результате получается, что происходит столкновение различных шкал ценностных ориентиров, что приводит к нарастанию внутренней, негативно заряженной энергии, которая вырывается наружу в форме экстремального поведения любого уровня конфронтации.

Таким образом, одним из условий влияющих, на трансформацию экстрима в экстремальность является несоответствие личностных и общественных ценностей, усугубляющихся в условиях смены шкалы ценностных ориентиров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зиммель Г. Проблема религиозного положения / Г. Зиммель. Избранное. Т. 1 : Философия культуры. – М. : Юрист, 1996. – С. 651–662.
2. Зиммель Г. Социальная дифференциация. Социологические и психологические исследования / Г. Зиммель. Избранное. Т. 2 : Созерцание жизни. – М. : Юрист, 1996. – 607 с.
3. Кальной И. И. Человек и его ценностные ориентиры / И. И. Кальной // Человек и христианское мировоззрение. Священное и секулярное: столкновение мировоззрений : материалы международного симпозиума (Симферополь, 12–13 мая 2006 г.). – Симферополь. – 2006.
4. Проблема ценности в философии. – М. – Л. : Наука, 1966. – 261 с.

*Г. Х. Яворська,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри загальногуманітарних дисциплін,
Міжнародний гуманітарний університет*

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ

Як засвідчує практика у професійній діяльності (юриста, педагога, лікаря, військовослужбовця), психологічна напруженість є їх невід'ємною складовою. Тому наступним кроком нашого дослідження став аналіз існуючих наукових підходів для визначення як причин, що є витокami психологічної напруженості, так і її різновидів та проявів. І це логічно, оскільки в наш час ще не склалася остаточна концепція щодо феномена психологічної напруженості, різні автори дають різні її визначення, інколи ототожнюючи її зі стресом, із синдромом емоційного «вигорання» чи, навіть, пов'язують її зі станом здоров'я.

Організм людини, який відчуває в умовах сучасної техногенності безперервний стресогенний вплив (виробничий, психоемоційний тощо), необхідно розглядати як гомеостатичну систему, що здійснює безперервне пристосування до навколишнього середовища шляхом зміни рівня функціонування окремих систем та відповідного напруження компенсаторних механізмів.

Існує велика кількість наукових праць (М. І. Дьяченко, В. Л. Маришук, В. С. Медведєв, М. І. Наєнко та ін.), присвячених дослідженням різноманітних проблем психоемоційної напруженості, де розглядаються умови, що її викликають. Як визначає В. Л. Маришук [1], психоемоційна напруженість виникає внаслідок аномальних психофізіологічних змін організму людини під впливом екстремальної ситуації і спричиняє неадекватні поведінкові реакції особистості. На думку, М. І. Дьяченко, психоемоційна напруженість є відповіддю організму на екстремальну ситуацію і виражається в неузгодженості функціонування психічних функцій [2].

Поряд із вказівкою на особливий характер умов, що породжують психологічну напруженість, дослідники (Л. Леві, К. Д. Шафранська та ін.) описують зміни, що спостерігаються при цьому як у фізіологічних системах, так і в діяльності, поведінці людини, й є важливими індикаторами психологічної напруженості. Однією з ознак напруженості варто вважати інтенсивність, гіпертрофованість фізіологічних змін, що перевищує звичайну для організму норму.

Грунтовні дослідження в цій галузі дозволили виділити різні види психологічної напруженості, що сприяло більш заглибленому розумінню проблеми. Так, класифікують напруженість за двома ознаками: за характером порушень в діяльності; за силою та стійкістю цих порушень. Зокрема, за першою ознакою розрізняють такі види напруженості, як гальмівна, імпульсивна і генералізована.

Що стосується іншої форми напруженості, то вона, буває трьох видів: незначна, швидко зникаюча; тривала, помітно позначається на процесах діяльності; тривала, різко виражена, що практично не зникає, незважаючи на профілактичні заходи.

Особливості тих чи інших структурних компонентів напруженості визначаються не тільки мотиваційними та іншими процесами, але й тими реальними умовами, в яких виконується конкретна діяльність. Так, ті або інші умови можуть бути адресовані, насамперед, певним психічним компонентам, що, в свою чергу, накладає відбиток на стан в цілому.

Так, М. І. Дьяченко визначає такі види психологічної напруженості: перцептивну (наприклад, виникає у разі великих ускладнень при сприйнятті необхідної інформації); інтелектуальну (необхідність знайти адекватний спосіб вирішення критичної ситуації); емоційну (при виникненні емоцій, дезорганізуючих діяльність); вольову (при нездатності людини опанувати ситуацію); мотиваційну (пов'язану з боротьбою мотивів, наприклад, виконати обов'язок чи ухилитися від небезпеки й ризику) [2].

В цілому наявність того чи іншого компонента в загальній структурі напруженості, динаміка його змін визначається тим, яке місце він займає в структурі конкретної діяльності та як змінюється його роль при здійсненні цієї діяльності.

Раніше психологічні компоненти й фактори психологічної напруженості розглядалися в «чистому», абстрагованому від особливостей конкретної особистості виді. Визнаючи правомірність такого абстрагування при дослідженні загальних закономірностей перебігу психічного процесу, О. М. Леонт'єв наголошував, що в цьому випадку суб'єкт виступає, за його образним висловлюванням, як певна «ненаповнена» цілісність, або як «метапсихологічне Я», що володіє споконвічно закладеними у ньому цілями. Останнє типово для вирішення проблем станів напруженості [3].

Цілеспрямованість людської діяльності припускає інтеграцію окремих видів її регуляції (розумової, емоційної тощо), узгодженість їх у часі й відповідно до умов життєвих завдань. Проте, у станах напруженості ця узгодженість подекуди порушується, її окремі ланки можуть почати діяти в протилежних напрямках (наприклад, протиріччя між інтелектуальними й емоційними процесами). Іншими словами, суб'єкт у складних умовах виступає не як пасивна істота, котра піддається сильному впливу і автоматично пристосовує до нього свої дії, а як активна особа, наділена свідомістю й активним ставленням до цих умов.

У станах напруженості поведінка значною мірою характеризується перевагою стереотипних відповідей у нестандартних ситуаціях. У першу чергу страждають складні форми цілеспрямованої діяльності, її планування та оцінка, а виникаючі при цьому порушення відбуваються на різних рівнях психіки. В умовах аварійної ситуації таке зниження може виражатися у «блокаді» сприйняття і мислення, пам'яті і практичних дій суб'єкта. У свою чергу, такий рівень змін психологічної діяльності утворює такі прояви особистості, як неуважність, втрата самовладання тощо. Нарешті, крайні ступені психічних змін призводять до фактичного розладу діяльності, самоусунення людини від продовження роботи. Стійка схильність особистості до тих чи інших форм реагування у стресі визначається особливостями особистості.

Так, за результатами проведеного нами опитування викладачів вищих навчальних закладів встановлено, що 42,3 % опитаних вказують на швидку виснажливність; 36 % – переживання стресу; 31,8 % – проблеми організації професійних стосунків; 29,3 % – фрустрацією потреби досягнення успіху; 28,5 % – відчуття власної невідповідності очікуванням довколишніх; 20,1 % – острах самовираження; 18 % – загальний рівень тривожності; 15,5 % – побоювання відчуття власної некомпетентності. Як бачимо, не лише сама ієрархія проявів психологічної напруженості, але й відсоткове значення кожного з них суттєво відрізняється.

Оскільки стрес є особливим станом, то його структура нарівні з емоційним, містить й інші психологічні компоненти (мотиваційні, інтелектуальні, перцептивні тощо). В цілому, стає очевидним, що розуміння стресу як феномена психологічної активності, який виникає в складних умовах життєдіяльності, відкриває реальні можливості його дослідження.

Одним із наслідків неоднозначності тлумачення поняття «стрес», обтяженості його медико-біологічними уявленнями стало те, що деякі автори почали надавати перевагу іншому поняттю – «психологічна напруженість». Таке розуміння у психології встановилося у другій половині 90-х років ХХ ст. Тому в контексті нашого дослідження з усіх наукових джерел де, використовується поняття «стрес», логічно розглядати ті, автори яких, описуючи стани людини в складних умовах, мають на увазі явища, адекватні психологічній напруженості. Зауважимо, що ще в 70-ті роки ХХ ст. у психології намітилася тенденція використовувати ці поняття, характеризуючи стани, які відрізняються один від одного ступенем їх вираженості. В цьому випадку стрес прийнято розглядати, як крайній ступінь психологічної напруженості.

Поняття «психологічна напруженість» також використовується деякими авторами для позначення станів, що негативно впливають на діяльність, у цьому випадку воно протиставляється поняттю «напруження».

У дослідженні ми використовуємо переважно термін «психологічна напруженість», як сукупності психічних станів у складних умовах взагалі, незалежно від викликаних ними ефектів (за М. І. Наєнко).

Отже, стан психологічної напруженості виникає під час виконання людиною продуктивної діяльності в складних (екстремальних) умовах і досить сильно впливає на її ефективність. До 60-х років ХХ ст., аналізуючи напруженість, дослідники пов'язували її в основному з особливостями ситуацій і стимулів, що впливають на людину. Такий підхід зводився до того, що дослідники насамперед, щоб викликати реакцію, прагнули відшукати ті фактори середовища, які діють як стресори, й після цього вимірювали ступінь або спрямованість відповідних змін. Всупереч очікуванням з'ясувалося, що в одних і тих же умовах різні індивіди реагують неоднаково, причому ці відмінності стосуються як міри впливу, так і типу ефектів, що спостерігаються при цьому. Так, в одних – помічається висока стійкість до стресу, в інших – низька; при цьому в одних осіб діяльність покращується, в інших – погіршується аж до зриву. Ця специфічність реагування у стресовій ситуації зумовлюється не тільки характером зовнішньої стимуляції, але й психологічними особливостями суб'єкта.

Таким чином, можна констатувати, що між вираженістю стресу, емоційною напруженістю, активізацією нервової системи, з одного боку, і ефективністю діяльності – з іншого, немає однозначної залежності [4].

Узагальнення численних спроб визначити психологічну напруженість, дають підстави говорити про можливість розкриття її природи через «об'єктивні», фізичні характеристики стимуляції (стресори). Загалом стресори – це зовнішні і внутрішні фактори, значущі за силою і тривалістю, які можуть призвести до виникнення стресових станів. Стресорами є психічні й фізичні подразники (в т. ч. значні м'язові навантаження, інфекції, різкі зміни температури, іонізуюче випромінювання тощо).

Загалом, стресор визначається як фактор, що викликає стан стресу. Розрізняють фізіологічні стресори – надмірне фізичне навантаження, висока й низька температура, больові стимули, ускладнення дихання тощо, і психологічні стресори – фактори, які діють своїм сигнальним значенням: загрозою, небезпекою, образою, інформаційним перевантаженням тощо.

Поряд із засвідченням особливого характеру умов, що породжують напруженість, дослідники описують зміни, які спостерігаються при цьому як у фізіологічних системах, так і в діяльності, поведінці людини. Наприклад, у західній психології синонімічним до «психологічної напруженості» є термін «вигоряння». Що стосується вітчизняної науки, то цей феномен, як самостійний, раніше практично не вивчався, або розглядався в контексті більш широкої проблематики [4].

На сучасному етапі існує погляд щодо психічного вигоряння та його структури: під «психічним вигорянням» розуміють стан фізичного, емоційного та розумового виснаження, який проявляється у професіях соціальної сфери. Цей синдром містить три основні складові: емоційне виснаження, деперсоналізацію (цинізм) та редукцію професійних досягнень. При цьому емоційне виснаження розуміють, як почуття емоційної порожності та втомленості, що може бути викликане власною працею.

Під терміном «психічне вигоряння» тепер все частіше розуміють професійну кризу, пов'язану з роботою в цілому, а не тільки з міжособистісними стосунками.

Таке розуміння призвело до змін його основних компонентів: емоційного виснаження; цинізму; професійної ефективності. З цієї позиції поняття деперсоналізації має більш широкий сенс й означає негативне ставлення не тільки до довколишніх, а й до самої діяльності та її предмету в цілому.

Емоційне «вигоряння» є одним із компонентів психічного «вигоряння» працівників. Під цим терміном розуміють напрацьований особистістю механізм психологічного захисту в формі повного або часткового виснаження емоцій відповідно до окремого психотравмуючого впливу. Емоційне «вигоряння» може являти собою набутий стереотип емоційної, частіше за все, професійної поведінки.

У широкому сенсі «вигоряння» частково є функціональним стереотипом, оскільки сигналізує, дозволяє людині дозувати та економно розподіляти енергетичні ресурси. В протилежному випадку можуть виникати його дисфункціональні наслідки, коли «вигоряння» негативно відбивається на професійній діяльності та на відносинах із колегами. Кінцевим етапом емоційного «вигоряння» може стати, з одного боку, черствість, байдужість до довколишніх, а з іншого – різноманітні неврози, психоемоційна неврівноваженість, депресивні стани тощо.

Незважаючи на різноманітність викладених позицій, з яких складаються різні моделі професійного стресу, доцільно звернути увагу на те, що існує багато особливих стресогенних станів, які відображають специфічний зв'язок між людиною та професійним середовищем, а також наявність особливих чинників стресогенного характеру, що впливають на механізм адаптації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марищук В. Л. К вопросу об экстремальных факторах и стрессе / В. Л. Марищук // материалы науч. конф., посвященной 50-летию Вооруженных Сил СССР. – Л., 1968. – С. 46–52.
2. Дьяченко М. И. Адаптация к экстремальной ситуации / М. И. Дьяченко // материалы четвертого Всесоюз. съезда общества психологов. – Тбилиси, 1971. – С. 72–79.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
4. Джежик О. В. Засоби мінімізації та профілактики негативних наслідків психологічної напруженості у діяльності викладачів навчальних закладів МВС України / О. В. Джежик // Юридична психологія та педагогіка. – 2008. – № 2. – С. 44–53.

Розділ 3

Економіка і менеджмент

*О. А. Авласенко,
викладач кафедри економіки і міжнародних економічних відносин
факультету економіки і менеджмента,
Міжнародний гуманітарний університет*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЛОКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ ВИНОГРАДАРСЬКО-ВИНОРОБНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Сучасний стан агропромислового комплексу України потребує програм наукових досліджень, які сприяють ефективному розвитку аграрної сфери, у тому числі і виноградарсько-виноробного виробництва. Перехід до ринкових стосунків вплинув значним спадом на виробництва агропромислового комплексу. Стабілізація формується в ефективних економічних механізмах управління господарських формуваннях, а при правильному використанні природних, технологічних і організаційних чинників, сприяє підвищенню ефективності і виноградарсько-виноробного виробництва. Розвиток виноградарсько-виноробного підкомплексу досліджували в своїх роботах ряд учених, серед яких А. М. Авидзба, А. М. Бузни, О. М. Гаркуша [1], С. Ю. Дженеев, О. П. Дикань, В. І. Іванченко, І. Г. Матчина, С. Г. Черемисина [4], В. Є. Таїрова, И. И. Червен та інші.

Виноградарсько-виноробна галузь є специфічною, з високою собівартістю виробництва і трудомісткості, яке завжди регулювалося і підтримувалося державою. Ситуація, яка обумовлена економічною кризою, безпосередньо впливає на розвиток виробничого потенціалу організаційно-економічного механізму, і виражається в недостатньому стимулюванні і впровадженні наміченої реалізації стратегій розвитку, зміцнення і нарощування експортного потенціалу вітчизняного виробництва.

Ефективність розвитку виноградарсько-виноробний підкомплекс АПК складає сукупність виробничо-територіальних міжгалузевих формувань, які є сільськогосподарськими підприємствами що займаються обробіткою винограду. Також в склад входять заводи по переробки первинного і вторинного виноробства, науково-дослідні установи і деякі інші організації. Ці підприємства формують і сприяють ефективному функціонуванню галузі, представляють між собою опосередковані економічні зв'язки. Виноградарсько-виноробне виробництво складається з виробничо-технологічних циклів, сільськогосподарського і промислового в основі якого лежить вирощування і переробка винограду.

Сформулювати узагальнені поняття політики у виноградарсько-виноробному виробництві можна таким чином (мал. 1) [2].

Виноград в порівнянні з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками, вважається виглядом сировини, що швидко псується, схильний до найбільшого ризику і вимагає негайної переробки. Тому заводи по переробці первинного виноробства знаходяться у межах тих угідь, де вирощується виробництво цієї сировини. Для збалансованого ефективного стратегічного розвитку виноградарської господарства потребують вливання фінансових ресурсах, оскільки дорожнеча мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин від хвороб, а також посилювання правив використання пестицидів, заставляє виноградарсько-виноробне виробництво упроваджувати нові сорти з підвищеною стійкістю до несприятливих умов зростання.

Мал. 1. Напрямок політики локальній інтенсифікації виноградарсько-виноробного виробництва [2, 99]

Українському виноградарству і виноробству для реальної потреби виробництва не вистачає засобів на розвиток, враховуючи фактичні обсяги виробництва, що неможливе без активної державної фінансової підтримки. При фінансовій підтримці і капіталовкладенні у виноградарсько-виноробну галузь, не створюється цінні пільги для виробників. Оскільки всі капіталовкладення відбиваються у витратах виробництва, у вигляді амортизації, балансової вартості виноградних насаджень в плодоносному віці. Тому підтримка виноградарства не робить особливого впливу на торгівлю і виробництво.

Зростання виробництва якісних вин має супроводжуватися прискореним розвитком високоякісної вітчизняної сировинної бази. Необхідно детально проаналізувати роль і місце науки в розробці нових сортів, їхньому районуванні, та сформувати кадастр виноградників. Матеріали для розмноження доцільно закуповувати, але в подальшому необхідно його репродукувати самостійно, відбираючи клони сортів, придатних для українського клімату і ґрунту [3].

У сучасних умовах виноградарські підприємства борються з хронічним браком матеріально-технічних, фінансових, трудових ресурсів, відсутністю системи ремонту і реконструкції виноградних насаджень, що характеризується вкрай низькою врожайністю. Найбільш питома вага по виноградарству в Україні займають Одеська область, Автономна республіка Крим, Миколаївська область, Херсонська область і Закарпатська область.

Виробництво виноматеріалів за 2011 рік по регіонам [4]:

- АР Крим 29,6 %
- Закарпатська область 1,6 %

- Миколаївська область 15,4 %
- Одеська область 35,3 %
- Херсонська область 13,0 %
- м. Севастополь 5,1 %

Виробництво вина в Україні за період 2009 – 2011 років [5]

Ім'я виноробної продукції	2009 рік	2010 рік	2011 рік	± к 2010 року	% к 2010 року
Натуральні виноградні вина	109740	131300	114000	-17300	87 %
Натуральні виноградні вина з алкоголем і міцні напої	117390	156050	55000	-101050	35 %
Віна газовані	3900	3740	3000	-740	80 %
Віна ігристі і шампанські	57600	60210	54000	-6210	90 %
Вермути і ін. вина виноградні натуральні	5840	9210	9790	580	106 %
Зброжені плодові і ягідні напої (сидр, пері, і ін.) без додавання спирту	21990	19890	10000	-9890	50 %
Коньяк	31260	33540	43190	9650	129 %

Переробки об'єму винограду на виноматеріали підприємствами України в 2010 році склали 417,7 тис. тонн, що на 3,5 тис. тонн, або на 0,8 % менше, ніж в 2009 р. Також слід зазначити, що в 2011 році об'єм врожайності винограду скоротився на 15,3 % або 63,8 тис. т. нижче, ніж в 2010 році, унаслідок чого виноматеріалів було вироблено 25,1 млн. дал, що на 5,6 млн. дал, або на 18,3 % менше, ніж в 2010 році. Лише якість урожаю 2011 року винарі оцінюють набагато вище, ніж урожай в 2010 році [4].

У нових економічних умовах склалася ситуація, яка вимагає введення невідкладних радикальних заходів направлених на підвищення результативності виноградарсько-виноробної галузі України на основі ринкової економіки. За останні роки сталися спроби формування ефективних організаційно-економічних механізмів господарювання, які не забезпечили поліпшення у виноградарсько-виноробній галузі.

Обов'язковою умовою у формуванні виноградарсько-виноробного виробництва і розвитку галузі вирішальне значення комплексний розвиток виробничо-економічних механізмів господарювання із забезпеченням між ними стійких сільськогосподарських і промислових зв'язків. Для збалансованого розвитку галузі обов'язковою умовою є розширення площ виноградників, переважно за рахунок зон із сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами, створення сучасної бази по виробництву посадочного матеріалу. Також необхідно забезпечити переоснащення матеріально-технічної бази, впровадження сучасної технології і використання передового вітчизняного і зарубіжного досвіду, залучення кваліфікованих фахівців для вирішення економічних механізмів господарювання галузі в умовах переходу до розвиненого ринку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаркуша О. М. Формування ефективного виноградарсько-виноробного підкомплексу АПК України / О. М. Гаркуша. – Миколаїв : МДДА, 2001. – 281 с.
2. Черемисина С. Г. Развитие виноградо-винодельческого производства Крыма : [монография] / С. Г. Черемисина. – К. : ННЦ ИАЭ, 2006. – 490 с.
3. Исайко В. А., Николок Е. В. Формирование и развитие виноградо-винодельческого кластера Одесской области : [монография] / В. А. Исайко. – Одесса, 2010. – 69 с.
4. Черемисина С. Г., Шалимов А. Ю. Организационно-экономические аспекты адаптации виноградо-винодельческого подкомплекса Крыма в новых условиях хозяйствования / С. Г. Черемисина, А. Ю. Шалимов // Экономика Крыма. – 2006. – № 16. – С. 64–67.
5. Виноделы. Итоги 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://wineforum.com/ua>

Р. І. Вішліна,

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки і міжнародних економічних відносин,
Міжнародний гуманітарний університет*

ЦІНОВІ ЗНИЖКИ ЯК МЕТОД СТИМУЛЮВАННЯ ЗБУТУ

Вибір методів ціноутворення в системі маркетингу є складним завданням, яке потребує подальших досліджень. Витратні методи ціноутворення визначають цінову політику підприємства та потребують обліковувати повні витрати з розрахунком очікуваного прибутку, цільового ціноутворення на основі обліку постійних та змінних витрат з урахуванням беззбитковості. Ринкове ціноутворення орієнтується на суб'єктивну оцінку економічної цінності товару, цінову еластичність з врахуванням збитків та прибутку, на ціни конкурентів, в тому числі лідерів, та урахування престижних цін [1, с. 28]. Але вказані методи повинні бути більш орієнтованими на споживача (покупця) та його платоспроможність. На ринку можна знайти багато прикладів диференційованого підходу до формування цін на товари (послуги) для різних покупців.

В сучасному ринковому середовищі конкурентна боротьба за споживачів стає більш жорстокою. Вирішувати різноманітні проблеми в комплексі допомагає розробка цінової політики в системі маркетингу, яка передбачає не тільки встановлення рівня ціни, але й формування стратегічної поведінки на ринку по кожному виду товару залежно від попиту та пропозиції, та й додержання інтересів і платоспроможності споживачів.

Ціни, які встановлюються товаровиробниками мають відповідати певним критеріям. З одного боку, встановлена ціна повинна приносити прибуток і відображати позитивний фінансовий результат, з другого боку, – відображати якісні характеристики товару, які задовольняють споживача, його платоспроможність, його смаки. Мова йде, передусім, про досягнення оптимального співвідношення між споживчою вартістю товару та його ціною.

В числі основних чинників ціноутворення все частіше розглядаються маркетингові дослідження ринку, котрі враховують мотивацію споживачів щодо придбання тих чи інших товарів.

На практиці продавці здійснюють продаж товарів за різними цінами, залежно від дій покупців щодо умов купівлі та оплати товарів, тобто змінюють свої базові (вихідні) ціни, використовуючи методи непрямого маркетингового ціноутворення. Ці методи включають політику кредитування, кондицій та знижок з метою за-

охотити споживача до контактів із фірмами щодо придбання товару. Серед цих методів одним з поширених є маркетингова політика знижок. Знижка – це умова договору, що визначає розмір зниження базової ціни товару зазначеної у договорі. Загалом – це частина ціни, яку підприємства-виробники можуть встановлювати з метою стимулювання та підвищення зацікавленості підприємств-реалізаторів у збуті їх продукції [2, с. 171].

Знижка – це поправка до базової ціни залежно від відповідних сприятливих чи несприятливих умов для підприємства в процесі реалізації продукції на ринку [3, с. 101].

На наш погляд саме несприятливі умови щодо збуту товару є першопричиною для застосування знижок. Для посередників знижка частіше має більш важливе значення ніж ціна, по якій він у подальшому реалізує продукцію підприємств.

Первісно оголошені товаровиробниками ціни в прейскурантах, каталогах, офертах – комерційних документах, які являють заяву продавця щодо пропозиції товарів на конкретних умовах і виступають в якості базових, носять довідковий характер. Вони є цінами пропозиції. Фактична ціна реалізації товару може відрізнятися від цін пропозиції за рахунок знижок чи надбавок. Передусім ціна залежить від тактичного підходу учасників товарообігу до узгодження системи знижок між собою.

Використання тактичного підходу при реалізації товарів на ринку дає можливість вітчизняним підприємствам в реальних умовах широко застосовувати знижки до ціни як важливий інструмент маркетингової тактики ціноутворення.

В нинішній час здійснюються знижки при реалізації майже до всіх цін на промислові та продовольчі товари. Рішення про коректування базової ціни за рахунок використання знижок приймаються виконавчою дирекцією та службами фірм. Величина знижок до базових цін залежить від виду знижок.

Виділяють наступні види знижок: функціональні, дилерські, прогресивні, касові чи «сконто», кількісні, бонусні, на товари-новинки, спеціальні, експортні, клубні, купонні, пільгові, акційні, святкові, сезонні, залікові, приховані, трансфертні, фінальні, складні, негативні та інші. Ці види знижок в багатьох випадках застосовуються в торгівлі, як на внутрішніх так й зовнішніх ринках.

Різноманітність цінових знижок вражає, але деколи вони за суттю схожі, однак економісти-теоретики їх відносять до різних видів. Виходячи з цих міркувань можливо виділити такі основні види знижок (мал. 1).

Мал.1. Види тактичних знижок

Основними видами знижок є: кількісні, касові, спеціальні, функціональні, сезонні, фінальні, карткові.

Більш поширеними знижками є кількісні кумулятивні (на всі покупки) та некумулятивні (на кожну угоду з покупцем) знижки. Закономірність їх така: ціна вище за одиницю товару, а при купівлі партії товарів є знижка до 10 %. До них можна віднести прогресивні знижки, які надаються за купівлю більшої кількості товарів, чим визначено в угоді, і вони перевищують якусь конкретну суму.

Касові знижки або знижки за платіж готівкою – це зменшення ціни для покупців, які оперативним чином оплачують рахунки готівковими коштами, протягом окремо визначеного періоду. Типова умова має такий вигляд: 2/15 нетто 30. Це означає, що оплата повинна бути проведена за 30 днів. Якщо покупець проведе оплату за 15 днів, то він може сам знизити ціну на 2 %. В цю групу можна віднести знижки за обороти (бонусні), які надаються постійним покупцям на основі спеціальної домовленості. Діють протягом року по встановленій шкалі. За деякими видами обладнання вони досягають 15–30 % від обороту, а за сировиною і сільськогосподарськими товарами вони складають 7–10 %.

Спеціальні знижки надаються привілейованим клієнтам, в замовленнях яких зацікавлений продавець. За допомогою регулярності і стійкості замовлень він утримує постійну клієнтуру. В цю категорію можна віднести й клубні знижки, які надаються національними та міжнародними клубами. Вони й надають ліцензії виробникам і магазинам та зобов'язуються надавати цінні знижки членам клубу. Для членів клубів існують мережі магазинів, які торгують товарами (послугами) за знижками від 10 % до 30 % при пред'явленні карток. Такі знижки здійснюються на оренду автомобілів, готельні та ресторани послуги, перевезення та інші. Членами клубу можуть бути фізичні та юридичні особи та асоційовані члени. Сюди можна віднести знижки на пробне замовлення товарів з метою зацікавленості покупців.

Функціональні (посередницькі) знижки – ці знижки на товари за проведення дистрибуторами реклами, його збереження та ведення обліку. Дані знижки досить різняться за характером послуг. Сюди можна віднести дилерські знижки своїм посередникам, в тому числі й закордонним. Чим більше зобов'язань бере на себе посередник, тим вище знижки. Ці знижки застосовуються при продажу автомобілів, тракторів та стандартного обладнання. Величина їх коливається від 15–20 % від роздрібною ціни.

Сезонні (тимчасові) знижки існують на сезонні товари, які купуються не в сезон, а також здійснюються при поставці продукції сезонного характеру, зокрема продукції сільськогосподарського виробництва товарів чи сезонного використання (одяг, взуття та інші). Але слід відмітити, що сезонні знижки мають тенденції зміни в бік зменшення на 20–30 % не в сезон, й підвищення в сезон на стільки ж. До них можна віднести сезонний розпродаж колекцій минулого сезону, у зв'язку із закриттям магазину, переорієнтації фірм на інший асортимент. В торгівлі серед сезонних знижок є розпродажі товарів народного споживання. Розпродажі передбачають знижки до 50–70 % та привабливі для покупців.

Фінальні знижки застосовуються на останні партії товарів. Фірми тимчасово призначають знижки на свої товари нижче преїскурантних цін з метою скорочення товарних запасів і залучення клієнтів. Модифікаціями таких знижок є пропозиції товарів з низькою ціною, як заохочення за купівлю іншого товару чи надан-

ня премії в виді додаткової одиниці купленого товару при покупці двох одиниць товарів.

Залікові знижки (знижки трейд-ін) – це знижки на новий товар в разі повернення використаного, але обов'язково аналогічного, той же моделі, але більш застарілої. Величина їх досягає 25–30 % від преїскурантної ціни. Застосовуються при продажі побутової техніки, автомобілів та інших товарів.

Карткові знижки (бонусні чи дисконтні) – це знижки постійним покупцям, які мають знижкові чи накопичувальні картки. Покупці мають право купувати товар як промислового та продовольчого призначення в супермаркетах та спеціалізованих магазинах. Їх розмір досягає від 5 до 15 %. До них можна віднести купонні знижку. Купони надаються при покупці іншого товару і також забезпечують знижку

За даними комерційної практики загальний рівень знижок від базової ціни може досягати 50–60 %. Покупець, як правило, не може одночасно скористатися двома знижками.

Використання цінових знижок має такі переваги:

- допомагає покращити рівень ліквідності;
- прискорює повернення кредиту;
- підтримує стабільний рівень виробництва;
- сприяє економії витрат на збут та зберігання залишків товарів.

Маркетинговий тактичний підхід до ціноутворення, пов'язаний із зниженням цін реалізації має також небезпеку спаду таких фінансових показників, як рентабельність одиниці товару, рентабельність продажів та в цілому прибутку. Така ситуація вимагає передусім збільшення масштабів виробництва товарів і послуг та наявності для цього можливостей та резервів.

Методика, яка розроблена С. І. Дугіною [4, с. 183] допомагає розраховувати фізичні обсяги виробництва та продажу для підприємства та отримання очікуваного прибутку.

Таким чином, встановлена ціна залежить від обраної маркетингової стратегії ціноутворення, а маркетингова цінова тактика пов'язана з використанням знижок. Різноманітність знижок надає покупцям право вибору товарів та можливість купівлі залежно від їх платоспроможності. Але фірми при продажу товарів орієнтуються на різні можливості покупців та намагаються задовольнити їх інтереси і потреби для забезпечення активного обігу товарів та приросту обсягу прибутку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божкова В. В. Основні методи маркетингового ціноутворення [Електронний ресурс] / В. В. Божкова, І. М. Рябченко // Економічні проблеми сталого розвитку : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю наукової діяльності ф-ту економіки та менеджменту СумДУ (м. Суми, 3–5 квітня 2012 р.) ; [відп. за вип. О. В. Прокопенко]. – Суми : СумДУ, 2012. Т. 5. – С. 28–30. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/28177>
2. Шкварчук Л. О. Ціноутворення : підручник. – К.: Кондор, 2006. – 460 с.
3. Лошенко І. Р., Гуменюк А. М., Чаплінський Ю. Б. Маркетингова цінова політика : навч. посібник. – К.: Дакор, КНТ, 2008. – 184 с.
4. Дугіна С. І. Маркетингова цінова політика : навч. посібник. – К. : КНЕУ, 2005. – 393 с.

*Л. І. Гладченко,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки і міжнародних економічних відносин,
Міжнародний гуманітарний університет*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО КАПІТАЛІЗАЦІЇ ПЕРВИННОГО СУБ'ЄКТУ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Постановка проблеми. В ринковій економіці неможливо досягти економічного зростання без концентрації капіталу, його нагромадження. У класичному розумінні термін «капіталізація» означає реінвестування отриманого прибутку суб'єктом господарювання, тобто перетворення прибутку в додатковий капітал. Проте в сучасній економічній літературі термін «капіталізація» набуває нового осмислення і трактування.

Аналіз і огляд останніх досліджень. В останні роки врешті-решт з'явилося перше комплексне дослідження капіталізації як явища сучасного стану розвитку економіки [1]. Робота вітчизняного вченого Андрійчука В. Г. присвячена капіталізації галузі [1]. Об'єктом дослідження обрано сільське господарство, тому що саме воно, на погляд вченого, в першу чергу у порівнянні з іншими галузями національної економіки потребує динамічної капіталізації. Серед вчених які також займаються капіталізацією галузі слід відзначити ще й М. Й. Хорунжего [2; 3]. В означених роботах показані тенденції капіталізації сільського господарства.

Виділення невирішеної раніше частини загальної проблеми. Проблема визначення понятійного апарату «капіталізації» і уточнення його в контексті розвитку економіки та появи і формуванню нових економічних механізмів (процесів) набуває нового рівня актуальності. Невирішеними залишаються визначення і конкретизація питання капіталізації первинного суб'єкта господарювання – навіть у сільськогосподарській галузі. В вище означених роботах автори зосередилися на методичних підходах щодо оцінки рівня капіталізації галузі і зовсім не розглядали капіталізацію первинного суб'єкта господарювання. А тим більше не розглядали і не показали капіталізацію галузі як агрегований формат (конгломерат) рівнів капіталізації первинних суб'єктів господарювання сільськогосподарській галузі.

Мета статті: визначитися з сутністю категорії «капіталізація» первинного суб'єкта господарювання на сучасному рівні розвитку світової економіки; окреслити показники матеріально-технічної бази та організаційно-технічного рівня суб'єкта господарювання, які можуть охарактеризувати стан і рівень капіталізації його економіки.

Виклад основного матеріалу. Згідно з теоретичною спадщиною різних шкіл капіталізація розглядається як нагромадження капіталу завдяки власних джерел, в першу чергу прибутку. Розширений тип розвитку основного капіталу і поповнення оборотних коштів на засадах залучених джерел характеризується іншими процесами і визначеннями: відтворення капіталу.

В сучасній економічній літературі термін капіталізація набув нових відтінків, нерідко досить істотних. Тому продовжують робитись наукові пропозиції [1, с. 4] про необхідність уточнення сутності капіталізації і теоретичного обґрунтування явищ, які супроводжують капіталізацію. Такі пропозиції вважаємо більш про-

дуктивними, а ніж пропозиції про визначення капіталізації як узагальнюючого процесу створення нових організаційно-правових форм: ТОВ, СВК, ФГ, ПП [1, с. 7]. Зміна лише тільки власника зовсім не стосується, на наш погляд, сутності капіталізації.

Поняття капіталізації безумовно є похідним від поняття «капітал». Адам Сміт, Давід Рікардо, Карл Маркс визначали капітал як вартість, що приносить додаткову вартість. К. Маркс зазначав також, що капітал це і знаряддя праці, і сировина та матеріальні продукти, і певна сума товарів, і засіб до існування. Важливою є думка, що капіталом стає певна річ лише в тому разі, коли вона здатна відшкодувати свою первісну вартість і приносити додаткову вартість. Хоча К. Маркс писав, що капітал – це не річ, а виробниче відношення, а тому він його розглядав як знаряддя експлуатації найманої праці [4, с. 380]. Капіталізація же – це вкладення одержаної доданої вартості в функціонуючий капітал, а отже, – приріст власного капіталу за рахунок власних коштів.

У сучасній економічній літературі основна увага концентрується не на політико-економічному аспекті капіталу, а на його складі і на його здатності приносити додаткову вартість – прибуток. Слід погодитися з думкою і тих економістів, які до складу капіталу відносять і нематеріальні активи, як об'єкти власності, що спроможні приносити їх власнику майбутню економічну вигоду, тому що провідне методологічне питання зосереджене не в складі власного функціонуючого капіталу. Водорозділом підходів щодо сутності капіталізації стає окреслення джерел за якими відбувається зростання основного капіталу, і, в першу чергу, основних засобів (фондів). Капіталізація суб'єкта господарювання проявляється не тільки у прирості основних засобів та інших складових основного капіталу, а також і у динаміці поповнення оборотних коштів (активів). При цьому головною рисою справжньої (дійсної) об'єктивної капіталізації є здійснення цих процесів за рахунок прибутку (для даної вартості) і амортизаційних відрахувань.

Проте сучасні проблеми розвитку як національної економіки, так і окремих суб'єктів господарювання (збитковість) спонукають вчених вносити зміни в класичну трактовку сутності «капіталізації». Це стосується джерел, за якими можливий приріст власного капіталу, причому не обов'язково за рахунок доданої вартості (прибутку). Напрямами і джерелами нагромадження капіталу можуть бути, на думку деяких економістів, і банківські кредити, і використання фінансового лізингу, і залучення прямих іноземних інвестицій [1, с. 12]. Тобто, не принциповим стає момент походження джерела коштів, важливішим зате є сам приріст матеріально-технічної бази підприємства.

На означених підходах щодо сутності «капіталізації» первинного суб'єкта господарювання проведено аналіз динаміки нагромадження основного капіталу СВК «Прогрес» у основних засобах, а також динаміка накопичення амортизаційних відрахувань. Останні є також власним джерелом капіталізації. СВК «Прогрес» – це потужний і стабільний сільськогосподарський виробничий кооператив, розташований у Вінницькій області.

У таблицях 1, 2 і 3 розкрито рух основних засобів СВК «Прогрес» на протязі кожного із 2009–2011 років.

Таблиця 1

Динаміка структури основних засобів СВК «Прогрес» за 2009 рік

Групи основних засобів	Залишок на початок року			Надійшло за рік	Нараховано амортизації	Залишок на кінець року			Індекс залишка		
	Первісна вартість		Знос			Первісна вартість		Знос	Первісна вартість		Знос
	тис. грн.	%				тис. грн.	%		І абс	І структур	
Будинки, споруди та передавальні пристрої	2368,0	23,99	1533,0	617,0	110,0	6231,0	40,05	4836,0	2,63	1,669	3,155
Машини та обладнання	4214,0	42,7	676,0	976,0	530,	5786,0	37,18	1722,0	1,373	0,871	2,547
Транспортні засоби	254,0	2,57	90,0	3,0	24,0	491,0	3,15	148,0	1,933	1,226	1,644
Інструменти, прилади, інвентар (меблі)	10,0	0,1	9,0	16,0	1,0	26,0	0,17	10,0	2,6	1,7	1,111
Інші основні засоби	3025,0	30,64	2632,0	-	31,0	3025,0	19,45	2663,0	1,0	0,635	1,012
Разом	9871,0	100,0	4940,0	1612,0	696,0	15559,0	100,0	9379,0	1,576	1,0	1,898

Складено за інформацією форми № 11 – 03 «Звіт про наявність і рух основних засобів, амортизацію (знос)»

Таблиця 2.

Динаміка структури основних засобів СВК «Прогрес» за 2010 рік¹

Групи основних засобів	Залишок на початок року			Надійшло за рік	Нараховано амортизації	Залишок на кінець року			Індекс залишка		
	Первісна вартість		Знос			Первісна вартість		Знос	Первісна вартість		Знос
	тис. грн.	%				тис. грн.	%		тис. грн.	І абс	
Будинки, споруди та передавальні пристрої	6231,0	40,05	4836,0	1209,0	118,0	7440,0	41,18	5954,0	1,194	1,028	1,231
Машини та обладнання	5786,0	37,18	1722,0	1251,0	594,0	7035,0	38,94	2314,0	1,216	1,047	1,344
Транспортні засоби	491,0	3,15	148,0	49,0	54,0	540,0	3,0	202,0	1,099	0,952	1,365
Інструменти, прилади, інвентар (меблі)	26,0	0,17	10,0	-	1,0	26,0	0,15	11,0	1,0	0,882	1,1
Інші основні засоби	3025,0	19,45	2663,0	-	29,0	3025,0	16,73	2692,0	1,0	0,86	1,011
Разом	15559,0	100,0	9379,0	2509,0	796,0	18066,0	100,0	10173,0	1,161	1,0	1,085

Складено за інформацією форми № 11 – 03 «Звіт про наявність і рух основних засобів, амортизацію (знос)»

Індекс первісної вартості основних засобів за 2009–2011 роки склав 1,574. Позитивним напрямком функціонування економіки СВК «Прогрес» є рівень індексу амортизаційних відрахувань ($I_a=1,496$), який майже не відстає від індексу основних засобів (табл. 4). Отже темпи приросту накопичення амортизаційних відрахувань відповідають динаміці нагромадження основних засобів.

Таблиця 3

Динаміка структури основних засобів за 2011 рік¹

Групи основних засобів	Залишок на початок року			Надійшло за рік	Нараховано амортизації	Залишок на кінець року			Індекс залишок		
	Первісна вартість		Знос			Первісна вартість		Знос	Первісна вартість		Знос
	тис. грн.	%				тис. грн.	%		тис. грн.	$I_{абс}$	
Будинки, споруди та передавальні пристрої	7440,0	41,18	5954,0	236,0	131,0	7676,0	34,97	5085,0	1,032	0,849	0,854
Машини та обладнання	7035,0	38,94	2314,0	3565,0	891,0	10579,0	48,19	3184,0	1,503	1,237	1,376
Транспортні засоби	540,0	3,0	202,0	106,0	53,0	646,0	2,94	255,0	1,196	0,98	1,262
Інструменти, прилади, інвентар (меблі)	26,0	0,15	11,0	-	1,0	26,0	0,12	12,0	1,0	0,8	1,091
Інші основні засоби	3025,0	16,73	2692,0	-	28,0	3025,0	13,78	2720,0	1,0	0,824	1,01
Разом	18066,0	100,0	10173,0	3907,0	1104,0	21952,0	100,0	11256,0	1,215	1,0	1,106

Складено за інформацією форми № 11 – 03 «Звіт про наявність і рух основних засобів, амортизацію (знос)»

Позитивною тенденцією технічної й економічної політики СВК «Прогрес» є також і стійке збільшення питомої ваги амортизаційних відрахувань у кошторисі витрат підприємства: з 5,26 % до 6,23 %, – згідно даних, поданих у таблиці 4, а також офіційної форми звітності форма № 50-сг (табл. 5). На перший погляд збільшення амортизаційних відрахувань становить лише один відсоток, але це збільшення питомої ваги у кошторисі матеріалоємного виробництва, яким є сільське господарство. Тому один відсоток в кошторисі у взаємозв'язку з темпами абсолютного приросту амортизаційних відрахувань на 35 % дають змогу констатувати про наявність прогресивних тенденцій в функціонуванні механізму економіки СВК «Прогрес», а також цілеспрямованої політики по формуванню цільового власного джерела капіталізації підприємства.

Однак самим позитивним моментом механізму функціонування економіки СВК «Прогрес» стає динамічний процес капіталізації, тобто нагромадження основного капіталу за рахунок власних джерел: прибутку і амортизаційних відрахувань. Даний висновок базується на дослідженні і співставленні даних наступних форм звітності: форма № 2 «Звіт про фінансові результати», форма № 3 «Рух грошових коштів», форма № 11– 03» Звіт про наявність і рух основних засобів, амортизацію (знос)».

Таблиця 4

**Динаміка структури основних засобів СВК «Прогрес» за 2009-2011рр.,
по середньорічному значенню ¹.**

Групи основних засобів	2009 р.		2010 р.		2011 р.		Індекс			
	Первісна вартість	Знос	Первісна вартість	Знос	Первісна вартість	Знос	2011/2010 рр.		2011/2009 рр.	
							Первісна вартість	Знос	Первісна вартість	Знос
Будинки, споруди та передавальні пристрої	4299,5	3184,5	6835,5	4895,0	7558,0	5019,5	1,106	1,025	1,758	1,576
Машини та обладнання	5000,0	1199,0	6410,5	2018,0	8807,0	2749,0	1,374	1,362	1,761	2,293
Транспортні засоби	372,5	119,0	515,5	175,0	593,0	228,5	1,15	1,306	1,592	1,92
Інструменти, прилади, інвентар (меблі)	18,0	9,5	26,0	10,5	26,0	11,5	1,0	1,095	1,444	1,21
Інші основні засоби	3025,0	2647,5	3025,0	2677,5	3025,0	2706,0	1,0	1,01	1,0	1,022
Разом	12715,0	7159,5	16812,5	9776,0	20009,0	10714,5	1,19	1,096	1,574	1,496

Складено за інформацією форми № 11 – 03 «Звіт про наявність і рух основних засобів, амортизацію (знос)»

Таблиця 5

Динаміка структури кошторису витрат СВК «Прогрес» за 2009 – 2011 роки ¹.

Елементи операційних витрат	2009		2010		2011		Індекс 2010 – 2011		Індекс 2009 – 2011		Відхилення 2010 – 2011		Відхилення 2009 – 2011	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	І абс.	І структур.	І абс.	І структур.	Абс. +/-	%	Абс. +/-	%
Матеріальні витрати	6732,7	50,42	6069,6	42,55	8648,3	48,18	1,428	1,132	1,284	0,955	+2578,7	42,48	+1915,6	28,45
Витрати на оплату праці	3321,0	24,88	3881,1	27,21	4402,4	24,52	1,134	0,901	1,326	0,985	+521,3	13,43	+1081,4	32,56
Відрахування на соціальні заходи	988,3	7,4	1377,6	9,66	1610,4	8,97	1,169	0,928	1,629	1,212	+232,8	16,9	+622,1	62,95
Амортизація	701,7	5,26	796,4	5,58	1116,1	6,23	1,401	1,116	1,59	1,184	+319,7	40,14	+414,4	59,05
Інші операційні витрати	1608,3	12,04	2139,5	15,0	2172,8	12,1	1,015	0,806	1,351	1,005	+33,3	1,55	+564,5	35,1
Разом	13352,0	100,0	14264,2	100,0	17950,0	100,0	1,258	1,0	1,344	1,0	+3685,8	25,84	+4598,0	34,44

Складено за інформацією форми № 50 – СГ «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств»

Таким чином, приріст основних засобів склав у 2010 році 2507 тис. грн. [18066, 0-15559,0], а приріст фінансового результату (прибутку) у 2009 році – 4170 тис. грн. При цьому рух грошових коштів в результаті інвестиційної діяльності по рядку «необоротні активи» був показаний на 3158 тис. грн. З цього приводу треба додати що необоротні активи ширше ніж основні засоби. Підсумок необоротних активів

за розділом 1 Балансу підприємства сьогодні багато економістів розглядають як величину основного капіталу суб'єкта господарювання до складу якого входять і нематеріальні активи, і незавершене капітальне будівництво. В 2011 році основні засоби СВК «Прогрес» збільшилися на 3884 тис. грн. при прирості фінансового результату за минулий 2010 рік в розмірі 4989 тис. грн. Необоротні же активи збільшилися по балансу за 2011 рік на 3902 тис. грн.

Таким чином, механізм капіталізації первинного суб'єкта господарювання досліджується на засадах динаміці наступних показників: основних засобів необоротних активів (основного капіталу), оборотних активів, фінансового результату після оподаткування амортизаційних відрахувань, сум інвестицій в необоротні активи. На основі аналітичної оцінки співвідношень означених показників обґрунтовується об'єктивний рівень процесів капіталізації конкретного підприємства.

Висновки. Процеси капіталізації відбуваються в економіці первинного суб'єкта господарювання. Капіталізація галузі є агрегованим форматом рівнів капіталізації окремих підприємств. Методологічним водорозділом підходів щодо сутності капіталізації стає не склад основного капіталу, а окреслення джерел за якими відбувається нагромадження основних засобів і зростання необоротних активів. Механізм капіталізації первинного суб'єкта господарювання доцільно досліджувати з використанням динаміки системи показників: основні засоби, необоротні активи, фінансовий результат після оподаткування, амортизаційні відрахування, інвестиції в необоротні активи, – на основі якої і встановлюється об'єктивний рівень процесів капіталізації первинного суб'єкта господарювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства : стан та економічне регулювання розвитку : [монографія] / В. Г. Андрійчук. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – 216 с.
2. Хорунжий М. Й. Капіталізація сільського господарства та сучасна державна аграрна політика України / М. Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 64–67.
3. Хорунжий М. Й. Обережно, капіталізація! / М. Й. Хорунжий // Сільські вісті. – 2007. – № 81.
4. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1968. – Т. 325, Ч. 2. – 435 с.

*О. М. Головченко,
доктор економічних наук,
завідувач кафедри економіки і міжнародних економічних відносин,
Міжнародний гуманітарний університет
Г. М. Глушко,
юрисконсульт ОАО «Чорномортехфлот»*

ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Перетворення в Україні в останні десятиліття особливо яскраво проявилися в соціально-економічній сфері.

В умовах адміністративно-командної системи господарювання зовнішнє середовище в якій здійснювали свою господарську діяльність підприємства було досить стабільним і легко передбачуваним.

В умовах ринкових відносин внутрішнє середовище кожного підприємства формується під впливом перемінних умов зовнішнього середовища, що безпосередньо впливає на організацію керування й інші процеси, що протікають на підприємстві [3]. Взаємозв'язок підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища може мати як позитивні, так і негативні наслідки. У зв'язку з цим виникає поняття економічної безпеки підприємства як безпеки його взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища.

Керівники підприємств досить швидко усвідомили актуальність проблеми забезпечення економічної безпеки підприємства і стали включати в організаційну структуру керування спеціальні підрозділи, в обов'язки яких входило забезпечення економічної безпеки.

Однак, найчастіше функції цих служб зводяться до безпеки підприємства як такого, оскільки ці структурні підрозділи не мають розробленої й ефективно функціонуючої наукової системи оцінки економічної безпеки і її рівня [4].

Поняття «безпека» широко трактується практично у всіх життєво важливих напрямках. Традиційно прийнято виділяти три рівні безпеки: особиста, суспільства і держави. Особливе місце належить економічній безпеці. Донедавна проблеми економічної безпеки були предметом розгляду в основному західних фахівців. Українські дослідники звернулися до них порівняно недавно. Категорія економічної безпеки є новою для української економіки [1].

Економічна безпека — синтетична категорія економічної теорії й одночасно універсальна категорія, дія якої виявляється на всіх рівнях, починаючи з національної економіки і закінчуючи окремо узятим підприємством.

Аналіз існуючих підходів до визначення сутності економічної безпеки підприємства дозволяє зробити деякі висновки.

Усі приведені підходи до визначення сутності економічної безпеки підприємства відрізняються або неповнотою і неясністю, що не дозволяє, виходячи з них, виявити сутність категорії економічної безпеки підприємства, або дуже широким підходом, при якому губиться саме бачення економічної безпеки підприємства внаслідок ототожнення її з його ефективною діяльністю.

У централізованій економіці економічна безпека підприємства забезпечувалася вертикально побудованими методами керування, що стали неприйнятними в умовах ринкової економіки, оскільки в ринковому середовищі з урахуванням її специфіки механізми безпеки розосереджуються по багатьом суб'єктам і напрямкам економічної, фінансової, законодавчої, правоохоронної діяльності, коли організаційно починає зростати горизонтальна складової системи захисту. Існуючі в даний час недоробки з питань економічної безпеки підприємства як у теорії, так і на практиці можна перебороти використовуючи принципи системного підходу.

З погляду системного підходу безпеку можна визначити як властивість системи, що забезпечує її стійке і стабільне функціонування і розвиток в умовах виникнення різних видів погроз зовнішнього і внутрішнього роду. Тобто, це така властивість системи, що дозволяє звести до мінімуму, а в кращому випадку цілком позбутися від негативного впливу дестабілізуючих факторів різної природи.

З кібернетичної точки зору безпека може бути охарактеризована в такий спосіб: це кількісна і якісна характеристика властивостей системи з погляду її здатності до самовиживання і розвитку в умовах виникнення зовнішньої і внутріш-

ньої погрози, тобто дестабілізуючої дії зовнішніх і внутрішніх факторів, що непередбачені і важко прогнозовані.

Таким чином, для визначення рівня безпеки потрібна оцінка стану системи і якісних властивостей (таких, як стійкість, надійність, перешкодозахищеність, керованість, самоорганізація, живучість, досяжність, здійснимість і т. д.). Наявність або відсутність тих або інших якісних властивостей системи свідчить про принципову можливість її дії. Наприклад, якщо система задовольняє визначеним оптимізаційним критеріям, але не є стійкою, то така система не є працездатною [2].

Стійкість відображає здатність системи ефективно протидіяти внутрішнім і зовнішнім навантаженням, здатність адекватно і швидко змінювати свою внутрішню структуру відповідно до мінливих умов. Чим стійкіше система до негативних агресивних впливів, тим більш життєздатною вона є.

Використання комплексу ідей, зв'язаних з поняттям стійкості, має на увазі вивчення системи безпеки підприємства з позицій можливої її рівноваги, тобто чи змінюється вона, будучи підданою яким-небудь перетворенням (у даному випадку – погрозам і дестабілізуючим впливам). І якщо система безперервна, то розглядається, чи є вона стійкою проти всіх збурювань усередині визначеної області значень. Стійкість визначає сталість системи, в умовах стохастичного впливу зовнішніх факторів (збурювань або погроз). Стабільність у цьому випадку має на увазі не стільки інертність і нечутливість системи безпеки підприємства до зовнішніх погроз, скільки гнучке її реагування на зміну зовнішніх і внутрішніх умов функціонування системи, з метою забезпечення стабільності її соціально-економічного положення.

Стан системи визначається її видом, характеристиками й інтенсивністю збурювань, а також реакцією системи на ці збурювання. Отже, потрібно установити критерій, що визначає чи істотно змінюється поведіння системи під впливом збурювання. Як критерій можна вибирати деяку околицю стану системи як кінцева замкнута безліч її можливих станів за умови обліку припустимих зовнішніх впливів. При цьому стан системи в цій крапці будемо вважати стійким щодо околиці, якщо при малих змінах входів вона не виходить за цю околицю.

Таким чином, соціально-економічна стійкість системи економічної безпеки підприємства визначається наявністю підсистеми, що ефективно керує взаємодією різних контурів збурювань.

На соціально-економічний стан системи економічної безпеки підприємства впливають ряд факторів, що характеризують: фінансово-економічну стабільність підприємства; рівень споживання: кінцевий і виробничий; виробничо-технологічний потенціал (стан основних фондів) підприємства; кадрову ситуацію; ступінь задоволення соціальних потреб населення.

Рівень економічної безпеки системи і підсистем визначається сукупністю цих показників. Стійкість же системи економічної безпеки підприємства залежить від відхилення кожного з цих показників від ідеального значення.

Інтегральний показник оцінки організаційно-економічної стійкості має на увазі аналіз усіх соціально-економічних процесів, а також сукупності заходів, що могли б поліпшити цей показник, і виходить шляхом композиції всіх локальних показників на всіх рівнях діяльності.

У рамках системи економічної безпеки підприємства можна виділити групи показників, що характеризують: обсяги виробництва (реалізації) продукції, що ви-

пускається; виробничо-технологічний потенціал і фінансово-економічну стабільність підприємства.

Перша група містить у собі показники, що характеризують: обсяги реалізації, розміри потенційно можливого нарощування обсягів реалізації, розміри втрат (соціальних й економічних), зв'язаних з недостатніми обсягами виробництва і незадоволенням потреб населення. Показники обсягів виробництва необхідні для можливості оцінки виробничого потенціалу системи і її функціонувань у зовнішнім середовищі.

Показники другої групи (виробничо-технологічного потенціалу) необхідні для оцінки потенційних можливостей по збільшенню потужності виробництва за рахунок упровадження новітніх методів організації виробництва і технологій. Вони характеризують: рівень науково-технічного прогресу, ефективність застосовуваної системи керування, оптимальність завантаження виробничих ресурсів, рівень кваліфікації кадрів і т. д.

Показники, що характеризують фінансово-економічну стабільність підприємства, відображають рівень фінансової стійкості, незалежності і самодостатності системи, тобто наявності, можливості формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на всіх рівнях ієрархії.

Фактори зовнішнього середовища, що впливають на економічну безпеку підприємства, об'єктивно оцінюють його виробничо-господарський стан. Ці показники характеризують: експортний потенціал системи, залежність від імпортного виробника (як зовнішнього так і внутрішнього). На підставі композиції всіх приведених вище показників визначається інтегральний показник стійкості соціально-економічного стану системи, по якому можна судити про досягнення прийняттого рівня економічної безпеки. Аналіз структури інтегрального показника стійкості дозволяє судити про те, у якому місці були допущені помилки при організації системи економічної безпеки, які призвели до дестабілізації стійкості, і вчасно усунути них.

Аналіз факторів, що впливають на стійкість системи економічної безпеки підприємства, дозволяє розділити них на дві групи: фактори, що визначають надійність (самодостатність і потенціал) і фактори, що впливають на її ефективність (обсяг нереалізованих можливостей, незадоволені потреби і т. д.). Таким чином, стійкість системи економічної безпеки підприємства визначається сукупністю двох найважливіших показників: ефективністю і надійністю. Причому для нормального функціонування системи безпеки підприємства необхідно, щоб ці показники знаходилися в органічній єдності, тому що жоден з них окремо не може гарантувати стійкості.

Застосування вищевказаних показників у рамках системного підходу дозволить формалізувати систему економічної безпеки підприємства, зробити її більш уніфікованою і забезпечити порівнянність систем економічної безпеки різних підприємств.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К., 1999. – 462 с.
2. Соколов В. Г., Смирнов В. А. Исследование гибкости и надежности экономических систем / В. Г. Соколов, В. А. Смирнов. – Новосибирск : Наука. Сиб. отделение, 1990. – 253 с.
3. Томпсон А. А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд [пер. с англ., под ред. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой]. – М. 1998. – 576 с.
4. Ярочкин В. И. Система безопасности фирмы / В. И. Ярочкин. – М., 1997. – 185 с.

*Б. Б. Зайнчковський,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки і міжнародних економічних відносин,
Міжнародний гуманітарний університет*

ГОЛОВНА ПЕРЕШКОДА ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

Існує нагальна необхідність привернути увагу до найбільш актуальної проблеми, з якою повсякчас і масово стикаються сучасні економісти як у наукових дослідженнях, так і в викладанні учбових дисциплін економічного циклу.

Свого часу багато було зроблено в Україні для того, щоб засади марксизму-ленінізму стали альфою і омегою для всіх суспільних наук взагалі, і для економічної науки зокрема.

Все робилось для того, щоб майбутні економісти не засумнівались, що в світі існує тільки сонця, що в віконці. І сонце це сяє зі сторінок офіційного підручника політичної економії на весь Союз, ще й відображається в відповідних підручниках країн соціалістичної співдружності.

Ще в середині 60-х років минулого століття в Україні було відмінено викладання історії економічних учень у економічних вузах (у Росії ж викладання цієї дисципліни продовжувалось навіть у природничих вузах, на економічних факультетах).

За часів перебудови були здійснені певні заходи з підготовки до відновлення викладання цієї учбової дисципліни, і через певний час почалось її викладання. Таким чином, пара поколінь випускників, які згодом змогли отримати солідні наукові звання і підготувати навіть аспірантів, були надійно захищені від впливу ідей зарубіжної економічної класики. Зрозуміло, що майже чверть століття таких знань не вимагали і від аспірантів.

Так виробилась звичка сприймати досягнення світової економічної думки як застарілі (на фоні марксизму-ленінізму) і непотрібні для плідних наукових досліджень. Ця мила звичка сприймати всі економічні процеси «крізь призму марксизму» і «не брати застаріле і непотрібне в голову» напрочуд міцно закріпилась у масовій свідомості вітчизняних економістів, забезпечуючи їм у своїй професійній діяльності майже гарантований моральний комфорт.

Перебудова вдула «свіжий вітер перемін» у процес реформування вищої школи, відкрила можливості для подолання цієї жалюгідної ситуації. Відновлення викладання історії економічної думки в економічних вузах, розвиток мережі Інтернету, нові підручники, переклади першоджерел світової економічної і філософської класики – все це, звичайно, певною мірою революціонізувало інтелектуальне життя у вузах і наукових установах економічного профілю.

Проте, навіть широке застосування в наукових дослідженнях праць провідних економістів світового рівня кардинально не покращило ситуацію. Виховані під потужним впливом партійної ідеології звички виявились надзвичайно міцними. Марксистські підходи до досліджень продовжують, як за звичай, домінувати. А використання матеріалів світової економічної науки, не дивлячись на значні обсяги їх залучень, носять підпорядкований характер. Марксизм «не змішується» зі всіма цими новаціями, не взаємодіє з ними. Вони по самій своїй природі не можуть взаємно збагачуватись. Штучні конструювання марксизму не можуть бути

творчо використані для дійсно наукових досліджень. До того ж у сучасних підручниках із загальної економічної теорії фрагментам, запозиченим з марксизму, відведено панівні позиції: вони займають місце... принципів, засад. Тому й зараз все рухається й надалі добре протоптаним, звичним і завченим шляхом.

У перші роки перебудови виникла певна розгубленість серед науковців та викладачів в зв'язку з «відкриттям шлюзів» для залучення досягнень світової економічної науки. Та протривала вона недовго. Все досить швидко та комфортно облаштувалось. В Україні один за одним з'являються посібники з основ економічної теорії, де на чільних, вихідних, «командних» місцях шанобливо розміщуються трактування категорій марксистської політекономії (вартості, ціни, основного і оборотного капіталу і т. ін.). Так було забезпечено збереження цієї завченої і звичної спадщини «вічно живого марксизму-ленінізму», що впродовж багатьох десятиліть закоренилась у свідомості наших економістів майже як умовний рефлекс. До кістяка цієї спадщини некритично, без жодного зв'язку долучають певною мірою адаптовані крізь «призму марксизму-ленінізму» фрагменти, запозичені з західних підручників з мікроекономіки і макроекономіки. Такий підхід до написання учбової літератури одразу ж стає загальноновизнаним. У такій дивній мозаїчній структурі всіх цих нових учбових посібників з економічних дисциплін «командні висоти» шанобливо закріплені за засадами і категоріями марксизму, а не тими, що впродовж століть склались у світовій економічній літературі. У цілому ситуація з вивченням і спробами подальшого застосування на практиці такої еклектичної «мозаїки» нагадує ситуацію, що підмічена в жарті радянських часів: «Уся рота йде не в ногу, і лише старшина – в ногу».

Навряд чи знайдеться сьогодні на теренах СНД хоч один викладач чи науковець, який зміг би знайти хоч якісь елементи органічної єдності в такій дивній мозаїчній структурі – суміші марксизму і сучасної світової економічної думки.

Існує також дещо інша сторона цієї проблеми: дуже часто ми змушені користуватись першоджерелами світової економічної думки в спотвореному, «помарксистськи виправленому» в процесі перекладу виді.

Впродовж багатьох десятиліть дуже багато робилось для сумнівної ідеологічної мети – звеличення марксизму як «вчення вічного, тому що вірного», та створення в свідомості економістів стійкого враження про «теоретичну безплідність і практичну неспроможність буржуазних економічних (та і інших суспільних) теорій». Такий підхід реалізувався через масову фальсифікацію, вульгаризацію, перекручування і т. д. Не обминула така доля і справу перекладу економічної класики. І мова тут йде про свідомі фальсифікації текстів першоджерел. На мій погляд, вони здійснюються шляхом впливу наукових редакторів на процес перекладу. Так, наприклад, у 2009 році з'явилось фундаментальне з виду і чудово оформлене видання російською мовою «Добробуту націй» А. Сміта. Воно зберігає все ті ж самі, зроблені ще дуже багато десятиліть назад і освячені свого часу авторитетом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС відверті підстави, перекручення, вульгаризацію, що стали добротним підґрунтям для розлогих дискусій і формування «загальноприйнятних» висновків радянських науковців. У таких висновках правда, відмічалась деякі позитивні моменти цієї праці. Проте разом з тим категорично і рішуче підкреслювалась дуже суттєва непослідовність, плутанина та протиріччя цієї головної праці шотландського мислителя. Така «теоретична по-

зиція» в недоторканому вигляді зберігається і сьогодні. Зокрема, вона досить розлого викладена у великій передмові, що редакція цього видання розмістила перед текстом, перекладеним з оригіналу [Див. 2. с. 10–63].

Варто підкреслити, що на фоні добротного в цілому перекладу з англійської на російську мову, така вульгаризація і свідоме перекручення «під марксизм» стосуються головним чином тільки самих суттєвих теоретичних положень, які розбіжні з марксизмом, не співпадали свого часу з позицією офіційного підручника з політекономії.

Особливістю української радянської традиції перекладів зарубіжної економічної літератури полягає в тому, що вона була не тільки «освячена», а й закріплена досить дивним чином, ніби опосередковано. А саме: наукові редактори таких перекладів досить-таки ретельно пильнували за тим, щоб найбільш принципові місця в цих першоджерелах перекладались українською мовою не з мови оригіналу, а ... з уже існуючих перекладів російською мовою. Не можу судити: чого в такому порядку перекладів більше – халтури, чи злого умислу? Такий стан у справі перекладів українською мовою економічної літератури в основному зберігається і сьогодні. Все це різко контрастує з високоякісними у науковому відношенні перекладами філософської класики (наприклад, чудові переклади основних філософських робіт І. Канта здійснив І. З. Бурковський).

Для виявлення і осмислення таких спотворень самих суттєвих теоретичних положень у процесі перекладу першоджерел варто скористатись рекомендаціями герменевтики – особливо популярного в 20-му столітті методу тлумачення і розуміння текстів. Він використовується також у значенні вчення про відновлення первісного сенсу літературних пам'яток, які дійшли до нас у спотвореному виді. Необхідно вивчати такі джерела, здійснюючи так званий рух по «герменевтичному колу», забезпечуючи в вивченні матеріалу постійний перехід від розгляду загального до особливого і навпаки. Це дозволить не допустити привнесення в текст перекладу того, що витікає з особистих схильностей, звичок, передбачень чи попередніх знань випадкового чи загальноприйнятого гатунку.

Застосовуючи рекомендації такого вчення про відновлення первісного сенсу літературних пам'яток, які дійшли до нас у спотвореному виді, варто розглянути існуючий переклад російською мовою найважливіших категорій з «Добробуту націй» А. Сміта.

Наприкінці глави 4, книги 1 свого головного твору він приводить дефініцію відносної, або мінової вартості: «The word value, it is to be observed, has two different meanings, and sometimes expresses the utility of some particular object, and sometimes the power of purchasing other goods which the possession of that object conveys. The one may be called «value in use»; the other, «value in exchange» [3]. У згаданому вище виданні приведений традиційний для радянського періоду переклад цього тексту російською мовою: «Слово стоимость имеет два различных значения: иногда оно обозначает полезность какого-нибудь предмета, а иногда возможность приобретения других предметов, которую даёт обладание данным предметом. Первую можно назвать потребительной стоимостью, вторую – меновой стоимостью» [2, с. 87].

Більш адекватним оригіналу був би такий переклад: «Слово ценность (value), как можно наблюдать, имеет два различных значения: иногда оно выражает полезность того или иного объекта, а иногда – силу покупки других товаров, которую

передаєт владение этим объектом. Первое можно назвать ценностью в потреблении, второе – ценностью в обмене». Адже мова тут йде не про характеристику «двох факторів товару» (як у Маркса). Перше значення слова цінність (value) відноситься більше до характеристики об'єкту, а друге значення – до характеристики володіння цим об'єктом, яке здійснює суб'єкт ринкових відносин, якому в даний момент належить цей об'єкт.

У випадку трактування цінності в обміні, як згаданої вище певної «возможности», неодмінно складається враження, що така «возможность» виникає з моменту, коли сам цей об'єкт з'являється у володінні якоїсь певної особи. Чи притаманна вона самому об'єкту з моменту появи його на світ? Чи ця «возможность» є характеристикою володіння цим об'єктом? В усякому разі, чи те, чи інше – це будуть якісь абсолютні характеристики чи то об'єкту (в дусі Маркса), чи то володіння цим об'єктом.

Але ж слова «відносна або мінова цінність» – це відносна характеристика володіння даним об'єктом. Вона виражає лише те, що з появою даного об'єкту на ринку відносно нього виникає сила покупки з боку інших товарів. А саме, у випадку зацікавленості в отриманні даного об'єкту, володарями інших товарів пропонується певна кількість своїх товарів (а значить – певна кількість збереженої в них праці) для обміну на даний об'єкт. Така реалізація волі володарів інших товарів, які намагаються обміняти їх на даний об'єкт, виявляється як сила покупки інших товарів по відношенню до даного об'єкту і його власника – як суб'єкта ринкових відносин. Якщо володіння об'єктом відображає (передає, conveys) в тій чи іншій формі таку силу покупки з боку інших товарів – це означатиме наявність відносної, або мінової цінності. Даний об'єкт може мати навіть значну дійсну ціну (real price). Проте у випадку, якщо володарі інших товарів не виявлять зацікавленості в даному об'єкті, а значить не виникне сила покупки по відношенню до нього з боку інших товарів – це означатиме відсутність мінової цінності. Це тому, що мінова цінність є відносною характеристикою, це суспільна оцінка зусиль і жертв (toil & trouble), необхідних для придбання даного об'єкту. І кількісна її характеристика визначається кількістю чужої праці, що втілена в інших товарах, які пропонуються в обмін на даний об'єкт.

Лише за умови виявлення на ринку такої мінової цінності, такої сили покупки з боку інших товарів по відношенню до даного об'єкту і його володаря, лише як наслідок, виникатиме «возможность приобретения других предметов, которую даёт обладание данным предметом».

А пропонований російський переклад лише «приховує» тяжкі і дуже важливі для кожного товаровиробника проблеми. Чи з'явиться на ринку по відношенню до даного об'єкту сила покупки з боку інших товарів (тобто, відносна, або мінова цінність)? І якою вона буде в кількісному виразі (тобто, величина цінності)? Пропонований варіант російського перекладу створює в читача враження, що деякий певний об'єкт уже самим фактом своєї появи на світ дарує певну «возможность» придбання інших товарів.

Як писав А. Сміт на початку гл. 5, кн. 1 «Добробуту націй: «Цінність будь-якого товару для особи, яка володіє ним і має намір не використати його або особисто споживати, а обміняти на інші товари, дорівнює кількості праці, яку вона може купити на нього, чи отримати в своє розпорядження» [3]. Зрозуміло, що вона

може купити чи отримати в розпорядження лише ту кількість праці, яка міститься в тих інших товарах, що їй пропонуються.

Саме такий переклад і представлення дефініції «цінність» (на противагу того, що дано в російськомовному перекладі з певною метою) буде найбільш придатним для розуміння її змісту. До того ж він чудово узгоджується зі всім матеріалом англійського оригіналу тексту головної праці великого шотландського мислителя, що дозволяє викинути на смітник усі широко розгорнуті в радянські часи дискусії про «непослідовність», «заплутаність», «протириччя» і т. ін. цього фундаментального твору.

Подібне уточнення перекладу варто приймати до уваги і при розгляді інших основоположних категорій економічної системи А. Сміта У попередніх публікаціях мною вже були розглянуті найважливіші з них (дійсна ціна, фіксований і циркулюючий капітал та ін. [4; 5]. А саме, що стосується категорій «фіксований та циркулюючий капітал», то їх не зовсім зрозуміло чому російською мовою свого часу, ще з перших перекладів «Капіталу» К. Маркса, неслухно переклали як «основной и оборотный капитал». Так склалась і закріпилась «освячена» авторитетом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС радянська традиція такого неслухного перекладу цих категорій. Хоча такий переклад повністю спотворює суть цих категорій, саме він напрочуд придатний для ілюстрації «фундаментального» положення політекономії соціалізму про «соціалістичну власність на засоби виробництва як основу соціалістичних виробничих відносин». Ця традиція, за виробленою впродовж майже півтори сотні літ звичкою, поширилась на переклади творів не тільки А. Сміта, але й Д. Рікардо, Дж. С. Мілля, А. Маршалла та багатьох інших авторів [Див. 5].

Переклад категорії «дійсна ціна» (real price) спотворений до абсурду, що суттєво обмежує самі можливості розуміння праць А. Сміта, А. Маршалла [Див. 4].

Те саме стосується розглянутої вище категорії «цінність». А. Маршалл спеціально не розглядає поняття цінність «value». Він його бере «готовим», дослівно цитуючи розглянуте нами вище відповідне місце з кінця глави 4, кн.1 «Добробуту націй» і в конспективній формі повторює викладений у подальшій, п'ятій главі характеристику цієї категорії. Параграф 6, гл. 2. кн. 1 своїх «Принципів економікс» А. Маршалл починає словами: «Поняття «цінність» (value) тісно пов'язане з поняттям «багатство», і тут про нього мало що можна сказати». А далі – приводить згадану цитату з А. Сміта і коротко переповідає його пояснення, пов'язані з цим поняттям [1, с. 120–121]. Звичайно, що в перекладі російською мовою все це видається трохи дивним...

Зі всього цього можна зробити такий загальний висновок.

Якщо ми зрозуміємо А. Сміта, то без усяких проблем отримаємо вірне розуміння всіх західних підручників з економікс. Це тому, що їх компаративні принципи (тобто, початки) розвинуті з філософії І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля і економічної теорії А. Сміта. Ця спадщина А. Сміта, дбайливо збережена і певною мірою деталізована у працях його численних послідовників впродовж століть слугувала для них компаративним принципом, міцним фундаментом побудови їх наукових систем, який отримав у основному завершений вид у «Принципах економікс» А. Маршалла. Тому фундаментальні категорії, такі як дійсна і номінальна ціна, дійсна і номінальна вартість, фіксований і циркулюючий капітал, фактори виробництва, кошти виробництва, добробут та ряд інших – треба брати, розуміти і викладати саме в

трактуванні цих видатних мислителів. Адже саме вони, а не марксистські штучні конструкції, лежать у основі сучасної економічної науки. А штучно створений та дбайливо збережений у підручниках хаос категорій незмінно буде викликати панування мізології (ненависті до науки).

ЛІТЕРАТУРА

1. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1993. – Т.1 – 415 с.
2. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. / А. Смит ; [пер. с англ. В. С. Афанасьева]. – М. : Эксмо, 2009. – 960 с.
3. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: Book I [Electronic source]. – Access link: http://en.wikisource.org/wiki/The_Wealth_of_Nations/Book_I/Chapter_4
4. Заинчковский Б. Границы применения способности суждения в постсоветской традиции экономических исследований / Б. Б. Заинчковский // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2012. – Вип. 16. – С. 179–187.
5. Заинчковський Б. Межі наукового розуміння природи економічних інновацій у зв'язку з трактуванням поняття основний капітал / Б. Б. Заинчковський // Економічні інновації. – Випуск 41 : Сучасний регуляторний інструментарій в економічних та соціальних системах : [збірник]. – Одеса : Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2010. – С. 103–114.

*А. В. Кобилянська,
викладач кафедри менеджменту,
Міжнародний гуманітарний університет*

ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАЧЕННЯ «ЕКОНОМІЧНОГО ЦЕНТРА» СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Стратифікація сучасного світового господарства на країни, що характеризуються більш істотними темпами економічного зростання, стабільністю економічного поступу, розвитком технічної складової національної економіки, більш розгалуженою мережею господарських зв'язків з іншими країнами світу, участю в міжнародних організаціях різного рівня, та інші країни актуалізує проблему визначення зовнішньоекономічної стратегії держав з різним рівнем розвитку. Часто в літературі вживають термін економічний центр та економічна периферія, а зв'язки між ними розглядають в контексті того, що периферія є або постачальником сировини та робочої сили, інших факторів виробництва для економічних центрів, або споживчими ринками для них.

Таким чином, економісти часто наголошують на тому, що економічні центри часто зацікавлені в певній фіксації зазначеного стану речей, поглибленні диспропорції в рівнях економічного розвитку між ними.

На противагу ним прихильники концепції глобалізації стверджують, що така консервація неможлива принаймні в силу того, що наразі, наприклад, фізичні кордони втрачають свою обмежувальну функцію в управлінні перетоком факторів виробництва та готових товарів між країнами світу. Частково це пов'язано з все більшою інформатизацією усіх сторін життя, частково – з все більшою уніфікацією правил і процедур, що регулюють економічні відносини всередині країн, або навіть повним усуненням бар'єрів для здійснення зовнішньоекономічних операцій. Останнє, передусім, викликано прагненням окремих країн до полегшення умов здійснення ЗЕД. За таких умов економічні агенти вільні реалізовувати свій господарський інтерес в тих країнах, де максимізується економічна вигода від їх

діяльності. В свою чергу відповідні контрагенти теж зацікавлені в пошуку таких учасників міжнародного ринку, співпраця з якими була б виправданою.

Іншими словами навіть за відсутності кооперації на міждержавному рівні на сучасному етапі розвитку світового господарства та суспільства, міжнародне співробітництво відбувається на рівні окремих індивідів або компанії, або їх комбінації. Втім варто наголосити, що в результаті такого взаємовигідного співробітництва природно відбувається обмін, як мінімум, знанням та практикою здійснення певного виду діяльності, або іншими нематеріальними активами, наприклад: залучення до нового кола спілкування, вихід на нові ринки та знайомство з іншими учасниками світового господарства. Звісно масштаби такого обміну знову ж таки можуть різнитися в силу того, в якій сфері і якою мірою замовник готовий та мотивований здійснювати таку кооперацію.

Роблячи такий висновок логічно припустити декілька положень.

По-перше, вдається що наразі економічний центр, який є суб'єктом економічної сили, – це не просто країна, як було прийнято думати раніше, а окремі економічні агенти різного виду та рівня організованості. Іншими словами, можна припустити, що економічна влада перерозподіляється між учасниками міжнародного обміну одночасно горизонтально між економічними агентами та вертикально, тобто ієрархічно перерозподіляється згори вниз – з рівня держави або об'єднання держав до рівня економічного агента-підприємця або фізичної особи виконавця тієї чи іншої операції.

Подеколи можна стверджувати про те, що першоджерелом влади виступає саме економічний агент-підприємець або фізична особа і тоді влада перерозподіляється в протилежному напрямку – знизу догори. Тобто такий економічний агент наділяє владою підприємство, місцеве або регіональне утворення, країну і на рівні країни або особисто впливає на інших учасників світової економіки, що ієрархічно розташовані на рівень вище.

Варто зауважити, що в окреслених випадках можна припустити, що природа такої влади різниться в залежності від окремого джерела влади, що розглядається, втім це не заперечує можливості взаємного підсилення цих різних видів «влад».

По-друге, якщо ми стверджуємо, що перерозподіл влади має місце як всередині країни, так і між окремими учасниками світового господарства, то влада має розглядатися як динамічний феномен, за алегорією з фізичною теорією як хвиля певного виду, що продукується певним центром та змінює географію свого перебування, втрачаючи свою силу за умови настання одних факторів або, навпаки, укріплюючись в силу інших.

Під такими факторами ми маємо на увазі дію тих, фізичних, регулятивних або суто економічних обмежень, про які згадувалось раніше. Однак, варто виділити і інші фактори, які безпосередньо не пов'язані окресленою групою, а є певним синтезом, їх продуктом. Так, скоріш за все, все світове господарство може розглядатися як мережа взаємопов'язаних економічних центрів. В цій мережі економічний центр є очагом збурення. Спродукована ним економічна хвиля затухає по мірі зсуву від центру. Проте «зіштовхуючись» з силою, що спродукована іншим центром, вона може набути нових якісних характеристик, і, таким чином, буде створений новий економічний центр на перетині взаємодії цих сил. Тобто в сучасних умовах цілком вірогідним і природним виглядає наслідування економічної влади окреми-

ми учасниками ринку. Іншими словами динамічна природа економічної сили або влади надає певної динаміки економічній карті світового господарства, що в свою чергу підсилює невизначеність здійснення господарської діяльності, втім і відкриває нові можливості для учасників міжнародної економіки.

Викладені розмірковування окреслюють коло питань, що мають бути вирішені в майбутніх дослідженнях. Ці питання передусім стосуються наступного:

1. Що наразі є економічним центром, економічною владою, які фактори визначають силу економічного центру?

2. Які фактори впливають на розвиток економічної сили та на її динаміку?

3. Що визначає спрямування економічної сили до певних агентів та що впливає на рівень наслідування економічної влади окремими з них?

4. Які механізми наразі використовуються економічними агентами для того, щоб зберегти економічну владу, і чи є взагалі ця стратегія ефективною та поширеною, адже можливо, що обмін економічною владою може призводити навпаки до підвищення економічної сили її власників?

5. Яку стратегію поведінки мають обрати та обирають периферійні агенти світового господарства для ефективною участі в міжнародних економічних зв'язках?

Зазначені питання може становити предмет наступних досліджень в цій сфері. Проте аналіз цих питань є взаємопов'язаним: результати досліджень деяких з них мають бути використані при вирішенні наукових завдань інших. Іншими словами, поточне дослідження окреслює проблематику функціонування сучасного світового господарства та визначення ролі та суті економічного центру та економічної периферії в ньому.

*И. Н. Коваленко,
старший преподаватель*

*Н. П. Коваленко,
доктор физико-математических наук, профессор,
заслуженный деятель науки и техники Украины,
заведующий кафедрой менеджмента,
Международный гуманитарный университет*

СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ ПЕРЕСТРОЙКИ 1985-1991 ГГ. С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МЕНЕДЖМЕНТА

Перестройка 1985–1991 гг. в СССР привела к неожиданным и драматическим последствиям [1; 2]. Затеявая и осуществляя перестройку, её «прораб» и основной агент перемен – либеральная интеллигенция – как бы утратила здравый смысл и не смогла ни последовательно проанализировать ситуацию, ни сформулировать чёткую цель, ни выработать программу действий – как требуют стандартные принципы стратегического менеджмента.

В настоящей работе приводятся результаты системного анализа процесса перестройки как управленческой проблемы. Показывается, что результат перестройки может быть объяснён – в рамках цивилизационного подхода – рядом факторов, которые идентифицированы с привлечением методов стратегического менеджмента, маркетинга, социальной и глубинной психологии и антропологии.

1. *Цивілізаційний ефект*. В [1] сделан вывод о том, что основная причина неудач в перестройке связана с попыткой смены *типа цивилизации* в России. Мы считаем это главным методологическим *пороком* перестройки. Согласно законам функционирования цивилизаций, сформулированным в 19 в. Н. Данилевским, «начала цивилизации одного культурно-исторического типа не передаются народам другого типа». В 20 в. этот вывод повторил Хантингтон, утверждавший, что «...попытки переноса обществ из одной цивилизации в другую оказываются бесплодными». Именно намерением соединить несоединимое объясняется разрушительное действие перестройки.

2. *Конфликт культур*. Классик маркетинга Ф. Котлер [3, с. 75] обратил внимание на то, что по мере своего развития и роста организации неприбыльного сектора, не знающие давления конкуренции, начинают испытывать трудности и должны учиться работать более эффективно, лучше «считать деньги». Для этого приходится обращаться к методам менеджмента и маркетинга, которые в целом чужды неприбыльным организациям, занятым «благородной миссией» борьбы со СПИДом, лечения наркоманов, помощи инвалидам и т. п. По Котлеру, маркетинг и менеджмент не могут быть эффективными в организациях, где доминирует другая, не бизнес-культура. Когда две разные культуры встречаются на арене неприбыльной организации, происходит их столкновение. Вследствие конфликта культур организация становится «шизофренической», и люди перестают понимать, в каком направлении она движется. Между работниками, отдающими предпочтение разным культурам, развивается недоверие и вражда, а колеблющиеся становятся то на точку зрения маркетологов, то с ностальгией обращаются к своей «высокой» миссии. Советский Союз был социально ориентированным государством, целью которого было построение «самого справедливого» общественного строя, в определённом отношении подобного неприбыльной организации из анализа Котлера. Само понятие прибыли было чуждо социалистической экономике. Перестройка привела к изменению общественного строя, сущность которого подчёркивается в самом названии: в «капитализме» главным является его корень – капитал, а не «высокая миссия» и человеческие отношения. Это с неизбежностью породило тот конфликт культур, о котором говорит Котлер. С одной стороны наступают рыночные отношения, ориентированные на получение прибыли, с другой держит оборону неэффективная и затратная (с точки зрения профессиональных «рыночников»-менеджеров и маркетологов), но одновременно обеспечивающая ряд фундаментальных социальных благ экономика. Инициаторы перестройки понятия не имели о конфликте культур и считали, что рыночные отношения в Советском Союзе установятся через очень короткое время (в модели Явлинского это должно было произойти через 500 дней). Между тем такой процесс идёт с большим трудом, и конфликт может длиться «быть может, бесконечное время» [3, с. 78]. Если так обстоит дело в обычной организации, то какие временные интервалы могут характеризовать целое государство? Котлер считает, что если в организации доминирует какая-то культура и сторонники другой культуры не приспособятся к ней, организация обречена: в лучшем случае – на бесконечные трения и некомфортную рабочую атмосферу, в худшем – на неудачу и банкротство. Свидетельство этого мы наблюдаем практически во всех государствах СНГ.

3. *Спонтанная социализированность как фактор неудачи перестройки*. Одной из важнейших характеристик общества является спонтанная социализирован-

ность, т. е. умение самоорганизоваться [4]. Это качество – эволюционное, оно может как наличествовать, так и отсутствовать. В обществе с развитой спонтанной социализированностью люди умеют создавать и поддерживать жизнедеятельность крупных (на уровне между семьёй и государством) и сплочённых *частных* (не государственных) институтов. Для такого общества характерна разветвлённая сеть добровольно создаваемых организаций: церквей, профсоюзов, благотворительных учреждений, частных школ, больниц, университетов. Это не случайные скопления отдельных людей, а жизнедеятельные комплексы добровольных объединений. Значимость фактора спонтанной социализированности усиливается тем обстоятельством, что он положительно коррелирует с уровнем экономического развития: последний повышается с ростом первого [4, с. 175]. На языке экономики, наличие спонтанной социализированности эквивалентно обладанию особого рода капиталом, который можно назвать *социальным капиталом*. При его наличии переход в капиталистическую фазу облегчается, нет его – и соответствующие производственные отношения затрудняются, а если и возникают, то в искаженном, деформированном виде – как это произошло в странах СНГ.

История наделила Россию большими природными богатствами, но спонтанная социализированность здесь развита слабо. Ещё на заре своей государственности, в VIII веке, славянские племена, погрязшие в бесконечных междоусобицах и истощавшие в них свои силы, пришли к выводу, что самостоятельно организовать себя не могут. «Земля наша велика и обильна, а порядка в ней нет: приходите княжить и владеть нами», – зафиксировал летописец обращение русских племён к варягам за помощью [5, с. 120]. Хотя сегодня историки считают, что такое упрощённое представление о формировании системы управления на Руси не соответствует действительности, сама живучесть этого сказания и факт обращения к нему в самых серьёзных публикациях свидетельствует о том, что в нем схвачена некая существенная черта российского общества. Да и мы, люди XXI века, обогащённые знанием новейшей истории России (в том числе перестройки), тоже можем свидетельствовать в его пользу.

Чтобы славянские племена смогли организовать себя, потребовалось обращение к *внешнему источнику*. Этот факт, с одной стороны, свидетельствует об отсутствии достаточно выраженных организаторских способностей у предков современных русских людей. Но, с другой стороны, то обстоятельство, что общество осознало этот свой недостаток и предприняло шаги к его компенсации, говорит о хорошо развитом творческом начале и умении мыслить креативно. Именно с тех времён начинает формироваться тенденция и готовность русских людей привносить *извне* организующее начало в свои действия. По мере того как в обществе постепенно накапливается определённый опыт общественного бытия, люди всё больше и больше действуют в соответствии с ним. Сегодня для нас обычным делом является обращение в универсам – за продуктами и промтоварами, в банк – за денежной ссудой, в юридическую фирму – за правовой консультацией, в консалтинговый центр – за советом, как организовать дело. Наши предки догадались, что недостаток организаторских способностей можно компенсировать обращением к тем, у кого они есть. Такими людьми, полагали они, в те времена были варяги. Такая привычка со временем закреплялась на бессознательном уровне и сегодня заявляет о себе исключительно большой ролью государства в жизни российского общества – как внешней силы, которая должна упорядочивать, организовывать, координировать

действия людей, превращая их в коллектив, объединение, общность. Как отмечают многие историки, русская история всегда была по преимуществу историей *государственности*. Мы интерпретируем этот «экспериментальный факт» в том смысле, что он является эволюционным ответом на недостаток спонтанной социализированности у сообщества, которое хочет сохранить себя как субъект истории. Само проведение перестройки в очередной раз свидетельствует о массовом привлечении иностранных специалистов в государственные органы: в министерствах и ведомствах России были заняты порядка 10 тысяч (!) американских советников. Зиновьев даже считает, что благодаря роли государства «...плохой человеческий материал мог функционировать более или менее терпимо в сложившихся исторических условиях – ничуть не хуже того, какой мог бы быть оценен как хороший. Во всяком случае, русский народ смог сохраниться как народ исторический лишь в качестве народа коммунистического. С любым другим строем он обречён на деградацию и гибель» [6, с. 208].

4. *Командные роли как фактор перестройки.* Для каждого руководителя характерен определённый набор управленческих качеств. Они разбиваются на кластеры, соответствующие «командным ролям» – как наборам умений, совокупно обеспечивающих принятие решения [7]. В зависимости от условий исторического развития той или иной общности в её управленческой части реализуется некий набор командных ролей. Если по каким-то причинам в некоем сообществе слабо представлены какие-то командные роли, у него будут возникать проблемы с решением определённого типа управленческих задач.

Учёные обнаружили, что по отношению к выработке управленческих решений всё разнообразие индивидуальных психологических характеристик людей определённым образом структурируется и группируется в небольшое число кластеров, каждый из которых соотносится с определённым умением и определяет специфический вклад их носителя в решение полной проблемы [7]. Для конкретного управленца характерен свой набор кластеров, составляющих его психологический «бизнес-портрет», с определённым статистическим весом каждого кластера. Таким образом возникает представление о «командных ролях» как наборе умений, совокупно обеспечивающих принятие «правильного решения» – такого, которое не упускает ни одной составляющей многогранного и ёмкого «тела решения». Например, одна командная роль соответствует умению генерировать идеи. Человек с талантом Генератора Идей имеет творческий ум и любит искать новые пути к достижению цели. В производственной ситуации он выдвигает новые идеи, предлагает решение существующих проблем, продвигает новые приближения и формулирует новые способы организации данных. Другая командная роль соответствует умению организовать людей в единое целое и обеспечить достижение цели. Человек, у которого преобладает такая роль, является «естественным» руководителем – подобно тому, как жители Эфиопии или Кении – «естественные» бегуны на длинные дистанции, обитатели Багамских островов – природные спринтеры, а русские девушки – непревзойдённые балерины (все такие утверждения надо понимать в статистическом смысле). Такого руководителя можно назвать Председателем или Координатором. Он умеет создать сплочённый коллектив из самых разных людей, идентифицировать их способности и умения и использовать в интересах дела, включать в процесс принятия решений, не теряя при этом контроля над выполнением задачи и достижением конечной цели. Он эмоционально стабилен, прагматичен, при необ-

ходимости может быть решительным и настойчивым. Председатель-Координатор всегда ищет возможность учесть интересы всех заинтересованных сторон.

Исследования командных ролей проводились в небольших группах – «командах», управляющих виртуальными организациями. Их выводы легко обобщаются на более масштабные и реальные образования, которые представляют собой совокупность более или менее крупных групп, управляемых своими командами. В каждой из них существует некий набор командных ролей. В зависимости от условий исторического развития той или иной общности в её управленческой части реализуется некий набор командных ролей, одни из которых могут быть представлены часто, другие – реже, а третьи – вообще отсутствовать. Вполне можно представить ситуацию, когда по каким-то причинам в некоем сообществе роль Председателя-Координатора представлена слабо – и мы получаем картину, зафиксированную летописцем у славянских племён VIII века: у них было мало Председателей-Координаторов. При этом с необходимостью на первое место выдвигается какая-то другая командная роль. Мы можем предположить, что для рассматриваемого исторического примера это роль Генератора Идей, описанная выше. Мы можем также предположить, что уже в наше время в США ведущей командной ролью является Председатель-Координатор. Американцы умеют организоваться – там высока спонтанная социализированность. Фукуяма даже считает, что традиционное представление об американцах как о представителях крайне индивидуалистического подхода к жизни не совсем верно – из-за сильно развитой спонтанной социализированности [4, с. 437]. Американцы, если и индивидуалисты, то своеобразные. Они легко объединяются в группы (такие, например, как акционерное общество или церковная община), но внутри них рьяно отстаивают своё право оставаться автономными личностями.

5. *Эффект группового единомыслия.* В работе [8] мы объясняли уже упоминавшуюся «утрату здравого смысла» при перестройке эффектом группового единомыслия (groupthink). Оно возникает, когда группа развивает в себе сильное чувство коллективного «мы» и стремление к консенсусу, мешающее принимать правильные решения.

6. *Эффект глубинной психологии.* С. Кургинян [2] усмотрел в перестроечных действиях нечто по природе нерациональное – «метафизическое». При подходе с позиций глубинной психологии эта «метафизика» предстаёт как следствие психологического феномена «психической инфляции», когда возникает эффект групповой идентификации с коллективным бессознательным. При этом для индивида «...исчезают сомнения в правильности своих действий и суждений, появляется ощущение всемогущества и богоподобности, что закономерно ведёт к тому, чтобы силой заставить других подчиниться требованиям владеющего группой коллективного бессознательного. Всякая терпимость к индивидуальным расхождениям во взглядах стирается. В таких условиях, как индивид, так и группа в целом, лишены возможности сознательного выражения и развития» [9, с. 41] и становятся жертвами группового единомыслия.

7. *Перестройка с точки зрения антропологии.* В современных обществах сохраняются определённые типы отношений, характерные для начальных этапов социогенеза. Во время нарастания в обществе кризисных процессов общественная жизнь «архаизируется» и старые отношения актуализируются. Так как душа первобытного человека по существу своему коллективна, то, «когда первобытный

человек сталкивается с явлением, обнаруживающим несходство или отдалённость от группового сознания, он должен переживать это психическое отщепенство как что-то неприличное и болезненное, мало в этом отличаясь от *современного* человека. Ему не может не казаться грехом всё, что расщепляет божественное единство сознания, правившее в изначальной ночи» [9, с. 20]. Перестройка несёт на себе отпечаток этой *изначальной ночи* сознания.

8. *Авторитарное управление как фактор перестройки.* Разрушительные результаты перестройки были усугублены жестким авторитарным управлением. В России на протяжении столетий господствовал авторитарный стиль управления: удельных князей – во времена Киевской Руси, самодержавных царей и императоров – последние 300 лет дома Романовых, «демократически-централистский» – последние 70 лет советской власти. (Принцип демократического централизма – основное положение устава КПСС, определяющее характер партийной демократии. Он устанавливал жесткую дисциплину с фактически неограниченной властью первого лица в партии). При авторитарном руководстве решающая роль в принятии решений всегда принадлежала высшему руководящему лицу – князю, царю, генеральному секретарю партии. Исследования показывают, что и в настоящее время авторитарные методы управления характерны для большинства российских предприятий [10]. В конкретных обстоятельствах перестройки авторитаризм сыграл крайне отрицательную роль, поставив свои – «авторитарные» – акценты на приоритетах и временной последовательности этапов перехода к рынку. В разработанной Верховным Советом РФ модели переходного периода была предложена определённая – научно обоснованная – последовательность проведения рыночных реформ: первый этап – денационализация или приватизация; второй – создание рыночной инфраструктуры; третий – постепенный отпуск цен. Приватизация должна была проводиться постепенно – как по временным рамкам, так и по виду отраслей, вовлечённых в неё. Но на практике всё произошло иначе, были грубо нарушены принципы менеджмента. Почему так получилось? Здесь надо учесть тип руководства, осуществлявшегося президентом Б. Ельциным на заключительном этапе перестройки.

Экспериментальное изучение выявило два типа власти у руководителей – социализированный и персонализированный типы [11; 12]. Люди, ориентированные на социализированный тип власти, привлекают подчинённых к выработке решений, стараются обеспечить их оптимальность и предусмотреть кратковременные и долговременные последствия, осуществляют «строгий, но справедливый» стиль управления. Для руководителей, придерживающихся персонализированного типа власти, характерно стремление доминировать во всех ситуациях. Они считают, что жизнью управляет «закон джунглей»: выигрывает сильнейший, вытесняя своих соперников. Именно таким предстаёт Ельцин со страниц документальной монографии [13]. В лучших традициях авторитарного управления, в критические дни перестройки он, вопреки научному анализу, переставил порядок этапов реформы и сразу перешёл к политике «свободных цен» – так называемой «шоковой терапии». Этим действием был вызван кризис огромной разрушительной силы. Следующим – тоже авторитарным – актом президент Ельцин запустил процесс «сплошной приватизации» – не делая различия между отраслями и до создания необходимой для обеспечения рыночной деятельности инфраструктуры. Введя ваучерную систему приватизации, он создал один из главных механизмов растаскивания государственной собственности. «Правящая бюрократия торопилась, она

жадно хватала самые прибыльные, мощные, современные государственные предприятия, недра, богатые нефтью, газом, рудами, нефтеперерабатывающие и химические предприятия, могучие заводы ВПК. Всё транжирилось. Стали появляться первые схемы сращивания госаппарата и дельцов, замаячили на горизонте первые олигархические семейства, влияние которых на Кремль стремительно возрастало» [14, с. 41–42]. Можно вспомнить в связи с этим и печальную судьбу одной из самых больших в мире судоходных компаний – Черноморского морского пароходства, приватизированного в первую очередь – быстро, решительно, безжалостно. Оно исчезло с экономического горизонта, поглощённое черной дырой жадности, алчности и корысти, – как если бы его никогда и не было. По закону сохранения, вырученные за ЧМП деньги, конечно, никуда не пропали. Они были отправлены на чьи-то счета куда-то «в оффшоры», чтобы составить основу богатства будущих миллионеров и миллиардеров. Это первые миллионы из того же разряда, о которых говорил Рокфеллер: «Я могу рассказать историю всех своих миллионов – кроме первого, тайну происхождения которого никто и никогда не узнает»...

ЛИТЕРАТУРА

1. С. Кара-Мурза, Потерянный разум / С. Кара-Мурза. – Москва : Эксмо «Алгоритм», 2008. – 735 с.
2. Кургиян С. Суть времени – 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kurginyan.ru/publ.shtml?cmd=add&cat=4&id=77>.
3. Kotler P., Andreasen A. Strategic marketing for nonprofit organizations, 4th ed. – Prentice Hall: New Jersey, 1991].
4. Фукуяма Ф. Доверие : социальные добродетели и путь к процветанию / Френсис Фукуяма [пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина]. – М. : ООО «Издательство АСТ» : ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.
5. Соловьёв С. М. История России с древнейших времён / С. М. Соловьёв. Кн. 1. Т. 1–2. – М. : Мысль, 1988. – 797 с.
6. Зиновьев А. Планируемая история : Запад. Посткоммунистическая Россия. Гибель русского коммунизма : [сборник] / Александр Зиновьев. – М. : АСТ МОСКВА, 2009. – 542 с.
7. Belbin R. M. Management teams: why they succeed or fail. – London : Heinemann, 1986. – 179 с.
8. Коваленко И. Н., Коваленко Н. П. Об одном нетривиальном примере группового единомыслия / И. Н. Коваленко, Н. П. Коваленко // Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного Університету : серія Економіка і менеджмент. – 2011. – № 3. – С. 36–42.
9. Одайник В. Психология политики / В. Одайник. – СПб : Ювента, 1996. – 382 с.
10. Дырин С. П. Российская модель управления персоналом в условиях промышленного предприятия / С. П. Дырин. – СПб. : Питер, 2006. – 224 с.
11. McClelland D. Human motivation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 663 с.
12. Коваленко И. Н., Коваленко Н. П. Наука и искусство власти менеджера / И. Н. Коваленко, Н. П. Коваленко. – Одесса: Феникс, 2011. – 512 с.
13. Хинштейн А. Ельцин. Кремль. История болезни / А. Хинштейн. – М. : ЗАО «ОЛІМА Медиа Групп», 2006. – 576 с.
14. Хасбулатов Р. И. Преступный режим. «Либеральная тирания» Ельцина / Р. И. Хасбулатов. – М. : Яуза-пресс, 2011. – 416 с.

Н. А. Лебедева,

*кандидат технических наук, доцент кафедры менеджмента,
Международный гуманитарный университет*

ОСОБЕННОСТИ МАРКЕТИНГА В СФЕРЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ УКРАИНЫ

Как известно, Украина занимает выгодное географическое и геополитическое положение, позволяющее теоретически активно участвовать в обслуживании международного обмена товарами и услугами. При этом Украина имеет хорошо

развитую транспортную систему всех видов транспорта, способную освоить достаточно большие объемы международных перевозок.

Проходящая в настоящее время эволюция международных экономических отношений, сопряженная с ней глобализация, интеграция и кооперация в сфере развития мирового хозяйства дают огромную базу транспортных услуг, необходимых для освоения. С другой стороны, возникает конкурентная борьба за освоение сегментов этой базы транспортных услуг международного обмена.

Следует отметить, что число транснациональных компаний и их филиалов по всему миру постоянно растет и достигло более 70 тысяч ТНК и около миллиона их филиалов, в которых занято около 60 миллионов человек.

Как отмечено в работе [1] мировой экспорт транспортных услуг с 2001 года перевалил за 340 млрд. долларов и постоянно растет.

Бурный рост экспорта транспортных услуг и увеличение в разы грузооборота и пассажирооборота потребовало создания новой техники, развития транспортной инфраструктуры, внедрения современных транспортно-логистических технологий [1]. Как отмечено в [1], логика проста – возрастающая конкуренция между товаропроизводителями заставила их искать новые возможности для снижения транспортной составляющей в конечной цене товара, что за два истекших десятилетия в ведущих западных странах удалось снизить транспортную составляющую в конечной цене товара до 10–12 %. На Украине этот показатель в 2-3 раза выше на различных видах транспорта.

Исходя из изложенного следует, что в Украине необходимо проводить полномасштабные маркетинговые исследования, которые позволят обеспечить экономическую привлекательность транспортных коммуникаций Украины в эффективной реализации ее возможностей на рынке транзитных транспортных услуг.

Проведению полномасштабных маркетинговых исследований должно предшествовать формирование мультимодальной транспортной сети (МТС) на территории страны. При этом в настоящей работе предложено под МТС по аналогии с [2] понимать совокупность мультимодальных транспортных коридоров обеспечивающих транзитные международные транспортно-экономические связи.

По территории Украины проходит четыре Критских международных транспортных коридора (№ 3, № 5, № 7 (водный) и № 9), а также коридоры Европа – Кавказ – Азия (ТРАСЕКА) и Балтийское море – Черное море (Гдыня/Гданск – Одесса/Ильичевск), Евроазиатские коридоры и в том числе транзитный коридор Европа–Азия с выходом на Транссиб.

Несмотря на создание и реализацию Программы функционирования национальной сети международных транспортных коридоров, действующей с 1998 года, транзитный потенциал Украины используется не полностью. Это связано, по мнению авторов, с отсутствием методологии проведения маркетинговых исследований направленных на создание экономической привлекательности МТС и ее элементов.

Для решения этой проблемы необходимо ставить и решать следующие задачи:

1. Осуществлять мониторинг возможных объемов транзитных перевозок, прогнозировать их изменения по основной номенклатуре грузов с учетом риска и неопределенности.

2. В режиме реального времени проводить мониторинг технического состояния всех элементов и системы МТС в целом.

3. На основе мониторинга выявлять «узкие места» в работе МТК, МТУ, МТЗ и МТС в целом.

4. Разрабатывать комплексные программы ликвидации «узких мест» в работе МТС и ее элементов.

5. Создавать в незамерзающих портах Черного моря многофункциональные терминалы, способные принимать крупнотоннажные контейнеровозы с глубиной осадки 14 и более метров и длиной до 300 м.

6. Запланировать развитие железнодорожных подходов к портам Южный и Ильичевск, способных пропустить такое количество поездов, которые смогут обеспечить перспективный объем контейнеров.

7. Разработать и внедрить в транспортно-логистических центрах МТС автоматизированные системы мониторинга технического состояния элементов МТС и технико-экономической оценки принимаемых решений и результатов работы МТС и/или ее элементов.

Рассмотрим более подробно некоторые составляющие маркетинговых исследований из приведенных выше концептуальных составляющих предлагаемой к реализации методологии, затрагивающих развитие средств транспорта мультимодальной транспортной сети с обеспечением ее привлекательности для покупателей транспортных услуг.

Мониторинг существующих и перспективных сегментов и объемов возможной грузовой массы позволяет маркетологам сконцентрировать усилия на прогнозировании формирования мультимодальных коридоров всех уровней иерархии [2] – международных, межрегиональных, региональных.

Реализация следующей позиции методологии связана с проведением мониторинга существующего технического состояния элементов намеченных МТК в рамках наиболее благоприятных сегментов рынка транспортных услуг.

Проводимый маркетологами качественный анализ технического состояния элементов системы в режиме реального времени позволяет реализовать поиск наиболее эффективных мероприятий, влияющих на изменение структуры и мощности исследуемой системы и, как следствие, влиять на формирование области эффективных альтернатив ее развития.

В основе всех действий эксперто-маркетологов, формирующих область эффективных альтернатив этапного развития структуры и мощности мультимодальных транспортных коридоров лежит вопрос создания инвестиционных проектов обеспечивающих экономическую привлекательность мультимодальной транспортной сети Украины для экспортно-импортных перевозчиков.

Создание таких инвестиционных проектов сопряжено с поиском путей реализующих следующие основные задачи:

- увеличение скорости доставки грузов и пассажиров;
- обеспечение сохранности грузов и улучшение контроля за их следованием;
- снижение издержек при перевозке грузов и пассажиров.

Главная цель экспертов-маркетологов, влиять на реализацию этих задач за счет улучшения технического состояния элементов системы, что в свою очередь, должно повысить скорость доставки грузов и пассажиров, улучшить эксплуата-

ционные показатели, влияющие на величину эксплуатационных расходов и, как следствие, – снижение себестоимости перевозок.

В то же время, при изменении структуры и мощности мультимодальной транспортной сети и ее элементов необходимо обеспечить: безопасность, бесперебойность и плавность движения подвижного состава всех видов транспорта.

Учитывая большую размерность при формировании области эффективных альтернатив изменения структуры и мощности мультимодальной транспортной сети при реализации предложенной методологии по аналогии с работой [2] предлагается использование декомпозиции в следующей иерархической последовательности:

- мультимодальная транспортная сеть делится на множество входящих в нее мультимодальных транспортных коридоров (например – Критские коридоры № 3, 5, 7, 9);

- мультимодальные транспортные коридоры рассматриваются как совокупность мультимодальных транспортных узлов и мультимодальных транспортных звеньев (например мультимодальный транспортный узел Ильичевский морской торговый порт);

- мультимодальное транспортное звено в пределах любого из видов транспорта участвующего в работе мультимодального транспортного коридора, может рассматриваться по участкам административного или отраслевого подчинения (например, участки железнодорожных мультимодальных транспортных звеньев можно рассматривать в пределах дорог, Одесская железная дорога, что позволяет привлечь к оптимизации развития структуры и мощности арсенал результатов исследований ученых железнодорожников);

- мультимодальные транспортные узлы рассматриваются как транспортные коммуникации позволяющие обеспечить агрегирование взаимодействующих мультимодальных транспортных звеньев с учетом сбалансированности их мощности. При этом в мультимодальных транспортных узлах следует выделять главные элементы обеспечивающие реализацию мощности системы в целом. Это может быть порт, если взаимодействует морской и любой из сухопутных видов транспорта или сортировочная станция, если взаимодействует железная дорога и автомобильный транспорт.

В исследованиях, проведенных в работе [2], наглядно показано множество возможных вариантов развития структуры и мощности в рамках одного вида транспорта. Совместное рассмотрение этапного перспективного развития мультимодальной транспортной сети или ее элементов с учетом различных видов транспорта в узлах и создания сбалансированных с узлами мощности звеньев на порядок увеличивает размерность задачи, что требует, в свою очередь, применение методов и методик позволяющих организовать в начале процедуру моделирования исходного множество проектных технических состояний системы по элементам и мультимодальной транспортной сети в целом, а затем включить в методологию приемы сокращения размерности исходного множества технических состояний систем до допустимой. Рассмотрим эту процедуру на примере формирования множества возможных технических состояний Ильичевского морского торгового порта базирующуюся на программе 4М [3].

Данная программа предлагает проведение пяти независимых друг от друга мероприятий позволяющих этапно наращивать мощность порта как мультимо-

дального транспортного узла до переработки трех миллионов контейнеров. Из пяти независимых друг от друга мероприятий с учетом зависящего состояния по принципу каждая с существующим каждая с каждым и со всеми остальными можно сформировать 32 технических состояния, что в свою очередь, дает $2^{(32-2)}$ возможных альтернатив этапного развития системы.

Ранжирование полученных технических состояний системы по объему потребных инвестиций и приращению мощности, с последующим просеиванием и исключением заведомо не эффективных технических состояний позволяет сформировать оптимальное по Парето допустимое множество технических состояний. В рассматриваемом примере, работа [3], удалось получить 16 оптимальных по Парето технических состояний из которых было сформировано области эффективных альтернатив перспективного этапного развития мультимодального транспортного узла для различных сценариев роста объемов перевозки контейнеров.

Реализация альтернатив показанная в работе [3] позволила бы создать необходимые резервы мощности мультимодального транспортного узла Ильичевский морской торговый порт для реализации перспективных объемов контейнерных перевозок.

При проведении маркетинговых исследований необходимо обратить внимание на сбалансированное развитие мощности мультимодальных транспортных узлов, основными элементами которых являются морские торговые порты и железнодорожные подходы к ним. Например, дополнительный поток контейнеров в 1 миллион ТЭУ, дает прирост пропускной способности железнодорожного звена на подходе к узлу на 45–55 пар поездов в сутки при длине состава от 50 до 60 платформ соответственно, при увеличении до 2 миллионов ТЭУ 40 футовых контейнеров и доставки их к порту железнодорожным транспортом потребуется дополнительно пропускать 90–100 пар поездов в сутки, при этом, даже если распределить между автодорожными подходами и железной дорогой, то потребуется существенное увеличение мощности этих подходов.

Для качественного проведения маркетинговых исследований необходимо разрабатывать и внедрять в транспортно-логистических центрах Украины автоматизированные системы мониторингования, в режиме реального времени, с проведением анализа и синтеза результатов, что позволит более эффективно решать перспективные проблемы этапного развития транспортной системы страны.

Решение поставленных задач маркетинговых исследований позволит существенно повысить эффективность работы и экономическую привлекательность мультимодальной транспортной сети Украины для перевозок международного транзита.

ЛИТЕРАТУРА

1. Щербанин Ю. А. Международный обмен и транспорт / Ю. А. Щербанин. — СПб : Лики России, 2003. — 69 с.
2. Методологические основы проектирования этапного развития облика и мощности мультимодальной транспортной сети : [монография] / С. М. Гончарук [и др.]. — Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2012. — 227 с.
3. Лебедева Н. А. Формирование области эффективных альтернатив изменения облика и мощности мультимодальных транспортных узлов на основе системного подхода: дис.... к. т. н. / Н. А. Лебедева. — Хабаровск, 2009. — 179 с.

*О. А. Мартинюк,
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри менеджменту,
Міжнародний гуманітарний університет*

ФОРМУВАННЯ КАРТИ СТРАТЕГІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми в загальному вигляді. Концепція стратегічного планування полягає в проектуванні майбутнього стану підприємства, з урахуванням певних наявних ресурсів, а не простої екстраполяції поточного стану на майбутній період з визначенням внутрішніх обмежень. Вагомою ознакою відсутності стратегічного підходу є концентрація організації тільки на внутрішніх ресурсах, потенціалах та факторах, з майже повним ігноруванням впливу зовнішніх погроз, перспектив та сприятливих тенденцій. На наш погляд, стратегічний бізнес-процесний підхід, дозволяє здійснити позитивні перетворення та створити додаткові можливості із будь-яких змін. Але стратегічні орієнтири завжди повинні бути узгоджені у часі, просторі та можливостях, тому що ефективна стратегія повинна містити не тільки кількісні параметричні показники, але й якісні оцінні індикатори.

Мета та завдання статті. Розробка динамічних моделей формування карти стратегічних орієнтирів для підприємств, які органічно інтегруються в структуру управління.

Основні результати дослідження. Проектування моделі, наближеної до реального стану, досить складана задача, така модель повинна об'єднувати деталізовану систему опису об'єкту, охопити всі сфери його діяльності всередині підприємства, стохастичні та детермінантні найвпливовіші фактори його бізнес-оточення. Таким чином, актуальною задачею на стадії стратегічного планування, стає необхідність розробки адаптивного інструментарію для моделювання ефективних економічних систем, який дозволяє узгоджувати стратегічні цілі з існуючими зовнішніми факторами, та створювати передумови для подальшого економічного росту.

Дослідження моделей оптимізації, які використовуються в спеціалізованих управлінських ІТ-системах, таких як: модель оптимізації залишків грошових запасів Баумоля, управління запасами та мінімізації витрат Уілсона, максимізації грошових активів Міллера-Орра, модель оптимізації плану виробництва та виробничої функції Кобба-Дугласа, модель оптимізації структури капіталу Міллера-Модільяні, тощо, дозволило сформулювати наступні висновки [1; 2; 4]:

1) визначення ступеню впливовості окремих факторів, на результативність функціонування підприємства, є складною, неординарною задачею;

2) статичні нормативні коефіцієнти, застосовуються як оптимальні значення, мають великий кореляційний діапазон, який залежить від галузевого або часового фактору;

3) проблема граничної корисності ресурсів створює ефект, при якому вкладення додаткових ресурсів перестає впливати на результат діяльності підприємства – ефект «вичерпності виробництва», коли гранична продуктивність наближується до нуля.

Тому, можна стверджувати, що процес оптимізації діяльності підприємства, нерозривно пов'язаний з процесами формування стратегічних горизонтів. Застосування нового стратегічного підходу на основі моделювання бізнес-процесів, дозволяє уникнути перелічених проблем. Для цього, на наш погляд, необхідно при вимірюванні областей припустимих параметрів, враховувати потенціальні межі виробництва, та використовувати оптимізаційні динамічні моделі [3]. При формуванні системи оцінних індикаторів задіяти показники, нормативні значення яких мають однорідну, сталу структуру для різних галузей економіки, наприклад, охоплюють термін розробки та застосування сучасних технологій виробництва певного класу. Оптимізаційні процеси підприємства, повинні відповідати його цілям, але інтегральний показник, не обов'язково має бути сталою величиною виміру ефективності функціонування підприємства. Практична реалізація моделей оптимізації бізнес-процесів харчових підприємств в програмному середовищі, вимагає враховувати всі стратегічні пріоритети та націлюватись на отримання максимального ефекту від управлінської та виробничої діяльності.

Вагові коефіцієнти кожного стратегічного вектору w_i можна розрахувати за формулою [5]:

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n l_j}{\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n l_j} \quad (1)$$

Кожний стратегічний вектор, за певний проміжок часу, розраховується на основі коефіцієнтів w_i , визначених, згідно результатам оцінки ефективності підприємницької діяльності та аналізом ринкових показників:

$$\bar{V}_t = \{w_1, w_2, w_3, w_4, w_5\} \quad (2)$$

Сформована карта векторів стратегічних орієнтирів, визначає оптимальний сценарій підвищення ефективності управління бізнес-процесами підприємства. Бізнес-процесний підхід, дозволяє, по-перше сформувати стратегічні горизонти підприємства на середньострокову перспективу, по-друге, виявити певні залежності між складовими балансу, по-третє, визначити внутрішні та зовнішні резерви та напрямки їх оптимізації [6].

Для розрахунку показників, що характеризують структуру балансу та можливі джерела його формування, необхідно встановити коридор оптимальних стратегічних орієнтирів підприємства в грошовому еквіваленті. Це досягається ітераційним генеруванням фракталів моделі, за допомогою порівняння поточної структури балансу з її еталонною «ідеальною» моделлю, та встановленням напрямків можливої оптимізації складових структури.

Визначено, що змінні величини чистого прибутку можуть вплинути на: величину власних коштів (оскільки чистий прибуток входить до власного капіталу), величину грошових коштів (як похідна надходжень від чистого прибутку), необоротні активи (при реалізації довгострокових фінансових проектів), структуру загального балансу всього підприємства.

Процес розширеного відтворення основного виробництва, спричиняє певні диспропорції за наступними балансовими складовими: у власному капіталі (при

залученні грошових коштів на розширення виробництва або асортименту товарів, шляхом емісії цінних паперів або збільшенням засновників), у довгостроковій кредиторській заборгованості та поточних зобов'язаннях (при залученні грошових коштів шляхом довгострокового і короткострокового кредитування або участі в інвестиційно-інноваційних проектах), у необоротних активах (при збільшенні виробничих та невиробничих цільових фондів), у загальній структурі балансу підприємства.

Впровадження інновацій в підприємницьку діяльність, впливає на такі структурні зони як: власний капітал (при залученні грошових коштів на інновації шляхом збільшення засновників або емісії цінних паперів), довгострокову кредиторську заборгованість та поточні зобов'язання (при залученні коштів, шляхом довгострокового або короткострокового кредитування овердрафтів та інвестиційних вкладень), необоротні активи та величину запасів (при вагомих технологічних змінах у виробництві або реінжинірингу загальних бізнес-процесів), загальну структуру балансу (при виникненні диспропорційних змін в діяльності підприємства). Вкладення прямих інвестицій в інтелектуальний потенціал, створює передумови для підвищення якості продукції в короткостроковій перспективі.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Формування адаптивної карти стратегічних орієнтирів прямо пропорційно пов'язано із збільшенням розміру чистого прибутку підприємства, а також з посиленням впливу на такі складові балансу, які впливають на чистий прибуток. Суттєві структурні зміни у власному капіталі, які направлені на фінансування розвитку інтелектуального потенціалу, або підвищенні кваліфікації та кадрової компетенції, збільшують ринкову привабливість підприємства, створюють нефінансові резерви підвищення продуктивності праці, та впливають на економічний розвиток виробництва та підприємництва. В грошовому вимірі це також збільшує розмір виплат персоналу різних категорій. Балансові зміни в витратах, в аналітичному сенсі, безпосередньо впливають на розмір чистого прибутку від звичайної діяльності до оподаткування, і зменшують розмір власного капіталу.

Розраховані абсолютні коефіцієнти для кожної складової балансу і стратегічного вектору підприємства, за питомою вагою скалярного значення, розподіляються за абсолютними показниками стратегічних напрямків оптимізації стосовно до структури балансу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві : [монографія] / В. В. Вітлінський – К. : КНЕУ, 2004.– 480 с.
2. Волковская Е. А. Управление затратами промышленного предприятия [Электронный ресурс]. – Режим доступа //masters. donntu. edu. ua/2011.
3. Евдокиенко В. Бизнес-процессы, процессное управление и эффективность / В. Евдокиенко // Consulting. ru. – 2012. – № 250. – С. 120–128.
4. Иванов Н. Н., Павлова Ю. А. Моделирование многомерных финансовых потоков предприятия под влиянием дестабилизирующих факторов / Н. Н. Иванов // Економіка : проблеми теорії та практики : [збірник наукових праць]. – ДНУ. – 2007. – Випуск 77. – С. 129–133.
5. Колісник Ю. О. Модель оцінки інтегрального показника ефективності управління економічним об'єктом на основі потокового підходу / О. Ю. Колісник // Новое в экономической кибернетике : [сб. науч. ст.] ; [под общ. ред. Ю. Г. Лысенко]; Донецкий нац. ун-т. // Модели управления в информационных системах. – Донецк : ДонНУ. – 2010. – № 3. – С. 66–81.
6. Moiseyenko I. P., Martynyuk O. A.. Application of intelligent technologies in economic security of a bank. Actual Problems of Economics. – Issue № 12 (December), 2012. 324–331 pp.

*О. М. Назарук,
викладач кафедри менеджменту,
Міжнародний гуманітарний університет*

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ-ВИРОБНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СИРОВИНИ

Сучасний стан агропромислового комплексу потребує поглибленого реформування існуючих та впровадження нових механізмів державного регулювання. Результатом чого має стати підвищення рівня економічної результативності підприємств-виробників сільськогосподарської продукції.

Процеси трансформації економіки, пов'язані зі здобуттям Україною незалежності, у ринкову змістив акценти у її регулюванні. Раніше увага приділялася потребам централізованої системи управління. Сьогодні все більше наголос переноситься на питання, пов'язані з економічним розвитком регіонів, господарських комплексів [2, с. 196].

Для більш детального розкриття проблеми розглянемо поняття «державний механізм регулювання економіки».

Державний механізм регулювання економіки – це ряд адміністративно-правових та економічних заходів, що використовуються урядом країни при провадженні економічної політики [4, с. 148].

Успішність функціонування механізму, що досліджується, залежить від залученості до нього всіх видів суб'єктів сировинного комплексу (виробників, переробників, споживачів готової продукції).

Проблемам участі державного апарату у регулюванні господарської діяльності підприємств-суб'єктів АПК приділяли свою увагу такі вчені як П. М. Макаренко [4], Б. В. Буркинський [2], А. М. Собченко [1], І. В. Запоточний [3], В. І. Захарченко [3], С. П. Наливайченко [5].

Не дивлячись на досить глибоке вивчення поставленого у статті питання вітчизняними вченими, залишається ряд нерозкритих аспектів. Так, поза межею уваги дослідників залишилися проблеми, пов'язані побудовою структури механізму регулювання сільськогосподарських підприємств.

Процес «акліматизації» України, пов'язаний із вступом у 2008 році до СОТ, став лакмусовим папірцем і виявив ряд проблем у роботі механізму державного регулювання агропромислового сектору. Головним їх вирішенням є розробка нового механізму, що, в свою чергу, потребує більш детального вивчення методів втілення у життя державної політики регулювання АПК.

Механізми, що використовує держава при провадженні регулюючих заходів, вельми різноманітні. Існує два основні класифікатори – тривалість та інтенсивність втручання.

За тривалістю механізми поділяються на:

- короткострокові;
- довгострокові.
- За інтенсивністю втручання на:
 - м'які (інформаційні, консультаційні);
 - середні (фінансові);

- сильні (адміністративні, примусові).

Останні є досить жорстким важелем впливу на суб'єктів підприємницької діяльності. Для провадження цих методів необхідно створити відповідну систему органів планування та контролю.

Інститути державного регулювання мають ряд важелів впливу на економіку. Серед них: податкове законодавство, кадрова політика тощо. Вони і є базисом механізму державного регулювання агропромислового комплексу.

До повноважень регулюючих органів належить й виконання ряду функцій:

- розподільчої;
- перерозподільчої;
- контролюючої;
- цільової та ін.

Здебільшого увага повинна буди сконцентрована на останній – цільовій функції, так як саме вона допомагає окреслити цілі політики державного регулювання АПК [3, с. 22].

Система державного регулювання агропромислового сектору – це складний та багатогранний механізм. У загальному вигляді його можна представити за допомогою схеми (рис. 1) [1, с.7]:

Мал. 1. Система державного регулювання аграрної сфери

Серед елементів, представлених на схемі (мал. 1) є основоположні принципи функціонування економіки (аграрний протекціонізм, взаємоузгодженість економічних, екологічних та соціальних цілей та інші). Саме на них і повинно базуватись державного регулювання АПК.

Підсумовуючи все вищесказане можна зробити наступні висновки:

1. Державне регулювання економіки включає в себе дві основні складові (теоретичну та практичну). Теоретична – це система знань про законодавчу базу, принципи, функції та методи застосування регулятивних механізмів. Практична – це безпосередньо важелі впливу.

2. Головними проблемами державного регулювання агропромислового комплексу є: недостатня вивченість питання; стихійність та непослідовність заходів; непрозорість розподілу та неефективне використання бюджетних коштів; майже відсутня підтримка вітчизняного виробника; недостатнє стимулювання інновацій; неузгодженість у ланцюзі державні органи – органи місцевого самоврядування – сільські громади.

3. Метою втілення нового механізму державного регулювання підприємств-виробників сільськогосподарської продукції має стати побудова реально діючої системи розвитку агропромислового комплексу в цілому.

4. Державне регулювання повинне стимулювати використання власних ресурсів і, як результат, забезпечення промисловості вітчизняною сировиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Собченко А. М. Формування та розвиток державного регулювання сільського господарства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 – Економіка та управління національним господарством / А. М. Собченко. – Сімферополь, 2009. – 23 с.
2. Буркинський Б. В. Методологічні аспекти розробки і оцінки стратегій розвитку промислового комплексу регіону : [монографія] / Б. В. Буркинський, М. А. Коваленко. – Херсон : Олді-плюс, 2008. – 408 с.
3. Запоточний І. В. Державне регулювання регіональної економіки / І. В. Запоточний, В. І. Захарченко [за заг. ред. д. е. н., проф. Захарченка В. І.]. – Харків. – Львів. – Одеса : ТОВ «Одісей», 2003. – 592 с.
4. Макаренко П. М. Ринкова трансформація аграрного сектора: теорія і практика : [монографія] / П. М. Макаренко, А. Д. Топалов. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. – 373 с.
5. Наливайченко С. П. Основи теорії державного регулювання економіки : навч. посібник / С. П. Наливайченко. – Сімферополь : Таврія, 2003. – 420 с.

О. А. Степаненко,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту,
Міжнародний гуманітарний університет

ПРОГНОЗУВАННЯ ЙМОВІРНОСТІ ВИПЛАТ ПРИ НАДАННІ ФАКТОРИНГОВИХ ПОСЛУГ БАНКІВСЬКИМИ УСТАНОВАМИ

Перед українською банківською системою стоять ті ж самі виклики, які стоять перед банківськими системами інших країн. На даний момент є велика імовірність настання другого витка світової кризи, яка може негативно вплинути як на економіку країни в цілому, так і на банківську систему зокрема. Банківський сектор України демонструє багато позитивних тенденцій. Про позитивні зміни в банківській системі України й поліпшення ефективності діяльності українських

банків свідчить підготовлений експертами Форуму провідних міжнародних фінансових установ (ФПМФУ) консенсус-прогноз розвитку банківської системи [1].

За результатами консенсус-прогнозу, активи банків в 2013 році збільшаться на 14,9 %. При цьому обсяг позичок за результатами поточного року збільшиться в 2013 році – на 12,2 %.

У цілому, український банківський сектор в 2012 році – це не що інше, як відбиття поточної кон'юнктури фінансового ринку. Базовими для будь-яких сценаріїв розвитку банківського сектору в найближчі роки будуть наступні тренди:

- налагодження синергетичного ефекту в роботі з різними клієнтськими сегментами;
- орієнтація на клієнтів із середнім і вище за середнє рівнем доходу;
- розвиток віддалених систем обслуговування клієнтів;
- підвищення якості ризик-менеджменту;
- розширення каналів дистрибуції.

Необхідно відзначити таку важливу причину, яка впливає на рівень якості банківської системи країни, як ефективність банківського фінансового менеджменту, яка нерозривно пов'язана з вдалою реалізацією стратегії управління банківськими ризиками як із боку держави, так і всередині банків [2, с. 7]. Щодо підвищення якості фінансового менеджменту всередині банків, то цей процес пов'язан з налагодженням синергетичного ефекту в роботі з різними сегментами клієнтів та підвищенням якості ризик-менеджменту.

Серед клієнтських сегментів особливу увагу займають факторингові послуги. Одним із головних для банку питань, при наданні факторингової послуги є питання, пов'язане із прогнозуванням імовірності виплат платежів у строк у залежності від фінансового стану клієнтів.

Існує багато методів прогнозування щодо вирішення поставлених питань. Так, розв'язати проблему можна за допомогою статистичного методу – модель CART (Classification and REGRESSION Trees), яка поширена в західній банківській практиці. Математичний апарат, що застосовується в моделі (регресійні методи), дає можливість отримати бінарне класифікаційне дерево, аналіз якого здійснюється на основі алгоритму, що використовує принцип дихотомії. Таке класифікаційне дерево може бути використане для передбачення банкрутства [3, с. 94].

Використання такого типу досліджень в Україні можливе за умовою наявності відповідних джерел інформації щодо змінних та їхніх граничних значень, що використовуються в моделі. Завдання оцінки ризику, пов'язаного з фінансовими можливостями позичальника, може бути розв'язане методом дискримінантного аналізу. Останній є розділом факторного статистичного аналізу, за допомогою якого розв'язуються завдання класифікації, тобто розбиття деякої сукупності об'єктів, що аналізуються, на класи шляхом побудови так званої класифікаційної функції у вигляді кореляційної моделі. Найвідомішими з таких моделей є Z-модель Альтмана й модель нагляду за кредитами Чессера. Z-модель Альтмана може бути використана для прогнозування банкрутства та модель нагляду за кредитами Чессера призначена для прогнозування випадків невиконання позичальником умов кредитного договору [3, с. 95]. Слід зазначити, що й Z-модель Альтмана, і модель нагляду за кредитами Чессера відповідають умовам розвинутої ринкової економіки.

Для умов перехідної економіки України необхідно розробити адекватні моделі, які враховували б галузеві особливості позичальників і строки кредитування.

Серед методів оцінки кредитного ризику є аналіз платоспроможності та кредитоспроможності потенційного позичальника на основі методу фінансових коефіцієнтів. Запропонувати методи вирішення проблеми з використанням сучасних інформаційних технологій та апарату компонентного аналізу – це одна з назрілих проблем для оцінки можливості виплат при наданні факторингових послуг банками.

Для ухвалення рішення про надання банком факторингової послуги (перекупі дебіторської заборгованості) фірмі, необхідно оцінити платоспроможність фірми, дебіторська заборгованість якої перекупується. У банківській практиці використовується 2 основних показника, які дозволяють зробити таку оцінку, а саме – фінансова стабільність боржника й кредитоспроможність боржника.

За допомогою оцінки фінансової стабільності й кредитоспроможності встановлюється кредитна оцінка (А, Б, В, Г, Д) (див. таблицю 1) [4, с. 25].

Таблиця 1

Фінан. стан боржнику (клас)	Обслуговування боргу боржником (група)		
	«гарне»	«слабке»	«незадовільне»
А	стандартне	під контролем	субстандартне
Б	стандартне	субстандартне	субстандартне
В	субстандартне	субстандартне	сумнівне
Г	сумнівне	сумнівне	безнадійне
Д	сумнівне	безнадійне	безнадійне

Крім того, відповідно до отриманої кредитної оцінки можна визначити коефіцієнт резервування.

Слід зазначити, що у випадку, коли ми маємо справу з високою платоспроможністю боржника (група А), питання про застосування факторингової операції вирішується позитивно. Проблема ухвалення рішення про реалізацію факторингової операції може виникнути для боржника із групи Б, тому що для боржників груп В, Г, Д, тобто для низької платоспроможності, питання факторингу, мабуть, має негативну оцінку.

Таким чином, завдання визначення рівня платоспроможності боржника прямо визначає проблему ухвалення рішення про використання факторингу для управління дебіторською заборгованістю.

Для визначення імовірності виплат при наданні факторингових послуг банківськими установами пропонується наступна модель, яка базується на використанні методів дискримінантного аналізу, компонентному аналізі та методах нечіткої логіки. Модель оцінки імовірності виплат при наданні факторингових послуг «Багатокритеріальний вибір альтернативи на основі перетинання нечітких безлічей» має наступну схему:

1. На вхід моделі подаються вхідні дані по трьом альтернативним боржникам:

С1 – оцінка кредитоспроможності (3 показника);

С2 – оцінка фінансової стабільності (2 показника);

С3 – оцінка кредитної історії (лінгвістична змінна);

С4 – оцінка іміджу боржника (ЛЗ);

С5 – оцінка стану ринкової кон'юнктури (ЛЗ).

2. Блок «Оцінки за допомогою МГК (методу головних компонент) трьох ознак для критерію С1 (по 3-м альтернативам)», які перетворюються у дві (для 3-х альтернатив). Підблок «Дискримінантний аналіз» (за допомогою ДА отримані по дві ознаки для 3-х альтернатив класифікуються по групах А,Б,В (високий, середній, поганий).

Відразу будується функція приналежності для лінгвістичної змінної. Усім значенням критерію С1 по 3-м альтернативам вводяться значення лінгвістичної змінної.

3. Блок «Класифікації за допомогою ДА (дискримінантного аналізу) трьох пар ознак для критерію С2 (по 3-м альтернативам)». Кожна пара (альтернатива) класифікується по групах А, Б, В. Робиться висновок про приналежність до групи й визначається відповідне значення лінгвістичної змінної.

4. Блок «Оцінки критеріїв С3, С4, С5 для 3 –х альтернатив» містить побудову функцій приналежності для лінгвістичної змінної, а також введення її значень.

5. Блок «Обробки побудованої моделі за допомогою методу нечіткої логіки (вибір оптимальної стратегії (песимістичний варіант))».

6. На виході одержуємо найкращий варіант із найбільшою надійністю виплат у певній групі.

Запропонований алгоритм для побудови моделі може успішно бути реалізовано в сучасному програмному забезпеченні, зокрема, в MS Excel.

ЛІТЕРАТУРА

1. Mayger [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mayger.ua/ru/analitika/perspektivy-razvitiya-bankovskoj-sistemy-ukrainy/>.
2. Мещеряков А. А., Лисяк Л. В. Фінансовий менеджмент у банках : навчальний посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.
3. Кредитний ризик комерційного банку : навч. посіб. / [за ред. В. В. Вітлінського]. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 251 с.
4. Прокопенко І. Ф., Ганін В. І., Маслов С. І. Основи банківської справи : навчальний посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 410 с.

І. М. Стулова,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри економіки і міжнародних економічних відносин

факультету економіки і менеджменту,

Міжнародний гуманітарний університет

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНЕ УПРАВЛІННЯ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ: СТАН ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Дослідження стану природокористування, екологічного управління та екологічної діяльності підприємств в Україні свідчить про гостру необхідність негайного формування чіткого діючого механізму екологобезпечного розвитку країни на основі вдосконалення та трансформації існуючої економічної і законодавчої бази державного екологічного управління, системи екологоорієнтованого управління

на мікроекономічному рівні та всебічного врахування екологічного фактору в усіх аспектах виробничої діяльності.

Основна причина зазначеного становища полягає в низькій ефективності використання механізмів екологічного моніторингу, контролю та управління, які переважно ґрунтуються на жорстких адміністративних методах втручання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких розпочате вирішення даної проблеми свідчить про наступне. У науковій та спеціальній літературі активно розробляються підходи до реформування екологічного управління, вагомо розкриваються деякі принципи розбудови еколого-економічного управління на підприємстві (ЕЕУП), досліджуються інструменти такого управління. Н. В. Пахомова, А. Ендер, К. Ріхтер, аналізуючи сучасні концепції впливу екологічних імперативів на підприємницьку діяльність, цілком справедливо виділяють чотири концептуальних підходи: «антропоцентричний», «фінансово-економічний», «біосферний» та «підхід з позицій загальної системи управління якістю і безпекою» [1, с. 247]. І. В. Токмакова в своїй статті доводить, що «еколого-економічне управління підприємством повинно ґрунтуватися на принципах екологічної відповідальності» [2, с. 63]. Т. Діллік розробив вичерпну систему найважливіших цілей екологічної діяльності підприємства [3].

Проте залишаються не в повній мірі вирішеними питання підвищення еколого-економічної ефективності управління підприємством на фоні пошуку шляхів удосконалення діяльності підприємства в умовах екологізації його виробничої діяльності.

Дослідження ЕЕУП свідчить, що таке управління багато в чому визначає можливість досягнення швидких результатів у вирішенні екологічних проблем, актуальних для персоналу підприємств, населення, громадськості, інвесторів, акціонерів, місцевої влади. Одержання швидких наочних результатів у розв'язанні екологічних проблем, у першу чергу, пов'язане з екологічним станом на виробництві. Це дозволяє стверджувати, що ЕЕУП є не стільки виконанням певних формальних вимог, скільки різноманітною активною практичною діяльністю, зрозумілою і доступною для всіх фахівців і персоналу підприємства в цілому. До найважливіших напрямів практичної діяльності в галузі ЕЕУП, закріплених в стандартах серії ISO 14000 і низці інших документів, відносяться: обґрунтування, демонстрація, практичне використання екологічної політики і мети підприємства; обґрунтування конкретних екологічних задач; визначення значень відповідних кількісних і якісних показників і критеріїв для кожної з поставлених екологічних цілей на запланований період; ефективне планування і організація екологічної діяльності у відповідності з розробленими цілями і задачами; визначення конкретних заходів і дій для кожної з поставлених екологічних цілей і задач з урахуванням пріоритету заходів і дій щодо запобігання негативного впливу на навколишнє середовище; підготовка і розповсюдження ініціативної екологічної звітності; надання та аналіз у звітності разом з позитивними також і негативних результатів.

Використовуючи вищенаведений підхід, з метою підвищення ефективності екологічної діяльності підприємства, нами пропонується авторська модель системи еколого-економічного управління підприємством, яка включає наступні складові: 1) планування екологічної діяльності підприємства; 2) організацію екологічної діяльності підприємства; 3) контроль результатів екологічної діяльності підприємства; 4) корегування дій.

Важливою функцією ЕЕУП є планування екологічної діяльності, яке має базуватися на врахуванні екологічних аспектів та вимог законодавчих й інших регламентних актів, що потребує проведення: а) ідентифікації екологічних аспектів, які витікають з колишніх, поточних і планових видів діяльності, продукції або послуг з тим, щоб визначити суттєві впливи на навколишнє середовище; б) ідентифікації правових вимог, що застосовуються до екологічних аспектів діяльності, продукції або послуг.

Необхідно враховувати, що екологічна політика являє собою заяву підприємства про свої наміри і принципи, пов'язані з його загальною екологічною ефективністю, яка служить основою як для дій, так і для постановки цільових та планових екологічних показників. Таким чином, визначення екологічної політики проводиться керівництвом і відбиває його зобов'язання щодо підвищення ефективності екологічної діяльності.

Практична реалізація екологічної політики потребує здійснення обґрунтованого вибору інструментів на етапі планування екологічної діяльності для забезпечення ґрунтового аналізу можливих альтернатив.

В умовах реструктуризації управління підприємством, практичні кроки щодо поліпшення механізму організації екологічної діяльності, на нашу думку доцільно здійснювати за наступними напрямками: визначення відповідальних осіб (підрозділів) підприємства; розподіл посадових обов'язків, повноважень і відповідальності; розробка процедур прийняття екологічно значущих рішень; забезпечення необхідними людськими, фінансовими і матеріальними ресурсами (включаючи діяльність щодо попередження надзвичайних екологічних ситуацій і діяльність в умовах таких ситуацій); визначення вимог до формування і ведення необхідної внутрішньої документації; організація взаємодії з основними зацікавленими в екологічних аспектах діяльності підприємства особами і сторонами (формальної і неформальної взаємодії); здійснення добродійної екологічної діяльності підприємства.

Контроль результатів здійснення таких практичних кроків пропонується здійснювати за схемою: «екологічний моніторинг – еколого-економічний аналіз – оцінка ефективності ЕЕУП».

Практична діяльність у сфері еколого-економічного управління вимагає не стільки істотних додаткових витрат, скільки якісних змін в мотивації, плануванні, організації діяльності і використанні досягнутих результатів, що потребує проведення оцінки ефективності систем еколого-економічного управління підприємством.

Оцінка досягнення поставленої мети та задач екополітики, оцінка відповідності екополітики вимогам законодавства і стандартам екоменджменту має здійснюватися за наступними критеріями: обґрунтування і публічне декларування підприємством основних принципів екологічної діяльності (декларування екологічної політики); наявність і обґрунтування підприємством цілей, направлених на розвиток процесів безперервного з року в рік поліпшення досягнутих результатів екологічної діяльності там, де це є реально можливим; використання підприємством програм і методів екологічного аудиту для оцінки досягнутих результатів і подальшого розвитку діяльності; формування і розповсюдження підприємством «зеленої звітності»; екологічна відкритість підприємства; об'єднання задач управління якістю продукції і послуг і екологічного управління; стимулювання залучен-

ня персоналу до екологічної діяльності підприємства; оцінка підприємством фактичного впливу на навколишнє середовище порівняно з декларованим впливом; екологічне інформування і освіта персоналу; добровільні екологічні зобов'язання підприємства; формування і розповсюдження екологічної програми підприємства; взаємодія підприємства з екологічною громадськістю; підтримка підприємством діяльності в галузі суспільного екологічного моніторингу і контролю; взаємодія з населенням, що проживає в зоні впливу підприємства; здійснення моніторингу стану навколишнього середовища в зоні впливу підприємства; підтримка екологічного порядку на промисловому майданчику; використання підприємством додаткового інформуючого і попереджувального екологічного маркування і написів; використання підприємством паспортів безпеки речовини (матеріалу); діяльність підприємства в галузі екологічної сертифікації; діяльність підприємства в галузі добровільного екологічного страхування; розвиток структури системи екологічного управління на підприємстві; діяльність підприємства в галузі екологічних наукових досліджень; екологічна діяльність підприємства, пов'язана з тарою і упаковкою продукції; оцінка і аналіз витрат підприємства, пов'язаних з діяльністю в галузі охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів; використання підприємством планів і результатів екологічної діяльності в роботі з акціонерами і інвесторами; екологічна співпраця з іншими підприємствами; оцінка непрямих ефектів дії підприємства на навколишнє середовище; оцінка і прогноз впливу виробництва на здоров'я населення і персоналу, а також екологічного впливу виробництва на працездатність персоналу.

Оцінювання доцільно проводити на основі наступних оцінок (в тому випадку, якщо оцінка проводиться трьома експертами): «0» — 1 позитивна відповідь; «1/2» — 2 позитивні відповіді; «1» — 3 позитивні відповіді.

Сумування отриманих результатів по всіх критеріях дозволяє отримати наступну підсумкову оцінку ефективності існуючої системи еколого-економічного управління підприємством: менше 30 % від максимально можливої величини — «здійснювана підприємством діяльність щодо еколого-економічного управління підприємством є фрагментарною і в цілому неефективною»; 30–50 % — «здійснювана підприємством діяльність щодо еколого-економічного управління підприємством в цілому є задовільною, але вимагає подальшого розвитку і вдосконалення»; 50–70 % — «здійснювана підприємством діяльність щодо еколого-економічного управління підприємством в цілому є достатньо ефективною, але при цьому є невикористані можливості для її подальшого поліпшення»; більше 70 % — «здійснювана підприємством діяльність щодо еколого-економічного управління підприємством є високоефективною; саме підприємство може розглядатися як лідер в галузі екологічного управління і менеджменту».

Таким чином, запропонована нами оцінка ефективності еколого-економічного управління підприємством здатна обґрунтувати доцільність екологоорієнтованого управління та дозволить підвищити рівень екологізації виробництва на підприємстві.

Запропоновані нами вищезазначені заходи щодо вдосконалення ЕЕУП направлені на досягнення основної мети такого управління – постійне підвищення екологічної ефективності господарської діяльності підприємства, що відбиває можливості підприємства щодо задоволення екологічних потреб. Рівень екологічних потреб постійно зростає і вже сьогодні вимагає виробництва товарів екологічного

призначення. Враховуючи, що розвиток екологічно обумовленого виробничого базису прямо пов'язаний з розвитком екологічного попиту, ми пропонуємо виділяти наступні основні стадії екологічної трансформації: розвиток екологічного обладнання; екологічно обумовлене вдосконалення технологій; підвищення ефективності складових життєвого циклу виробів і послуг; виробництво товарів, що обслуговують принципово новий (екологічно зберігаючий) стиль життя.

Вплив ЕЕУП на мотивацію створення екологічної продукції (продукції екологічного підприємництва) здійснюється як в процесі поточної діяльності, так і через екологоорієнтовану інноваційну діяльність. Це дає підстави стверджувати, що ефективне ЕЕУП пов'язане з випуском і реалізацією екологічної продукції (виробів, товарів, послуг) та обумовлює становлення екологічного підприємництва в Україні.

На основі дослідження сучасного стану екологічного управління на рівні підприємства, нами були сформульовані висновки щодо напрямків вдосконалення механізмів підвищення еколого-економічної ефективності управління вітчизняними підприємствами. Ці висновки враховують, з одного боку, необхідність посилення мотивації підприємств до здійснення процесів екологізації і впровадження систем ЕЕУП, а з другого – необхідність вдосконалення організаційно-економічного інструментарію екологічної політики підприємства, в тому числі і в системі ЕЕУП. Виявлення факторів, що впливають на мотивацію екологізації вітчизняних підприємств, направлене на формування впливових стимулів, серед них першочергове значення мають: перехід України на модель сталого розвитку, посилення зацікавленості громадськості щодо екологічної діяльності підприємств, становлення екологічного ринку. Удосконалення організаційно-економічних інструментів включає наступні рекомендації: впровадження обґрунтованої екополітики, проведення контролю екологічної діяльності підприємства за схемою: екологічний моніторинг → еколого-економічний аналіз → оцінка ефективності ЕЕУП, виявлення напрямків корегуючих дій. На основі визначення ролі ЕЕУП в мотивації виробництва продукції нами доведена обумовленість становлення екологічного підприємництва в Україні розвитком та поширенням систем еколого-економічного управління на вітчизняних підприємствах.

Перспективи подальших розробок у даному напрямку пов'язані, на нашу думку, з обґрунтуванням пріоритетних шляхів удосконалення екологічного управління на рівні підприємства. Необхідно розробити практичні інструменти щодо: впровадження стратегічного планування та екологоорієнтованого управління персоналом, забезпечення еколого-інвестиційних процесів та екологічної якості продукції, формування систем еколого-економічного управління підприємством.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пахомова Н. В., Эндерс А., Рихтер К. Экологический менеджмент / Н. В. Пахомова, А. Эндерс, К. Рихтер. – СПб. : Питер, 2012. – 544 с.
2. Токмакова И. В. Формирование системы эколого-экономического управления предприятием в концепции устойчивого развития / И. В. Токмакова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 4. – С. 60–65.
3. Диллик Т. Концепция «экологически осознанного» руководства предприятием / Т. Диллик // Проблемы теории и практики управления. – 2011. – № 4. – С. 75–81.

Розділ 4

Лінгвістика і викладання мов

*С. В. Алтухова,
викладач кафедри германських і східних мов
факультету лінгвістики та перекладу,
Міжнародний гуманітарний університет*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ KATZE/КІШКА У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена порівнянню фразеологізмів з компонентом Katze / кішка у німецькій та українській мовах у структурно-граматичному плані. Був здійснений аналіз фразеологічних одиниць, порівняно їх структуру шляхом суцільної вибірки з Німецько-українського фразеологічного словника Гаврися В. І. та Пророченко О. П. [1].

Мета нашого дослідження – синхронне порівняння фразеологізмів із компонентом Katze / кішка у структурно-граматичному плані. За допомогою цього порівняння можна виявити істотні міжмовні подібності і відмінності. При порівнянні цих фразеологічних одиниць ми звернули увагу на специфіку мов, їх спорідненість та значні відмінності у граматичній структурі. Варто пам'ятати, що «у фразеологічних одиницях можна побачити чітку фіксованість компонентів, а відношення між ними міцно закріплені і вони характеризуються постійним відтворенням певного лексичного складу, різноманітністю граматичної структури, яка, як правило, зберігається незмінною» [2].

Досліджені нами фразеологічні одиниці досить різноманітні за своєю структурою: від сполучення до складнопідрядного речення. Приймаючи це до уваги, ми виділили основні структурно-граматичні моделі порівнюваних фразеологізмів з головним компонентом Katze / кішка:

1) Стійкі фрази. Це такі фразеологічні одиниці, які еквівалентні вільним реченням.

2) Фраземи. Вони еквівалентні значенню слова, але за формою – вільні сполучення слів.

До першого типу стійких фраз відносяться більшою мірою прислів'я, приказки та крилаті вирази. За своєю структурою цей тип фразеологізмів не є однорідним. Ми виділили тут три різновиди, а саме:

1. Фразеологізми із структурою простого речення – поширених непоширених, стверджувальних, спонукальних і заперечних: «Sieht doch die Katze den Kaiser an!» – «іншим можна, а чому мені не можна?» [1, с. 372]; «die Katze springt immer auf die alten Füße» – «усе йде своєю чергою, своїм звичаєм» [1, с. 373]; «da ist keine Katze» «тут нема нікого, жодної душі» [1, с. 373]; «das trägt eine Katze auf dem Schwanz fort» – «чого-небудь дуже мало» [1, с. 373]; «es hagelt Katzen» – «жахлива погода» [1, с. 373]; «das ist für die Katz (e)» – «усе це даремно, марно» [1, с. 373]; «gebrühte Katze scheut auch kaltes Wasser» – «хто обпікся на окропі, той і на холодну воду дмухає» [1, с. 373]; «gesoffene Katze scheut den kochenden Kessel» – «обпікся на молоці, то й на воду студить» [1, с. 373]; «bei Nacht (oder nachts) sind alle Katzen grau» – «уночі всі коти сірі» [1, с. 373]; «die Katze lässt das Mäusen nicht» – «куди бик привик, туди й завертає» [1, с. 373]; «grindige Katzen leben lange» – «скрипуче колесо довше ходить» [1, с. 373]; «für die Mäuslein ist die Katze ein wildes Tier» –

«дужче за кішку нема нікого для мишки» [1, с. 373]; «das macht der Katze keinen Buckel»– «від цього гірше не буде» [1, с. 374].

Структура німецьких і українських фразеологізмів в цій групі не завжди співпадає, в українській мові прослідковується ускладнення структури фразеологізмів, це не завжди прості речення, як в німецькій.

2. Фразеологізми з структурою складносурядного речення: «Reis eine Katze nach Frankreich, so kommt ein Mausfänger wieder» – «ворона й за море літає, та дурна вертається» [1, с. 373]; «die Katze möchte der Fische wohl, sie mag aber die Füße nicht naß machen»– «ласа кішка до риби, та в воду лізти не хоче» [1, с. 373]; «der Katze Scherz, der Mäuse Tod» – «котові жарти, а мишці плач» [1, с. 374]; «der Katze den Speck, dem Wolfe die Schafe befehlen» – «приставити вовка до отари» [1, с. 374].

3. Фразеологічні одиниці із структурою складнопідрядного речення (часу, означальні, порівняльні), наприклад: «Wenn die Katze fort ist, tanzen die Mäuse»– «як kota дома нема, то миші по столу бігають» [1, с. 373]; «je mehr man die Katze streichelt, desto höher trägt sie den Schwanz» – «чим більше кицьку гладиш, тим вона вище горб підймає» [1, с. 374]; «hüte dich vor den Katzen, die vorne lecken und hinten kratzen»– «улесливий приятель схожий на кішку: спереду ласкає, а ззаду кусає» [1, с. 374].

Фраземи, співвідносні з словосполученнями в німецькій мові, можуть мати різноманітну структуру в українській мові, тому ми можемо виділити наступні групи:

До першої групи відносяться моделі, які спільні для обох мов, зокрема:

1) Прикметник + іменник: «eine falsche Katze»– «нещира людина» [1, с. 372]; «eine fescche Katze»– «гарненька дівчина» [1, с. 372].

2) Іменник + (прийменник) + іменник + дієслово: «der Katze die Schelle umhängen»– «називати речі своїми іменами» [1, с. 373]; «die Katze im Sack kaufen»– «купувати kota в мішку» [1, с. 373]; «die Katze im Sack verkaufen»– «продати kota в мішку» [1, с. 373].

До другої групи належать відмінні за своєю структурою групи двох мов:

1) В німецькій мові іменник + іменник + дієслово, в українській іменник + дієслово: «der Katze den Schmerz abkaufen»– «спіймати облизня» [1, с. 373].

2) В німецькій мові іменник + прийменник + іменник + дієслово, в українській іменник + дієслово: «die Katze aus dem Sack lassen»– «розголосити таємницю» [1, с. 373].

3) В німецькій мові прикметник + іменник, а в українській – іменник + прийменник + числівник + іменник: «die neunschwänzige Katze»– «батіг з дев'ятьма ремінцями» [1, с. 372].

4) В німецькій мові іменник + займенник + прийменник + іменник + дієслово, в українській мові – прикметник + іменник: «die Katze, die sich in den Schwanz beißt»– «нескінченна справа» [1, с. 373]

В третій групі знаходяться компаративні фразеологізми, важливим компонентом є порівняльне слово *wie*.

1) *Wie* + іменник + прийменник + іменник + дієслово: «wie die Katze mit der Maus spielen»– «гратися як кіт з мишею» [1, с. 373].

2) Прикметник + *wie* + іменник + *wie* + іменник: «diebisch wie eine Katze, furchtsam wie ein Hase»– «лякливий як заєць, а шкідливий як кішка» [1, с. 373].

Ці структури спільні для обох мов.

3) В окрему групу входять компаративні фразеологізми, які мають не еквівалентну структуру в порівнюваних мовах:

а) в німецькій мові *wie* + іменник + прийменник + (прикметник) + дієслово, в українській – дієслово + прикметник + іменник: «*wie die Katze um den (heißen) Brei herumgehen*» – «обходити делікатне питання» [1, с. 373].

б) в німецькій мові займенник + дієслово + прислівник + прийменник + іменник + *wie* + іменник, в українській – прислівник + прикметник + прийменник + іменник + дієслово: «*jemand fällt immer auf die Füße wie die Katze*» – «завжди сухим з води виходить» [1, с. 373].

Підсумовуючи, ми встановили, що в обох порівнюваних мовах є фразеологічні одиниці з тотожною граматичною структурою і яким властива висока структурна еквівалентність.

Розглянувши побудову фразеологічних одиниць німецької та української мов, слід враховувати, що німецькій мові притаманна більша різноманітність структурно-синтаксичних типів. Крім того, в процесі порівняння мов встановлені спільні для них риси, що свідчить про наявність лінгвістичних універсалій, «які тепер досить активно вивчаються, і займають значне місце у розробці загальної теорії мови» [2].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гавриць В. І., Пророченко О. П. Німецько-український фразеологічний словник : в 2 т. / В. І. Гавриць, О. П. Пророченко. – К. : Рад. школа, 1981. Т. 1. – 416 с.
2. Полигач І. О. Зіставлення фразеологізмів з компонентом *Auge/око* у німецькій та українській мовах у структурно-граматичному плані [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gisap.eu/ru/node/430>

*А. О. Велика,
викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування
факультету лінгвістики та перекладу,
Міжнародний гуманітарний університет*

МОВНЕ ПЛАНУВАННЯ ЯК СКЛАДНИК ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

До мовної політики належить питання мовного планування, яке набуло поширення в 60-х роках ХХ ст. у зв'язку з дослідженнями національно-мовних проблем у країнах, що розвиваються.

У статті досліджується термін «мовне планування», історія його походження, розглядаються основні завдання цього напрямку мовної політики.

Мовне планування було актуальне для країн, які довгий час перебували у складі імперій і в яких культивувалася й утверджувалася як соціально престижна мова метрополії. Оцінка рівня розвитку мови та її здатності обслуговувати всі сфери життя соціуму, виступати важливим складником розвитку національної культури та освіти залежить від здійснюваної у державі мовної політики [2].

Також уживаються інші терміни на позначення «мовного планування»: «мовне облаштування» використовується французами, а «мовна нормалізація» притаманний каталонцям [1, с. 310]. Саме в кінці 90-х років термін «мовна політика» набув поширення. Л. Лазаренко виокремила мовну політику та мовне планування, взяв-

ши за основу праці французького соціолінгвіста Л.-Ж. Калве. На її думку, мовна політика – це комплекс заходів свідомого впливу на стосунки між мовою (мовами) та суспільним життям, а мовне планування – це конкретне впровадження мовної політики [4, с. 6]. Ототожнення мовної політики та мовного планування було характерним для радянського мовознавства, але в СРСР найчастіше вживали термін «мовне будівництво».

К. Істман наголосив на тому, що поняття «мовне планування» і «мовна політика» відрізняються за значенням. «Дослідження мовного планування, – пише вчений, – зосереджене на схваленні рішень про те, яке функціонування мови відповідає потребам певних мовних колективів. Теорія мовного планування з'ясовує, якою має бути мовна поведінка для успішного взаєморозуміння в мовному колективі... та випрацьовує рекомендації до мовної політики» [8, с. 176].

Мовне планування передбачає певну послідовність дій: 1) соціолінгвістичні дослідження мовної ситуації в державі чи в регіоні; 2) визначення цілей і кроків мовного планування; 3) модернізація мови; 4) підготовка підручників, словників, організація підготовки фахівців філологічного напрямку та журналістів [8, с. 351].

У межах зазначених складових мовного планування можна виділити два підходи до вибору державної мови: інструментальний та соціолінгвістичний. Інструментальний розглядає мову як інструмент і прагне довести превалювання однієї мови над іншою. Соціолінгвістичний підхід ґрунтується на двох принципах: 1) усі відомі мови є знаковими системами і є рівними у використанні; 2) під час мовного планування більше уваги слід приділяти соціальній складовій мови, а не структурній, тому що «однією з характерних рис соціолінгвістичного підходу є дослідження соціонормативного, регулятивного аспекту мовної діяльності» [10, с. 65]. Саме тому використовують соціолінгвістичні дані з метою цілеспрямованої регуляції мовної діяльності суспільства.

Беручи до уваги таке твердження, можна вважати, що один з найважливіших результатів соціолінгвістичних досліджень у сфері мовної політики і мовного планування, який не завжди належним чином акцентується, полягає в усвідомленні соціального характеру мовних проблем. Це означає, що, з одного боку, вони залежать від інших суспільно-політичних факторів, а з іншого – процес вирішення мовних проблем може викликати певні соціальні зміни. З цим, до речі, узгоджується висновок про те, що «у багатьох випадках розрізнити лінгвістичні та соціальні процеси вкрай важко. Зокрема, мовна поведінка не лише відображає норми/правила певної ситуації в тому вигляді, як це відчувають мовці, але мовна поведінка сама по собі часто креативно впливає на визначення і, відповідно, перевизначення сутності ситуації для її учасників» [10, с. 65].

Таким чином, з позицій соціального підходу, мовне планування є частиною соціального планування, тобто це сукупність дій, які впливають на функціональний бік мови.

Державне мовне планування реалізується через академії, інститути, комісії та інші державні інституції.

Необхідно виділити ряд факторів, що впливають на процес мовного планування: соціально-демографічні (кількість мов, мовців, їхнє географічне розташування), мовні (генетична спорідненість та стан модернізації), соціально-психологічні (ставлення людей до різних мов), політичні (політика уряду), релігійні (вплив релігійних організацій) [9].

Отже, першочерговими завданням мовного планування є відбір, становлення та розвиток офіційної (державної мови). Для уточнення терміносхеми мовного планування розглянемо традиційні поняття на зразок «рідна мова», «державна» й «офіційна», «національна» та «міжнаціональна».

Як показує світова практика, важливим чинником, що впливає на ефективне впровадження державної мови, є стимул (те, що викликає зацікавленість у здійсненні чого-небудь; спонукальна причина до здійснення чогось), тобто усвідомлення необхідності знання мови. Стимулом може стати вимога знання державної мови для влаштування на роботу в державні інституції всіх рівнів, особливо на керівні посади, відмова у ліцензуванні державних та комерційних вищих і середніх спеціальних закладів, де викладання ведеться недержавною мовою, ліцензування газет і журналів, уведення складання іспиту з української мови в межах, необхідних для елементарного спілкування при наданні українського громадянства, як це було зроблено в республіках Прибалтики, де російськомовне населення усвідомило необхідність знати мови цих держав, і мовну проблему дуже швидко було розв'язано [3, с. 22].

Офіційна мова є мовою державного управління, судочинства, законодавства. О. Селіванова наводить приклад баскської мови, яка є офіційною мовою в Країні Басків в Іспанії. А також у СРСР згідно з Конституцією російська мова мала статус офіційної [7, с. 446].

Слід розмежувати поняття «національна мова» та «літературна мова». Національна мова охоплює літературну мову, територіальні діалекти, професійні й соціальні жаргони, суто розмовну лексику, а літературна мова є вищою формою національної мови. Національну мову творить народ, тоді як відшліфована її форма – літературна мова – творилася митцями слова.

Поряд із поняттями державної й офіційної, національної і міжнаціональної мови існує не менш важливе поняття рідна мова, адже саме через мову формується ментальність народу як носія певної культури. Це спостереження ми можемо підтвердити влучним словом О. Потєбні: «народність, тобто те, що робить народ народом, полягає не в тому, що виражається, а як виражається» [6, с. 118].

Визначення «рідна мова» – результат оцінки спеціалізації функцій двох (рідше більшої кількості) мов для членів одного колективу (соціуму), що здебільшого призводить до масової диглосії, тобто неоднакового статусу двох (і більше) мов, на відміну від білінгвізму, який завжди індивідуальний і складається за умов однакового статусу мов [5, с. 502–503].

Таким чином, мовне планування слід розглядати як складник мовної політики, як системоутворювальний фактор збереження цілісності держави, як необхідний елемент для здійснення державного управління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В. А. К типологии форм языковой политики в русскоязычном обществе / В. А. Гак // Русский язык: Исторические судьбы и современность : Международный конгресс исследователей русского языка (Москва, филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 13–16 марта 2001 г.) : труды и материалы. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – С. 310–312.
2. Корж А. Політико-правові засади утвердження української мови як державної в Україні [Електронний ресурс] / А. Корж. – Режим доступу до документа: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=252>.
3. Кочерган М. П. Мовна ситуація і мовна політика в Україні / М. П. Кочерган // Світогляд: науково-популярний журнал. – 2008. – № 2 (10). – С. 18–23.
4. Лазаренко Л. О. Досвід мовних політик світу й українська перспектива / Л. О. Лазаренко // Українська мова. – 2002. – № 4. – С. 3–22.

5. Мартине А. Основы общей лингвистики / А. Мартине // Новое в лингвистике / ред. А. Звегинцев. – М. : Иностранная ЛИТЕРАТУРА, 1963.–Вып. III. – С. 366–566.
6. Потебня О. О. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти / О. О. Потебня. – Нью-Йорк : Українська вільна академія, 1992. – 155 с.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2010. – 844 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.
9. Чередник Ю. Мовне планування як складова державної мовної політики : теоретико-методологічний аспект [Електронний ресурс] / Ю. Чередник. – Режим доступу до документа : www.nbuv.gov.ua/portal/.../10suyntma.pdf
10. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс : мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – К. : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 2000. – 288 с.
11. Eastman C. Language Planning: an Introduction / C. Eastman. – San Francisco : Chandler & Sharp, 1983. – 276 p.

Ю. Е. Кольцова,
*преподаватель кафедры германских и восточных языков
факультета лингвистики и перевода,
Международный гуманитарный университет*

МЕЖЪЯЗЫКОВАЯ ПАРОНИМИЯ НА ПРИМЕРЕ РУССКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ

Несмотря на большой интерес к исследованию паронимов, в лингвистике отсутствует их лингвистический статус. Анализируя существующие точки зрения на паронимы, стоит признать, что данное явление многоаспектно в своих проявлениях, обладает большим потенциалом и многообразием форм. Обращение к функциональному потенциалу паронимии позволяет дать описание лингвистических параметров явления паронимии, а также функций данного явления в газетных заголовках, поэтических и прозаических текстах.

Паронимия (от др. греческого *пара* – приставка со значением смежности, *νομα* – «имя») – сходство слов-паронимов по форме при различии по смыслу. То есть, паронимы – разнокорневые созвучные слова, разные по значению. По аналогии с ложными друзьями переводчика паронимы иногда называются ложными братьями. То есть, паронимия – частичное звуковое сходство слов при их семантическом различии (полном или частичном). Например, в паронимической паре *представить* – *предоставить* глагол *представить* имеет значения «вручить для ознакомления, решения; познакомить кого-либо с кем-либо; выдвинуть для поощрения; мысленно воспроизвести, вообразить», тогда как глагол *предоставить* – «отдать что-либо в чье-либо распоряжение». Поэтому ошибочными будут фразы: *На общем собрании нам предоставили новое руководство комбината; Ивану пообещали представить должность преподавателя литературы.*

Русский и немецкий языки являются разносистемными, но они близки по функциональному взаимодействию. Носителей данных языков объединяют многовековые культурные, экономические и политические контакты. «Durch die konkreten Einzelsprachen «sehen» die Menschen die «Welt» jeweils anders, d.h., verschiedene Sprachen sind nicht nur verschiedene Beziehungen einer Sache, sondern verschiedene Ansichten [14, с. 15]. «Каждый конкретный язык дает возможность человеку специфического видения мира, а различные языки являются не только частью чего-то целого, но и различным способом восприятия». В соответствии с вышесказанным, паронимический контекст – это звуко-смысловое про-

странство, обладающее знакоформирующей и знакопреобразующей функциями, которые позволяют расщеплять семантические пласты. Учеными славистами были рассмотрены общетеоретические положения, которые позволяют отграничить паронимию от смежных явлений. Но, отсутствие на должном уровне анализа различных точек зрения на паронимию, определение места данного явления среди других, таких как «паронимическая аттракция», «народная этимология», «малопроризмы», «парономазия» исключает возможность проникнуть в суть явления паронимии. При этом в настоящее время из смежных лингвистических явлений именно паронимия наиболее активно и эффективно используется в рекламе. А из общего числа лексических ошибок, вызванных незнанием точного значения слова, чаще всего встречаются такие, которые связаны с не разграничением паронимов, синонимов и слов, близких по значению. Если смешение паронимов – грубая лексическая ошибка, то преднамеренное употребление двух слов-паронимов в одном предложении представляет собой стилистическую фигуру, называемую «парономазия».

Паронома́зия, паронома́сия или анноминация (от др.-греч. Παρονομασία *paronomasia*: *para* – возле и *onomázo* – называю) – фигура речи, состоящая в комическом или образном сближении слов, которые вследствие сходства в звучании и частичного совпадения морфемного состава могут иногда ошибочно, но чаще каламбурно использоваться в речи. Например: *приятно поласкать собаку, но ещё приятнее полоскать рот* или «*муж по дрова, жена со двора*» или «*Нечего их ни жалеть, ни жаловать*» [8, с. 202]. Созвучные неродственные слова могут выполнять функцию паронимии. *Розыск сбежавшего жениха не обвенчался успехом; К столу скликают «Вдова Клико»*.

В поэтической речи парономазия питает звукопись, т. е. употребление созвучных слов создает яркую переключку звуков, делая слова более «выпуклыми», значительными. *Пощадят ли площади меня?* [4, с. 18]. Также в прозе парономазия иногда выступает ярким стилистическим средством выделения важных в контексте слов: *Нарастающее настоящее; вещи вещи*. К парономазии обращаются публицисты, используя созвучные слова для заголовков газетных статей: «*Грани гранита*», «*Неладь с наладкой*». Лексико-стилистические особенности заголовков очень разнообразны, ведь главная их задача – повлиять на читателя, привлечь его внимание, удивить и заинтриговать. Именно поэтому в газете встречаются практически все тропы (сравнение, метафора, метонимия) и фигуры речи (гипербола, литота, ирония, синекдоха и т. д. Например, «*Die Angst vor der Angst*» – *Страх перед будущим* (каламбур построен на омонимии: омонимы *Angst* – страх и *Angst* – неуверенность в будущем), «*Klapperstorchan Bord*» – *Аист на борту* (здесь игра слов основана на многозначности слова *Klapperstorch*, которое имеет значение «аист» и «рождение ребенка»).

Умелое употребление паронимов помогает писателю правильно и точно выразить мысль, именно паронимы раскрывают большие возможности русского языка в передаче тонких смысловых оттенков. В художественной речи обычно наблюдается правильное, весьма искусное использование паронимов. Например, у А. С. Пушкина можно найти много примеров, иллюстрирующих нормативное употребление «больных» слов, которые до сих пор смешиваются в просторечии: *Надев широкий боливар, Онегин едет на бульвар* [7, с. 49]. Если писатель хочет показать речевые ошибки своих героев, возможно, и сознательное отклонение от

нормы. Употребление паронимов может быть также средством уточнения мысли: *Все те же ль вы, другие ль девы, Сменив, не заменили Вас?* [10, с. 324]. Иногда автору достаточно обратить внимание на различную лексическую сочетаемость паронимов, чтобы уточнить их значение: «Знающий язык своего народа писатель не спутает пустошь и пустырь: пустошь распахивают, а пустыри застраивают» [12, с. 87]. Если автор хочет показать тонкие смысловые различия между ними, в этом случае возможно сопоставление паронимов, *красивость, а не красота*. Сопоставляются не только паронимы, не родственные, но и сходные в звучании слова. Чем неожиданнее сопоставление, тем ярче звуковая окраска слова, придающая высказыванию особую экспрессию. Например: ***Не надо делить Европу на НАТО и не-НАТО!***

Явление межъязыковой паронимии (звукового сходства слов двух языков) и межъязыковой омонимии (звукового тождества слов) нередко приводит к комическим недоразумениям. Например, Der Deutsche sagt über sich: – «*Ich behauptete ein großer Liebhaber von I. Bunin zu sein*» (немец говорит о себе: «*Я большой любовник И. Бунина*» имея в виду, конечно, то, что он поклонник творчества нашего классика) gemeint natürlich, dass er ein großer Freund, ein Fan vom Schaffen unseres Klassikers ist. Im russischen gibt es zwei Übersetzungsmöglichkeiten von diesem Wort: *Geliebter* und *Liebhaber* = Любовник und Anhänger, Fan, Freund = Поклонник.

Многие авторы объясняют отсутствие интереса к изучению паронимов у ученых-германистов тем, что паронимия в русском языке представлена гораздо шире. О. В. Вишнякова отмечает, что «система русского языка представляет исключительно благоприятные условия для развития паронимии» [1, с. 82].

В отличие от отечественных лингвистов ученые-германисты традиционно не выделяют паронимию как языковое явление. Но есть и исключения – например, Вилли Биркенмайер пишет о паронимии следующее: «При паронимии речь идет о сходно звучащих словах с ударением на одном слоге» [13, с. 9]. Автор обращает внимание на то, что чаще всего паронимы встречаются среди прилагательных, образованных путем суффиксации.

Основываясь на точке зрения Г. А. Николаева [3, с. 211], можно рассмотреть только словообразовательные паронимы. И ограничиться только адъективными паронимами и адъективированными причастиями, так как именно эти слова представляют самый обширный пласт паронимов. Адъективные паронимы образуются в основном с помощью суффиксов, как в русском, так и в немецком языках. Учитывая высокий удельный вес адъективных паронимов в современном русском и немецком языках, следует более подробно остановиться на их лексическом составе и некоторых структурных и семантических особенностях.

Прилагательные *Geistlich* – *geistig*. Прилагательное «*Geistlich*» переводится на русский язык как «духовный, религиозный, церковный», значение паронима «*geistig*» достаточно близко: «*духовный, умственный*» Данная пара словообразовательных паронимов относится к одной из самых распространенных моделей немецкого языка -ig//-lich.

Рассматривая классификацию, приведенную в книге Д. Э. Розенталя, И. Б. Голуб, М. А. Теленковой [9, с. 96] можно прийти к выводу, что данные паронимы в первом своём значении различаются тонкими смысловыми оттенками. Например: *geistliche Lieder* (духовные песнопения), *ein geistlicher Herr* (священник, духовник). Или *das geistige Band* (духовная связь), *geistige Fähigkeit* (умственные способнос-

ми). Но прилагательное «geistig» имеет и второе значение «спиртной» и в этом значении употребляется в словосочетании geistige Getränke (спиртные напитки). Во втором значении данные паронимы резко отличаются по смыслу.

Также стоит отметить, что лексико-семантическая ассимиляция иноязычной лексики в русском и немецком языке протекает по-разному, что создает предпосылки для развития межъязыковой паронимии в результате семантического размежевания. Так, следует выделить значительное число пар слов, где лексемы на -(a)ция, -изация / ~(a)tion, -isation совпадают по значению, а существительные, называющие деятеля или орудие, имеют разный семантический объем, и наоборот, а также двоичные группировки, где обе лексемы русского и немецкого языков не совпадают по значению [5, с. 48]. Так, в парных образованиях *Information – Informator; Irrigation – Irrigator; Pronation – Pronator; информация – информатор, ирригация – ирригатор, пронация – пронатор* и т.п. существительные, обозначающие деятеля или предмет являются либо неполными паронимами (в каких-то значениях, совпадают, в каких-то расходятся) либо полными паронимами (имеют совершенно разное лексическое значение, а существительные на ~(a)ция, -изация / -(a)tion, -isation – равнозначны). Сюда же следует отнести и двоичные группировки, где существительные, вступающие в отношения взаимной мотивации с лексемами на -(a)ция, -изация / -(a)tion, -isation, оформлены иными суффиксами, например: *агломерация – агломерат, Agglomeration – Agglomerat* и т.п.

Наибольший интерес представляют парные образования, в которых обе лексемы одного языка не совпадают по значению с близкозвучными существительными другого языка: *Akkumulation* «накопление» – *Akkumulator* «аккумуляторная батарея, используемая на автомобильном транспорте», *Appellation* «обжалование, протест» – *Appellant* «жалобщик, заявитель протеста» *Inspiration* «наитие» – *Inspirator* «инициатор»; *аккумуляция* «(лат. accumulatio — накопление) процессы накопления рыхлого минерального вещества на поверхности земли» – *аккумулятор* «устройство для накопления энергии с целью её последующего использования», *апелляция* «(от лат. appellatio — обращение) в юриспруденции — обжалование не вступивших в законную силу решений суда в уголовном и гражданском процессе» — *апеллянт* «(лат. appellans, от appellare взывать, призывать) лицо или организация, оспаривающие решение суда», *инспирация* «(от лат. inspiratio) вдохновение, внушение» – *инспириатор* «(лат. inspirator) лицо, внушающее что л., побуждающее к чему л.; подстрекатель».

Причиной возникновения паронимов может также стать различие в структурно-словообразовательной характеристике слов типа *реаниматор* «врач, специалист по реанимации» – *Reanimator* «аппарат для искусственного дыхания». В слове *реаниматор* суффикс -(a)тор актуализируется в значении «лицо»; в немецком эквиваленте суффикс -(a)tor несет сему предметности, что приводит к несовпадению лексического значения рассматриваемых слов.

Межъязыковые паронимы появляются и по причине расхождения в соотношении исходного и производных слов, обозначающих предмет или деятеля [6, с. 109]. Так, например, немецкому существительному на -(a)tion, -isation могут соответствовать два слова, обозначающих деятеля, которые оформлены суффиксами ~(a)teur / ~(a)tor. При этом близкозвучная лексема в русском языке, обозначающая деятеля, пересекается в некоторых значениях со словами на ~(a)teur, а в некоторых значениях – с существительными, оформленными суффиксами ~(a)tor, ср.: *Impro-*

visateur «тот, кто для удовольствия импровизирует на фортепиано», *Improvisator* «тот, кто выступает экспромтом; артист-импровизатор» *импровизация – импровизатор* «тот, кто импровизирует» и т.п.

Как известно, заимствующий язык очень активен в усвоении иноязычного слова: заимствованное слово усваивается не механически, а меняется, включается в систему данного языка. Происходят заметные изменения в лексическом значении заимствования, что приводит к формированию паронимичной пары, например: *кекс – der Keks*. Процесс дальнейшего развития лексического значения заимствования на почве принимающего языка может проходить в разных направлениях: в сторону сужения или, наоборот, расширения лексического значения или его семантического переосмысления. На лексико-семантическую ассимиляцию заимствованных слов могут оказывать влияние не только лингвистические, но и экстралингвистические факторы. Так, движение пуристов в Германии в XIX – начале XX века способствовало закреплению «онемеченных» вариантов заимствований. Например, *A-la-Mode-Zeit – эпоха модников*, *Nase – Gesichtserker* «выступ на лице», *Sonne – Tageleuchter* «дневное светило», *Natur – Zeugemutter* (*zeugen – порождать*), *Fieber = Zitterweh* (*Zittern – дрожать*) и т.п.

Стилистическая дифференциация близкозвучных лексем также является одной из причин возникновения межъязыковой паронимии, так как подобные лексемы не являются взаимозаменяемыми в одном и том же контексте. Так, слова *Advokat – адвокат* совпадают в значении «юрист, специальностью которого является оказание правовой помощи гражданам и организациям, в том числе защита их интересов в суде», но при этом их не следует рассматривать как полные эквиваленты из-за разной стилистической окраски. В русском языке лексема является стилистически нейтральной, в немецком же языке устарела, поскольку ее вытеснила исконная лексическая единица *Rechtsanwalt* —> *Anwalt*.

Таким образом, «Немецко-русский и русско-немецкий словарь «ложных друзей переводчика» Готлиба [2, с. 4], который на данный момент является единственным лексикографическим источником, отражающим лексику русского и немецкого языков, сходную по звучанию и форме, но различную по произношению, нуждается в переработке и дополнении, поскольку он был составлен на основе данных словарей конца 60-70-х годов XX века. Кроме того, изменения в лексическом значении некоторых слов типа *туризм – Tourismus*, *методика – Methodik* и др. не отражены современными словарями, которые не фиксируют значений, выявленных в работе на примере контекстов, взятых из текущих периодических изданий.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишнякова О. В. Словарь паронимов русского языка / О. В. Вишнякова. – М. : Русский язык, 1984. – 351 с.
2. Готлиб К. Г. М. Немецко-русский и русско-немецкий словарь *Der falschen Freunde des Übersetzers*. – М. : Русский язык, 1985. – 160 с.
3. Николаев Г. А. Лекции по русскому словообразованию / Г. А. Николаев. – Казань : КГУ, 2009. – 188 с.
4. Пастернак Б. Л. Стихотворения и поэмы / Б. Л. Пастернак : в 2 т. Л., 1990.
5. Потанина А. В. Существительные на *-ist / -ист* в немецком и русском языках и соответствия женского рода / А. В. Потанина // Мост (язык и культура) – *Bridge (language & culture)*. – Набережные Челны : Изд-во НФ ГОУ НГЛУ им. Н. А. Добролюбова, 2005. – № 15. – С. 48–51.
6. Потанина А. В. Однокоренные образования с суффиксами *-ist / -ист* и *-ismus / -изм* в немецком и русском языках / А. В. Потанина // Русская и сопоставительная филология, 2005. – Казань : Казан. гос. ун-т, 2005. – С. 108–110.
7. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений / А. С. Пушкин : в 18 т. М., 1994.
8. Пушкин А. С. в воспоминаниях современников : в 2 т. М., 1985.

9. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык. – М. : Айрис-Пресс: Рольф, 2001. – 444 с.
10. Слонимский А. Мастерство Пушкина / А. Слонимский : – изд. 7. – И., 1991. – 548с.
11. Югов А. К. Думы о русском слове [ред. В. Горбачев]. – М. : Современник, 1972. – 215с.
12. Birkenmaier W. Einführung in das vergleichende Studium des deutschen und russischen Wortschatzes. – Tübingen : Francke, 1987. – 235 с.
13. Uhlisch G. Kultur und Sprache im Diskurs der Interkulturellen Kommunikation. Konzepte und Probleme / G. Uhlisch // Kultur und Sprache. Beiträge zur interkulturellen Germanistik. – Moskau, 1997. S. 10–19.

М. Г. Кулик,
*викладач кафедри соціально-економічних дисциплін
Кримського економіко-правового інституту,
Міжнародний гуманітарний університет*

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Практичне оволодіння мовними навичками, тобто спілкування на іноземній мові є одним з найважливіших елементів підготовки майбутніх фахівців. В зв'язку з цим можна привести думку Г. В. Колшанського: «... независимо от различных видов и форм обучения языку... владение языком всегда должно рассматриваться в плане способности участвовать в реальном общении, но не в плане знания отдельных элементов» [1, с. 13].

Комунікативна мовна компетенція передбачає оволодіння вірною артикуляцією та здатністю підбирати відповідні мовні засоби виходячи з комунікативних намірів. В цьому процесі можна розрізнити наступні основні компоненти:

- лінгвістичні (такі мовні навички, як говоріння, читання, аудіювання, письмо);
- прагматичні (підбір вербальних та невербальних засобів відповідно до конкретного мовного акту);
- соціо-культурні (вивчення культури та звичаїв країни, мова якої вивчається).

Взаємодія всіх цих компонентів забезпечує здійснення вдалого комунікативного акту, тобто взаєморозуміння. Вивчення іноземної мови має за мету успішне спілкування з носіями мови, а також сприйняття іноземних текстів, отже користування мовою. Успішне оволодіння мовою означає досягнення поставленої мети та якнайкраще взаєморозуміння. При цьому вивчення іноземної мови завжди пов'язане з вивченням культури відповідної нації. Спілкування у сфері культури входить до числа чотирьох основних сфер спілкування, що виділяються з погляду соціальних норм і конвенцій. Це сфери формального спілкування – інституційно-виробнича і обслуговування, і сфери неформального спілкування – сфери дозвілля і сімейно-побутова [2]. При навчанні іноземній мові студенти і курсанти мають нагоду набути навичок спілкування в різноманітних сферах.

Для досягнення ефективності мовної комунікації рекомендуються наступні стратегії:

- ситуація на уроці повинна бути повністю використана;
- текстові матеріали повинні підбиратись таким чином, щоб вони містили цікаві теми, імпульси, контексти та розмовні моделі;
- комунікативні вправи повинні проводитись регулярно, але завжди короткими фразами;

– потрібно особливо наголошувати на тому, що іноземна мова стає у пригоді не тільки за кордоном, але й на Батьківщині.

З перших уроків повинна практикуватись вільна комунікація, тобто вираження власних думок, пропозицій, суджень, пояснень, запитань у незапланованих ситуаціях. Викладач може починати урок з питань, які безпосередньо стосуються життя студентів: «Як ваші справи? Що ви робили вчора? Як ви провели вихідні? Який фільм ви переглядали вчора?»

Для активізації раніше вивченої лексики та розвитку креативних здібностей на початку заняття можна проводити різноманітні вправи: асоціограми, навчальні картки, ланцюжкові ігри, маленькі кросворди, вправи типу «питання – відповідь».

Подальшою формою розвитку комунікативних навичок є короткі діалоги, які базуються на мовних моделях, але містять власні судження студентів. Дуже часто ці вправи вимагають роботи у парах, під час якої вони спілкуються між собою іноземною мовою. Важливо звернути увагу на те, щоб партнери у діалогах змінювалися. Для цього можна використовувати різноманітні цікаві засоби.

Ще одним видом комунікативних вправ є рольова гра, яка використовується для відображення побутових ситуацій, наприклад: дорожня пригода, покупка, планування вільного часу. Немає точних вказівок для проведення рольової гри, але треба звертати увагу на необхідні критерії, такі як ситуація, тема, ролі, на комунікативний задум і мовленнєві засоби.

До рольової гри належить також посилене використання стимуляції. Такий стимуляційний проект є відображенням уявної дійсності, наприклад організація свята, участь у міжнародній конференції (у студентів) або обслідування місця злочину, допит свідків та злочинця (у курсантів). Для цього учні розподіляються на групи за інтересами та визначаються функції учасників. Спільним для цих вправ є те, що вони повинні розвивати креативні здібності студентів та курсантів, активізувати їх фантазію та акторський потенціал, який прихований майже в кожній людині. Проведення занять має викликати приємні емоції, що сприяють засвоєнню матеріалу.

Читання в немовному вузі є домінуючим видом мовної діяльності, що має велике пізнавальне значення. В сучасних умовах робота по збору і обробці інформації займає дуже багато часу. Часто тільки читання на іноземній мові може забезпечити спеціалісту своєчасне одержання необхідної інформації. Отчому одним із актуальних завдань викладачів іноземної мови являється підвищення якості підготовки спеціалістів у володінні іноземною мовою. А це значить підбір сучасних методів і прийомів роботи з текстами.

У курсі навчання іноземній мові з читанням пов'язують різні види робіт:

- читання вголос з метою відпрацювання техніки читання;
- виконання вправ з опорою на друкований текст;
- читання з метою здобуття інформації.

Суттєво, щоб викладач ввів студентів в коло подій які будуть викладені в тексті. Тому текст повинен бути системою інформацій і обставин, в якій він існує. Такий інформаційний текст може використовуватись основою для розвитку монологічного мовлення, де слідує послідовність етапів роботи:

- читання і прослуховування тексту;
- осмислення;
- планування висловлювання та переказ.

Що стосується підбору текстових матеріалів, то окрім звичних текстів з підручників рекомендується періодично підбирати неадаптовані тексти на актуальну тематику. Велике значення для роботи має використання газетних текстів з періодичних видань, читання яких стимулює інтерес студентів до вивчення іноземної мови. Тексти слід підібрати так, що студент міг знайти у них цікаві матеріали. До текстів додаються завдання і бажано з елементами захопленості. Такі завдання допоможуть краще сприйняти прочитане, виділити основне в змісті, зрозуміти основну ідею, будуть стимулювати мовну діяльність. Наприклад, викладач пише ряд тез, що стосуються змісту тексту, а учні визначають які з них вірні, а які ні. Або закривається певна частина тексту, та хтось із учнів передає її зміст.

Розвиток комунікативних навичок в процесі вивчення іноземної мови є ускладнений багатьма чинниками. Одною з найважливіших проблем є те, що новий матеріал має опиратися на вже вивчений, і це дещо обмежує форми роботи.

У найновіших методиках рекомендується вводити нову інформацію чи нову лексику так, щоб її можна було зрозуміти з контексту. Викладач має її подати таким чином, щоб як можливо менше користуватися рідною мовою. Для цього повинні використовуватись всі можливі аудіовізуальні та паралінгвістичні (міміка, жести) засоби, а також творчий потенціал. Тобто викладач має не просто подавати нову інформацію, а нашоувувати на її розуміння.

Вивчення лексики та граматики рекомендується не розмежовувати, а вводити поступово і комплексно.

Таким чином всі дисципліни мають служити одній меті – розвиткові загальної мовної компетенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кольшанский Г. В. Лингвокоммуникативные аспекты речевого общения / Г. В. Кольшанский // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2.
2. Аристов С. А., Соусов И. П. Коммуникативно-когнитивная лингвистика и разговорный дискурс / С. А. Аристов. И. П. Соусов // Лингвистический вестник. – Вып. 1. – Ижевск, 1999.

О. А. Мартынюк,
кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры перевода и языкознания
факультета лингвистики и перевода,
Международный гуманитарный университет

О СТАТУСЕ И ФУНКЦИЯХ ФОРМАЛИЗОВАННЫХ СТРУКТУР

Термин ‘formulaic language’ появился сравнительно недавно. Еще несколько десятилетий тому назад основное внимание лингвистов было главным образом сосредоточено на креативных аспектах языка, в частности возможных способах выражения значения, как на уровне языка, так и на уровне коммуникации. Начиная с конца XX века исследователи языка стали проявлять все большую заинтересованность к изучению тех аспектов языка, которые выходят за пределы рамок, в пределах которых происходит продуцирование речи. К таким аспектам относятся, в частности, случаи использования так называемого языка формул или формализованных структур (ФС), известных в английской терминологии как *formulaic language* или *formulaic sequences*.

Термин *formulaic* является производным от существительного *formula*, которое в нашем сознании в первую очередь ассоциируется с такими областями знания, как математика и химия. В то же время, в словарном определении этого слова, дефиниции его смыслов, относящиеся к математике и химии, приводятся лишь после определения смысла, относящегося к языку. Так, в Кратком Оксфордском словаре издания 1952 г. под редакцией С. Т. Onions, определения, относящиеся к математике и химии, приводятся на третьем и четвертом местах; на первом же месте – следующее определение этого слова: “1. a set form of words in which something is defined, stated or declared, or which is prescribed by custom or authority for use on ceremonial occasions” [2].

Аналогичная картина наблюдается и в других авторитетных словарях – в словаре The American Heritage Dictionary of the English Language и Webster’s New World College Dictionary, где на первом месте идут, соответственно, дефиниции:

“**a.** An established form of words or symbols for use in a ceremony or procedure.

b. An utterance of conventional notions or beliefs; a hackneyed expression” [1].

и “a fixed form of words, esp. one that has lost its original meaning or force and is now used only as a conventional or ceremonial expression: “Very truly yours” is a *formula* used in letters” [2].

Следует отметить, что на существование в языке цепочек слов, характеризующихся устойчивостью и рассматриваемых как единое целое, лингвисты обращали внимание еще задолго до того, как появился термин *formulaic*. Так, Ф. де Соссюр, говорил о формировании новой единицы языка в результате агглютинации, понимаемой им как синтез элементов синтагмы, “synthesizing of the elements of the syntagm into a new unit”, при этом отмечая, что в случае выражения сложного понятия при помощи последовательности простых значимых единиц, это понятие закрепляется за данной последовательностью как единым целым: “when a compound concept is expressed by a succession of very common significant units, the mind gives up the analysis – it takes a short cut – and applies the concept to the whole cluster of signs, which then becomes a simple unit” [6, с. 177].

Леонард Блумфилд также указывает на существование в языке форм, которые находятся на границе между словами и фразами: “many forms... lie on the border between words and phrases” [4, с. 180]. В качестве критерия, позволяющего провести четкое разграничение между словом и фразой Блумфилд называет ударение, демонстрируя различие между словом и свободным сочетанием “blackbird” и “black bird”. Однако, этот критерий, как он далее отмечает, не помогает провести четкую границу между словом и фразой в таких случаях, как messenger boy и lady friend. Рассматривая такие формы как *devil-may-care* и *jack-in-the-pulpit*, он характеризует второе как слово, в то время как первое называет первое сочетание как “phrase-word”:

“This criterion of stress fails us in forms like *devil-may-care* (as in a devil-may-care manner) or *jack-in-the-pulpit*. If the former were *devil-may-care-ish*, we should not hesitate to class it as a word, since here one of the immediate constituents is the bound form – ish. The forms of the type *devil-may-care* are classed as words (phrase-words) because of certain other features which? Within the system of the English language, place them on a level with other words. One of these is their peculiar function; as a

phrase *devil-may-care* would be an actor-action form, but as a phrase word it fills the position of an adjective” [4, с. 180].

Проблема разграничения слова и фразы рассматривается и И. В. Арнольд, которая в качестве иллюстрации приводит пример, заимствованный у В. Л. Графа: “In showing the borderline between a word and a formulaic expression, W. L. Graff speaks about the word *breakfast* derived from the set expression to break fast, where break was a verb with a specific meaning inherent to it only in combination with fast which means “keeping from food”. Hence it was possible to say: And knight and squire had broke their fast (W.Scott.) [8, с. 174]. Примечательно, и на это указывает И. В. Арнольд, что в центре внимания В. Л. Графа находится градация “from free construction though the *formula* (italics – O. M.) to compound and then simple word” [Op. cit].

В своем исследовании “Formulaic Language and the Lexicon”, Алисон Рэй, одна из современных активных исследователей формализованных структур, приводит и анализирует целый ряд терминов, используемых лингвистами для наименования формализованных цепочек, в частности: chunks, formulaic speech, multiword units, collocations, formulas, prefabricated routines, conversational forms, holophrases, ready-made utterances.

Рассматривая формализованные структуры как явление, охватывающее различные типы цепочек слов, которые хранятся и извлекаются из памяти целиком, А. Рэй предлагает следующее определение этого явления:

“A formulaic sequence is a sequence, continuous or discontinuous, of words or other elements, which is, or appears to be, prefabricated: that is, stored and retrieved whole from memory at the time of use, rather than being subject to generation or analysis by the language grammar” [7, с. 465].

А. Рэй рассматривает целостность (wholeness) в качестве основной характеристики формализованных структур. Согласно ее определению, такие структуры могут охватывать как непрерывные, так и дискретные структуры типа *the point of ... is that....* Определение, однако, исключает те цепочки, в которых имеет место субституция элементов типа *pull his leg/pulling his sister's leg/yank her leg*, etc.), или какая-либо трансформация структуры, как, например, *chew fat / fat chewing / fat chewer*.

Рассматривая некоторые характеристики ФС в разделе “Selected characteristics of formulaic sequences”, Н. Шмит также противопоставляет структуры, характеризующиеся полной фиксированностью и те, которые имеют открытые позиции, называемые им “slots”: “These sequences can be totally fixed (Ladies and gentlemen) or have a number of “slots” which can be filled with appropriate words or strings of words ([someone/thing, usually with authority] *made it plain that* [something as yet unrealized was intended or denied]) [8, с. 3]. При этом Н. Шмит указывает, что именно такое разностороннее понимание сущности ФС объясняет тот факт, что среди исследователей отсутствует единое мнение о сущности ФС, что проявляется в использовании ими различной терминологии при описании данных структур. Отмечая, что в своем исследовании формализованных структур А. Рэй находит более 50 таких терминов, Н. Шмит все же склоняется к использованию термина и понимания, предложенных А. Рэй – ‘formulaic sequences’.

По своей структуре, ФС могут быть представлены цепочками различной длины – от одного слова до целого предложения или нескольких предложений. В качестве примеров здесь уместно, с одной стороны, привести слова-предложения

типа Sure/OK, самостоятельное использование междометий, а с другой стороны пословицы, которые, в полном соответствии с предложенным А. Рэй определением, хранятся в нашей памяти и извлекаются из нее в целом виде.

Поскольку использование ФС обусловлено конкретными условиями коммуникации, они употребляются для решения самых различных коммуникативных задач, в первую очередь, ритуального характера, таких как приветствие, прощание, поздравление, принесение извинения, соболезнований и т. д. Такие сочетания широко применимы в стандартных ситуациях, в которых речевая составляющая носит четко формализованный характер. В качестве примера можно привести целый ряд ситуаций, например, ситуацию знакомства, в которой этикетом предписывается употребление таких ФС как *Let me introduce / Please meet/ Pleased to meet you* или принесение извинения (*Excuse my back*). Предлагая гостям отведать какое-то блюда, хозяин (хозяйка, не задумываясь, говорит *Please help yourself to . . .*, а выражение вежливой просьбы, как правило, начинается словами *Could you please, Would you mind . . .*

Характерно, что имеющая форму вопроса фраза *How do you do* не требует прямого ответа, несмотря на форму вопроса, а предполагает ответ *How do you do / Hello./ Please to meet you*. Аналогично, то есть не предполагая прямого ответа, функционирует и вопросительная структура *How are you*, используя которую говорящий не рассчитывает получить пространственный ответ и довольствуется формальным ответом *Thanks, I'm fine. And you?*

Такое употребление ФС, когда на первый план выступает не прямое семантическое значение фразы, а ее прагматическая роль (поддержание разговора, соблюдение этикета, выражение дружелюбности, и т. д. является весьма распространенным (*Nice weather, isn't it? / Thank you, I'm glad you like it* или *Thank you, I am glad you think so* в ответ на похвалу собеседника в ваш адрес и т. д.).

В своей работе "Formulaic Sequences in Action", входящей в сборник под его редакцией "Formulaic Sequences", Н. Шмит отмечает 'вездесущность' ФС, а также тот факт, что они составляют значительную часть любого дискурса [5, с. 1], а Конрад Кьюпер сравнивает речевую деятельность с исполнением ролей, в которых языковая составляющая является "стереотипной" и "социально-санкционированной": "We play parts, and a good deal of what it means to play a part is learning the lines. The stereotypical socially sanctioned lines are often provided by the oral tradition of the particular role one is acquiring. In many real-life parts, the script (the discourse structure rules in our terms) plays a significant role. . . ." [5, с. 44].

В свете всего вышесказанного, актуальным представляется не только дальнейшее изучение ФС и систематизация их функций, но и разработка методических принципов их включения в процесс обучения иностранному языку. Последняя задача приобретает особую значимость в условиях, когда обучаемые не находятся в соответствующей языковой среде, поскольку само по себе знание таких структур не способно обеспечить их адекватное использование, а с необходимостью должно быть дополнено знанием специфики их использования носителями языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. The American Heritage Dictionary of the English Language. – 4th edition, 2010. – Publishing Company. Published by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.

2. The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles. – Third edition. – Oxford University Press, 1952.
3. Webster's New World College Dictionary, 2010 by Wiley Publishing, Cleveland, Ohio.
4. Bloomfield L., Language. – N. Y. : Holt, Rinehart & Winston, 1961. – 566 pp.
5. Formulaic Sequences: acquisition, processing and use. Edited by Norbert Schmitt. John Benjamins B. V., 2004. – 242 pp.
6. Saussure, Ferdinand de. Course in General Linguistics. – New York, Columbia University Press, 2011. – 233 pp.
7. Wray, A. Formulaic Sequences in Second Language Teaching: Principle and practice. – Applied Linguistics, 2000. – 21:463–489 pp.
8. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка : учебник [для ин-тов и фак. иностр. яз.]. – [3-е изд. : перераб. и доп.]. – М. : Высшая школа, 1986. – 295 с.

*Т. О. Масловська,
викладач кафедри перекладу та мовознавства
факультету лінгвістики та перекладу,
Міжнародний гуманітарний університет*

РИСИ МІФОЛОГІЗМУ У ПОЕЗІЯХ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Міфопоетика в українській літературі є малодослідженою. Дослідниками міфу були О. О. Потебня, О. Афанасьєв, К. Леві–Строс, Гр. Грабович, Н. Фрай, Р. Барт, Р. Вайманн, Ф. Джесі, В. Райтер та ін. На думку О. Афанасьєва міф є давньою поезією [7, с. 583]. Однак слід зауважити, що міф і міфологія (в розумінні системи міфів, а не науки, що вивчає особливості міфів) не є чимось неподільним. Й. Гьорреса доводив, що спочатку був один міф, праміф. Поступово міфологія втрачає свою колективну ознаку. Міф продовжує діяти, процес створення не завершився. Міфологія – колективний твір минулого.

Мета пропонованої статті – дослідити поетику творів на матеріалі поезій Василя Симоненка (розкрити та показати міф у царині поетики).

Актуальність нашого дослідження вбачаємо в тому, що поезія та поетика В. Симоненка й до сьогодні залишається недостатньо вивченою.

Міфи бувають різними, вони розрізняються за часом виникнення, походження і за змістом. Клод Леві Строс має рацію, що: «міф завжди належить до подій минулого; «до створення світу» або «у перші віки»; у будь–якому разі «дуже давно», але справжнє значення міфа витікає з того, що події, які здогадно відбувалися в якийсь проміжок часу, утворюють ще й постійну структуру. І вона одночасно належить до минулого, теперішнього і майбутнього» [5, с. 198]. Загалом міф розцінюють «як відбиття важливого й істинного зв'язку між явищами» [4, с. 52]. Гр. Грабович визначає п'ять загальних прикмет міфа. Важлива риса міфологічного мислення – це синхронність витворюваного поетом світу:

1) за своєю будовою міф відзначається надмірністю й багатолінійністю, тобто це безперервне вироблення структури (або «думки», «ідеї») шляхом гетерогенного, але закінченого ряду подій чи структурних одиниць («тем» або «мотивів»), які його складають, наприклад, поетове розуміння України як жертви.

2) З погляду динаміки – як розвитку оповіді, так і взаємовідносин між елементами, – міф розвивається через ряд бінарних опозицій та примирень між ними; опозиція на нижчому рівні структури знімається примиренням сторін на вищому рівні.

3) Міф, передає «універсальні істини». В рамках тієї культури, якій він належить, його зміст майже завжди має велике значення і стає святиною для певної групи людей. Світ, представлений у міфі, не випадковий.

4) Світ цей виходить за межі часу.

5) Виходить він і за межі конкретного простору [4, с. 54].

Теперішнє, майбутнє, минуле, відмінності ці зникають у внутрішньому світі поета. Минуле співіснує із сучасним інколи живе у сучасному. У міфі, звичайно, «існують певні стадії, існує те, що було «до» чогось і «після» чогось, але категорії історичного часу не стають при тому абсолютними й автономними. Словом, події тут визначаються не хронологією чи історичним часом, а структурами міфа. Саме вони детермінують смисл самого часу» [4]. Грабович наводить цікаву думку, що час «у міфі зовсім не час, а одвічний первісний час, що насправді означає певну позачасовість, або час без часу момент без тривалості, як сприймають вічність деякі містики і філософи» [4, с. 182]. Міфологічне мислення В. Симоненка синхронне, вбирає різні теми світу, руйнує часові межі. Міф В. Симоненка відверто розкриває суспільні проблеми людства, зосереджує увагу на його внутрішній динаміці, незалежної від об'єктивних впливів часу або історії. Міфічний світ у поезії В. Симоненка не має локального характеру, він вражає своєю масштабністю: «світ який – ні краю ні кінця», де: дзвонять радістю далі туманні. Поет неодноразово підкреслює безмежність світу. В. Симоненка не влаштовує «нудна німота»: «І здавалось – життя задрімало, завмерло, Заблукало в безмежжі немірних нив І здавалось – нема ні початку, ні краю Цій нудоті німій і нудній німоті» [8, с. 107] у недосяжному: куди «хвиля спогадів понесе». У подальших поетичних творах, зокрема у збірці «Поезій», В. Симоненко подає світ із радісними нотами: «О море радості безкрає», невідоме, безмежжя, де «тільки манить ввечері дорога У казково загадковий світ». Поетично Симоненко пише про далеч і називає її «неокрая» відчутна невпинність часу: «а час не зупиняється, а молодість біжить». Як пророк, поет пише про свою безсмертність у строках «на попелі їх дум встаю із каламуті, Іду у всесвіт у безсмертя я». В. Симоненко підкреслює масштабність простору: «взять би істик, торбу через плечі І піти світ за очі з села», політ у вічність «щоб надійно крила соколині Вас у небі вічності несли». Печальні ноти автор передає з болем: «Я твій ровесник. Доля моя куца, Печаль моя не відає кінця». Майбутнє у поетичних рядках В. Симоненка показано очима маленького спостерігача, де: «Із маленьких лукавих зіниць Поглядає на нас майбутнє. В них відіб'ється простір без меж». У поезіях В. Симоненка безліч «я» – це всесвіти окремі: «ми – не безліч стандартних «я» А безліч всесвітів різних». Цими рядками В. Симоненко пише, що «я» – це особистість, у кожного «я є своє ім'я». В поетичних рядках В. Симоненка топографічні назви, мають велике емоційне навантаження, поет підносить їх до рівня святинь. Він поетично передає історичні миті: «Цвіли хоругви руські на Дунаї»; або: «Хвилями прадавнього Дніпра»; «Хмари плинули Над Сулою»; «Де хлюпоче Сула в береги»; «Стільки крапель у Дніпрі»; «Коли гнівом під кручі клекоче Дніпро»; «– Нема на світі України, Немає другого Дніпра»; «Вирує, кипить Дніпро! [8, с. 50]; «Ранком двоє ми йшли по лузі, Де хлюпоче Сула в береги»; «Ніби русла Дніпра і Нейсе, Обпекли його шрами від куль» [8, с. 79]; «На Волзі чи Дону», «Над Россю, Дніпром і Сулою» [8, с. 17]; «Як сивий Дніпро свою могутню силу По жилах дротяних народу віддає». Поет, зображаючи просторовість, масштабність світу, згадує місце дії в узагальнених назвах, або у конкретних гео-

графічних місцях, які у поезіях мають виразно символічний характер: «то встала Русь в кольчuzі і шоломі... коли була Європа в забутті Та істина у вогнищах палала, Антична мудрість гордо оживала В твоїм, о Русь, допитливим житті» [8, с. 18]; «В садах України весною Про щастя дзвенять солов'ї»; «Так в серці народнім, Росіє»; «Дніпровську оновлену шир»; «Ми піснею славим дзвінкою Москву, і Урал, і Сибір»; «Україно! Ти для мене – диво!» [8, с. 20]; «Хай мовчать Америки й Росії, Коли я з тобою говорю!» [8, с. 20]; «Розквітла Україна трудова»; «Мабуть, якби народився в Сахарі, То полюбив би степи піщані» [8, с. 57]; «Та одна нас ростила Вітчизна У великій розбурханий час»; «І буде батьком – Київ сивочолий Часто ввижається Київ мені» [8, с. 66]. Хоч поет і зображає конкретні, реальні місця, зображення це тяжіє до узагальненого. Просторові виміри підпорядковуються міфологічній моделі від Сахари та Росії, Славути та Уралу, до України, Умані, Києва, поета цікавить екзистенціальний тобто соціальний та моральний вимір. Міф не показує межі простору та часу, він їх розтинає. «Міфологічна модель або код може накладатися на емпіричне сприйняття і місця, і часу» [4, с. 66]. Завдяки цьому означенню в код будь-яке місце дії, – «стає основою прозріння, в якому досягається не що інше, як сама суть міфологічно сприйнятої України» [4, с. 66].

Міф висвітлює події, а поет відіграє роль носія міфа. У Симоненковому міфі України – це стан буття, в теперішньому і майбутньому часі, хоча в подальшому поступовому перевтіленні, – ідеальна форма існування. До речі, Симоненківський міф України переплітається із Шевченківським міфом України (Шевченкове відтворення цього стану виявляється «на рівні окремого героя і його (чи її долі), на рівні сім'ї, базової одиниці суспільної організації, нарешті на рівні соціального з макрокосму з акцентом на динаміці і внутрішніх спрямуваннях цілого колективу. І хоча конфлікт, який Шевченко споглядає в українському світі, має багато рівнів і багато облич, він породжений однією важливою причиною – знищенням первісного, ідеального ладу, поновлення якого поет обгрунтовує і відкрито, і приховано. Цей лад чи спосіб існування проявляється у видіннях ідеальної рівності, ідеальної людської спільності, і власне, служить критерієм Шевченкового міфологічного сприйняття України. Поезія В. Симоненка містить структуру міфу, де представлено не випадковість світу, а світ який виходить за просторові та часові межі. У деяких поетичних творах поет зображує Україну як пошматовану з усіх боків, жертву.

Структуру симоненківського міфу складають ряд закінчених подій, тем, мотивів. Міф – це структура, образно-сюжетна модель, що виражає закономірності людського буття. Й. Гейзінга доводить, що «міф, хоч би в якій формі він дійшов до нас, завжди є подією. Орудуючи образами й збуджуючи уяву, міф розповідає історію речей, що нібито справді відбувалися в прадавні часи. Він може бути сповнений щонайглибшого і щонайсвятішого значення. Він спроможний успішно відтворювати такі взаємозв'язки, яких нізащо не описати раціональними засобами» [2, с. 148].

Україна як міф представлена у творчості Словацького (драма «Срібний сон Саломей»), М. Гоголя (Вечори на хуторі близь Диканьки), «Миргород»), а також і у «пророка» Т. Шевченка. Митці виражають у міфі почуття до України. Політичним є у В. Симоненка міфологічне відтворення світу. Міф В. Симоненка розкриває правду, бо «міф серйозний настільки, наскільки серйозна поезія і міф і поезія діють у царині гри» [2, с. 149]: «Уже народ – одна суцільна рана, Уже від крові хижіє земля, І кожного катюгу і тирана Уже чекає зсукана петля». В. Симоненко

звертається до України як до живої істоти, обожнює її, готовий пролити останню краплю крові заради неї:

«Україно, ти моя молитва,
Ти моя розпука вікова
Громотить над світом люта битва
За твоє життя, твої права.
Хай палають хмари бурякові,
Хай сичать образи – все одно
Я проллюся крапелькою крові
На твоє священне знамено!» [8, с. 20].

Дієвість символіки гарантує гармонію міфа й дій. Дієвість символіки якраз і полягає в цій «індукційній здатності», яку формально гомогенні структури мають одна відносно іншої, що можуть будуватися з різних матеріалів на різних рівнях живого: на рівні органічних процесів, неусвідомлених психічних процесів, свідомого мислення. Поетична метафора є звичайним прикладом такого індукційного засобу, хоч її звичне використання не дає можливості вийти за межі психічної сфери. Слід віддати належне інтуїції Рембо, який сказав, що з її допомогою можна змінити світ [5].

Незалежно від того, чи міф відтворено суб'єктом чи запозичено з традицій, він бере зі своїх індивідуальних чи колективних джерел (між якими постійно відбувається взаємопроникнення та обмін) лише матеріал для образів, якими оперує, структура не залишається незмінною і саме через неї реалізується символічна функція.

Виходячи з того, можна зробити висновок, що пошуки втраченого часу, які дехто вважає ключем до терапії психоаналізу, є лише видозміною (значущістю і результатами якої не можна нехтувати) набагато фундаментальнішого методу, який повинен визначатися незалежно від індивідуального чи колективного походження міфа. Адже міфологічна форма переважає над змістом оповіді. Але водночас відомо, що будь-який міф є пошуком утраченого часу [5]. В. Симоненко пише, що він вийшов з землі, в неї він і ввійде: «вийшов з тебе, в тебе перейду, Під твоїм високочолім небом Гартував я душу молоду». Український народ у поезіях В. Симоненка пройшов давній і трагічний шлях, поет не мислить своє життя без цього тернистого шляху: «упаду я зорею, Мій вічний народе На трагічній і давній Чумацький твій шлях». Поет дає собі критичну оцінку: «Я для тебе горів, Український народе, Тільки, мабуть, Не дуже яскраво горів». Народ –непоборний титан, який на своїх плечах виніс багато лихоліть та страждань: «Народе мій! Титане непоборний, Що небо підпирає голубе! Твій гордий подвиг не принизять жорна – вони лиш возвеличують тебе». Народ у В. Симоненка – це не маса, яка розчавлює все під собою, незвичне, індивідуальне, як у Ортега-і-Гасета [6], а це універсальний образ народу, народ вистражданий у війнах і злиднях, який прагне покращити своє життя, прагне створити краще майбутнє суспільство. В. Симоненко підкреслює героїзм українського народу, в його жилах пульсує гаряча, «козацька кров»: «Народ мій є! Народ мій завжди буде. Ніхто не перекреслить мій народ! Народ мій є! В його волячих жилах Козацька кров пульсує і гуде!». Далі поет пише: «народ

росте, і множитья, і діє Без ваших нагаїв і палаша. Під сонцем вічності древніє й молодіє Його жорстока й лагідна душа» [8, с. 46]. У поезіях В. Симоненка народ і Україна виступають як одне ціле, поет наділяє Україну живими рисами: «коли крізь розпач випнутья надії І загудуть на вітрі степовім, Я тоді твоїм ім'ям радію І сумую іменем твоїм». Або: «Коли мечами злоба небо крає І крушить твою вроду вікову Я тоді з твоїм ім'ям вмираю І в твоєму імені живу!» В. Симоненко вірить в Україну, «Україно! Доки жити буду, Доти відкриватиму тебе».

Україна – кохана – материнство. Поет пише про Україну, як про жінку: «Задивлюсь у твої зіниці Голубі, тривожні, ніби рань. Крешуть з них червоні блискавиці Революцій бунтів і повстань. В. Симоненко ділиться думками із своєю вітчизною «бо вона одна за всіх нас дбає, Нам дає і мрії, і слова Силою своєю наповає, Ласкою своєю зігрива». Поет ділить із нею «радощі, турботи і жалі, Бо у мене стукотить у грудях Грудочка любимої землі». В. Симоненко чує дихання землі, розуміє її «тихий сум», і він знає, що «зливи, та буйні грози, і роса в шумовинні віт – То сирітські вдовині сльози, То замучених предків піт». Одна із біблійних заповідей – не вкради, бо тяжка кара спіткає тебе, (вірш «Земле рідна!») «хто тебе любов'ю обікраде, Хто твої турботи обмине, Хай того земне тяжіння зрадить І з прокляттям безвість проковтне!». І якщо заблукаєш ти, «на чужому полі, Прийдуть з України верби і тополі Стануть над тобою, листям затріпочуть. Тугою прощання душу залоскочуть». В. Симоненко з любов'ю та радістю, із щирим серцем сповненого оптимізму та життєрадості, пише, що «можна все на світі вибирати, сину, Вибрати не можна тільки Батьківщину».

Й. Гейзінга пише, що «міф лишається священним він промовляє мовою минулого» [2, с. 149]. На думку О. О. Потебні, міф, як оповідь, як слово [7], а Р. Барт доводив, що міф – це слово. «Оскільки міф – це слово, то ним може стати все, що гідне розповіді» [1, с. 72]. Міф проявляє себе не у великих оповідях, а в самому «дискурсі», міф зник, а лишилась – міфічність. Клод Леві Строс вважає, що міф завжди належить до подій минулого. Сутність міфа полягає не в стилі, не в манері оповіді, не в синтаксисі, а в історії, яка в ньому розповідається. Міф – це мова, але мова, яка працює на дуже високому рівні, де суті вдається, якщо можна так висловитися, відділитися від мовної основи, яка послужили йому опорою. «Міф залишається міфом доти, доки він сприймається як такий. Кожен міф має розшаровану структуру, яка проявляється на поверхні через повторення і завдяки йому» [9, с. 218]. Якщо вірно те, що мета міфа полягає у тому, щоб дати логічну модель для вирішення певної суперечності (завдання нездійсниме, якщо суперечність реальна), то матимемо теоретично нескінченну кількість прошарків, і кожен із них чимось відрізнятиметься від попереднього. Дозволимо собі запропонувати ризиковий образ, а саме: міф – це словесна істота, яка в царині мовлення посідає таке ж місце, що й кристал у світі фізичних явищ.

Отже, кожен міф має розшаровану структуру, яка проявляється на поверхні, якщо так можна висловитись, через повторення і завдяки йому. Однак на шарування міфа ніколи не бувають строго ідентичними. Між міфом і обрядом, сприймали їх як надмірність. Одні вбачають у кожному міфі ідеологічне відображення обряду, призначення якого – створювати підґрунтя для останнього; інші ж перевертають взаємозв'язок навиворіт і розглядають обряд як щось на зразок ілюстрації до міфа у вигляді живих сценок. В обох випадках між міфом і обрядом постулюється впорядкована відповідність, інакше кажучи, гомологія: незалежно

від того, кому приписується роль оригіналу чи відображення, міф і обряд відтворюють один одного – перший у площині дії, другий – у плані понять [5, с. 218]. Н. Фрай визначає «три способи організацій мітів та архетипних символів у літературі. По-перше, є невитіснений міт; по-друге, загальну тенденцію, яку називаємо романтичною, тобто тенденцією, яка підказує невисловлений прямо мітичний зразок у світі і яку близько пов'язуємо з людським досвідом. По-третє, тенденція до «реалізму, щоб зосередити всю увагу на змісті та способі представлення, а не на формі фабули. Іронічна література починається реалізмом і тяжіє до міту, бо її мітичний взіреть, як звичайно, більше натякає на демонічний, а не апокаліптичний світ, хоча іноді він продовжує романтичну традицію стилізації» [9, с. 117]. Духовний світ у релігії – це реальність, відокремлена від фізичного світу. У поезії фізичне або справжнє протиставляється не духовному екзистенційному елементові, а тільки гіпотетичному. В наших суспільствах історія замінила міфологію і виконує таку ж функцію; і що для спільнот без письма і без архівів мета мітології – забезпечення майбутнього, котре повинно залишатися вірним теперішньому та минулому (наскільки це можливо, бо повний збіг, очевидно, неможливий) «історія є продовженням мітології» [9, с. 352–353]. Назіп Хамітов зауважив, що «кожен геній створює свою міфологію, рухається далі до її символічного витлумачення і включення у культуру його творчості, у його особистості і у його артефактах не просто гармонічно єдині символ і міф; об'єднуючись, вони створюють синтетичне щось, що здійснюється над тим та іншим. Далі – вихід за межі мистецтва, принципово інше співвідношення культури і метакультури, художнього феномену трансцендентного. Це той самий перехід художньої природи в природну художність, зняття відчуження ідеї та її матеріального втілення, добра і могутності, краси і сили, котре молодий Маркс назвав реальним гуманізмом, молодий Лосев – абсолютною міфологією, а Бердяєв і Соловйов виразили в ідеї Боголюдини і Боголюдства» [3, с. 30].

Отже, в поезіях В. Симоненка відчутне особливе міфологічне сприйняття України. Міфологічне бачення дозволяє розширити діапазон сприйняття світу, історії, хоча історія тісно пов'язана з міфом, бо міф і історія діють разом у царині гри. Міф – це оповідь, слово. Поет не тільки міфологічно будує світ, а є її учасником.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М. : Издат. группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 520 с.
2. Гейзінга Й. Homo Ludens / Й. Гейзінга [пер з англ.]. – К. : Основи, 1994. – 268 с.
3. Гоцуляк О. Фактор майя. Язичеська репліка в постмодерному дискурсі / О. Гоцуляк // Пиром. – 1996. – № 1–2. – С. 76.
4. Грабович Гр. Шевченко як міфотворець / Гр. Грабович. – К. : Рад. письм., 1991. – 210 с; Gunnell I. J. Political Philosophy and Time. – Middletown, Conn., 1986. – P. 25.
5. Леві Строс К. Структурна антропологія / Клод Леві Строс [пер з фр.]. – К. : Основи., 1977. – 360 с.
6. Ортега-і-Гасет. Бунт мас / Хосе Ортега-і-Гасет. Вибрані твори [пер. з ісп.]. – К. : Основи, 1994. – С.15–139.
7. Потебня А. А. Из записок по теории словесности. Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и мифологическое / А. А. Потебня. – Харьков, 1905. – 649 с.
8. Симоненко В. Лебеді материнства / Василь Симоненко. – Дніпроп., 1989. – 223 с.
9. Фрай Н. Архетипний аналіз : теорія мітів / Н. Фрай // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Л. : Літопис, 1996. – 642 с.

*Л. И. Морошану (Демьянова),
кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры перевода и языкознания
факультета лингвистики и перевода,
Международный гуманитарный университет*

РЕФЛЕКСЫ ДРЕВНЕРУССКОГО Ъ (ЯТЬ) В СТАРООБРЯДЧЕСКОМ ГОВОРЕ С. ЛИПОВЕНЬ /СОКОЛІНЦЫ (СУЧАВСКИЙ ОКРУГ, РУМЫНИЯ)

Село Соколінцы (Липовень) в Румынии основано переселенцами-старообрядцами в начале 18 века. Первая документально фиксированная дата заселения относится к 1724 г. Соколінцы считаются первым поселением старообрядцев в Румынии. Особенности говоров липован в Румынии описываются в работе Ф. И. Кириле [1].

В статье представлены результаты анализа материалов, собранных автором в специально организованной экспедиции летом 2012 года, целью которой был сбор диалектологического и фольклорного материала.

В настоящее время русские диалекты стремительно исчезают, поэтому представляется актуальным собрать и записать речь диалектоносителей.

Новизна данного исследования – впервые анализируются особенности вокализма в русском старообрядческом говоре румынской части Буковины.

Цель данного исследования – описать реализацию древнерусского ять в сильных и слабых позициях.

В русском литературном языке имеется шесть гласных фонем (или пять, если не считать ы отдельной фонемой). Современные русские говоры, как правило, не отличаются от литературного языка по числу гласных фонем. Однако некоторые архаические говоры разных территорий сохраняют следы существования еще двух гласных фонем.

1. Гласного переднего ряда, верхнее-среднего подъема, который может произноситься либо как монофтонг, средний между и и е, либо как дифтонг ие.

2. Гласного заднего ряда, верхне-среднего подъема, лабиализованного, который может произноситься как монофтонг, средний между у и о, либо как монофтонг уо [2; 3].

В современном русском литературном произношении древнерусскому ѣ в корневых морфемах под ударением перед твердыми согласными соответствует [e]: мера, пел, хлеб.

Фонема ѣ была в некоторых аффиксальных морфемах [3; 4]:

– в суффиксе сравнительной и превосходной степени прилагательных и наречий -ѣе (-ѣй), -ѣйшій древняя ять в исследуемом говоре реализуется как [e]: *позднѣй* (Далее курсивом приводятся примеры из исследуемого говора) («*весѣлье дѣлали май пазднѣй*»); *старѣе, старѣй, старѣй* («*он менѣ вѣсем гадѣу старѣе*». «*ѣта капѣты; и старѣй капѣты есть*»; «*мать и атѣц памярлі, сѣстрѣ тѣже, анѣ былѣ старѣй менѣ три гѣда*»); *чистѣй*: «*чистѣй – май харѣшее*», а также *талстѣй, чижалѣй*;

– в дательном и предложном падежах единственного числа существительных; в исследуемом говоре она реализовывается как [e] и изредка как [и]: «*Сидѣла у*

своём бурдее». «У гурбѣ и кáша ёстся». «На зѣме», а также: на галавѣ, на галавѣ, на дварѣ, у календарѣ, на стенѣ, у силѣ, на спинѣ, на сталѣ, у сталѣ, на столѣ, на старанѣ, на жарѣ; у гаршкѣ, на маши́ни.

– в трёх формах личных местоимений – мнѣ, тебѣ, себе; в говоре в данной позиции звучит [е] и [и]: менѣ, у мянѣ, минѣ, мянѣ, к сабѣ, сабѣ, себѣ, тибѣ, тябѣ, на тибѣ, тебѣ, тебѣ (тебя), тебѣ; мени́, мяни́.

– в творительном падеже местоимений древних местоимений кѣмъ, чѣмъ, тѣмъ, всѣмъ в говоре отмечено звучание фонем [е] и [и]: кѣм-ся, за чем бечь, зачѣм, зачѣм-сь; кѣм-ся;

– во всех падежах множественного числа местоимений тѣ и всѣ: тѣе, тѣе грóши, нóги тѣи, тѣи грóши, тѣи икóны дáвнии, тѣи магѣлки, тѣи нѣтки, тѣи тряпачки; усѣ, усѣм, усѣх;

– в местоимении множественного числа женского рода онѣ – анѣ: «Анѣ мáли балѣи»; «анѣ сказáли, што приѣдутъ»; «белякѣ – анѣ гóръкии»; «У шпитáли там рамѣны, анѣ не клáдут сáун». В говоре местоимение оне относится ко всем трем родам.

– в числительном двѣ и в производных от него: «тѣи бѣли две жѣнишины».

– во всех падежах множественного числа женского рода числительных однѣ и обѣ: однѣхъ, однѣмъ, однѣми, обѣихъ, обѣимъ, обѣими: у аднѣй.

– в наречиях и предлогах гдѣ, внѣ, здѣсь, нынѣ, послѣ, кромѣ, развѣ, вездѣ, возлѣ, подлѣ, доколѣ, отколѣ, доселѣ, отселѣ и в производных от них: нигдѣ, нидѣ, гдѣ-ся, гдѣсь, здѣсь.

– в сложных предлогах и наречиях, образованных от существительного, падеж которого требовал ѣ: вмѣстѣ, вродѣ, вдалекѣ, вдвойнѣ и т. п.: вмѣсте.

– в суффиксах глаголов на -ѣть и их производных (за некоторыми исключени-ями): балѣла, балѣть, глядѣть, даглядѣть, залѣсть, захатѣл, захатѣла, имѣла, надглядѣть, паздаравѣли, сидѣла, сидѣли, сидѣть.

В корневых морфемах ѣ почти никогда не встречалась в неславянских корнях, а также при наличии проверочного слова с «ё» (медовый — мѣдь) и в качестве беглой гласной (лень — льна). В корнях слов в позиции под ударением в говоре отмечены следующие слова с гласным е (изредка – и), соответствующим древнерусскому ѣ: ѣда, ѣмъ, ѣсть (ѣли, паѣл, паѣла, паѣли, паѣсть, паѣи, сураѣшка); ѣхать, ѣздить – ѣдет, ѣдитя, ѣздили, ѣздить, ѣздут, ѣхал, ѣхали, ѣхать, паѣдем, паѣду паѣхал, паѣхала, паѣхали, приѣдѣт, приѣдутъ, приѣхал, приѣхала, приѣхать; бѣг (бѣгать, побѣгла); бѣл-ый (беленька, беленькая, беленьки, бѣлинькии, бѣлыи, бѣлым – у плáти бѣлым, бѣлянъкѣя); бѣс-ъ (бесовский); вѣн-икъ (вѣники); вѣр-а (вѣрили, на веру); вѣ-ять (вѣел, вѣтер); дѣв-а (дѣвачка, дѣвачку, дѣука, дѣуки, дѣуку, дѣуки, дѣукѣй); дѣ-ть, дѣ-вать, о-дѣ-ть, о-дѣ-яло, дѣ-ло, дѣ-латъ, дѣ-йствіе, не-дѣ-ля, на-дѣ-яться (дѣла, дѣлает, дѣлаецца, дѣлаим, дѣлаит, дѣлаитца, дѣлаить, дѣлаицца, дѣлаишь, дѣлайтя, дѣлал, дѣлала, дѣлали, дѣлатъ, дѣлаю, дѣлают, дѣлають; здѣлаицца, здѣлал, здѣлала, здѣлали, здѣлана, здѣланныя, здѣлатъ, здѣлают, надѣлала, сдѣлала, сдѣлатъ, сдѣлаю, сдѣлым, падѣлали, надѣнемся; абдѣлывають, дадѣлый; недѣли, недѣлю, нядѣлю; «хлóцу далá адія́лу»; невѣст-а (нивѣски, нявѣста); свѣж-ій (свѣжая); свѣт-ъ (свѣтит); дѣт-и (дѣтачками, дѣтѣй, дерти, дѣтки, дѣтки балѣи); желѣз-о (желѣза: «мóркву на желѣзу паталку»; желѣзѣя, мн.: «табѣ жалѣзѣя этá бѣла трѣбная?»); колѣн-о (колѣнки, калѣнку); лѣв-ый (лѣвый); лѣз-ть, лѣс-тница (лѣзут, залѣзла, залѣсть; лѣставачка, лѣстафки,

лѣстачку: «кады́ мо́лися – лѣстафки перебира́еи»; «ѣта лѣставачка», «лѣстачку самá шила»); лѣп-ить, не-лѣп-ый (неляпка); лѣс-ъ (лесам, на лесе, у лес, у лесе, в ли́се); лѣт-о, лѣт-ній (лѣтась, лѣтаишие, лѣтаишии^его, лѣтось в прошлом году «с дятійшками лѣтось была́»; «анá лѣтась дѣлала»; «лѣтаишие ма́ю», «дѣлала с винагра́ду лѣтаишии^его»); полѣно (палѣнка, палѣнницу); человѣк-ъ (чилавѣк); хлѣб-ъ (хлѣба); мѣр-а (мѣряит, мѣряли, намѣрение); мѣс-яць (мѣсяца, мѣсяцу); мѣст-о (вместе, умѣсте); пѣ-тъ, пѣ-тухъ (пѣла, пѣли, пѣнья, пѣсальница, пѣсельник, песня); пѣх-ота (пѣшки); рѣд-кій (рѣткая); рѣз-ать, рѣз-вый (атрѣзала, зарѣжу, нарѣзала); рѣ-ка (рѣчечка, рѣчка); сѣд-ло, сѣс-ть (наесли); со-сѣдъ (сусѣдах, сусѣди, сусѣт, сусѣтка, сусѣткин); хрѣн-ъ (хрену); сѣн-о (сѣна, сенам); сѣтка (сѣтку); сѣн-и (у сѣнцах, сѣнцах, сѣнцы); цѣд-ить (цидю); цѣп-ъ (цепам).

В безударных позициях (1-м предударном, 2-м предударном и заударном слогах) в говоре зафиксированы следующие реализации древнерусского ять.

В 1 предударном слоге древнее ѣ реализуется как [е], [е^н], [и^е], [а]:

– [е], [е^н]: бесо́вские, двена́цатую, девчо́шкai, дете́начка, ме^нняит, ме^нша́им, ме^нша́юся, наедя́т, цве^нто́чки;

– [и^е]: дитѣ́, дитѣ́нак, дитѣ́начка, дитѣ́нка, дитя́ми, дитя́цкая, надива́цца;

– [и]: рика́, цидилка;

– [а]: бяли́ли, бяли́ть, (они) бяга́т, бяда́, цвятков, цвятóк, цвятóчек, цвятóчечки, цвятóчечки, цвятóчки;

Во 2-м предударном зафиксированы следующие варианты произношения этимологического ѣ: [е] (бе́ляки́, петуха́, петушка́, петушо́к), [и^е] (питушо́к). В заударном слоге зафиксированы следующие варианты произношения древнего ѣ: [а] ((вы) ви́дяти, по́сля), [е]: по́сле, на лесе́, на све́те, на патрѣте, на пѣчке, на маши́не, на дали́не, [и] (посли).

Можно сделать следующие выводы.

В суффиксе сравнительной и превосходной степени прилагательных и наречий -ѣе (-ѣй), -ѣйшій, во всех падежах множественного числа местоимений тѣ и всѣ, в местоимении множественного числа женского рода онѣ, в числительном двѣ и в производных от него, во всех падежах множественного числа женского рода числительных однѣ и обѣ, в наречиях и предлогах гдѣ, внѣ, здѣсь, нынѣ, послѣ, кромѣ, развѣ, вездѣ, и др., в сложных предлогах и наречиях, образованных от существительного, падеж которого требовал ѣ, в суффиксах глаголов на -ѣть и их производных древняя ять в исследуемом говоре реализуется как [е].

В дательном и предложном падежах единственного числа существительных, в формах личных местоимений – мнѣ, тебѣ, себе; в творительном падеже местоимений древних местоимений кѣмъ, чѣмъ, тѣмъ, всѣмъ в исследуемом говоре она реализовывается как [е] и (изредка) как [и]. Так же древняя ѣ реализуется в корневых морфемах в позиции под ударением. В 1 предударном слоге древнее ѣ реализуется как [е], [е^н], [и^е], [а]. Во 2-м предударном зафиксировано произношения этимологического ѣ как [е] и [и^е]. В заударном слоге отмечена реализация древнего ѣ как [а], [е], [и].

ЛИТЕРАТУРА

1. Кириле Ф. И. Языковая характеристика русских липован-старообрядцев [Электронный ресурс] / Ф. И. Кириле. Режим доступа: <http://war.drevlepravoslavie.forum24.ru/?1-1-330-00001705-000-0-0-1275564288>
2. Пожарицкая С. К. Русская диалектология [Текст] / С. К. Пожарицкая. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 135 с.
3. Русская диалектология / [под ред. П. С. Кузнецова]. – М. : Просвещение, 1973. – 279 с.

4. Ять в дореформенной русской орфографии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D1%A2>

В. И. Рыжих,
кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры германских и восточных языков,
Международный гуманитарный университет

ДВОЙСТВЕННОЕ ЧИСЛО В АРАБСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В большинстве известных нам языков категория числа представлена только единственным и множественным. Носители европейских языков давно привыкли к этому факту и чаще всего даже не представляют, что в каком-то языке ситуация может быть иной. Однако именно так обстоит дело в арабском языке, в котором кроме единственного и множественного числа имеется и двойственное. В этой связи следует упомянуть также и иврит, в котором присутствует двойственное число, однако в иврите оно представлено лишь в определенной группе имен существительных и отсутствует в прилагательных, глаголах и местоимениях [1, с. 44]. В отличие от иврита в арабском языке двойственное число представлено в полном объеме: в именах существительных, прилагательных, глагольных формах, личных, указательных и относительных местоимениях. Можно сказать, что из современных языков только арабский язык даёт возможность познакомиться подробно с категорией двойственного числа.

Двойственное число имен в арабском языке образуется добавлением окончания [āни] к форме единственного числа [2, с. 272]. Например:

كتاب «книга» → كتابان «две книги».

Если слово оканчивается на та-марбуту – показатель женского рода, то та-марбута превращается в обычную [т], после чего также добавляется окончание двойственного числа [āни]. Например:

مدينة «город» → مدينتان «два города».

В родительном и винительном падежах окончание [āни] заменяется на [айни], например:

كتابان «две книги» → في كتابان «в двух книгах».

Числительное «два» в арабском языке имеется, и его также можно употребить вместе с формой двойственного числа имени, но это обычно делается только тогда, когда на количественный аспект делается логическое ударение. В обычном нейтральном тексте достаточно поставить имя в двойственное число.

Процесс образования двойственного числа, обычно, не вызывает больших трудностей у тех, кто изучает арабский язык. Проблема больше носит психологический характер, связанный с необходимостью употребить двойственное число там, где мы привыкли брать множественное число. Например, в таких предложениях, как «Я вымыл руки» или «Он посмотрел ей в глаза» слова «руки» и «глаза» необходимо брать в форме двойственного числа. Если по привычке употребить эти слова в форме множественного числа, то следует иметь в виду, что множественное число в арабском языке начинается с трех. Следовательно, информация будет передана с существенным искажением.

Глагол в арабском языке также имеет формы двойственного числа. В перфекте таких форм три [3, с. 39]:

اكتبنا [катабтумā] «вы (оба, обе) написали»;

اكتبوا [катаба̄] «они (оба) написали»;

اكتبن [катабатā] «они (обе) написали».

В имперфекте имеется две формы двойственного числа [3, с. 45]:

نأبتكنا [тактубāни] «вы (оба или обе) пишете», «они (обе) пишут»;

نأبتكي [йактубāни] «они (оба) пишут».

В императиве имеется одна форма двойственного числа [3, с. 60]:

اكتبوا [уктубā] «пишите (для двоих)».

Среди личных местоимений имеется две формы двойственного числа:

أمتنا [антумā] «вы (оба, обе)»;

أمه [хумā] «они (оба, обе)».

Среди указательных местоимений также имеются формы двойственного числа:

هنا «эти (оба)», هنا «эти (обе)»;

هنا «те (оба)», هنا «те (обе)».

Особенностью указательных местоимений двойственного числа является то, что они изменяются по падежам по правилам изменения двойственного числа [2, с. 373].

В настоящее время уже мало кто знает, что двойственное число раньше активно употреблялось в древнерусском языке и в целом ряде индоевропейских языков. Известный французский лингвист Мейе А., который исследовал древнейшее состояние славянских языков, пишет: «В общеславянском языке двойственное число употреблялось регулярно. Древнейшие памятники представляют в соответствующих случаях постоянное и строгое употребление окончаний двойственного числа; однако с течением времени эта категория утрачивается: в русском языке известные отклонения в употреблении двойственного числа показывают на его исчезновение, по крайней мере с XIII века. ...Исчезновение двойственного числа происходило постепенно и оставило во всех языках обильные следы, морфологические и синтаксические. Славянские языки вместе с литовскими являются единственными индоевропейскими языками, где двойственное число сохранилось так долго. В славянских языках не делалось никакого различия между первичными и вторичными окончаниями двойственного числа. Окончанием 1 л. дв. ч. в старославянском языке служит -ve, в древнепольском и в современных польских диалектах -wa; в древнечешском языке мы находим чаще -ve, чем -va; в древнесербском и древнерусском -va и -ve» [4, с. 260].

Наш современник, доктор филологических наук Жолобов О. Ф. упоминает о том, что в праславянском употреблении древнерусская структура двойственного числа включала пять разновидностей форм: свободное дв. ч., связанное дв. ч., местоименно-глагольное дв. ч. в диалогической речи, дв. ч. в конструкциях с двумя именами и конгруэнтное дв. ч. [5, с. 205]. Такое описание свидетельствует о том, что двойственное число в древнерусском языке было представлено даже подробнее, чем в современном арабском.

Утрата двойственного числа в древнерусском языке была длительным процессом. Она прошла четыре этапа накопления нейтральных числовых форм, заме-

нявших маркированные формы, результатом чего явилось внутрикатегориальное семантико-грамматическое обобщение. Первый этап этого процесса фиксируется текстами рубежа XII–XIII вв., второй этап завершился во второй половине XIII в., третий этап – ко второй половине XIV в., четвертый этап – к началу XV в. [5, с. 207].

В качестве примеров употребления слов в двойственном числе Жолобов приводит «рукама», «рогама», «два тура», «два лоси» [5, с. 100]. Похожие примеры приводят и другие авторы, исследующие категорию двойственного числа.

По нашему мнению, к остаткам двойственного числа, которые сохранились в современном русском языке, следует отнести также группу имен существительных русского языка, которые употребляются только во множественном числе. Такие слова, как «сани», «ножницы», «очки», «штаны», «шорты», «брюки» вероятнее всего также следует отнести к остаткам двойственного числа, которое было когда-то в древнерусском языке, т. к. все эти слова обозначают предметы, в составе которых явно обозначены два одинаковых элемента. Кроме этого, необходимо отметить, что окончание таких слов на «-и, -ы» похоже на окончание арабских слов двойственного числа после усечения буквы «н», что часто происходит в таких словах при образовании определенных синтаксических конструкций, а в таких словах, как «сани», и «штаны» эти окончания полностью совпадают. Во всяком случае, предположение о том, что перечисленные выше имена существительные являются дошедшими до нас именами двойственного числа и при этом каким-то образом связаны с арабским языком, нуждается в дальнейших исследованиях.

Итак, в настоящее время существует достаточно доказательств того, что русский язык в процессе своего развития утратил двойственное число. Есть разные мнения по поводу того, как оценить эту утрату. Многие считают, что язык стал проще и понятнее. По нашему мнению, с исчезновением двойственного числа язык утратил важные качества. Наш мир дуален: черное и белое, северный и южный полюсы, мужское и женское начало, плюс и минус, верх и низ и т. д. Невозможно в эти пары вставить что-то третье. Дуальные пары играют в нашей жизни огромное значение. Для нашего развития очень важно видеть этот дуализм, изучать эти противоположности и их взаимодействие. Наличие двойственного числа в языке в таком случае крайне необходимо, оно способствует лучшему пониманию нашего мира, более точному описанию различных явлений, которые происходят вокруг нас, а следовательно, и лучшему взаимопониманию в процессе общения. А в этом и заключается главная задача языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айхенвальд А. Ю. Современный иврит / А. Ю. Айхенвальд. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. – 147 с.
2. Гранде Б. М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. / Б. М. Гранде. – [2-е издание]. – М. : Восточная ЛИТЕРАТУРА, РАН, 1998. – 592 с.
3. Рыжих В. И. Глагольная система арабского литературного языка. Книга первая : Сильные глаголы (на основе арабской дидактической традиции) / В. И. Рыжих. – Одесса: Астропринт, 2002. – 424 с.
4. Мейе А. Общеславянский язык [пер. с фр. Кузнецова П. С.; общ. ред. С. Б. Бернштейна] / Мейе А. – 2-е издание. – М. : Издательская группа «Прогресс», 2001. – 500 с.
5. Жолобов О. Ф. Историческая грамматика древнерусского языка. Т. 2 : Двойственное число / О. Ф. Жолобов, В. Б. Крысько. – М. : Азбуковник, 2001. – 240 с.

*Л. Д. Русаков,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры перевода и языкознания
факультета лингвистики и перевода,
Международный гуманитарный университет*

ЧЕРТЫ МЕТАПРОЗЫ В ПОВЕСТИ Э. РЯЗАНОВА «ПРЕДСКАЗАНИЕ»

В семидесятых годах XX века в работах западных и отечественных исследователей все чаще стал звучать термин «метапроза» [1; 5; 9; 10, с. 343; 11]. Литературовед Д. М. Сегал, в ряде произведений интуитивно увидел, что они «представляют своего рода литературное единство. Пытаясь определить, в чем же это единство состоит, что это – «тематическая группа», «под-жанр», «жанр» или единство другого порядка, не сводимое к содержательным или конструктивным схождениям», он столкнулся с необходимостью «расширить рамки рассмотрения и привлечь сравнительный материал из других литератур» [9, с. 10].

В обстоятельной монографии М. Н. Липовецкого, посвященной русскому постмодернизму, уже намечены устойчивые признаки метапрозы, при этом автор выстраивает свой ряд произведений, в которых эти признаки им были усмотрены [5, с. 46–47].

Так из ряда метапрозы был выделен жанр «метаромана» как инвариант, обладающий определенными чертами. «Метароман» определяется как «*двуплановая* художественная структура, где предметом для читателя становится не только «роман героев», но и мир литературного творчества, процесс создания этого «романа героев»» [4, с. 35]. Это значит, что «метароман повествует не только о перипетиях судьбы персонажей и условной реальности их существования, но направлен на само событие рассказывания» [3]. В свою очередь, внутри этого жанра нами выделен ряд произведений, имеющих определенное сходство в структуре: это роман, в котором явно разделены его эпический и лирический компонент. В отечественном литературоведении он еще никак не выделен и не описан. Британский исследователь Д. М. Бетеа в статье, посвященной современной русской литературе, мимоходом, определил роман Б. Л. Пастернака «Доктор Живаго» как «*novel-plus-poetic-cycle*» [10, с. 169], но при этом никакого анализа не делал. Итак, данную жанровую разновидность можно назвать «роман с поэтическим циклом» или, вернее, «метароман с поэтическим циклом». В данном ряду нами выделены такие романы как «Игра в бисер» Г. Гессе, «Доктор Живаго» Б. Пастернака, «Между собакой и волком» Саши Соколова и повесть Э. Рязанова «Предсказание».

Поскольку все эти произведения исследовались преимущественно с точки зрения истории литературы, тематики и проблематики, их формальные показатели практически не затрагивались. Проблема взаимовлияния эпического компонента романа с его поэтическим циклом, функции и смысловые взаимосвязи внутри поэтического цикла до сих пор не изучены и требуют дальнейшего исследования.

Повесть известного кинорежиссера Эльдара Рязанова «Предсказание» [6], написанная и опубликованная в 1991 году, получила дальнейшее продолжение в другом виде искусства. По мотивам этой повести в 1993 году сам автор-режиссер снял одноименный художественный фильм. По целому ряду причин в российской

критике и литературоведении повесть осталась практически незамеченной. Тем не менее, она, несомненно, заслуживает внимательного литературоведческого анализа. Причиной этому, во-первых, является её внешняя стилевая «заданность» и одновременная жанровая «похожесть» при сохранении внутренней сложности и неповторимости. Другой причиной следовало бы назвать то изящество, с которым автор играет в невозможность определить «автора» повести и «текста» внутри текста. Третья, далеко не последняя причина, важная для нас, – повесть является произведением, в котором присутствует поэтический цикл «автора-героя», вынесенный за пределы эпического компонента.

Рассматривая взаимосвязи между «эпическим» и «лирическим» в повести, мы обнаружили, что этот вопрос не может быть решен просто на уровне взаимодействия литературных родов как типов художественного мышления. Лирический компонент является частью повести, но вынесен за пределы его эпической части в самый конец книги, без какого-либо заглавия. Это непоименованный сборник из двадцати одного стихотворения, тематически и эмоционально связанный с эпической частью повести. Рассматривая его как стихотворный цикл, мы увидели, что в нем есть определенная смысловая последовательность и завершенность. Более того, при анализе ритмики его составляющих можно утверждать, что это не механическое соединение различных метрических компонентов, его можно рассматривать как полиметрическую структуру [7]. При этом, композиционно, составляющие стихотворного цикла имеют не прямые смысловые переклички с разными частями эпического корпуса повести. Стихотворный цикл имеет несколько художественных функций, одна из которых – представить два параллельных способа восприятия и оценки художественного мира автором-героем. Это сознание дискретное, сюжетно-событийное и поэтическое, континуальное. Так возникает двойное видение, выводящее повесть на уровень интеллектуальной прозы. В результате анализа обнаружилось, что жанровая форма организована таким образом, чтобы читатель приходил к художественной идее нелинейно, через постоянную игру сопоставлений всех частей поэтического цикла и эпического корпуса произведения.

В повести Э. Рязанова «Предсказание» достаточно явно проявляются особенности постмодернистского художественного мышления: децентрализация, интертекстуальность, пародийность, деконструкция, отрицание универсальной истины, кодирование, множественность способов прочтения, принцип игры на всех уровнях произведения.

Постмодернистское мышление проявляется и в том, что одной из характеристик героя является двойная проекция: он предстает не только как объект художественного мира, но и как его творящий субъект, автор части повести и автор стихотворений. Более того, врученный автору-герою текст, который был создан неизвестным писателем, оказывается текстом самой повести, и разворачивается как художественный мир, в сюжете которого действует автор-герой и его двойник. «Предсуществование» текста и его «неуничтожимость» сближает повесть Э. Рязанова с романами «Мастер и Маргарита» М. А. Булгакова и «Сто лет одиночества» Г. Гарсиа Маркеса.

Поскольку в повести одной из центральных тем является тема творческого поиска, интеллектуальной и артистической игры, сам процесс познания, а также обыгрывается тайна появления и бытования «текста», можно рассмотреть его как

«метапрозу». Герою «метапрозы» присуща саморефлексия, как то, «не будучи полностью воплощен в сюжете (т. е. представлен в виде объекта), герой раскрывается как субъект, носитель точки зрения» [2, с. 146].

Исследователи выделяют такие признаки «метапрозы», как: «1) тематизация процесса творчества; 2) высокая степень репрезентативности «вненаходимого» автора-творца, находящего своего текстового двойника в образе персонажа-писателя, нередко выступающего как автор именно того произведения, которое мы сейчас читаем; 3) зеркальность повествования, позволяющая постоянно соотносить героя-писателя и автора-творца, «текст в тексте» и «рамочный текст»; 4) «обнажение приёма», переносящее акцент с целостного образа мира, создаваемого текстом, на сам процесс конструирования и реконструирования этого еще не завершенного образа; 5) пространственно-временная свобода, возникающая в результате ослабления миметических мотивировок» [5, с. 46]. При анализе повести «Предсказание» мы видим, что в ней все эти аспекты реализуются и весьма изящно автором взаимоувязываются.

Данный аспект анализа повести Э. Рязанова «Предсказание» позволяет увидеть, что система взаимосвязей проявляется на разных уровнях. Тематические переклички выстраивают всевозможные повороты и ракурсы проблематики. Возникает особый полицентризм повествования [8, с. 64].

Одним из главных связующих приемов становится интертекстуальный. При этом большое значение в повести «Предсказание» имеет связь между эпическим и лирическим корпусом, перекличка различных субъектных структур, основанных на сложной стилистической организации текста.

«Метапрозу» Э. Рязанова следует рассматривать как сложную структуру взаимодействия и саморефлексии ряда субъектов: «автора», рассказчика, героя-автора, двадцати одного лирического героя стихотворений цикла и читателя, «сознания» которых раскрываются именно в системе перекличек текстов (Т1 – Т23 и т. п.).

В результате анализа мы можем сделать некоторые общие выводы:

– повесть Э. Рязанова «Предсказание» принадлежит к метапрозе и обладает чертами метаромана;

– поскольку повесть содержит цикл стихотворений, вынесенный за пределы эпического комплекса, она может быть причислена к жанровой разновидности «метароман с поэтическим циклом»;

– такая структура позволяет автору создавать объемность видения, децентрализовать ценностную систему, создавать сложную перекличку художественных сознаний, расширяя в небольшом объеме повести возможности художественного выражения.

Как представляется, поиск подходов к решению проблемы взаимодействия «эпического компонента» и «лирического компонента», поэтического цикла, могут оказаться достаточно продуктивным и предоставить новые возможности для определения параметров жанровой разновидности «метаромана с поэтическим циклом».

ЛИТЕРАТУРА

1. Беляева Н. В. Русский роман XX века : Интертекстуальность как конструктивный принцип [Текст] / Н. В. Беляева // Русскоязычная ЛИТЕРАТУРА в контексте восточнославянской культуры : сб. статей по материалам Международной Интернет-конференции (15–19 декабря 2006 года) ; [науч. ред. Т. Л. Рыбальченко]. – Томск : изд-во Том. Ун-та, 2007. – С. 248–263.

2. Зусева В. Б. Проблема самоідентифікації героя в метаромане («Орландо» В. Вулф і «Орланда» Ж. Арпман) [Текст] / В. Б. Зусева // Новий філологічний вестник. – 2008. – Т. 7. – № 2. – С. 146–153.
3. Зусева В. Б. «Фальшивомонетчики» А. Жида : роман автора і роман героя [Електронний ресурс] / В. Б. Зусева // Новий філологічний вестник. – 2006. – № 1. – Режим доступу: http://ifi.rsuh.ru/vestnik_2006_1_15.html
4. Зусева В. Б. Інваріантна структура і типологія метаромана [Текст] / В. Б. Зусева // Вестник РГГУ. – 2007. – № 7. – С. 35–44. (Літературознавство. Фольклористика).
5. Липовецький М. Н. Російський постмодернізм. Очерки історическої поезитики [Текст] / М. Н. Липовецький. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ин-та, 1997. – 317 с.
6. Рязанов Э. Предсказание : [повесть] / Э. Рязанов. – Х. : МП «Жизнь и компьютер», 1991. – 160 с.
7. Руднев П. А. Опыт семантического анализа монометрической и полиметрической стиховых структур на метрическом уровне [Текст] / П. А. Руднев // Труды по русской и славянской филологии. – Вып. 21 : Литературоведение. – Тарту, 1973. – С. 297–311.
8. Рымарь Н. Т. Роман XX века [Текст] / Н. Т. Рымарь // Литературоведческие термины: Материалы к словарю. – Коломна : Коломенский пединститут, 1999. – Вып. 2. – С. 63–67.
9. Сегал Д. М. ЛИТЕРАТУРА как охранная грамота [Текст] / Д. М. Сегал. – М. : Водолей Publishers, 2006. – 976 с.
10. Bethea, D. M. Literature [Text] / D. M. Bethea // The Cambridge Companion to Modern Russian Culture. – Cambridge Univ. Press, 2002. – P. 161–204.
11. Lowencron, D. H. The Metanovel [Text] / D. H. Lowencron. // College English. – Vol. 38. – No. 4, Dec., 1976. – P. 343.

І. Ю. Стрельникова,

старший викладач Одеського інституту фінансів УДУФМТ

О. І. Ярмолович,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов професійного спілкування

факультету лінгвістики та перекладу,

Міжнародний гуманітарний університет

МІСЦЕ КРАЇНОЗНАВСТВА В ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Актуальність проблеми обумовлена тим, що сучасні тенденції розвитку нашої держави та інтеграція до світового простору вимагають від системи вищої освіти постійного оновлення та модернізації з метою досягнення найвищої якості підготовки фахівців у всіх галузях, серед яких важливе місце мають займати майбутні педагоги та викладачі як висококваліфіковані та всебічно освічені спеціалісти, покликані забезпечити у своїй подальшій професійній діяльності реалізацію «Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті». Водночас перехід до ринкових відносин, постійне зростання темпів економічної взаємодії з численними закордонними партнерами передбачають, що вищі навчальні заклади повинні забезпечити країну належно підготовленими фахівцями в економічній галузі.

Існуюча джерельна база з проблеми формування іншомовної комунікативної компетенції у студентів економічного фаху дала нам можливість окреслити модель ефективної методичної системи розвитку комунікативної компетенції студентів. Проаналізовані праці Н. Р. Барабанова, Н. Є. Шиліна, С. В. Козак, Н. М. Перевознюк, Л. Г. Таланової визначають важливість міждисциплінарного підходу до відбору й організації навчального матеріалу за низкою дисциплін. В своїй праці С. В. Козак особливу увагу рекомендує приділяти особистій роботі викладача, тобто плануванню, проведенню занять відповідно до фахової і дисциплінарної підготовленості групи, а також до психологічного її настрою. Н. Р. Барабанова вказує

на те, що формування іншомовної компетенції передбачає використання найбільш частотної лексики, граматичних конструкцій, які втілюють в себе об'єкти мовної комунікації [1, с. 276].

Мета даної статті полягає в розкритті методів вирішення проблеми, що перешкоджають викладачам іноземних мов ефективно проводити навчання зі студентами економічних спеціальностей, а також виявлення ефективності використання країнознавчих текстів, як засобу, що сприяє інтеграції студентів в навчальний простір.

В. Л. Ординський, проаналізувавши проходження навчального процесу в ведучих країнах світу, дійшов висновку, який є логічним, що навчання, тобто освітні системи не можливі без змін – реформування. Сучасний процес реформування освітніх систем в розвинених країнах засвідчує, що всі вони зумовлені необхідністю формулювати нову парадигму освіти, спрямовану насамперед, на розвиток духовної та творчої сутності людини [7, с. 28]. Праця викладача, тобто активного учасника процесу освіти – навчання, не можлива без методичних матеріалів, які мають змінюватись, усучаснюватись, всебічно інтегрувати в фахові починання студентів. Вважаємо, що не потрібно ставити питання про те, що є найактивнішим матеріалом для формування професійного іншомовного мовлення. Так, це країнознавчі матеріали, які завжди відповідають потребам викладачів потребам викладачів іноземної мови, особливо з позицій професійної підготовки.

Вивчення країнознавства є важливою частиною формування світогляду майбутніх фахівців економічних спеціальностей у сучасних умовах зближення країн та глобалізації у світі. Знайомство з країною, мову якої студенти вивчають, культурою та традиціями цієї країни сприяє більш детальному розумінню іноземної мови та ділового спілкування з закордонними партнерами. Таке широкопланове «занурювання» в мову допомагає кожному фахівцю не тільки при підготовці до прийняття рішення, але і при міжособистісній комунікації. Фахівець з багатосторонньою мовленнєвою підготовкою наділений здібностями до передбачення результатів ділової зустрічі, що важливе для успішного розвитку професійної діяльності майбутніх фахівців з економіки.

Знайомлячись з темами країнознавства, студенти економічного професійного спрямування усвідомлюють важливість вивчення та розуміння інших культур та традицій, зацікавлено сприймають розгляд тем з особливостей країн, їх географії, культури, традицій, економічної ситуації, етикету ділового спілкування. Вивчення тем подорожі до іноземної країни, першої ділової зустрічі, знайомства, спілкування в різних ситуаціях: на ланчі, в готелі, в конторі, т. д., а також телефонування за різними темами, в різних ситуаціях підготовлює студентів економічного фаху до праці в рідній країні і за кордоном. Майбутні професійні візити сприяють та вимагають від студентів розвивати навички пошуку різноманітної інформації про географічні особливості країни, її історію, культуру, традиції, релігію або економічну ситуацію ще навчаючись в вузі.

Опрацьовуючи країнознавчі теми, наприклад: «Великобританію», «Лондон» або «Україну», студенти виконують лексико-граматичні завдання на активізацію та засвоєння нової лексики.

Так, при обговоренні тексту «Лондон» розуміння тексту перевіряється за допомогою речень, на які даються відповіді true/false, наприклад:

1. London has been a capital for nearly a hundred years.
2. Different areas of London seem like different cities.
3. At first London was a big Roman town of the north bank of the Thames.
4. Mostly working people live in the East End.
5. St. Paul's Cathedral is situated in Westminster.
6. The seat of the British government is the Houses of Parliament.

Для активізації та засвоєння нової лексики за темою «Лондон» необхідно доповнити речення:

1. At first London was ...
2. London is divided into several parts:
3. ... the district where most offices and banks are concentrated.
4. Streets are always full of
5. At night the West End stays
6. ... the seat of the British government.
7. Big Ben strikes

Для кращого запам'ятовування нових слів студентам пропонується скласти речення з активною лексикою заняття, наприклад:

- 1) *suburbs* – London with *suburbs* has population of about 11 million people;
- 2) *ancient* – The most famous *ancient* buildings are the Tower of London, Westminster Abbey and Buckingham Palace;
- 3) *alive* – The West End stays *alive* as Londoners come there to enjoy themselves.

При вивченні країнознавства студенти повторюють граматичні теми, вибираючи правильну форму дієслів: British food is the worst in the world. But it *improved* / **has improved** a lot in recent years. Britons *found* / **have found** a new interest in food. If you *read* /*will read* British newspapers, you will see recipes and restaurant reviews. New restaurants *is* / **are** being advertised everywhere. Cooking programmes *schedule* / **are scheduled** on TV every night and kitchens *became* / **have become** bigger and better.

Для розвитку монологічного мовлення за темами країнознавства студенти готують розповідь за темою («Великобританія», «Лондон» або «Україна»), виконуючи роль гіда по країні або місту.

Особлива увага приділяється різноманітності культури поведінки та етикету в різних країнах Європи Америки, інших континентах. Так, етикет поведінки при першій діловій зустрічі вимагає знання культури одягу, лексики привітання, знайомства та вміння вести бесіду (*small talk*) на теми подорожі, сім'ї, погоди, свят або бізнесу, за якими студенти складають діалог, відповідаючи на запитання: *How was the flight?*, *Did you enjoy your trip?*, *What was the weather like?* Знання країнознавства, культури поведінки та етикету ділового спілкування впливають на ділові переговори, які можуть бути успішно продовжені або припинені із-за поганих манер партнерів або незнань етикету. Всі ці знання виховують та підвищують культурний рівень студентів, дають їм впевненість в готовності до спілкування з іноземними партнерами.

Вивчення країнознавства для майбутніх фахівців з економіки сприяє зростанню свідомості студентів, формує та підвищує їх інтелектуальний рівень, культуру, значно розширює світогляд та надає можливість впевненого спілкування з закордонними партнерами. Все це особливо актуально для майбутніх економістів у зв'язку із сучасними інтеграційними процесами у світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабанова Н. Р. Междисциплинарная координация в формировании коммуникативно-речевой компетенции студентов / Н. Р. Барабанова // Актуальные проблемы теории коммуникации : [сборник научных трудов]. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, Одесса, 2004. – С. 271–280.
2. Acklam R., Crace A. Total English. Pre-Intermediate / R. Acklam, A. Crace. – Longman, 2006. – 70 p.
3. Harris M., Mower D. Opportunities Intermediate / M. Harris, D. Mower. – Longman, 2003. – 98 p.
4. Polupan V. L., Polupan A. P., Makhova V. V. English-speaking countries: A cultural reader / V. L. Polupan, A. P. Polupan, V. V. Makhova. – Kharkov, 2000.
5. Ординський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Л. Ординський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
6. Тучіна Н. В., Меркулова Т. К., Кузьміна В. С. Read and speak English. – Київ, 2005.

І. В. Ступак,

доктор філологічних наук, професор,
декан факультету лінгвістики та перекладу,
Міжнародний гуманітарний університет

КРИТЕРІЙ ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМУ МОТИВАЦІЇ ПОХІДНИХ КАУЗАТИВНИХ ДІЄСЛІВ

У роботі під похідними розуміються такі дієслова, структура і значення яких виводяться на основі поєднання значень морфем у складі даного слова, тобто похідні слова є обов'язковими складниками похідного і визначають його дериваційну структуру. Виходячи із наведеного тлумачення похідного, в основу якого покладено формально-семантичний критерій, у роботі терміни «твірне слово» і «мотивуюча основа», «утворені» і «мотивовані» використовуються як синоніми.

Як було зазначено, твірна основа виступає матеріальною базою похідного слова [6, с. 39], тобто, по-перше, твірне слово ближче за значенням до похідного, наприклад, значення відприкметникового дієслова *befreien* 'frei machen' (DUW: 219) 'робити вільним, визволяти' виводиться зі значення мотиваційного прикметника *frei* 'вільний'; відповідно значення відіменникового дієслова *zuvordern* (СУМ: 381) 'наповнювати водою що-небудь' виводиться із значення твірного іменника *wasser*. Між твірним і похідним словами встановлюються відношення похідності або вмотивованості. По-друге, похідне слово відрізняється від твірного складнішою формальною структурою, воно включає в себе твірну основу і словотворчий засіб, пор.: *be+frei-en*, *zu+vor+д+и+и-ти*. У цьому зв'язку І. С. Улуханов підкреслює, що тлумачення похідного, до складу якого не входить твірне слово, не може бути визнано адекватним [12, с. 245].

Більшість похідних перебувають у прозорих мотиваційних стосунках з твірними (*befreien* ← *frei*, *zuvordern* ← *wasser*). Проте у процесі дослідження словотвірної структури похідних певні труднощі становить питання: віднести утворення типу *befestigen* 'зміцнювати', *entleeren* 'спустошувати' до тих, що творенні від відповідних твірних прикметників *fest* 'твердий', *leer* 'пустий' або від дієслів *festigen* 'зміцнювати', *leeren* 'спустошувати'.

У лінгвістичній літературі є різні спроби щодо рішення цього питання. Так, такі дієслівні утворення відносять до дієслів з подвійним направленням похідності – ад'єктивним й вербальним [8, с. 128]. Вербальний напрям виявляється в їхньому словотворчому співвіднесенні з безафіксними відприкметниковими дієсловами, пор.: *festigen* → *befestigen* 'festigen, stärken' 'зміцнювати'; *leeren* → *ent-*

leeren; ад'єктивне направлення таких дієслів проявляється в перетворенні ознаки твірного в процес, пор.: *fest* 'твердий' → *festigen* 'fest machen, stärken' 'робити твердим, зміцнювати'; *befestigen* 'festigen, stärken' 'зміцнювати'; *leer* 'пустий' → *leeren* 'leer machen' 'робити пустим, спустошувати', *entleeren* 'durch Ausschütten leer machen' 'спустошувати'.

Але не всі дослідники погоджуються з таким визначенням. Існує інша точка зору [12, с. 32; 13, с. 12], згідно з якою аналогічні одиниці розглядаються як утворення з подвійною мотивацією (здатність похідних основ вступати в рівноправні структурні й семантичні зв'язки з двома й більшою кількістю твірних основ), пор.: префіксальне похідне дієслово *zuspitzen* 'spitzen, spitz machen' (DUW: 1806) 'робити гострим, загострювати' може розглядатися як таке, що утворилося від дієслова *spitzen* або прикметника *spitz* 'гострий'.

На думку Р. І. Виноградової, префіксальні відприкметникові дієслова типу *verdunkeln*, *verfaulen*, *verbessern*, які мають співвідносні з ними безпрефіксні однокореневі дієслова *dunkeln*, *faulen*, *bessern*, а також прикметники *dunkel*, *faul*, *besser* відносяться до тих, що утворені від відповідних мотивуючих прикметників, пор.: *verdunkeln* ← *dunkel*, *verfaulen* ← *faul*, *verbessern* ← *besser* [2, с. 72].

Також по-різному вирішується питання мотиваційних відношень у складі пари дієслова та іменника. Наприклад, при встановленні напрямку мотивації в парах з іншомовним субстантивом на *-ація* та спільнокореневим іменником з непохідною основою твірним іменником існує декілька точок зору. Так, З. М. Волоцкая відносить їх до тих, що утворені від іменників на *-ація*, *-ізація* /*-изація*, у зв'язку з тим, що семантично такі дієслова ближче до суфіксальних іменників [4, с. 171]. Т. М. Возний вважає, що такі дієслова мають паралельний зв'язок з безсуфіксними іменниками, а також іменниками на *-ація*, *-ізація* /*-изація*, при цьому він надає перевагу первинним безсуфіксним іменникам [3, с. 53].

У парах похідне дієслово і твірний іменник із процесуальним значенням типу *regit* – *regotati*, *smix* – *smixiti* також відмічено прямо діаметральні погляди. Так, одні мовознавці в таких парах встановлювали напрямок мотивації від іменника до дієслова [1, с. 101; 3, с. 35], інші навпаки – від дієслова до іменника [10, с. 13; 11, с. 117].

Розглянуті погляди не відповідають на питання: яке слово слід вважати мотиваційним, а яке – похідним. Досі в багатьох випадках не існує чітких критеріїв визначення напрямку деривації.

У дослідженні ПКД критерієм виділення твірного і похідного слів виступають структурна й семантична мотивація. Між похідним і твірним словами можуть бути такі структурно-семантичні відношення:

1) Похідне слово семантично мотивується твірною основою. Так, наприклад, похідне дієслово *entleeren* 'спустошувати' формально співвідноситься з однокореневим прикметником *leer* 'пустий' та безафіксним корелятом *leeren* 'спустошувати', але в словниковому тлумаченні міститься значення твірного прикметника 'durch Ausschütten leer machen' (DUW: 436) 'струшуючи, робити пустим', тобто похідне дієслово розглядається як утворене від прикметника. Якщо тлумачення похідного здійснюється за допомогою безафіксного корелята, то похідне розглядається як утворене від дієслова. Наприклад, ПКД *anwärmen* 'трохи підігріти' формально співвідноситься як з прикметником *warm* 'теплий', так і з безафіксним дієсловом *wärmen* 'підігрівати'. Однак згідно його тлумачення *anwärmen* 'ein wenig

wärmen' (DUW: 129) 'трохи підігріти' похідне відноситься до тих, що утворені від дієслів.

2) Похідне за формою складніше від твірного слова. Похідні поєднують у собі твірну основу та ті структурні, структурно-семантичні й інші елементи похідного слова, за допомогою яких ПКД утворилося і якими відрізняється від твірного слова. Наприклад, суфіксальне похідне дієслово *gnivuti* 'викликати почуття гніву' утворено від кореневого іменника *gniv*, тобто за структурою похідне відіменникове дієслово *gnivuti* складніше від твірного іменника *gniv*.

3) Твірне слово не обов'язково в цілому морфемному складі мусить включатись у структуру похідного. Так, наприклад, відіменникове дієслово *syndizieren* 'in einem Syndikat zusammenfassen' (DUW: 1505) 'синдикувати' утворено від іменника іншомовного походження *das Syndikat* 'об'єднувати в один синдикат', при цьому має місце усічення фінальної частини *-kat*. Теж саме відбувається і в українській мові, пор. *кібернетизувати* 'вводити ідеї, методи і засоби кібернетики' утворено від основи іменника іншомовного походження *кібернети-ка*.

4) У кореляціях дієслово – непохідний іменник – іменник іншомовного походження існує декілька поглядів на встановлення мотиваційних відношень у похідних такого типу. Так, З. М. Волоцька відносить їх до тих, що утворені від іменників на *-ація, -ізація /-изація*, у зв'язку з тим, що семантично такі дієслова ближче до суфіксальних іменників [4, с. 171]. Т. М. Возний вважає, що такі дієслова мають паралельний зв'язок з безсуфіксними іменниками, а також іменниками на *-ація, -ізація /-изація*, при цьому він надає перевагу первинним безсуфіксним іменникам [3, с. 53]. У роботі спираємося на традиційну словотворчу модель: іменник → дієслово з суфіксом *-изува-/изува, -фікува-* → іменник на *-ація, -ізація /-изація, -фікація*, наприклад, *паспорт* → *паспортизувати* → *паспортизація* [5, с. 10, 11; 9, с. 178]. Наприклад: ПКД *паспортизувати* 'здійснювати паспортизацію, забезпечувати паспортами' семантично мотивовано двома іменниками *паспортизація* та *паспорт*. Непохідний іменник (у цьому випадку *паспорт*) розглядається як твірна основа до ПКД *паспортизувати*, а іменник іншомовного походження *паспортизація* означає дію за значенням дієслова *паспортизувати*.

5) В українській мові існує досить поширена група полімотивованих дериватів, що характеризуються паралельними мотиваційними відношеннями поряд із прикметниками і з іншими частинами мови [7, с. 22; 5, с. 16]. Так, похідне дієслово *обезформити* 'позбавити форми / перетворити на щось безформне' характеризується паралельною мотивацією з іменником *форма* та прикметником *безформний*, що призводить до неможливості однозначної інтерпретації твірної щодо її частиномовної належності.

Дослідження ПКД у німецькій та українській мовах передбачає комплексний аналіз сукупності всіх каузативних дериватів і наявність в українській мові полімотивованих похідних такого типу, які характеризуються певними особливостями, не може бути підставою для обмеження об'єкта дослідження. Такі утворення є повноправними похідними каузативними дієсловами і виносяться в окрему групу полімотивованих ПКД.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Словообразование и его отношение к грамматике и лексикологии / В. В. Виноградов // Вопросы теории и истории языка. – М. : Наука, 1952. – С. 99–152.

2. Виноградова Р. И. Структурно-семантическая характеристика некоторых производных деадъективных глаголов в современном немецком языке / Р. И. Виноградова // Вопросы семантики и стиля. – Уфа, 1979. – С. 71–76.
3. Возний Т. М. Словоtvір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською / Т. Возний. – Львів : Вища школа, 1981. – 187 с.
4. Волоцкая З. М. Семантическая классификация и способы образования отыменных глаголов / З. М. Волоцкая // Структурная типология языков. – М. : Наука, 1966. – С. 165–180.
5. Городенская К. Г. Морфологическая структура отыменных глаголов в современном украинском языке : автореф. дис. на соиск. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Украинский язык» / К. Г. Городенская. – К., 1975. – 25 с.
6. Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словоtvірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К. : Наук. думка, 1981. – 199 с.
7. Грещук В. В. Український відприкметниковий словоtvір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту ім. В. Стефаніка, 1995. – 208 с.
8. Ефимов Р. В. Типы семантических отношений производящих и производных основ (на материале отадъективных префиксальных глаголов неметкого языка) / Р. В. Ефимов // Труды. – М., 1977. – № 8. – С. 127–135.
9. Ковалик І. І. Словоtvір сучасної української мови / І. І. Ковалик. – К. : Наукова думка, 1979. – 404 с.
10. Лопатин В. В., Улуханов И. С. Словообразовательный тип и способы словообразования / В. В. Лопатин, И. С. Улуханов // Рус. яз. в нац. школе. – 1969. – № 6. – С. 4–14.
11. Тихонов А. Н. О семантической соотносительности производящих и производных основ / А. Н. Тихонов // Вопр. языкознания. – 1967. – № 1. – С. 112–120.
12. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке / И. С. Улуханов. – М. : Изд-во Наука, 1977. – 256 с.
13. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – Leipzig: Bibliographisches Inst., 1971. – 327 s.

С. К. Суслонарова,
*старший викладач кафедри перекладу та мовознавства
факультету лінгвістики та перекладу,
Міжнародний гуманітарний університет*

ДОШЛЮБНЕ СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В МЕЖАХ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТІ «БУРЛАЧКА» І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО)

Різноманітну творчу спадщину І. С. Нечуя-Левицького складає художня проза та драматургія, літературно-критичні, публіцистичні, історичні, культурологічні статті, переклади тощо. Для широких кіл читачів він більше відомий як автор «Миколи Джері», «Кайдашевої сім'ї», оповідань про непримиренних односельчанок похилого віку Параски та Палажки, «Афонського пройдисвіта». Однак якщо не обмежуватись хрестоматійними творами, для багатьох відкриється творчість майстра красного слова, що охопила широкі тематичні межі та проблематику тогочасного українського життя.

І. С. Нечуй-Левицький уважно вивчав людське буття в усій повноті його проявів, намагаючись відобразити різноманітність і багатобарвність людських характеристик у повнокровних описах їхнього соціально-побутового та природного оточення. Останнім часом широкі епічні полотна з українського життя І. С. Нечуя-Левицького привертали увагу літературознавців І. Абрамову, Г. Грабовича, Т. Гундорову, М. Жулинського, Н. Зборовську, М. Наєнка та ін. В художній творчості І. С. Нечуя-Левицького також наявні яскраві приклади застосування українським народом звичаєвого права, яке в контексті розвитку права в Україні уважно вивчали співробітники Відділу українського звичаєвого права АН УСРР в кінці 20-х

років [9, с. 13–14]. На сучасному етапі дослідження аспектів звичаєвого права як одного з джерел права поряд із Статутами Великого князівства Литовського проводять науковці Одеської національної юридичної академії [9, с. 16].

Однак фактично жодна праця цілковито не була присвячена особливостям відтворення І. С. Нечуєм-Левицьким властивостей дотримання звичаєвого права при дошлюбному спілкуванні української молоді в повісті «Бурлачка» (1880). Тому варто з допомогою порівняльно-типологічного та культурно-історичного методів дослідити підходи науковців до вивчення зазначених проблем, встановити художню та світоглядну оригінальність відтворення застосування норм звичаєвого права при дошлюбному спілкуванні української молоді в повісті класика української літератури.

В наш час, коли вчені різних галузей наук працюють над заповненням інформаційних «провалів» про особливості укладу життя українців, їх характер, мову, літературу, культуру, звичаї, правові норми тощо, соціально-побутова проза І. С. Нечуя-Левицького служить своєрідною енциклопедією українського звичаєвого права, яке, через посередництво Статутів Великого князівства Литовського, веде свої початки ще від Руської Правди [9, с. 14], і «вивчається юристами, етнографами, філософами, істориками тощо» [6, с. 3].

Уважність І. С. Нечуя-Левицького до вивчення життя високо оцінив Іван Франко, назвавши письменника «колосальним, всеобіймаючим оком України» [19, с. 374]. З його приходом в літературу розширилося коло соціальних типів, що було проявом реалізму. Він, як і інші письменники слов'янського світу, зумів використати типізацію при художньому зображенні звичайних, або, як писав Дмитро Чижевський, «пересічних» людей – «представників певних народностей, верств та груп населення» [20, с. 56]. Водночас він так само виявився майстром «змалювання унікальних екстремальних випадків – доведених до крайнього напруження ситуацій» [20, с. 56].

Григорій Грабович вбачає у поглядах І. С. Нечуя-Левицького «метафоричне розуміння нації й національної літератури», на його думку все це «виказує різновид романтичної й нативістської (неоязичницької. – С. С.) думки» [3, с. 215]. Питання національної ідентичності у творах І. С. Нечуя-Левицького досліджувала у своїй дисертаційній роботі Інна Абрамова. Вона окреслила образ автора не лише як визначної особистості, митця (оповідача), а й виразника певної психології, світовідчуття епохи, часу, представника національного та соціального середовища [Див.: 1]. Окремо серед інших художніх творів письменника дисертантка аналізувала й повість «Бурлачка» [1, с. 10].

Постаті І. С. Нечуя-Левицького Ніла Зборовська відвела цілий розділ, не оминувши повість «Бурлачка», взявши з її тексту черговий приклад «картинного» представлення автором «чоловічо-жіночого світу сільської України у високій рослій рівності» як прикладу «національної чоловічо-жіночої рівноправності» [7, с. 58–59]. За спостереженням Н. Зборовської «рівноправність, а часто верховодство жінки в українській сім'ї є наскрізним мотивом у прозі Нечуя-Левицького» [7, с. 58], що ввійшло, на нашу думку до норм звичаєвого права. Отже, через цю національну рівноправність, припускає вона, «у творчості Нечуя-Левицького наскрізним мотивом жіночої репрезентації виступає естетика **стрункості** (виділено жирним шрифтом автором. – С. С.). Його героїні-жінки – високі і тонкі, що є ознакою енергії та невідкореності» [7, с. 58].

Н. Є. Крутікова окремо згадує «Бурлачку» серед багатьох творів І. С. Нечуя-Левицького [12, с. 103]. Історія її виходу з друку цікава, оскільки повість надрукована окремою книжкою в Києві в 1880 році, а на її обкладинці фігурує 1881 рік [15, с. 618]. У примітках до тексту повісті зазначається, що вона була закінчена автором «на початку 1876 р., але в умовах посилення цензурних утисків, після Емського акту 1876 р., письменник тривалий час не наважувався подавати твір до цензури» [15, с. 618].

Як зазначав Сергій Єфремов, І. С. Нечуй-Левицький виступив «на літературне поле» з «цілою програмою власної літературної діяльності» [8, с. 437]. Письменник відстоював місце української літератури і культури в житті Російської імперії, висловлював думку про відсутність у житті українства розроблених у творах великоросійського письменства тем та образів. А тому закликав ігнорувати їх, висуваючи до «реального художника-письманика» вимогу бути «фокусом для своєї громади» [16, с. 71].

І. С. Нечуй-Левицький у повісті «Бурлачка» зосереджував свій письменницький «фокус» для своєї ж громади на багатьох проблемах. Зокрема, висвітлюючи в повісті дошлюбну практику молоді у спілкуванні, автор відтворив події, що несли в собі принципи застосування звичаєвого права в житті українців. У тексті розкривається життя головного персонажу Василя Палайника, яка, за нормами звичаєвого права, відпрошується в батьків на короткострокові сезонні сільсько-господарські роботи, аби разом зі своїми подругами мати заробіток.

На це батьки погоджуються. Але дорога до економічної незалежності привела дівчину до статусу покоївки-коханки, що є порушенням норми звичаєвого права дошлюбного життя молоді. Тому вона покарана парубком, з яким раніше зустрічалася, згодом вона далі порушує звичаєве право, аби не була викрита її таємниця, аби не було соромно перед батьками. Вона пускається дорогою втікачки від батьків, що прийшли за нею до пана, а невдовзі доходить до статусу дітовбивці, яка зуміла приховати свій гріх, але не позбулася жахів від здійсненого. Автор повісті, провівши Василю важкими шляхами душевних мук, повернув її через багато років вже сімейною людиною до батьківського дому, показово реабілітованою перед суспільством своїм новим способом життя.

Центральний персонаж повісті Василя, яка може бути разом з іншими образами дівчат у творах І. С. Нечуя-Левицького зразком «живописного портрета» [18, с. 92], характеризується Михайлом Наєнком як «негероїчна постать» [14, с. 539]. З цим можна погодитись, беручи до уваги, що Василя, усвідомлюючи свою красу, не зрозуміла її малозначущості в певні моменти життя, які регламентувалися на той час переважно звичаєвим правом. Сила дівочої вроди [15, с. 22–23], яка вразила пана Станіслава Ястшембського, – чоловіка іншого соціального, культурного, майнового рівня, іншої національності, – була замалою, аби їй увійти на правах рівної до нового і вищого світу.

Вона того не зрозуміла, коли зачаровувалася красою Станіслава Ястшембського, але, після недовгої боротьби, пішла за почуттями кохання («як упала я йому на груди, мені здалось, що всі зорі з неба посипались на мене й запалили мою душу» [15, с. 89]), відповідаючи взаємністю на почуту паном «в своїй душі щире, правдиве любов» [15, с. 39]. І за цими в ідеалі світлими й чистими почуттями їй не було видно майбутнього холодного й пустотного мороку відчуженості від суспільства,

пекучого сорому оприлюднення своєї нестриманості й приналежності до числа розпусниць.

Життєвий шлях Василини пролягав через правопорушення, за які наступають різні за своєю тяжкістю покарання в межах звичаю, тогочасної правової системи. Вони дають багато матеріалу для аналізу застосування звичаєвого права, про існуючу на той час в імперії судову систему. Однак ми коротко зупинимось на застосованому звичаї, за яким Василину схопили парубки й силоміць обрізали коси: «Минулося твоє дівування! Ось твоя дівоча честь! – крикнув до неї один парубок, піднімаючи вгору в руці довгу розкішну косу. – Тепер ти покритка. Оце тобі пани та паничі!» [15, с. 62]. По суті їх дія була спрямована на завдання шкоди особі, однак з фізичної точки зору вона здається мінімально ущербною для здоров'я, і більше стосується моральної шкоди, завданої честі особи («Довга коса – честь дівоча!» [2, с. 291]).

Незадовго перед цим вона не змогла сховатися у молодому вишняку від Василя Кравченка, її колишнього парубка, що перестрів її і пригрозив, дивлячись на неї «страшними очима» й показуючи кулака: «Ховайся, ховайся, дівчино! Час тобі скидати квітки та покривати голову хусткою!» [15, с. 61]. Автор не вказує, що Василь сам здійснив погрози, треба розуміти, що це зробили за нього інші.

До того між Василем і Василиною вже було з'ясовано стосунки: він освідчився їй в коханні, а вона не відповіла взаємністю, оскільки на той час краса пана заступала їй увесь світ. Він побачив її байдужість і, проклявши, пішов від неї, а вона «серцем почувала, що то втекло од неї щастя дівчини, жінки, матері, щастя української селянки, що вона ступила на якусь дуже небезпечну стежку» [15, с. 42]. Авторська ремарка яскраво демонструє підтримку своєї «негеройчної героїні». Наступного дня у маєтку були вимашчені дьогтем ворота, завдано шкоди городині, виставлена віха – сніпок на палиці, якого довго ніхто не хотів знімати [15, с. 43]. Цей звичай «вшановувати» осіб, які ігнорували поняття честі в дошлюбний період, згодом теж повторився [15, с. 62].

І. С. Нечуй-Левицький представив Василину в протиріччях: роботящою і здатною активно й весело відпочивати, безпорадною і рішучою, афектованою і поміркованою. Він провів її тяжким гріховним шляхом перелюбу та дітовбивства, яке в подальшому постійно завдавало пекучого болю своїми страшними спогадами. І все ж, як нам здається, вона здійснила хай невелике, але геройство, яке можна назвати героїзмом відродження: не загинула безпутньою жінкою, яка пройшла через дітовбивство, ігнорування народних та релігійних традицій, а зуміла реалізувати свою репродуктивну функцію, пережити справжні материнські почуття, виховуючи дітей у шлюбі з гарним чоловіком Іваном Михалчевським. Вона перемогла сама себе, повернулася до виконання звичаю без допомоги функціонуючої тогочасної пенітенціарної системи, тому він має бути цікавим для «активного застосування досвіду минулого в сучасній практиці діяльності виправних установ» [4, с. 1].

М. Насенко зауважує, що «письменник звертає увагу на легковажність самої дівчини, яка... не встояла перед паничем-спокусником, що приглянулася йому тією вродою [Див.: 5], і тому опинилась на самому дні життєвої прірви» [14, с. 539]. Літературознавець нагадує, що вчинки Василини пов'язані автором із «мотивом «стеблівської» пісні-балади (Ой у нашому Стеблеві...)», яка є «художнім центром повісті» [14, с. 539]. Отже, як свідчить представлена автором пісня [15, с. 80], перелюб і дітовбивство Василини були не поодинокими випадками в попередні

часи, були актуальними для її часу, про що читач дізнається з розповіді Марії, власниці хати, де знайшла собі житло Василина. Марія також вбила свою дитину після конфлікту з коханим на тому місці, де бачила багато дитячих кісточок [15, с. 91]. Сучасні дослідники проблеми констатують, що «вивчення даних офіційної статистики свідчить про сталість питомої ваги дітовбивств у структурі умисних вбивств» [17, с. 1].

Н. Є. Крутікова звертає увагу на певний зв'язок історії Василини з однією з традиційних тем української літератури, які піднімали Г. Ф. Квітка-Основ'яненко в «Сердешній Оксані», Т. Г. Шевченко в «Катерині» та «Наймичці», однак повість І. С. Нечуя-Левицького має «інший суспільний етап, інші громадські взаємини, соціальний тип», а найсумніші картини, як і в повісті «Микола Джеря» «осяяні вірою в світлі, здорові основи народної душі» [12, с. 108].

Автор вірив у основи душі, тому він подає знаки, що відвертість у почуттях Василини до пана Станіслава була справжньою, безкорисливою. І якщо «Шевченко – перший чоловік, який став у цьому змаганні (вирватись із зачарованого кола однієї вини на бік жінки. – С. С.) [13, с. 31], то другим таким чоловіком був І. С. Нечуй-Левицький. І що помилятися дівчатам у своєму вільному поводженні з парубками і чоловіками не можна (і тут можна пригадати приказку: «На козаку нема знаку, а на дівчині дві причини»). Бо буде людський суд, що й сталося. За дошлюбне кохання їй було обрізано парубками косу, а голову покрила хустка.

І. С. Нечуй-Левицький в тексті обминув разом зі своєю «негероїчною героїнею» детальний розгляд цих складних питань перед людьми. На них сама, в тій чи іншій мірі відповіла Василина, яка порушила, а потім повернулася до норм звичаєвого права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова І. Художнє трактування етнопсихологічних типів українця у прозі І. С. Нечуя-Левицького 60-80-х років XIX століття : автореф. дис... на канд. філол. наук: 10.01.01 – Українська ЛІТЕРАТУРА) / І. Абрамова; Запорізький державний університет, Запоріжжя, 2002. – 18 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу : Етнографічний нарис : у 2 т. Т. II. – К. : МВП «Оберіг», 1991. – 448 с.
3. Грабович Г. Українсько-російські літературні взаємини в XIX ст. : постановка проблеми // Грабович Г. До історії української літератури : дослідження, есеї, полеміка). – К. : Критика, 2003. – С. 180–217.
4. Григор'єв О. М. Пенітенціарна теорія та практика в російській імперії в кінці XVIII – на початку XX століття : історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній) : автореф. дис... канд. юридичних наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. М. Григор'єв; ХНУ ВС МВС України. – Харків, 2007. – 22 с.
5. Гундорова Т. Жінка і Дзеркало [Електронний ресурс] // Ї. – Число 17. – 2000. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n17texts/hundorova.htm>
6. Жовтобрюх М. М. Звичаєве право : сутність, генеза, чинність : автореф. дис... канд. юридичних наук: 12. 00. 12 «Філософія права» / М. М. Жовтобрюх; Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 2002. – 19 с.
7. Зборовська Н. Роздум п'ятий. Український світ Нечуя-Левицького : гендерний підхід // Зборовська Н. Карнавал мертвих поцілунків (Феміністичні роздуми). – Львів : Літопис, 1999. – С. 54–72.
8. Єфремов С. Іван Левицький-Нечуй // Єфремов С. Вибране : Статті. Наукові розвідки. Монографії. – К. : Наук. думка, 2002. – С. 396–494.
9. Ківалов С., Музиченко П. Історіографічний огляд // Статути Великого князівства Литовського : у 3-х томах. Т. I : Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – Одеса : Юридична ЛІТЕРАТУРА, 2002. – С. 12–17.
10. Ківалов С., Музиченко П. Короткий коментар загальної спрямованості норм Статуту 1529 р. // Статути Великого князівства Литовського : у 3-х томах. Т. I : Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – Одеса : Юридична ЛІТЕРАТУРА, 2002. – С. 18–36.
11. Ківалов С., Музиченко П. Передмова // Статути Великого князівства Литовського : у 3-х томах. Т. III : Статут Великого князівства Литовського 1588 року : у 2 кн. Кн. 1. – Одеса : Юридична ЛІТЕРАТУРА, 2004. – С. 3–17.

12. Крутікова Н. С. Іван Нечуй-Левицький // Історія української літератури XIX століття : у 3 кн. Кн. 3 : навчальний посібник. – К. : Либідь, 1997. – С. 99–131.
13. Моклиця М. Покритка в творчості Шевченка (Психоаналітична інтерпретація) / М. Моклиця // Січ. – 2000. – № 3. – С. 24–31.
14. Наєнко М. К. Іван Семенович Нечуй-Левицький (1838–1918) // Наєнко М. К. Художня ЛІТЕРАТУРА України : програма-мінімум. Ч. I : Від міфів до реальності. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2005. – С. 524–574.
15. Нечуй-Левицький І. Твори : в 2 т. Т. 2 : Повісті та оповідання. – К. : Наукова думка, 1986. – 640 с.
16. Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позвах з Московщиною: Культурологічні трактати / І. Нечуй-Левицький. – Львів : Каменяр, 1998. – 256 с.
17. Старко О. Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис... канд. юридичних наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. Л. Старко; Київський національний університет ВС, МВС України. – Київ, 2007. – 22 с.
18. Фащенко В. В. Видима мова душі // Фащенко В. В. У глибинах людського буття : літературознавчі студії. – Одеса : Маяк, 2005. – С. 89–109.
19. Франко І. Збір. Творів : у 50 т. Т. 35. – К. : Наукова думка, – 1980. – С. 370–376.
20. Чижевський Д. Слов'янський реалізм / Д. Чижевський // Слово і час. – 2004. – № 8. – С. 48–64.

Н. Ю. Тодорова,

*викладач кафедри перекладу та мовознавства
факультету лінгвістики та перекладу,
Міжнародний гуманітарний університет*

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ ІМПЛІЦИТНОГО СПОСОБУ ЗОБРАЖЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Е. ПО)

В сучасній лінгвістиці великого значення набувають проблеми, пов'язані зі структурно-семантичними категоріями тексту. Зокрема, низка досліджень присвячена категорії художнього простору, яку трактують аналогом реального фізичного простору. Великі філософи (Кант, Шеллінг, Гегель) зазначали, що тип простору, зображений в мистецтві, має свої особливості, оскільки він не співпадає, а лише відтворює сприйнятий та інтерпретований людиною реальний фізичний простір.

На відміну від реального фізичного простору, тобто сукупності однорідних об'єктів, якій властива зв'язність, трьохмірність, симетрія чи асиметрія, протяг та безперервність, простір художній – умовний, навіть якщо він зображує певне реальне місце, він може звузитися до розмірів однієї кімнати, а може вийти за кордони нашої галактики. Саме тому художній простір представляє єдність об'єктивного і суб'єктивного.

Художній простір – це обов'язковий компонент літературного твору, це описане в художньому творі місце відбування подій, фізичне середовище, в якому живуть герої та їх оточення. Весь простір тексту, в якому відображається світ об'єкту, складається в деякий топос. Цей топос завжди наділений певною предметністю, оскільки він є у формі якогось конкретного заповнення [3, с. 10]. Іноді це заповнення прагне максимально наблизитися до побутового оточення письменника і його аудиторії, а іноді принципово віддаляється від звичайної «предметної реальності».

Певний простір, в якому розгортаються дії і розташовуються персонажі, формується за допомогою просторових одиниць, перш за все лексем, які експліцитно чи імпліцитно містять сему «простір».

Мета цієї статті полягає в розгляді лінгвістичних засобів, вжитих Е. По в його творах задля зображення художнього простору, але не експліковано, а імпліцитно.

Згідно до поставленої мети стаття має конкретні завдання: виявлення, аналіз та опис лінгвістичних засобів імпліцитного зображення художнього простору в творах Е. По; створення класифікації таких лінгвістичних засобів; вивчення особливостей їх функціонування в художньому творі.

Матеріалом дослідження стали новели та вірші Едгара По.

Імпліцитний (прихований, неявно виражений) засіб вираження художнього простору передбачає відсутність явно виражених просторових орієнтирів, які називають певну ділянку простору, і використання інших художніх засобів.

Існує цілий ряд засобів зображення художнього простору, основаних на прийнятій у логіці формулі імпліцитності: А В, де антецедент (сигнал про присутність просторового орієнтира) виражений вербально, а консеквент (певна ділянка простору) мається на думці [2, с. 64]. Так, наприклад, проаналізуємо наведений нижче фрагмент тексту новели Е. По «The businessman»: «Saw him sitting in a *side box*, in the *second tier*, between a fat lady and a lean one. Quizzed the whole party through an *opera-glass*, till I saw the fat lady blush and whisper to G.» [5, с. 149]. 'Він сидів у бічній ложі в другому ряді, між гладкою панією та худою. Роздивлявся на них весь вечір у театральний бінокль, аж поки, бачу, гладуха зачервонілася й зашепотіла щось до Хр.' /Переклад Л. Н. Маєвської/ [6]. Автор, не вживаючи лексеми «theatre», формує уявлення про місце подій – театр. Відповідне уявлення формується завдяки повторюванню тематичних слів: «*side box*», «*second tier*», «*opera-glass*». Але слід зазначити, що імпліцитне формування художнього простору через повтор тематичних слів можливо лише на рівні усього тексту чи принаймні епізоду. Сема простору з'являється оказіонально, лише в конкретному контексті. Зазначені лексеми: «*side box*», «*second tier*», «*opera-glass*», вжиті окремо, не несуть просторової інформації. Тільки вжиті разом тематичні слова утворюють певний тип простору.

Наведемо ще один приклад формування художнього простору за допомогою лексем, які сему простору набувають оказіонально, з вірша «The Bridal Ballad»:

«The *ring* is on my hand
And the *wreath* is on my brow:
Satin and *jewels* grand
Are all at my command
And I am happy now» [5, с. 39].

'Обручка на руці,
І на чолі вінок:
Коштовності й тканини –
Все моє,
І я щаслива'

/Переклад Н. Ю. Т./

Події відбуваються в храмі під час весільної церемонії. Цей приклад також дуже вдало ілюструє той факт, що формування художнього простору за допомогою тематичних слів та художньої деталі відбувається на рівні епізоду. Також слід відмітити, що «розшифрування» певної просторової інформації потребує від чи-

тача загальної обізнаності. Використовуючи засоби імпліцитного вираження художнього простору, автор розраховує на фоніві знання читачів. Щоб зрозуміти, що відбувається і де відбуваються події, читач принаймні повинен буди знайомий зі звичаями та традиціями країни.

«Upon the floor were found four *Napoleons* ...» [5, с. 176]. 'На підлозі знайдено чотири наполеондори' /Переклад М. Г. Сарницького/ [6]. «Not long after this, we were looking over an evening edition of the *Gazette des Tribunaux*, when the following paragraphs arrested our attention» [5, с. 176]. 'Невдовзі після цього ми переглядали вечірній випуск «*Gazette des Tribunaux*», і раптом такі рядки потрапили нам на очі' /Переклад М. Г. Сарницького/ [6]. В даному прикладі з новели «*The Murders in the Rue Morgue*» локальними маркерами країни, а саме Франції, стають назва її валюти і назва газети. І знов автор «кодує» просторову інформацію, вдаючись до використання вказівників імпліцитного способу зображення художнього простору, розраховуючи на обізнаність читача.

Лексичні одиниці, що позначають назви професій або рід занять, теж можуть набувати сему простору в певних контекстах. Цитата з новели «*The Man of the Crowd*» вдало ілюструє цей факт: «He forced his way to and fro, without aim among the host of *buyers and sellers*» [5, с. 164]. 'Він став безцільно тинятися між купців і торговців' /Переклад І. Е. Бояновської/ [6]. Так Едгар По зобразив ринок. Ще один приклад з цієї новели, в якому письменник, не використовуючи прямих локальних маркерів, локалізував героя: «I saw *Jew peddlars*, with hawk eyes...; sturdy *professional street beggars*...; feeble and ghastly invalids...; modest young girls returning from long and late labor to a cheerless home...; *women of the town* of all kinds and of all ages...; *drunkards* innumerable and indescribable...; beside these, *pic-men, porters, coal-heavers, sweeps; organ-grinders, monkey-exhibitors, and ballad-mongers*, those who vended with those who sang; ragged *artizans* and exhausted *laborers* of every description, and all full of a noisy and inordinate vivacity which jarred discordantly upon the ear, and gave an aching sensation to the eye» [5, с. 164]. 'Перед очима зринали дрібні торговці, євреї, що блискали соколиними очима...; вуличні жебраки-професіонали...; жалюгідні, аж прозорі, каліки...; скромні дівчата, що верталися пізно з роботи до своїх безрадісних помешкань...; вуличні жінки будь-якого віку й на будь-який смак...; всілякі п'янички, що їх годі описати...; крім них, проходили пиріжечники, вуглярі, сажотруси, катеринщики, дресирувальники мавп, вуличні співаки, обшарпані ремісники і строкато вбрані, виснажені робітники – їхній галас і надмірні веселощі прикро різали слух і кололи очі' /Переклад І. Е. Бояновської/ [6]. Місце подій – центральна вулиця Лондона.

Дуже важливу роль у формуванні художнього простору в творах Е. По відіграють лексеми, які означають конструктивні деталі певних об'єктів. Наведемо приклад з новели «*Manuscript Found in a Bottle*»: «I found myself, upon recovery, jammed in between the *sternpost* and *rudder*» [5, с. 61]. '... згодом я прийшов до тями й побачив, що мене затисло між стерном і фальшбортом' /Переклад Р. І. Доценка/ [6]. Тобто на кораблі. Але в більшості випадків письменником використовуються лексеми, що означають конструктивні деталі будинку, як в прикладі з вірша «*Raven*»:

«Surely», Said I «Surely that is something at my *window lattice*;
Let me see, then, what thereat is, and this mystery explore -
This the wind and nothing more» [5, с. 42].

’... Тут сама

Думка рятівна приходить: Це ж бо вітер колобродить,

Стука у віконну раму, таємниці тут нема –

Вітер стука крадькома’ /Переклад А. Онишка/ [7].

За допомогою лише одного словосполучення автор зумів не лише локалізувати героя, а і передати його емоційний стан. Словосполучення «window lattice» передало не лише інформацію про те, що герой знаходиться в закритому приміщенні і він ізольований, а ще й про те, що він дуже самотній.

Дуже цікавим є використання автором лексем, які означають представників флори та фауни, як просторових маркерів імпліцитного способу зображення простору. Адже певні види тварин чи птахів мешкають в певних регіонах. Наприклад, альбатрос мешкає лише поблизу моря. В описі пейзажу в новелі «Eleonora» зустрічається назва ще одного птаха з обмеженим середовищем існування, що допомагає обізнаному читачеві приблизно локалізувати героя: «... for the tall *flamingo*, hitherto unseen, with all gay glowing birds, flaunted his scarlet plumage before us» [5, с. 204]. ’... бо навіть цибатий фламінго, якого ми ніколи не бачили раніше, разом з іншими веселими яскравими птахами розпростав перед нами свої рожеві крила’ /Переклад В. Б. Носенка/ [6]. Едгар По не використовує назви тварин в своїй поезії, але назви птахів в його творах зустрічаються доволі часто: «flamingo», «albatross», «fowl». Це обумовлено тематикою його віршів. В більшості випадків вони присвячені коханню, і саме птах символізує небо, мрії, високі почуття. Інколи, навпаки, вони символізують сум, жаль, скорботу: «vulture», «raven».

Лексеми, що позначають флору, використовуються автором дуже часто. Наведемо приклади з новели «Eleonora»: «... The yellow *buttercup*, the white *daisy*, the purple *violet*, and the ruby-red *asphodel* ...» [5, с. 204]. ’... розсипалися плямами жовтець, білі маргаритки, бузкові фіалки та рубіново-червоні асфодели...’ /Переклад В. Б. Носенка/ [6].

«The tints of the green carpet deepened; and when, one by one, the white daisies shrank away, there sprang up in place of them, ten by ten of the ruby-red asphodel» [5, с. 204]. ’Смарагдовий килим став іще зеленішим, а коли, одна по одній, зів’яли білі маргаритки, замість них повитикалися десятки рубіново-червоних асфоделів’ /Переклад В. Б. Носенка/ [6].

Ці лексеми, вжиті разом, набувають просторової локації. Вони формують пейзаж – тобто відкритий простір. Також виконують додаткові функції – передають емоційний стан ліричного героя, і навіть набувають семи часу: адже певні квіти цвітуть в певні сезони.

Лексеми, що позначають космологічні явища, теж імпліцитно вводять два типи інформації: про простір і час: «Yet, we had no glimpse of *moon* and *stars*...» [5, с. 121]. ’Хоч перед нами ні разу не блиснув місяць чи зірка...’ /Переклад В. В. Вишневого/ [6]. Ліричний герой знаходиться на відкритому просторі, вночі. В прикладі з новели «Manuscript Found in a Bottle» ліричний герой також на відкритому просторі, але вранці: «The *sun* arose with a sickly yellow lustre, and clambered a very few degrees above the horizon – emitting no decisive light. – There were *no clouds* apparent, yet the *wind* was upon the increase, and blew with a fitful and unsteady fury» [5, с. 61]. ’Зійшло тьмяне жовтаве сонце, воно піднялося над обрієм лише на кілька градусів і майже не випромінювало світла. Небо було безхмарне, але вітер дедалі дужчав, налітаючи раз за разом гострими поривами’ /Переклад Р. І. Доценка/ [6].

Більшість лексем, що позначають космологічні явища, є також емоційно забарвленими. Такі лексеми як «storm», «wind», «thunder» часто використовуються автором як фон для зображення душевних переживань героя, розпачу, гніву.

Таким чином в ході дослідження текстів творів Е. По ми виявили, аналізували і описали лінгвістичні засоби імпліцитного способу зображення художнього простору. На підставі дослідження ми зробили наступну класифікацію лінгвістичних засобів імпліцитного зображення художнього простору:

- 1) повторювання тематичних слів та художніх деталей;
- 2) повторювання назв конструктивних деталей будинку або інтер'єру, деяких інших об'єктів;
- 3) вживання лексем, які означають професії або рід занять;
- 4) вживання лексем, які означають представників флори та фауни;
- 5) вживання лексем, які означають космологічні явища.

Під час дослідження було виявлено, що крім основної функції імпліцитного зображення художнього простору, виявлені лінгвістичні засоби виконують додаткові функції. Таким чином, відкриваються перспективи для подальшого розгляду і вивчення цієї проблематики в руслі досліджень простору, як однієї з основних текстоформуючих категорій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Время и пространство в романе / М. М. Бахтин // Вопросы литературы. – 1974. – № 3.
2. Васильева Л. В. К вопросу о моделировании пространственных отношений в тексте (на материале английских и американских рассказов XX века) / Л. В. Васильева // Проблемы лингвистического анализа текст : Коммуникативно-прагматический аспект : [межвуз. сб. науч. тр.]. – Иркутск, 1990. – С. 63–69.
3. Мейлах Б. С. Проблемы ритма, пространства и времени в комплексном изучении творчества // Ритм, пространство и время в литературе и искусстве. – Л., 1974. – С. 3–10.
4. Топоров В. Н. Пространство и текст // Текст : Семантика и структура. – М. : Наука, 1983. – 228 с.
5. Poe E. A. Prose and Poetry. – М. : Raduga publishers, 1983. – 416 p.
6. Бібліотека світової літератури. Оригінали та переклади [Електронний ресурс], 2004. – Режим доступу: <http://ae-lib.org.ua/>
7. Поетичні майстерні [Електронний ресурс]. – 2006. – 31 травня. – Режим доступу: <http://maysterni.com>

Розділ 5

*Комп'ютерні науки,
інформаційна безпека
та фізико-математичне
моделювання*

В. Г. Головань,
кандидат технічних наук, професор,
завідувач кафедри інформаційної безпеки
факультету комп'ютерних наук та інноваційних технологій,
Міжнародний гуманітарний університет

В. В. Сергєєв,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційної безпеки
факультету комп'ютерних наук та інноваційних технологій,
Міжнародний гуманітарний університет

В. Н. Герасимов,
старший викладач кафедри інформаційної безпеки
факультету комп'ютерних наук та інноваційних технологій,
Міжнародний гуманітарний університет

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА СИСТЕМ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Дистанційне навчання (ДН) отримало широке застосування у світовій освітній практиці, що обумовлено його доступністю, масовістю і розвитком засобів телекомунікації, обчислювальної техніки.

В Україні проблема дистанційного навчання також набуває актуальності у зв'язку з потребою в масовій підготовці і перепідготовці кадрів для адаптації до умов ринкової економіки. Відповідно до закону України «Про вищу освіту» ДН, нарівні з іншими формами навчання, набуло офіційного статусу самостійної форми навчання і є однією з форм безперервного навчання [1].

Інформаційно-освітнє середовище ДН являє собою системно-організовану сукупність засобів передачі даних, інформаційних ресурсів, протоколів взаємодії, апаратно-програмного й організаційно-методичного забезпечення, орієнтованих на задоволення освітніх потреб користувачів. Можна виділити наступні фактори та процеси, що призводять до необхідності та доцільності використання ДН:

- високі вимоги до освіти (доступність, невисока вартість навчання, відсутність обмежень по часу навчання та ін.);
- поява і розвиток якісно нових засобів інформаційних технологій (ІТ) і яскраво виражений процес інформатизації;
- підвищення кількості бажаючих отримати освіту через підвищення престижу освіти;
- обмеження по пропускній здатності вузів, факультетів підвищення кваліфікації та освітніх установ інших типів;
- посилення міжнародної інтеграції та ін.

Інформація, що циркулює в системі дистанційного навчання (СДН), повинна бути надійно захищена від знищення, модифікації, підміни, копіювання, несанкціонованого доступу і блокування.

До проблем забезпечення безпеки, які виникають при створенні та експлуатації СДН, можна віднести:

- реєстрацію та автентифікацію користувачів;
- розмежування доступу до інформації;
- захист цілісності, конфіденційності та доступності інформації, в тому числі переданої по відкритих каналах зв'язку;

- забезпечення надійної і коректної роботи компонентів СДН;
- забезпечення інформаційної безпеки баз даних;
- забезпечення безпеки і достовірності системи оплати рахунків.

Проаналізуємо більш детально шляхи вирішення перших двох проблем і розглянемо деякі методи захисту інформації, пов'язані з ними.

Методи реєстрації і автентифікації залежать від систем автентифікації/ ідентифікації, що застосовані у конкретній СДН.

На даний момент отримали розвиток наступні засоби автентифікації/ ідентифікації користувачів:

- програмні (паролі, компоненти програмного забезпечення (ПЗ) та ін.);
- технічні (смарт-картки, електронні ключі типу iButton (таблетки пам'яті) і т. п.);
- біометричні (сканери сітківки ока, відбитки пальця, долоні, індивідуальні особливості голосу, клавiатурного почерку та ін.)

Перераховані системи розрізняються своєю вартістю, складністю реалізації, часом реєстрації нового користувача і автентифікації або ідентифікації, ймовірністю помилкового прийняття законного користувача за порушника, і навпаки. Їх застосовність також залежить від необхідності особистої реєстрації користувача в навчальному закладі. Наприклад, пароль можна передати по електронній пошті, а ось смарт-картку передати по віртуальному простору неможливо.

Застосування смарт-карток, таблеток пам'яті, біометричних засобів вимагає введення спеціального зчитувального обладнання. Останнім часом пристрої зчитування відбитку пальця вбудовують в маніпулятор-мишу, а сітківка ока може розпізнаватися за допомогою web-камери.

При нинішньому розвитку обчислювальної техніки паролі стали ненадійними і часто зламуються. Зате використання біометричних параметрів людини таких, як голос або клавiатурний почерк, являє собою надійний і недорогий спосіб ідентифікації користувачів.

Для ідентифікації по голосу необхідна наявність звукової плати, і, принаймні, мікрофона, тобто робоча станція повинна бути забезпечена мультимедіа-системою. При розпізнаванні по клавiатурного почерку додаткового обладнання не треба, достатньо стандартної клавiатури.

Існує ще одне рішення, завдяки якому сама процедура автентифікації стає прозорою для користувача: коли СДН будується на клієнт-серверній архітектурі. Програма-сервер зберігає лекції, лабораторні заняття, надає доступ до них і перевіряє виконані завдання. Користувач отримує по електронній пошті або на компакт-диску клієнтську частину даного програмного забезпечення. Тільки її власники можуть зв'язуватися і працювати з серверною частиною, причому в кожному програмі вшита деяка унікальна для кожного користувача системи послідовність даних, іменована далі ключем, що дозволяє вирішувати відразу кілька проблем захисту інформації.

На основі ключа проводиться автентифікація програми, яка зв'язалася з сервером. За допомогою ключа реалізується як симетричне, так і асиметричне шифрування даних. Також на його основі можливе підписання даних, що відправляються, електронним цифровим підписом (ЕЦП), що забезпечує цілісність інформації. Відповідно, в базі даних користувачів, з якої здійснює роботу серверна частина ПЗ, містяться другі пари закритих ключів, зашитих у програмах, переданих користувачам системи.

Для захисту інформації від копіювання або прочитання слід застосовувати криптографічні (шифрування) або стеганографічні (приховування факту передачі інформації) методи закриття даних, що передаються.

Можливо також підписання переданих даних ЕЦП, що дозволяє перевірити їх достовірність та цілісність, ідентифікувати відправника.

Стеганографія забезпечує приховання факту наявності або передачі даних. У разі СДН, стеганографії доцільно застосовувати в якості цифрових водяних знаків (ЦВЗ), які забезпечують захист авторських прав. За ним можна однозначно визначити дату їх використання і авторство документа. Крім того, ЦВЗ володіють чудовою властивістю: при зміні вихідного файлу з ЦВЗ самі цифрові знаки не змінюються [2].

Якщо користувачам СДН направляти електронні матеріали, захищені ЦВЗ, то в разі неправомірного копіювання або відтворення отриманих матеріалів можна ідентифікувати порушника по ЦВЗ, а також відновити справжнє авторство. Це повинно стати стримуючим чинником для різного роду зловмисників.

Таким чином, ефективне протистояння загрозам і ризикам у СДН сприятиме не тільки ефективному забезпеченню її інформаційної безпеки, але й організації якісного і конкурентоспроможного процесу навчання у вищому навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев А. А. Введение в дистанционное обучение / А. А. Андреев. – М., 1997.
2. Теренин А. А. Безопасность систем дистанционного обучения / А. А. Теренин // Защита информации. Инсайд. – 2008. – № 5. – С. 86–91.

О. П. Грунтов,
*кандидат технических наук, доцент,
доцент кафедры компьютерной инженерии
факультета компьютерных наук и инновационных технологий,
Международный гуманитарный университет*

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЭЛЕМЕНТНОЙ БАЗЫ КОМПЬЮТЕРОВ

Одним из главных факторов достижения высокого быстродействия, а значит, и высокой производительности компьютера является построение их на новейшей элементной базе. Качество элементной базы является показателем технического прогресса. Степень микроминиатюризации, размер кристалла интегральной схемы (ИС), производительность и стоимость технологии напрямую определяются типом литографии. До настоящего времени доминирующей оставалась оптическая литография, т. е. послойные рисунки на фоторезисторе микросхем наносились световым лучом. В настоящее время ведущие компании, производящие микросхемы, реализуют кристаллы с размерами примерно 400–600 мм² для процессоров (например, Pentium) и 200–400 мм² – для схем памяти. Минимальный топологический размер (толщина линий) при этом составляет 0,25–0,135 мкм. Для сравнения можно привести такой пример. Толщина человеческого волоса составляет примерно 100 мкм. Значит, при таком разрешении на толщине 100 мкм требуется вычерчивать более двухсот линий.

Дальнейшие успехи микроэлектроники связаны с использованием электронной (лазерной), ионной и рентгеновской литографией. Это позволяет выйти на размеры 0,13; 0,10 и даже 0,08 мкм.

Такие высокие технологии порождают целый ряд проблем. Микроскопическая толщина линий, сравнимая с диаметром молекул, требует высокой чистоты используемых и напыляемых материалов, применения вакуумных установок и снижения рабочих температур.

Уменьшение линейных размеров микросхем и повышение уровня их интеграции заставляют проектировщиков искать средства борьбы с потребляемой P_n и рассеиваемой P_p мощностью. При сокращении линейных размеров микросхем в 2 раза, их объемы изменяются в 8 раз.

Пропорционально этим цифрам должны меняться и значения P_n и P_p , в противном случае схемы будут перегреваться и выходить из строя. Поэтому, создавая сверхбольшие интегральные схемы, проектировщики вынуждены снижать тактовую частоту работы микросхем.

Дальнейший прогресс в повышении производительности может быть обеспечен либо за счет архитектурных решений, либо за счет новых принципов построения и работы микросхем. Альтернативных путей развития просматривается не очень много. Так как микросхемы СБИС не могут работать с высокой тактовой частотой, то в ЭВМ будущих поколений их целесообразно комплексировать в системы. При этом несколько СБИС должны работать параллельно, а слияние работ в системе должно обеспечивать сверхскоростные ИС (ССИС), которые не могут иметь высокую степень интеграции.

Большие исследования проводятся также в области использования явления сверхпроводимости – эффекта Джозефсона. Работа микросхем при температурах, близких к абсолютному нулю (-273°C), позволяет достигнуть f_{\max} , при этом $P_p = P_n$. Очень интересны результаты по использованию «теплой сверхпроводимости». Оказывается, что для некоторых материалов, в частности для солей бария, явление сверхпроводимости наступает уже при температурах около -150°C . Высказывались соображения, что могут быть получены материалы, имеющие сверхпроводимость при температурах, близких к комнатной. Тематика исследовательских работ и их результаты в этом направлении являются закрытыми. Однако с уверенностью можно сказать, что появление таких элементов знаменовало бы революцию в развитии средств вычислительной техники новых поколений.

Внедрение новых технологий производства микропроцессоров испытывает и экономические проблемы. Например, строительство нового завода по производству микросхем с 0,13-микронной технологией обходится от 2 до 4 млрд. долл. Это заставляет искать новые альтернативные пути построения будущих ЭВМ. Интенсивные поиски идут по многим направлениям. Наиболее перспективными из них следует считать:

- создание молекулярных и биокомпьютеров (нейрокомпьютеров);
- разработку квантовых компьютеров;
- разработку оптических компьютеров.

Укажем основные принципы их построения.

Молекулярные компьютеры. Во многих странах проводятся опыты по синтезу молекул на основе их стереохимического генетического кода, способных менять ориентацию и реагировать на воздействия током, светом и т. п. Например, ученые фирмы Hewlett-Packard и Калифорнийского университета (UCLA) доказали принципиальную возможность создания молекулярной памяти ЭВМ на

основе молекул роксана (<http://www.zdnet.ru/printreviews.asp?ID=89>). Продолжаются работы по созданию логических схем, узлов и блоков. По оценкам ученых, подобный компьютер в 100 млрд раз будет экономичнее современных микропроцессоров. **Биокомпьютеры или нейрокомпьютеры.** Идея создания подобных компьютеров базируется на основе теории перцептрона – искусственной нейронной сети, способной обучаться. Автором этих идей был Ф. Розенблат. Он указал, что структуры, обладающие свойствами мозга и нервной системы, позволяют получить целый ряд преимуществ:

- параллельность обработки информационных потоков;
- способность к обучению и настройке;
- способность к автоматической классификации;
- более высокую надежность;

• ассоциативность. Компьютеры, состоящие из нейроподобных элементов, могут искать нужные решения посредством самопрограммирования, на основе соответствия множеств входных и выходных данных. В настоящее время уже созданы и используются программные нейропакеты, которые доказывают возможность построения подобных машин на СБИС.

Квантовые компьютеры. Принцип работы элементов квантового компьютера основан на способности электрона в атоме иметь различные уровни энергии: E_0, E_1, \dots, E_n . Переход электрона с нижнего энергетического уровня на более высокий связан с поглощением кванта электромагнитной энергии – фотона. При излучении фотона осуществляется обратный переход. Всеми подобными переходами можно управлять, используя действие электромагнитного поля от атомного или молекулярного генератора. Этим исключаются спонтанные переходы с одного уровня на другой. Основным же строительным блоком квантового компьютера служит qubit – Quantum Bit, который может иметь большое число состояний.

Для таких блоков определен логически полный набор элементарных функций. Известны эксперименты по созданию RISC-процессора на RSFQ-логике (Rapid Single Flux Quantum) и проекты создания петафлопных (1000 триллионов операций/с) компьютеров (<http://www.submarine.ru/print.cfm?Id=42>).

Оптические компьютеры. Многие устройства ЭВМ используют оптику в своем составе: сканеры, дисплеи, лазерные принтеры, оптические диски CD-ROM и DVD-ROM. Успешно работают оптоволоконные линии связи. Остается создать устройство обработки информации с использованием световых потоков. Способность света параллельно распространяться в пространстве дает возможность создавать параллельные устройства обработки. Это позволит на много порядков ускорить быстроедействие ЭВМ.

Таким образом, можно сделать вывод, что в настоящее время возможности микроэлектроники еще не исчерпаны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Статьи, новости, справочный материал и т. д. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ixbt.com/> или <http://ixbt.stack.net/>
2. Издательство «Открытые системы» : статьи, новости, обзоры и т. д. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.osp.ru/
3. Полупроводниковые светоизлучающие структуры [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ofar.ulstu.ru/res/puevm/PAGE12.HTM
4. «Компьютерра» on line [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.computerra.ru/

В. И. Гура,
*кандидат технических наук, доцент,
заведующий кафедрой компьютерной инженерии
факультета компьютерных наук и инновационных технологий,
Международный гуманитарный университет*

Я. В. Гуревский,
*магистрант факультета
компьютерных наук и инновационных технологий*

Д. А. Коперсак,
*магистрант факультета
компьютерных наук и инновационных технологий*

ОРГАНИЗАЦИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ РАСПРЕДЕЛЕННЫХ ВЫЧИСЛЕНИЙ С ПОМОЩЬЮ ПОРТАТИВНЫХ УСТРОЙСТВ

На сегодняшний день большинство сотрудников организаций и предприятий имеют в своем распоряжении портативное устройство (мобильный телефон, смартфон или планшетный компьютер) как служебного пользования, так и собственное. Исходя из этого, все вычислительные мощности этих устройств можно объединить в единое целое и использовать в качестве экономически эффективной альтернативы выполняющимся задачам на традиционной инфраструктуре сервера организации.

Каждую ночь, большое количество неактивных портативных устройств подключены к источнику питания для подзарядки батареи. Учитывая постоянные темпы увеличения производительности портативных устройств, эти неактивные устройства составляют очень большую вычислительную инфраструктуру.

Например, компания Google, создала модель распределённых вычислений (MapReduce), которая используется для параллельных вычислений над очень большими, несколько петабайт, наборами данных в компьютерных кластерах. MapReduce – это Фреймворк для вычисления некоторых наборов распределенных задач с использованием большого количества компьютеров (называемых «нодами»), образующих кластер.

Портативные устройства представляют уникальный набор технических возможностей по сравнению с серверами и их можно использовать в качестве таких «нодов» [1].

В настоящее время, большинство организаций предоставляют своим сотрудникам портативные мобильные устройства для решения различных задач [1]. В различных источниках за 2011 г. отмечено, что у 66 % из опрошенных руководителей организаций активно используют для работы мобильные устройства, 75–100 % сотрудников [2]. Например, фармацевтическая корпорация Novartis [3] насчитывает около 100,000 сотрудников в 140 странах и руководство компании выдало портативные устройства для своих сотрудников, чтобы оперативно отвечать на письма приходящие по электронной почте, вести электронный документооборот, а также оперативно получать доступ к информационным ресурсам здравоохранения. Руководство организации [4] сделало все необходимое для своих сотрудников, чтобы иметь доступ в режиме реального времени, и манипулировать информацией о продуктах и позволить менеджерам обрабатывать различные задачи, а также вести удаленное администрирование.

При таких условиях, компания может использовать совокупную вычислительную мощность портативных устройств, чтобы создать инфраструктуру распределенных вычислений. Такая инфраструктура вполне может уменьшить и денежные и энергетические затраты компании. Во-первых, это сократит общее количество серверов компании.

Фармацевтическая корпорация Novartis заключила контракт с IBM на сумму в несколько миллионов долларов по внедрению центра обработки данных для своих вычислительных задач [5]. Если бы сотрудники корпорации могли бы использовать свои портативные устройства, чтобы выполнить некоторую часть их рабочей нагрузки, то стоимость их вычислительной инфраструктуры, была бы значительно уменьшена. Из-за недавнего прорыва в области производства процессоров для портативных устройств, теперь обычный планшетный ПК или смартфон может вполне заменить обычный персональный компьютер или даже сервер. В своей основе для реализации вычислений такое устройство использует 2-х ядерный, а некоторые модели и 4-х ядерный процессор. Согласно данным компании Nvidia, их 4-х ядерный процессор, Tegra3, при вычислительных операциях с числами, обгоняет в производительности процессора Core2Duo [6]; для остальных повседневных задач производительность этих двух процессоров практически сопоставима.

Во-вторых, становится очевидным что для вычислительной инфраструктуры основанной на портативных устройствах, корпорация, может извлечь огромную выгоду по вопросам энергосбережения, разгружая серверы и перегружая задачи на портативные устройства. Питание персонального компьютера или сервера, на таком процессоре как Core2Duo, составляет около 27 Вт [7] при максимальной нагрузке. Напротив, процессор портативного устройства может потреблять в 20 раз меньше мощности, например, у Tegra3 заявленная потребляемая мощность около 1,2 Вт [7; 8]. Так как вычислительные ресурсы процессоров практически идентичны, возможно, использовать приблизительно в 22 раз больше вычислительной мощности при расходовании тех же объемов энергии, заменяя единственный узел сервера множеством портативных устройств. Поставщики оборудования для дата-центров уже используют эффективные встроенные ARM-процессоры в своих серверах [9].

В организации управления такой инфраструктурой распределенных вычислений, при использовании портативных устройств, существует много связанных технических проблем. Попытаемся четко сформулировать эти проблемы и создать эффективную платформу к созданию такой жизнеспособной инфраструктуры. В частности, самым большим препятствием использования портативных устройств для такого рода инфраструктуры, является время работы от батареи и пропускная способность канала связи устройства. Во-первых, если портативное устройство используется для того, чтобы проводить вычисления в рабочее время, мы рискуем разрядить батарею, во вторых сегодня использование большого обмена трафиком между поставщиком услуг 3G и абонентом обычно ограничивается, и таким образом, обмен большими объемами данных, будет непрактичен. Таким образом, предположим, что портативное устройство должны использоваться для вычислений, когда оно не используется и находится на зарядке, в особенности ночью. В течение этого периода времени вероятность активного использования портативного устройства его владельцем будет низка. Кроме того устройство будет статично и, будет, иметь доступ к беспроводной сети в доме владельца (на сегодняшний день

у большинства домашних пользователей имеется точка доступа или роутер и безлимитный доступ к всемирной сети [10]).

Чтобы понять, как функционирует предлагаемая платформа, предположим наличие единственного сервера, соединенного с всемирной сетью, для того, чтобы запланировать задания для портативных устройств и обработать результаты вычислений. Алгоритмы планирования, выполняемые на сервере, не сильно громоздки, и таким образом, в качестве сервера можно использовать не дорогостоящий персональный компьютер или самый простейший сервер. Портативные устройства, используемые для вычисления, должны находиться в стадии зарядки. Если владелец отключает портативное устройство от зарядного устройства, задача должна быть приостановлена и перемещена на другое портативное устройство. При создании такой платформы должны предъявляться следующие требования:

- сотрудники должны ставить на зарядку свои портативные устройства, когда они активно не используются, по проведенным опросам пользователей портативных устройств, типичный пользователь заряжает свое устройство в течение 8-10 часов каждую ночь;

- планирование задач на портативных устройствах должен играть роль фундаментального компонента и учитывать производительность процессора, пропускную способность канала связи с всемирной сетью;

- миграция задач на другое портативное устройство должна выполняться только, когда они отключены от зарядного устройства.

При анализе различных источников, испытательные стенды для платформ распределенных вычислений публично доступны для тестирования на смартфонах и КПК [11; 12; 13; 14]. Также существуют системы, где пользователи добровольно предоставляют ресурсы своих ПК во время простоя к решению вычислительных задач [15; 16].

Близкой к принципу функционирования инфраструктуры распределенных вычислений с помощью портативных устройств, является система HTCondor [17]. Система HTCondor работает по принципу постановки в очередь и планирования заданий по распределенным вычислениям на настольных ПК. Система HTCondor контролирует, неактивность ПК, и использует такое неактивное состояние для выполнения распределенных вычислений. Она также прекращает вычисления как только пользователи продолжают стандартное использование ПК. В то время, как вышеупомянутые функции системы HTCondor могут быть похожи на функции нашей инфраструктуры распределенных вычислений, у них существуют следующие основные отличия.

Предлагаемая инфраструктура распределенных вычислений, позволяет сохранить заряд портативного устройства, используя функции регулировки загрузки процессора. Эта проблема, не учитывается в системе HTCondor, так как настольные ПК постоянно подключены к сети. Настольные ПК главным образом отличаются только с точки зрения их тактовой частоты ЦП, памяти (RAM) и дисковое пространство. В кластер эти машины объединены через Ethernet-коммутаторы, и это обычно приводит к равномерной пропускной способности между машинами. Таким образом системы, подобные системе HTCondor обычно не учитывают пропускную способность каналов связи при планировании своих задач. Напротив, у портативных устройств пропускная способность канала связи не постоянная величина (в дополнение к этому еще и переменная тактовая частота ЦП и опера-

тивной памяти). Это приводит к субоптимальным решениям планирования, если пропускную способность не принять во внимание.

Проведенные измерения [18; 19], характеризуют типичный сетевой трафик и потребление энергии на портативных устройствах. Исследования, описанные в [20; 21] отмечают, что портативные устройства неактивны и их вычислительные ресурсы в течение больших промежутков времени не используются в течении дня, а особенно ночью. С большой вероятностью можно сказать, что эти периоды времени могут быть использованы, чтобы создать инфраструктуру распределенных вычислений.

Инфраструктура на портативных устройства привлекательна тем, что она может эффективно выполнять вычислительные задачи, с такой же скоростью или быстрее, но со значительно меньшим потреблением электрической энергии в отличие от современных серверов. Из-за быстрых темпов развития процессоров для портативных устройств уже сегодня существуют устройства с 4-х ядерными процессорами [22]. Некоторые из них имеют тактовые частоты до 2.5 ГГц на ядро. Чтобы сравнить производительность ЦП портативного устройства с ЦП типичного ПК и ЦП сервера, мы обратимся к известным сравнительным тестам CoreMark [23]. На рисунке 1 приведен сравнительный тест производительности ЦП портативных устройств и настольных ПК. Чем выше индекс тестовой программы CoreMark, тем лучше.

Мы видим, что, процессор NVIDIA Tegra3 выигрывает у Core2Duo. Этот тест показывает, что современные портативные устройства, например Galaxy S3 (работающий на Tegra3) может вполне заменить сервер или настольный ПК.

В то время как портативное устройство находится на зарядке, оно обычно выполняет только легкие фоновые задания (например, загружая электронное письмо), которые требуют минимального вычисления и неустойчивого доступа к сети. Чтобы идентифицировать и использовать периоды неактивности, реализуем приложение для Android, чтобы выяснить поведения пользователей.

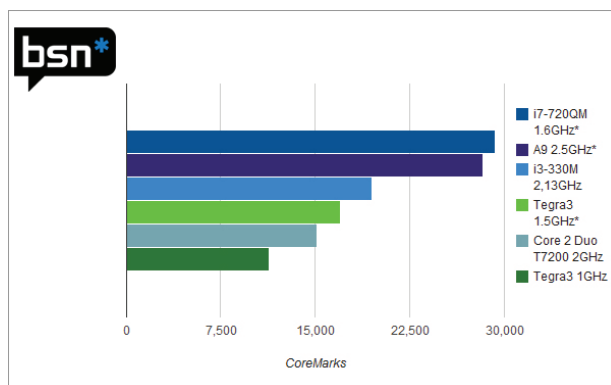

Рисунок 1. Сравнительное тестирование производительности ЦП портативных устройств и настольных ПК

Приложение будет отслеживать три состояния по каждому портативному устройству:

- включенный – когда пользователь заряжает телефон;
- отключенный – когда телефон отсоединен от зарядного устройства;
- завершение работы – когда телефон выключен.

Когда будут проходить изменения в состоянии (т. е., от отключенного к включенному), log-файлы приложения будет изменяться на сервере вместе с отметкой времени (локального часового пояса пользователя). Кроме того, должен регистрироваться трафик по беспроводному интерфейсу. Сервер анализирует log-файлы журнала и вычисляет для каждого пользователя интервал времени в течении которого можно проводить вычисления: 1 – продолжительность интервала времени, 2 – число байтов (переданных и полученных) во время этого интервала.

При проведении исследования, на портативных устройствах устанавливается приложение и собирается статистика. На рисунке 2(а) графически изображено распределение времени когда портативное устройство находится на зарядке; как видно в промежутке с 10 часов вечера до 5 часов утра, находится тот интервал времени в течении которого можно использовать устройство для решения наших задач. Можно заметить, что средний интервал времени составляет приблизительно около 7 часов. На рисунке 2(б) графически изображает функция распределения передачи данных по всем интервалам времени ночью, когда устройство заряжается. Однако, мы видим, что сетевая активность составляет менее 2 Мб для 80 % всех случаев.

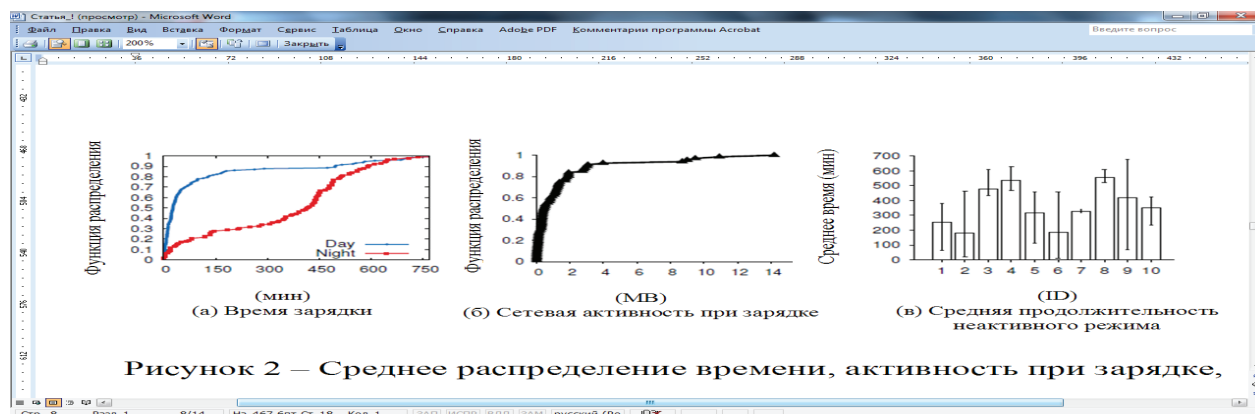

Рисунок 2 – Среднее распределение времени, активность при зарядке, продолжительность неактивного режима

Рисунок 2. Среднее распределение времени, активность при зарядке, продолжительность неактивного режима

Рисунок 2(в) показывает, что у устройств, в среднем, есть по крайней мере 3 часа фазы неактивной зарядки ночью. Наша задача состоит в том, чтобы идентифицировать периоды времени, когда устройства, будут отключены с наибольшей вероятностью.

Рисунок 3(а) графически изображает функцию распределения отказа для всех пользователей. Замечено, что вероятность отказа ночью с 12 часов ночи до 8 часов утра составляет менее 30 %. В инфраструктуре распределенных вычислений, предполагается перемещать такие задачи на другие устройства, которые все еще находятся на заряде.

Рисунки 3(б) и 3(в) показывают поведение системы при отключении одного и двух устройств при проведении эксперимента. Вероятности отказа в период времени с 12 часов ночи до 6 часов утра в обоих случаях очень низки, но с 6 утра до 9 утра, увеличиваются, так как пользователи активно используют свои портативные устройства.

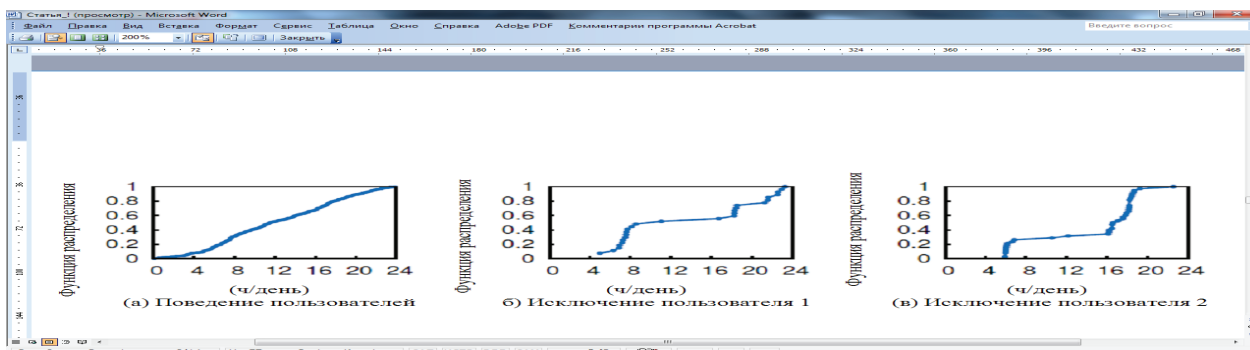

Рисунок 3. Доступность портативных устройств для планирования задач инфраструктуры распределенных вычислений

Чтобы полностью убедиться, что портативное устройство можно использовать для вычисления в ночной период времени, необходимо убедиться в устойчивости канала связи. Чтобы исследовать устойчивость канала связи, мы проводим эксперименты в 3-х километровом радиусе. Рисунок 4 отображает результаты такого теста.

Несмотря на то, что мы показали, что пропускная способность канала связи портативного устройства относительно устойчива, может все еще быть высокая изменчивость в пропускной способности.

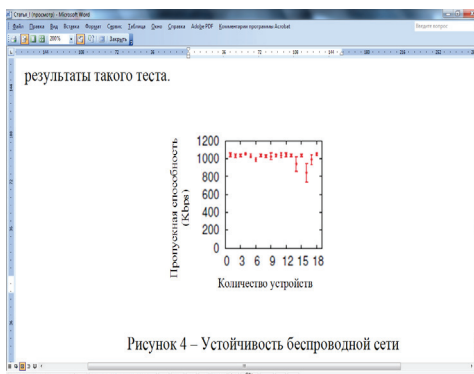

Рисунок 4. Устойчивость беспроводной сети

Чтобы проверить это практически, мы проведем простой эксперимент: в наличии есть центральный сервер, который взаимодействует с несколькими портативными устройствами. У портативных устройств идентичные характеристики, но каналы связи имеют различную пропускную способность. На сервере присутствует 600 файлов, которые будут направлены к портативным устройствам для обработки. Обработка будет заключаться в нахождении самого большого целого числа в файле. Для каждого файла цикл обработки заключается в следующем. Сервер отправляет файл на одно портативное устройство, которое в свою очередь, обрабатывает файл и возвращает результат назад серверу. Если нет устройств находящихся на зарядке, файл будет поставлен в очередь. Так как все устройства первоначально неактивны, сервер может скопировать первые 6 файлов параллельно без организации очередей.

Сервер регистрирует срок выполнения задания для каждого файла, который вычислен как разница между временем, когда телефон возвращает результат и время, когда файл был поставлен в очередь. После этого первого эксперимента выключу-

чим два портативних устройства и распределим эти 600 файлов на 4 устройства. Замечаем следующую картину, которая отображена на рисунке 5, что с 6 устройствами 90 % задач завершаются меньше чем за 1200 миллисекунд.

С другой стороны, выбор ограниченного количества устройств, но с более стабильным беспроводным соединением, показывает более 90 % решенных задач за время около 700 миллисекунд (хотя задержка при организации постановки в очередь увеличивается).

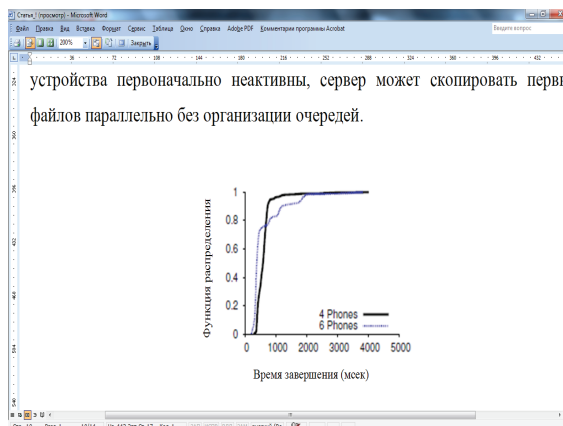

Рисунок 5. Распределение времени обработки файла

Наш эксперимент показывает, что использование всех устройств с плавающими показателями производительности ЦП плохо сказывается на времени завершения задачи. Если бы этот эксперимент проводился на кластере из 6 ПК с идентичной тактовой частотой ЦП, использование большего количества машин уменьшило бы времена завершения задачи. При планировании задач во внимание нужно также принять то, что используется беспроводной канал связи. Этот фактор уникален для среды портативных устройств и не учитывается в таких системах, таких как HTCCondor [17].

В зависимости от конфигурации, потребляемая мощность типичного сервера около 30 ватт (Core2Duo) и около 250 ватт (Intel Nehalem) [24], кроме того необходимо еще и эффективное охлаждение в процессе работы. Исходя из соображений энергопотребления сервера, финансовые затраты, для обеспечения питанием сервера на Core2Duo, обходятся ориентировочно на порядок выше чем обеспечение портативного устройства.

Предположения по созданию такой структуры, несомненно оправдываются следующими фактами: большинство сотрудников организаций пользуются портативными устройствами, устройства находящиеся в режиме зарядки практически простаивают, и, несомненно, такая инфраструктура приведет к снижению финансовых затрат предприятия на организацию вычислительной инфраструктуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Iphone in Business [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.apple.com/>
2. Enterprise Smartphone Usage Trends [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://trak.in/tags/business/2011/06/15/smartphone-usage-trends-enterprise/>
3. Novartis: Apps for good health [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.apple.com/iphone/business/profiles/novartis/>
4. Lowe's: Building better customer service. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.apple.com/iphone/business/profiles/lowes/>

5. IBM gets US\$2mn data center contract from Novartis. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bnamericas.com/news/technology>
6. NVIDIA says Tegra 3 is a «PC-class CPU». [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.engadget.com>.
7. Harizopoulos S. and Papadimitriou S. A Case for Micro-Cellstores: Energy-Eficient Data Management on Recycled Smartphones / DaMoN. – 2011.
8. Variable SMP – A Multi-Core CPU Architecture for Low Power and High Performance. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.nvidia.com/content/PDF/tegra_white_papers/tegra-whitepaper-0911b.pdf
9. Smart Phone Chips Calling for Data Centers. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.technologyreview.com/news/426091/smart-phone-chips-calling-for-data-centers/>
10. WiFi Bandwidth Use in the U. S. Home Forecast to More Than Double in the Next Four Years [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://finance.yahoo.com/news/%20WiFi-Bandwidth-Use-U-S-Home-iw-4051717045.html>
11. PhoneLab [Електронний ресурс]. – Режим доступа <http://sensorlab.cs.dartmouth.edu/NSFPervasiveComputingAtScale/pdf/1569392923.pdf>
12. Almudeua Díaz Zayas and Pedro Merino Gómez. A testbed for energy profile characterization of IP services in smartphones over live networks / Mob. Netw. Appl.
13. Cuervo E., Gilbert P., Bi Wu, and Cox L. P. CrowdLab: An architecture for volunteer mobile testbeds / COMSNETS. – 2011.
14. Cappos J., Beschastnikh I., Krishnamurthy A., and Anderson T.. Seattle: A Platform for Educational Cloud Computing / SIGCSE. – 2009.
15. SETI@home [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://setiathome.berkeley.edu/16>. Elespuru P. R., Shakya S., and Mishra S. MapReduce System over Heterogeneous Mobile Devices / SEUS. – 2009.
17. Computing with HTCondor [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://research.cs.wisc.edu/hcondor/>
18. Earl Oliver. The challenges in large-scale smartphone user studies / ACM HotPlanet. – 2010.
19. Hossein Falaki, Dimitrios Lymberopoulos, Ratul Mahajan, Srikanth Kandula, and Deborah Estrin. A first look at traffic on smartphones / IMC. – 2010.
20. Alex Shye, Benjamin Scholbrock, Gokhan Memik, and Peter A. Dinda. Characterizing and modeling user activity on smartphones: Summary / ACM SIGMETRICS. – 2010.
21. Earl Oliver. Diversity in smartphone energy consumption / ACM workshop on Wireless of the students, by the students, for the students. – 2010.
22. Quad-core smartphones: This is their year [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.cnet.com/8301-17918_1-57364255-85/quad-core-smartphones-this-is-their-year/
23. Coremark benchmark [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.coremark.org/
24. Andrew Krioukov, Prashanth Mohan, Sara Alspaugh, Laura Keys, David Culler, and Randy Katz. NapSAC: Design and Implementation of a Power-Proportional Web Cluster / Workshop on Green Networking. – 2010.

Ю. П. Красный,

*доктор физико-математических наук, профессор,
заведующий кафедрой математики и математического моделирования
факультета компьютерных наук и инновационных технологий,
Международный гуманитарный университет*

А. Б. Козин,

*кандидат физико-математических наук, доцент
доцент кафедры математики и математического моделирования
факультета компьютерных наук и инновационных технологий,
Международный гуманитарный университет*

О. Б. Папковская,

*кандидат физико-математических наук, доцент,
доцент кафедры высшей математики и моделирования систем,
Одесский национальный политехнический университет*

МЕТОД РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ИЗГИБА ПЛАСТИН НЕОДНОРОДНОЙ СТРУКТУРЫ

Рассматривается изгиб прямоугольной $0 < x < a$, $0 < y < b$ ортотропной шарнирно-опертой по краям пластины, у которой главные направления упругости

параллельны направлениям сторон, и внутри которой на криволинейном отрезке $L: y = f(x)$, ($c_1 < x < c_2$, $c_3 < y < c_4$) расположен тонкостенный дефект общей природы. С учетом вышеизложенного, введем следующие обозначения для соответствующих скачков основных физических величин [1, с. 180]:

$$\begin{aligned} w_1(x) &= w(x, f(x-0)) - w(x, f(x+0)), \quad \chi_1(x) = \theta_y(x, f(x-0)) - \theta_y(x, f(x+0)), \\ \mu_1(x) &= M_y(x, f(x-0)) - M_y(x, f(x+0)), \quad \psi_1(x) = V_y(x, f(x-0)) - V_y(x, f(x+0)) \end{aligned} \quad (1)$$

$$\begin{aligned} w_2(y) &= w(f^{-1}(y-0), y) - w(f^{-1}(y+0), y), \quad \chi_2(y) = \theta_x(f^{-1}(y-0), y) - \theta_x(f^{-1}(y+0), y) \\ \mu_2(y) &= M_x(f^{-1}(y-0), y) - M_x(f^{-1}(y+0), y), \quad \psi_2(y) = V_x(f^{-1}(y-0), y) - V_x(f^{-1}(y+0), y) \end{aligned} \quad (2)$$

Здесь

$$\theta_y(x, y) = \frac{\partial w(x, y)}{\partial y}, \quad M_y(x, y) = -D_2 \left[\frac{\partial^2 w}{\partial y^2} + \nu_1 \cdot \frac{\partial^2 w}{\partial x^2} \right],$$

$$V_y(x, y) = -(D_2 \frac{\partial^3 w}{\partial y^3} + (D_3 + 2D_k) \frac{\partial^3 w}{\partial y \partial x^2}), \quad \theta_x(x, y) = \frac{\partial w(x, y)}{\partial x},$$

$$M_x(x, y) = -D_1 \left[\frac{\partial^2 w}{\partial x^2} + \nu_2 \cdot \frac{\partial^2 w}{\partial y^2} \right], \quad V_x(x, y) = - \left[D_1 \frac{\partial^3 w}{\partial x^3} + (D_3 + 2D_k) \cdot \frac{\partial^3 w}{\partial x \partial y^2} \right].$$

$$D_1 = \frac{E_1 h^3}{12(1-\nu_1 \nu_2)}, \quad D_2 = \frac{E_2 h^3}{12(1-\nu_1 \nu_2)}, \quad D_k = \frac{G h^3}{12}.$$

D_1, D_2, G – жесткости изгиба и жесткость кручения для главных направлений упругости.

E_1, E_2 – модули упругости (Юнга) материала пластины для главных направлений,

ν_1, ν_2 – коэффициенты Пуассона для главных направлений,

G – модуль сдвига,

h – толщина пластины.

$$D_3 = D_1 \nu_2 + 2D_\epsilon = D_2 \nu_1 + 2D_\epsilon.$$

Выразим прогибы пластины $w(x, y)$ через введение скачки (1), (2). Для этого, приняв условия шарнирного опирания по граням $y = 0, b$;

$$0 < x < a: w(x, y) = \frac{\partial^2 w(x, y)}{\partial y^2} = 0, \quad (3)$$

применим к уравнению изгиба пластины [2, стр. 227] конечное синус-преобразование Фурье по схеме обобщенного метода [3, стр. 135]:

$$w_\beta(x) = \int_0^b w(x, y) \sin \beta y dy, \quad (4)$$

$$w(x, y) = \frac{2}{b} \sum_{k=1}^{\infty} w_\beta(x) \sin \beta y, \quad \left(\beta = \frac{\pi k}{b} \right). \quad (5)$$

Воспользовавшись затем формулой обращения (5) этого преобразования, приходим к следующему уравнению

$$D_1 \frac{\partial^4 w}{\partial x^4} + 2D_3 \frac{\partial^4 w}{\partial x^2 \partial y^2} + D_2 \frac{\partial^4 w}{\partial y^4} = q(x, y) + \delta(y - f(x)) \left(\psi_1(x) + (2D_k - D_3) \chi_1''(x) \right) + \delta'(y - f(x)) \left(\mu_1(x) + (D_2 v_1 - 2D_3) w_1''(x) \right) - \delta''(y - f(x)) \chi_1(x) D_2 - \delta'''(y - f(x)) w_1(x) D_2 \quad (6)$$

где

$w(x, y)$ – функция, непрерывная по переменной y вместе со своими производными до 3-го порядка включительно,

$\delta(x)$ – обобщенная дельта-функция Дирака.

Учитывая теперь условие шарнирного опирания по граням $x = 0, a; 0 < y < b$:

$$w(x, y) = \frac{\partial^2 w(x, y)}{\partial x^2} = 0 \quad (7)$$

применим к (6) аналогично вышеизложенному обобщенную схему прямого преобразования Фурье по переменной x с ядром $\sin \alpha x$, $\alpha = \pi n/a$ согласно формуле

$$w_\alpha(y) = \int_0^a w(x, y) \sin \alpha x dx,$$

После применения обратного преобразования, определенного выражением

$$w(x, y) = \frac{2}{a} \sum_{n=1}^{\infty} W_n(y) \sin \beta x, \left(\alpha = \frac{\pi n}{a} \right),$$

получаем разрешающее уравнение изгиба для ортотропной пластины с криволинейным концентратором напряжений общего вида на криволинейном отрезке $y = f(x)$:

$$D_1 \frac{\partial^4 w}{\partial x^4} + 2D_3 \frac{\partial^4 w}{\partial x^2 \partial y^2} + D_2 \frac{\partial^4 w}{\partial y^4} = Q(x, y), \quad 0 < x < a, \quad 0 < y < b,$$

$$Q(x, y) = q(x, y) + \delta(y - f(x)) \left(\psi_1(x) + (2D_k - D_3) \chi_1''(x) \right) + \delta'(y - f(x)) \left(\mu_1(x) + (D_2 v_1 - 2D_3) w_1''(x) \right) - \delta''(y - f(x)) \chi_1(x) D_2 - \delta'''(y - f(x)) w_1(x) D_2 + \delta \left(x - f^{-1}(y) \right) \left(\psi_2(y) + (2D_k - D_3) \chi_2''(y) \right) + \delta'(x - f^{-1}(y)) \left(\mu_2(y) + (D_1 v_2 - 2D_3) w_2''(y) \right) - \delta''(x - f^{-1}(y)) \chi_2(y) D_1 - \delta'''(x - f^{-1}(y)) w_2(y) D_1 \quad (8)$$

Таким образом, в результате преобразований получено разрешающее уравнение данной краевой задачи относительно функции прогиба пластины $w(x, y)$ непрерывной по обоим переменным вместе со своими производными до 3-го порядка включительно во всей своей области определения.

ЛІТЕРАТУРА

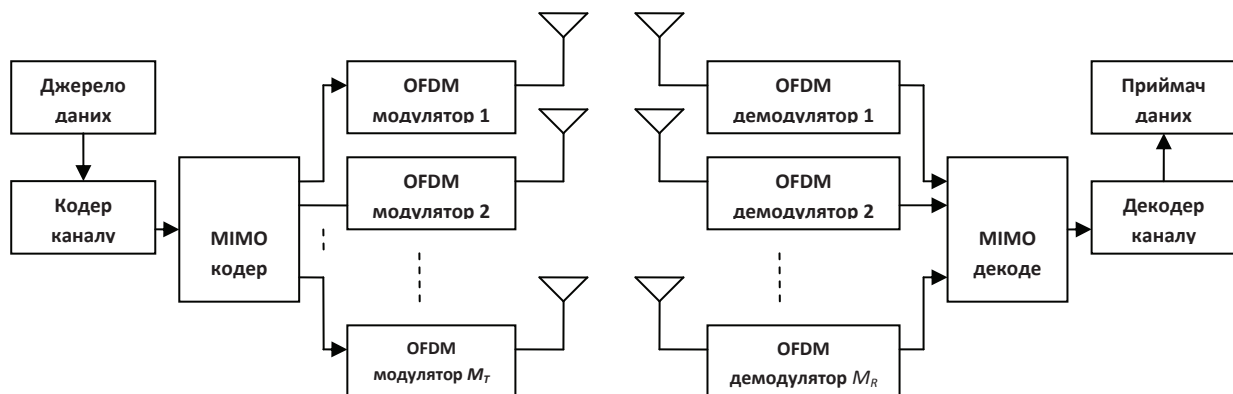
1. Папковская О. Б., Козин А. Б., Камара Д. Изгиб ортотропной упругой полосовой пластины при наличии жесткой промежуточной опоры // Труды Одес. политехн. ун-та. – Одесса, 2005. – Вып. 1. – С. 180–184.
2. Лехницкий С. Г. Анизотропные пластинки / С. Г. Лехницкий. – М., – Л. : Гостехиздат, 1947. – 416 с.
3. Попов Г. Я. Концентрация упругих напряжений возле штампов, разрезов, тонких включений и подкреплений / Г. Я. Попов. – М. : Наука, 1982. – 344 с.

С. А. Михайлов,

*доктор технічних наук, професор,
декан факультету комп'ютерних наук та інноваційних технологій,
Міжнародний гуманітарний університет*

МОДЕЛЬ РЕАЛІЗАЦІЇ РАДІОТЕХНОЛОГІЇ МНОЖИННИХ АНТЕН З ОРТОГОНАЛЬНИМ ЧАСТОТНИМ РОЗДІЛЕННЯМ КАНАЛІВ

Будь-яку технологію радіодоступу можливо охарактеризувати такими основними параметрами, як швидкість передавання інформації, розмір зони покриття та надійність зв'язку. При цьому важливо зазначити, що до появи технології множинних антен MIMO (Multiple Input Multiple Output) з ортогональним частотним розділенням каналів (OFDM) підвищення кожного з вказаних параметрів могло бути отримане за рахунок погіршення інших параметрів. І лише поєднання технологій MIMO та OFDM дозволяє покращувати кожен з параметрів одночасно. Загальна схема реалізації технології MIMO-OFDM представлена на мал. 1. Як слідує з мал. 1, з технологією OFDM можуть використовуватись методи MIMO будь-якого класу, що були запропоновані для вузькосмугових систем радіодоступу.

де M_T – кількість передавальних антен;
 M_R – кількість приймальних антен

Мал. 1. Схема реалізації технології MIMO-OFDM

Схема просторового мультиплексування в MIMO-OFDM функціонує таким чином: після кодування інформаційна послідовність зазнає модуляції, а потім здійснюється її передавання з окремих антенних елементів. Варто зазначити, що передавання здійснюється одночасно з усіх антен. На приймальному боці окре-

мі сигнали проходять через окремі OFDM демодулятори, розділяються, а потім декодуються.

Однією з головних особливостей технології OFDM є те, що вона перетворює широкосмуговий канал з частотно-селективними завмираннями в сукупність частотно-неселективних каналів. При цьому повинна виконуватися умова: довжина циклічного префіксу в OFDM системі повинна бути більша за довжину імпульсного відгуку дискретного у часі низькочастотного каналу. Позначаючи довжину циклічного префіксу як L_{CP} ця умова може записуватись як:

$$L_{CP} \geq L, \quad (1)$$

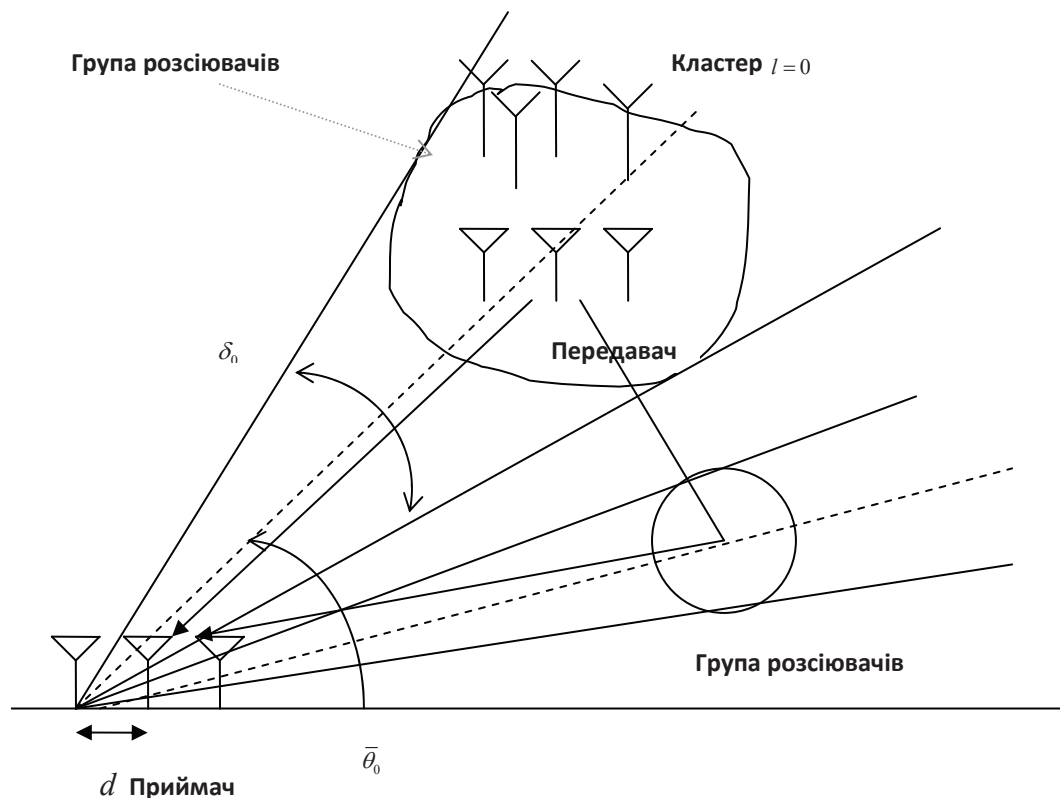
де $L = B / B_C$ – кількість ступенів свободи;

B – смуга частот, що використовується, Гц;

B_c – смуга когерентності (апроксимується як зворотня величина розширення затримки), Гц.

Підтримка цієї умови дозволяє спростити процедуру багатоканального еквалайзування в MIMO-OFDM, оскільки для кожної несучої OFDM може використовуватись вузькосмуговий приймач. Крім того обчислювальна складність сигнальної обробки під час реалізації технології MIMO-OFDM є помірною за рахунок використання матричної алгебри.

З метою аналізу чинників, що впливають на показники пропускної здатності та спектральної ефективності MIMO-OFDM, розглянемо математичну модель розповсюдження радіосигналів в MIMO, що зображена на мал. 2.

Мал. 2. Схематичне представлення MIMO каналу з декількома кластерами розсіювання

В представленій моделі група розсіювачів являє собою так званий *кластер розсіювання* (загальну кількість кластерів розсіювання позначимо як L). В загальному випадку $L = \text{округлення_вгору}(B\tau)$, де B – смуга частот сигналу, τ – розширення затримки сигналу, *округлення_вгору* (\cdot) – оператор округлення до найближчого більшого цілого числа. В представленій моделі робиться припущення, що на передавальній стороні присутні розсіювачі, а на приймальній – відсутні.

Кожен кластер розсіювання характеризується середнім кутом прибуття променя θ_p , розширенням кута кластера δ_l (пропорційно радіусу кластера розсіювання), та підсиленням шляху σ_p^2 , що отримується з профілю затримки потужності каналу. В передавачі та приймачі встановлені однорідні антенні решітки з однаковими елементами. Відносне рознесення антен будемо позначати як $\delta = d/\lambda$, де d – абсолютне рознесення антен та $\lambda = c/f_c$ – довжина хвилі вузькосмугового сигналу з центральною частотою f_c ; c – швидкість розповсюдження світла, м/с.

З урахуванням наведеної моделі розповсюдження радіосигналів математична модель радіоканалу МІМО-OFDM буде мати наступний вигляд. Кількість несучих в кожному OFDM модуляторі/демодуляторі позначимо як N . Тоді вираз для інформаційного символу, що передається з M_T антен на k -ій несучій записується як

$$\mathbf{c}_k = \left[c_k^{(0)} \quad c_k^{(1)} \quad \dots \quad c_k^{(M_T-1)} \right]^T, \quad (2)$$

де $c_k^{(i)}$ – символ даних, що передається з i -ої антени на k -ій несучій ($k = 0, 1, \dots, N-1$);

T – оператор транспонування.

На приймальній стороні загальний вектор відновлених інформаційних даних з усіх антен на k -тій несучій визначається як

$$\hat{\mathbf{c}}_k = \mathbf{H} \left(e^{j2\pi(k/N)} \right) \mathbf{c}_k + \mathbf{n}_k \quad (3)$$

$$\mathbf{H} \left(e^{j2\pi k/N} \right) = \sum_{l=0}^{L-1} \mathbf{H}_l e^{-j2\pi l k/N}, \quad (4)$$

$$\text{vec} \{ \mathbf{H}_l \} = \left[\mathbf{h}_{l,0}^T \quad \mathbf{h}_{l,1}^T \quad \dots \quad \mathbf{h}_{l,M_T-1}^T \right]^T, \quad (5)$$

$$\mathbf{h}_{l,k} = \left[h_{l,k}^{(0)} \quad h_{l,k}^{(1)} \quad \dots \quad h_{l,k}^{(M_R-1)} \right]^T, \quad (6)$$

де $\mathbf{H} \left(e^{j2\pi k/N} \right)$ – дискретний у часі імпульсний відгук МІМО каналу з завмираннями, $M_R \times M_R$ комплексна випадкова матриця;

\mathbf{R}_l – дискретний у часі імпульсний відгук МІМО каналу з завмираннями від \mathbf{F} -го кластеру, $M_R \times M_R$ комплексна випадкова матриця;

$\mathbf{h}_{l,k}$ – \mathbf{F} -а колонка в матриці \mathbf{R}_l , що являє собою комплексні гаусові випадкові змінні;

M_T і M_R – кількість передавальних та приймальних антен відповідно;

\mathbf{n}_k – адитивний білий гаусівський шум (АБГШ), що задовольняє умові:

$$E \{ \mathbf{n}_k \mathbf{n}_l^H \} = \sigma_n^2 \mathbf{I}_{M_R} \delta [k - l], \quad (7)$$

де $E \{ \cdot \}$ – оператор математичного сподівання;

H – індекс, що позначає комплексно-сполучене транспонування матриці;

\mathbf{I}_{M_R} – одинична матриця розміром M_R ;

σ_n^2 – дисперсія шуму;

$\delta[\cdot]$ – функція Дірака.

В моделі припускається, що $\mathbf{h}_{l,k}$ мають нульове середнє значення, тобто, в радіоканалі діють лише завмирання Релея.

Таким чином, вектор відновлених на приймальній стороні даних з усіх антен та з усіх несучих можна записати як

$$\hat{\mathbf{c}} = \mathbf{H}\mathbf{c} + \mathbf{n}, \quad (8)$$

$$\hat{\mathbf{c}} = \begin{bmatrix} \hat{\mathbf{c}}_0^T & \hat{\mathbf{c}}_1^T & \cdots & \hat{\mathbf{c}}_{N-1}^T \end{bmatrix}^T, \quad (9)$$

$$\mathbf{n} = \begin{bmatrix} \mathbf{n}_0^T & \mathbf{n}_1^T & \cdots & \mathbf{n}_{N-1}^T \end{bmatrix}^T, \quad (10)$$

$$\mathbf{H} = \text{diag} \left\{ \mathbf{H} \left(e^{j2\pi(k/N)} \right) \right\}_{k=0}^{N-1}, \quad (11)$$

$$\mathbf{n} = \begin{bmatrix} \mathbf{n}_0^T & \mathbf{n}_1^T & \cdots & \mathbf{n}_{N-1}^T \end{bmatrix}^T, \quad (12)$$

де $\hat{\mathbf{c}}$ – повний вектор відновлених на приймальній стороні даних з усіх антен та усіх несучих розміром $M_T N \times 1$;

\mathbf{r} – повний вектор переданих даних з усіх антен та усіх несучих розміром $M_T N \times 1$;

\mathbf{R} – повний дискретний у часі імпульсний відгук MIMO каналу з завмираннями, що являє собою блок-діагональну матрицю розміром $M_R N \times M_R N$;

\mathbf{n} – вектор адитивного білого гаусівського шуму, що відповідає умові

$$E \{ \mathbf{n}\mathbf{n}^H \} = \sigma_n^2 \mathbf{I}_{M_R N}. \quad (13)$$

де $\mathbf{I}_{M_R N}$ – одинична матриця розміром $M_R N \times M_R N$.

В системах просторового мультиплексування, що базуються на технології OFDM, з різних антен та різних несучих передаються статистично незалежні символи даних та повна доступна потужність розподіляється рівномірно між усіма просторово-частотними субканалами. Питома пропускна здатність MIMO-OFDM системи при значному відношенні сигнал/шум визначається як

$$C = E \left\{ \frac{1}{N} \sum_{k=0}^{N-1} \log \left[\det \left(\mathbf{I}_{M_R} + \rho \mathbf{H} \left(e^{j2\pi(k/N)} \right) \mathbf{H}^H \left(e^{j2\pi(k/N)} \right) \right) \right] \right\} = \sum_{i=0}^{M_R-1} \log (1 + \bar{\rho} \lambda_i(\mathbf{R})) \quad (14)$$

де \mathbf{R} – питома пропускна здатність MIMO-OFDM системи, біт/с/Гц;

\mathbf{I}_{M_R} – одинична матриця розміром $M_R \times M_R$;

ρ та $\bar{\rho}$ – умовне позначення виразів $\rho = P / (M_T N \sigma_n^2)$ та $\bar{\rho} = P / (N \sigma_n^2)$;

\mathbf{R} – максимальна повна потужність передавання, Вт;

σ_n^2 – дисперсія шуму;

\mathbf{R} – сумарна матриця кореляції розміром $M_R \times M_R$, яка визначається як

$$\mathbf{R} = \sum_{l=0}^{L-1} \mathbf{R}_l, \quad (15)$$

де $\mathbf{R}_l = E\{\mathbf{h}_{l,k}\mathbf{h}_{l,k}^H\}$ – матриця кореляції розміром $M_R \times M_R$ між $\mathbf{h}_{l,k}$ комплексними імпульсними відгуками дискретного у часі MIMO каналу з завмираннями на несучій k . \mathbf{R}_l не залежить від номеру несучої k , тобто статистичні данні однакові для усіх передавальних антен;

$\lambda_i(\mathbf{R})$ – i -е власне число сумарної матриці кореляції \mathbf{R} .

Питома пропускна здатність, що визначається за виразом (14) передбачає, що процес завмирань є ергодичним, над OFDM символами проводиться кодування та перемеження. Кількість блоків з завмираннями, що займаються кодовим словом стримиться до нескінченності, тоді як розмір блоку (що дорівнює числу субнесучих в OFDM системі помноженому на кількість OFDM символів, що передаються в одній реалізації каналу) залишається постійним (та скінченним). Ця питома пропускна здатність досягається передачею кодового слова в дуже великій кількості блоків з незалежними завмираннями. З формули (13) видно, що питома пропускна здатність MIMO-OFDM системи залежить від кореляції завмирань сигналів, що передаються на однакових частотах з окремих антенних елементів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гармонов А. В. и др. Технология OFDM и варианты множественного доступа на ее основе // Мобильные системы. – 2005. – № 10. – С. 12–18.
2. Невдяев Л. М. Телекоммуникационные технологии. Англо-русский умный словарь-справочник / [под редакцией Ю. М. Горностаева]. – М. : МЦНТИ – международный центр научной и технической информации, ООО «Мобильные коммуникации», 2002. – 592 с. – (серия изданий «Связь и бизнес»)
3. Nee R., Prasad R. OFDM for Wireless Multimedia Communications, Artech House Publishers, Boston, London, 2000.
4. Coleri S., Ergen M., Puri A., Bahai A. A study of channel estimation in OFDM systems, IEEE vehicular technology conference, Vancouver, Canada, September, 2002.
5. Gesbert D., Shafi M., Shan Shiu D., Smith P. J., Naguib A. From theory to practice: an overview of MIMO space-time coded wireless systems, IEEE J. Selected Areas Comm., vol. 21, 2003. – pp. 281–302.
6. Paulraj A. J., Gore D. A., Nabar R. U., Boleskei H. An overview of MIMO communications – A key to Gigabit wireless, Proceedings of the IEEE, Vol. 92, No. 2, Feb. 2004. – pp. 198–218.
7. Gordon L. Broadband MIMO-OFDM Wireless Communications. Proceedings of the IEEE, Vol. 92, No. 4, Apr. 2004. – pp. 314–325.

А. В. Сергиенко,

кандидат технических наук, доцент,

доцент кафедры компьютерной инженерии

факультета компьютерных наук и инновационных технологий,

Международный гуманитарный университет

ЭФФЕКТИВНОСТЬ МНОГОКАНАЛЬНЫХ СИСТЕМ ПОМЕХОЗАЩИТЫ С НЕЛИНЕЙНЫМИ ОГРАНИЧИТЕЛЯМИ В ПРИЁМНЫХ КАНАЛАХ

Приведён сравнительный анализ множественных корреляционных и дисперсионных статистических связей сигналов после их нелинейных преобразований. Сделан вывод о целесообразности оценивания дисперсионных связей при разработке алгоритмов адаптации многоканальных систем помехозащиты.

Постановка проблемы.

В настоящее время имеет место существенный (почти экспоненциальный) рост количества радиоэлектронных средств различного назначения (наземная и

космическая радиосвязь, телевидение, радиолокация, радионавигация и др.) [1; 2]. Это приводит к возникновению взаимных влияний и непреднамеренных помех. В этих условиях обеспечение требуемого уровня помехозащищённости и пропускной способности беспроводных сетей передачи данных и сетей мобильной связи становится весьма актуальной научно-технической проблемой [2; 3].

Одним из возможных и весьма перспективных путей решения указанной проблемы является применение в беспроводных сетях передачи данных и сетях мобильной связи 3-го, 4-го поколений фазированных (ФАР) и цифровых антенных решёток (ЦАР) [1]. На их основе возможно построение многоканальных систем помехозащиты, алгоритмы работы которых основаны на оценивании корреляционных статистических связей сигналов [2; 3]. Эти связи в полной мере отражают степень взаимозависимости сигналов при высокой линейности и идентичности приёмных каналов, а также гауссовом помеховом фоне. В многоканальных системах обеспечение идентичности и линейности амплитудно-частотных характеристик приёмных трактов является сложной технической задачей. Поэтому, в условиях воздействия мощных помех, представляется целесообразным устанавливать в приёмных каналах амплитудные ограничители, а при разработке алгоритмов адаптации – использовать более сильные, по сравнению с корреляционными – дисперсионные статистические связи между сигналами.

Постановка задачи.

В данной статье поставлена задача проанализировать алгоритмы компенсации помех в многоканальных системах, основанные на оценивании корреляционных и дисперсионных связей сигналов. Оценить показатели качества этих алгоритмов и провести их сравнительный анализ.

Основная часть.

Пусть система помехозащиты имеет $m+1$ канал, один из которых является основным, а остальные – дополнительными:

$$v_k(t) = g_k[\xi_k(t)] \quad (1)$$

где

$v_1(t)$ – сигнал основного канала;

$v_2(t), \dots, v_{m+1}(t)$ – сигналы дополнительных каналов;

$g_k(\xi_k)$ – дифференцируемые нелинейные функции, осуществляющие взаимно однозначное преобразование сигналов, в том числе и их амплитудное ограничение.

Если h – вектор размерности m , то его значение, отыскиваемое из условия:

$$\min D_{v_1}(v_1 - h^T v_{(2)}) \quad (2)$$

где

$D_{v_1}(\ast)$ – дисперсия соответствующей случайной величины, полученная при фиксированном векторе $v_{(2)}$, равно:

$$h = Q_{22}^{-1} Q_{21} \quad (3)$$

где

$$Q = \begin{pmatrix} Q_{11} & Q_{12} \\ Q_{21} & Q_{22} \end{pmatrix} - \text{корреляционная матрица вектора } \begin{pmatrix} v_1 \\ v_{(2)} \end{pmatrix}.$$

Отсюда следует, что оптимальным с точки зрения минимума мощности выходного сигнала, является следующий алгоритм компенсации:

$$z_{\rho}(t) = v_1(t) - E v_1(t) - Q_{12} Q_{22}^{-1} (v_{(2)}(t) - E v_{(2)}(t)), \quad (4)$$

который является линейным, по отношению к вектору компенсирующих сигналов. С учётом (4) данный алгоритм можно переписать в виде:

$$z_{\rho}(t) = v_1(t) - E^{\rho} [v_1(t)/v_2(t)], \quad (5)$$

где

$E^{\rho} [v_1(t)/v_2(t)]$ – условное среднее, полученное при ограничении на его линейность по отношению к вектору $v_{(2)}$.

ρ – индекс, указывающий на использование корреляционной обработки сигналов.

Если на компенсирующий сигнал не накладывается ограничение линейности, то алгоритм компенсации принимает вид:

$$z_{\eta}(t) = v_1(t) - E^{\eta} [v_1(t)/v_2(t)] \quad (6)$$

где

$E^{\eta} [v_1(t)/v_2(t)]$ – условное среднее, полученное при возможных нелинейных искажениях вектора $v_{(2)}$.

ρ – индекс, указывающий на использование дисперсионной обработки сигналов.

Итак, имеется два алгоритма компенсации мешающих сигналов, оптимальные в смысле минимума среднеквадратического значения. Первый из них получен при введении дополнительного условия – его линейности по отношению к вектору компенсирующих сигналов.

Для сравнения данных алгоритмов воспользуемся известными характеристиками – множественным коэффициентом корреляции и корреляционным отношением [4]. Рассмотрим вектор $\begin{pmatrix} v_1 \\ E(v_1)(v_2) \end{pmatrix}$. Его корреляционная матрица равна:

$$\Sigma = \begin{pmatrix} \sigma_{11} & \sigma_{12} \\ \sigma_{21} & \sigma_{22} \end{pmatrix} \sigma_{11} = Q_{11}, \quad \sigma_{12} = Q_{12} Q_{22}^{-1} Q_{21}, \quad \sigma_{22} = \sigma_{21} = \sigma_{12}$$

По определению, квадратом множественного коэффициента корреляции случайной величины v_1 и случайного вектора $v_{(2)}$ является следующее отношение:

$$\rho_{v_1/v_{(2)}}^2 = \frac{\sigma_{12}^2}{\sigma_{11}\sigma_{22}} = \frac{\sigma_{12}}{\sigma_{11}} = Q_{12} Q_{22}^{-1} Q_{21} Q_{11}^{-1} \quad (7)$$

Поскольку $\sigma_{12} = \sigma_{22}$, то (7) можно переписать в виде:

$$\rho_{v_1/v_{(2)}}^2 = \frac{D[E^{\rho}[v_1/v_2]]}{D(v_1)} \quad (8)$$

По определению, множественное дисперсионное отношение равно:

$$\eta_{v_1/v_{(2)}}^2 = \frac{D[E^{\eta}[v_1/v_2]]}{D(v_1)} \quad (9)$$

Таким образом, квадрат множественного коэффициента корреляции и множественное дисперсионное отношение представляют собой отношения дисперсий условных средних сигналов основного канала (соответственно, с введением условия линейности и без введения этого условия) к дисперсиям сигналов этих каналов.

Данные показатели в основном характеризуют качество работы многоканальных систем помехозащиты при использовании корреляционной и дисперсионной обработки сигналов. Действительно, значения коэффициентов подавления при использовании алгоритмов компенсации (5) и (6) соответственно равны:

$$K_{\pi}^{\eta} = \frac{D(\lambda_{\eta})}{D(\nu_1)} = (1 - \eta_{\nu_1/\nu(2)}^2)^{-1}, \quad (10)$$

Между данными показателями, также как и в случае одноканальных систем помехозащиты [4] имеют место следующие соотношения:

$$0 \leq \rho_{\nu_1/\nu(2)}^2 \leq \eta_{\nu_1/\nu(2)}^2 \leq 1, \quad 0 \leq K_{\pi}^{\rho} \leq K_{\pi}^{\eta} \leq 1, \quad (11)$$

Выводы.

Таким образом, путём сравнения характеристик множественной корреляционной и дисперсионной связей сигналов после их нелинейных преобразований можно сделать вывод о том, что последние являются более сильными и не зависят от нелинейных искажений сигналов в приёмных каналах. Следовательно, разработке алгоритмов функционирования ЦАР в случае, когда не удаётся избежать нелинейных искажений сигналов в приёмных каналах, или негауссовости помехового фона, необходимо оценивать не корреляционные, а дисперсионные связи сигналов. Следует отметить также, что дисперсионные статистические связи не противопоставляются корреляционным, а являются их естественным обобщением на случай негауссовского помехового фона или наличия нелинейных преобразований сигналов.

ЛИТЕРАТУРА

1. The Path to 4G Mobile // Communications Week International. – Issue 260, 5 March 2001. – P. 16–17.
2. Вишневский В. М., Ляхов А. И., Портной С. Л., Шахович И. В. Широкополосные беспроводные сети передачи информации / В. М. Вишневский, А. И. Ляхов, С. Л. Портной. – М.: Техносфера, 2005. – 592 с.
3. Сергиенко А. В. Целесообразность использования методов регрессии при разработке алгоритмов компенсации помех в радиолокационных станциях / А. В. Сергиенко // Тематический научно-технический сборник, ОИСВ. – Одесса, 2000.
4. Сергиенко А. В. Сравнительный анализ корреляционных и дисперсионных статистических связей сигналов / А. В. Сергиенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: [зб. наук. праць]; Серія: Інформаційні технології та управління проектами. – Одеса: Фенікс, 2012. – Вип. № 4. – 120 с.

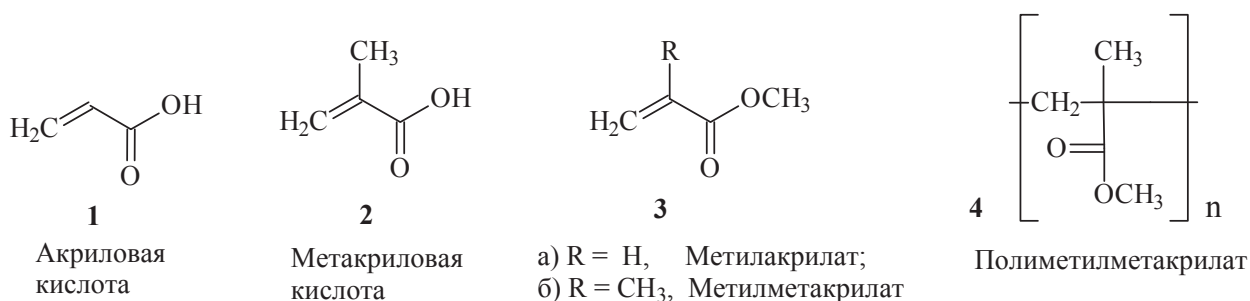
Розділ 6

Медицина та фармація

В. А. Бачериков,
кандидат химических наук,
доцент кафедры общей и клинической фармакологии
Одесского медицинского института,
Международный гуманитарный университет

2-ГИДРОКСИЭТИЛМЕТАКРИЛАТ И ПРИМЕНЕНИЕ ПОЛИМЕРНЫХ МАТЕРИАЛОВ НА ЕГО ОСНОВЕ В МЕДИЦИНЕ

2-Гидроксиэтилметакрилат принадлежит к семейству широко известных мономеров ряда акриловой (пропеновой, **1**) и метакриловой (2-метилпропеновой, **2**) кислот. Полимеры на основе их метиловых эфиров (**3**), в частности полиметилметакрилат (**4**), находят широчайшее применение.

Этиленгликолевый эфир метакриловой кислоты (2-гидроксиэтил метакрилат, **5**) нашел применение в качестве мономера для получения применяемого в медицине поли-2-гидроксиэтилметакрилата или его сополимеров [1].

Синтез 2-гидроксиэтилметакрилата может быть осуществлен нагреванием метакриловой кислоты с этиленгликолем в присутствии хлорида железа (III) [2] или трис-(2-хлорэтилат) железа [3], с использованием бензола и пиридина [4] или с использованием метилата натрия [5].

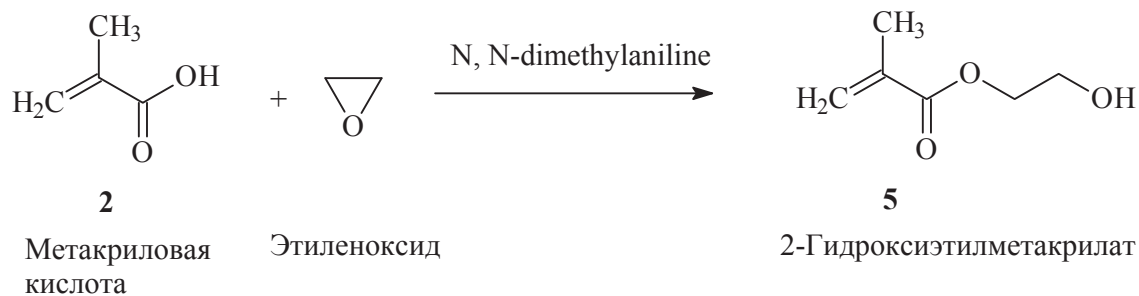

Схема 1. Промышленный синтез 2-гидроксиэтилметакрилата

Современный промышленный метод получения 2-гидроксиэтилметакрилата основан на реакции метакриловой кислоты **2** с этиленоксидом [6] (Схема 1).

Для получения 2-гидроксиэтилметакрилата в лаборатории наиболее подходящим является метод переэтерификации легко доступного метилметакрилата этиленгликолем в присутствии гидрохинона и каталитических количеств серной кислоты (Схема 2).

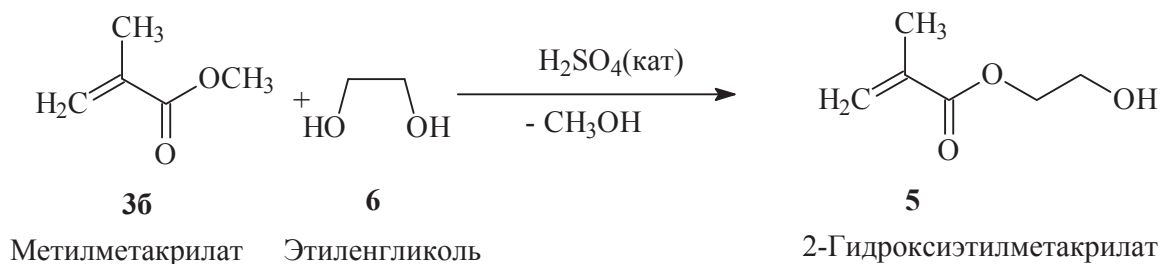

Схема 2. Лабораторный синтез 2-гидроксиэтилметакрилата

Синтезированный по этому методу 2-гидроксиэтилметакрилат был подвергнут объемной радикальной гомополимеризации с целью получения полимера для изготовления глазных контактных линз (Схема 3).

В качестве катализатора была использована перекись водорода, которая легко разлагается и превращается в воду после выполнения каталитической функции инициатора радикальной реакции.

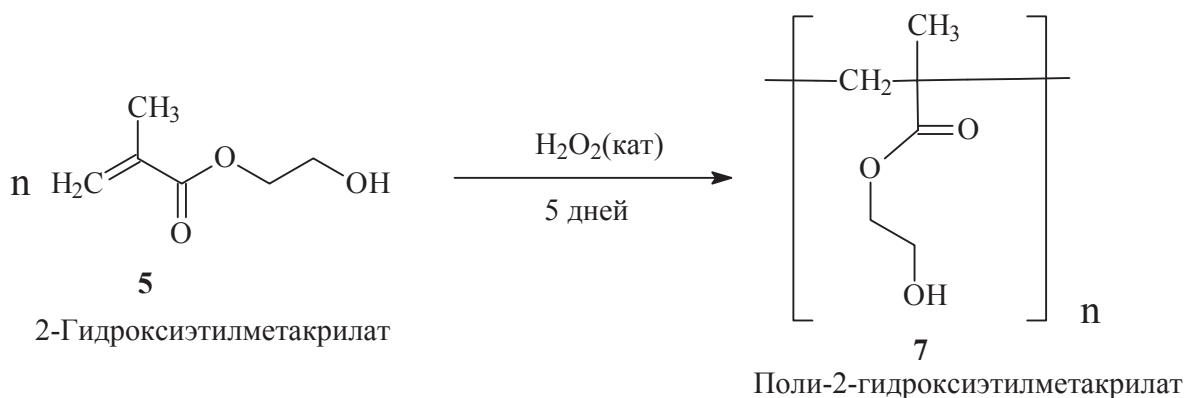

Схема 3. Полимеризация 2-гидроксиэтилметакрилата

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ЧАСТЬ

А. Получение 2-гидроксиэтилметакрилата (5). Смесь метилметакрилата (**36**, 530 мл, 498,2 г, 4,98 моль), этиленгликоля (**6**, 560 мл, 621 г, 10 моль), H₂SO₄ (конц., 9,2 г, 5 мл), и гидрохинона (50 г) нагревали 1 час при 70 оС, а затем медленно отгоняли метиловый спирт с примесью метилметакрилата. После того как в течении 3 часов было отогнано около 160 мл, реакционную смесь охлаждали, разбавляли 600 мл хлороформа, добавляли раствор 16 г NaHCO₃ в 600 мл воды для нейтрализации кислоты, отделяли органический слой, сушили над MgSO₄, отгоняли CHCl₃ и другие летучие продукты в форвакууме, остаток фракционировали в вакууме. Выход 5 415 г (64 %). Т. кип. 64–67 оС/4 мм рт. ст.; n_D20 1,4512. ИК–спектр (см⁻¹): 590, 655, 805, 895, 970, 1020, 1080, 1160, 1295, 1315, 1400, 1445, 1625, 1710, 2045, 2875, 2920, 2945, 3400. Спектр ¹H ЯМР (Brucker 200 MHz, CDCl₃) δ, ppm = 1.89 (s, 3H, –CH₃), 3.07 (br. s, 1H, –OH), 3.79 (t, 2H, J = 3.84 Hz, –CH₂OH), 4.21 (q, 2H, J = 3.68 Hz, –OCH₂–), 5.55 (m, 1H, =CH₂), 6.09 (m, 1H, =CH₂).

Б. Получение поли-2-гидроксиэтилметакрилата (7). Свежеперегнанный **5** смешивали с 30 % перекисью водорода в соотношении 99:1 и оставляли для полимеризации в подходящей форме для блочной полимеризации. Полимеризация завершилась в течение около 5 дней при комнатной температуре.

ЛИТЕРАТУРА

1. Wichterle O. Lim D. Hydrophilic Gels for Biological Use // Nature – 1960. – 185. – P. 117–118.
2. Völker T., Walter H. DBP 1144262 // Röhm & Haas G. m. b. H. – 1958.
3. Völker T., Walter H. DBP 1147938 // Röhm & Haas G. m. b. H. – 1959.
4. Eastman Kodak Co. USP 2484487 // Eastman Kodak Co. – 1948.
5. Firestone Fire and Rubber Co. USP 2929835 // Firestone Fire and Rubber Co. – 1957.
6. Kucharski M., Lubczak R. Kinetics and mechanism of reaction between acrylic acid or methacrylic acid and some oxiranes in the presence of N, N-dimethylaniline catalyst // J. Chem. Technol. Biotechnol. – 1998. – V. 72 (2). – P. 117–124.

*А. В. Висловух,
преподаватель кафедры общей и клинической фармакологии
Одесского медицинского института,
Международный гуманитарный университет*

АКТУАЛЬНЫЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФАЛЬСИФИКАЦИИ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ

О проблеме роста фальсификации лекарственных препаратов в настоящее время говорится очень много, так как она является одной из основных и распространённых в современном здравоохранении не только Украины, но и всего мира. Её актуальность заключается в том, что наличие фальсифицированных медикаментов не только дискредитируют всю фармацевтическую промышленность и систему здравоохранения, но и влечёт за собой серьёзные негативные последствия не только для здоровья, но и для жизни человека [1, с. 133]. Поэтому следует согласиться с А. В. Тихомировым, который утверждает, что «медицинская продукция – лекарственные средства – всегда являет собой источник повышенной опасности, поскольку, связанна с возможностью причинения вреда здоровью» [2, с. 126].

В настоящее время при анализе демографических данных экспертами отмечаются убыль населения, ухудшение показателей здоровья и сокращение продолжительности жизни. Эти явления специалисты тесно связывают с криминализацией оборота лекарственных препаратов [3, с. 71].

Также следует отметить, что проблема фальсификации лекарств возникла далеко не сегодня, впервые она была упомянута в трудах древнеримского врача Диоскорида, который в своих трудах предупреждал об опасности поддельных лекарств и давал советы по их обнаружению. Но к концу двадцатого столетия фальсификация лекарственных препаратов приобрела поистине угрожающие масштабы и превратилась в самую опасную и распространённую во всём мире. Всё мировое сообщество в лице Всемирной организации здравоохранения обратило внимание на данную проблему ещё в 1987 году. Но только в 1992 году в совместном документе Всемирной организации здравоохранения и Международной федерации фармацевтических фирм-изготовителей было определено официальное понятие «фальсифицированного (контрафактного) лекарственного средства», которым называли продукт, преднамеренно и противоправно снабженный этикеткой, неверно указывающей подлинность препарата и (или) изготовителя [4, с. 1].

Масштаб проблемы фальсификации лекарственных препаратов сложно оценить в полной мере, так как о подобных преступлениях становится известно чаще всего только в случае обнаружения нелегального производителя, поэтому истинную картину представить нелегко. По данным ассоциации международных фармацевтических производителей на долю подделок приходится 5–7 % всего фармацевтического рынка развитых стран, таким образом, каждый десятый продаваемый в мире лекарственный препарат изготовлен нелегально. На сегодняшний день нелегальными производителями подделываются практически все фармакологические группы современных лекарственных препаратов. Поддельные лекарственные препараты сегодня реализуются почти во всех странах мира и затрагивают как экономически развитые страны, где чаще всего фальсифицируют новые и дорогостоящие лекарственные формы, так и развивающиеся, в которых зачастую реализуют препараты назначаемые для лечения серьёзных заболеваний. Негативные последствия торговли фальсифицированными лекарственными препаратами являются наиболее актуальными в странах, где слабая система регуляторного и правоохранительного контроля в медицинской сфере, недостаточные или непостоянные поставки основных лекарственных препаратов, нерегулируемые рынки, каналы распространения и достаточно высокая стоимость лекарственных средств [5, с. 140].

До недавнего времени в Уголовном кодексе Украины была предусмотрена ответственность только за производство и реализацию «ядовитых или сильнодействующих лекарственных средств». А производство фальсификата не являлось уголовно наказуемым деянием. Производство фальсификата относили к административным правонарушениям. Поэтому особенно актуальным являлось введение уголовной ответственности за производство и распространение фальсифицированных лекарств, что является традиционной практикой на развитых фармацевтических рынках.

Теперь существование данной нормы должно отбить у нелегальных производителей желание заниматься подделкой лекарственных форм, так как теперь за умышленное изготовление фальсифицированных лекарственных средств, а также приобретение, перевозку, пересылку или хранение с целью сбыта, злоумышленник может получить от трёх до десяти лет лишения свободы.

Наряду с введённой в Украине уголовной ответственностью за производство и распространение фальсифицированных лекарств, также необходимо усилить таможенный контроль за ввозом лекарственных средств в страну, развивать и усовершенствовать контрольно-аналитические лаборатории, в которых можно определять качество лекарственных препаратов, сократить количество посредников на фармацевтическом рынке.

Исходя из выше указанного, следует отметить, что нелегальное изготовление лекарственных препаратов становится одним из самых выгодных криминальных видов бизнеса после торговли наркотиками и оружием.

ЛИТЕРАТУРА

1. Соловьев А. П. Подделка лекарств как криминологическая проблема / А. П. Соловьев // Аспирант и соискатель. – 2006. – № 1.
2. Тихомиров А. В. Медицинское право : [практич. пособие]. – М., 2008.
3. Ерохина А. В. К вопросу о генезисе общественной опасности производства и оборота фальсифицированных лекарственных средств в Российской Федерации / А. В. Ерохина // Закон и право. – 2010. – № 10.

4. Николаенко Л. А. Фальсификация лекарственных средств : аттестационная работа / Л. А. Николаенко. – Хабаровск, 2002.

5. Терехов А. Ю. Актуальные вопросы международно-правового регулирования в области предотвращения оборота фальсифицированных лекарственных средств в деятельности ВОЗ / А. Ю. Терехов // Современное право. – 2011. – № 4.

*О. Г. Калиберда,
заведующий кафедрой физического воспитания,
Международный гуманитарный университет*

МЕДИКО-БИОЛОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА И МЕТОДЫ КОРРЕКЦИИ ФИЗИЧЕСКОЙ РАБОТОСПОСОБНОСТИ

В результате наших педагогических наблюдений установлено, что уровень психофизической работоспособности студентов снижается в напряженные периоды учебной деятельности, практике физического воспитания и студенческого спорта, что проявляется в виде следующих симптомов: вялости, быстрой утомляемости, нарушения сна, психологической неустойчивости и повышенной возбудимости, снижения иммунитета, предрасположенности к инфекционным и респираторным заболеваниям. Практическая и научная актуальность проблемы работоспособности заключается в потребности сохранить и улучшить работоспособность человека как в повседневной жизни, так и при освоении окружающей среды, участии в научно-техническом прогрессе и т. п. Выполнение задач учебной и профессиональной деятельности в условиях высокой интенсивности и продолжительности действия неблагоприятных физико-химических и информационно-семантических факторов в сочетании с интенсивными физическими и нервно-эмоциональными нагрузками обуславливает высокий риск развития экстремальных и критических состояний и требует совершенствования средств и методов исследования и коррекции работоспособности [1]. Виды деятельности человека, характеризующиеся экстремальными физическими и психическими нагрузками, сопровождаются утомлением и усталостью: марафонский и стайерский бег, шоссейные велогонки и лыжные гонки, плавание, тяжелая атлетика, работа шахтеров, сталеваров, операторов и авиадиспетчеров, работа в условиях гипоксии, восхождение на горные вершины и др. Причиной перегрузок при таких видах деятельности являются психофизиологические факторы, которые лимитируют общую и специальную работоспособность.

Целью работы является обзор современных медико-биологических средств и методов восстановления, используемых в спортивной подготовке, и анализ возможностей их применения для коррекции физической работоспособности студентов в период учебной деятельности, практике физического воспитания и студенческого спорта.

Восстановительные процессы в организме человека представляют собой психофизиологические процессы, суть которых заключается в том, что после мышечной деятельности происходят обратные изменения в работе тех функциональных систем, которые обеспечивали выполнение физической нагрузки. Все изменения, происходящие в этот период, можно объединить понятием «восстановление». Восстановление после физических нагрузок означает не только возвращение ор-

ганизма к исходному или близкому к нему уровню. Развитие уровня тренированности спортсмена проявляется в том, что следовые реакции в организме после физических нагрузок не устраняются полностью, а сохраняются и закрепляются изменениями в функциональных системах организма, возникающими в восстановительном периоде, и служат основой повышения уровня тренированности. Оптимальное сочетание процессов утомления и восстановления – физиологическая основа постоянной и долговременной адаптации организма к психофизическим нагрузкам. Поэтому применение эффективных восстановительных средств и методов после тренировочных нагрузок рассматривается как необходимое условие повышения психофизической работоспособности и достижения спортивных результатов. В результате утомления в организме возникают процессы восстановления в виде закономерной биологической реакции, которые обеспечивают возврат к исходному уровню функционального состояния организма. На скорость восстановительных процессов оказывают влияние следующие факторы: особенности физических нагрузок (направленность, объем, интенсивность, продолжительность, нервно-эмоциональная напряженность); состояние спортсмена (пол, возраст, уровень тренированности, индивидуальные особенности); экологические факторы окружающей среды [2].

Активизация восстановительных процессов представляет собой не менее важную задачу, чем адекватные психофизические нагрузки. Научными исследованиями установлено, что процессы восстановления возможно ускорять. Скорость восстановления работоспособности после физических нагрузок – один из основных критериев оценки тренированности человека. Квалифицированные спортсмены отличаются от обычных людей как уровнем психофизической работоспособности, так и быстрым восстановлением. В спортивной медицине известен факт, что чем выше квалификация спортсмена, тем труднее повысить его работоспособность даже на малую величину. Применение медико-биологических средств и методов позволяет значительно ускорить восстановление и повысить уровень быстроты, силы, выносливости, координации, внимания; развить и закрепить новые двигательные навыки.

Медико-биологические средства и методы восстановления и повышения спортивной работоспособности выделяются в следующие основные группы [2]: фармакологические средства, кислородотерапия, электростимуляция, термотерапевтические процедуры.

Фармакологические средства применяются в следующих целях: для улучшения восстановительных процессов, повышения устойчивости и резистентности организма, после высоких тренировочных и соревновательных нагрузок, профилактики перенапряжений, а также лечения различных заболеваний. Они способствуют улучшению многих психофизиологических функций организма, повышению иммунитета, совершенствованию нервной и эндокринной регуляции, активизации ферментативных систем организма. Спортивная фармакология, как часть фармакологии здорового человека, позволяет расширить возможности приспособления организма к предельным психофизическим нагрузкам, которые граничат с возможностями конкретного спортсмена. Существуют две большие группы важных для спортсменов недопинговых препаратов и диетических добавок:

– лечебные средства, необходимые для реабилитации спортсменов после перетренировки, травм или заболеваний;

– препараты, повышающие адаптацию спортсменов к физической нагрузке (ускоряющие процесс восстановления и повышающие работоспособность).

Примерная классификация используемых в практике фармакологического обеспечения спортсменов высокого класса препаратов и диетических добавок приведена в [3]:

1. Фармакологические препараты, способствующие созданию оптимальных условий для ускорения естественных процессов постнагрузочного восстановления функций основных органов и систем постнагрузочной детоксикации – системы мочевого выделения и гепатобилиарной системы (регидранты, холеретики, холекинетики).

2. Фармакологические препараты, обеспечивающие повышенные потребности организма в основных пищевых ингредиентах (витамины, минеральные вещества, сахара, аминокислоты и белки, ненасыщенные жирные кислоты).

3. Фармакологические препараты, искусственно ускоряющие процессы постнагрузочного восстановления за счет выведения и связывания метаболитов (средства, улучшающие почечный кровоток, сорбенты, гепатопротекторы).

4. Фармакологические препараты, позволяющие улучшить переносимость психофизических нагрузок за счет:

– уменьшения образования во время мышечной деятельности токсических метаболитов (антиоксиданты);

– снижения повреждающего действия этих метаболитов (регуляторные антигипоксантами);

– сохранения и срочного восстановления запасов АТФ (субстратные антигипоксантами);

– направленного изменения рН жидкостных сред организма;

– стимуляции белкового синтеза (анаболики, или анаболизаторы);

– активации стресс-лимитирующих систем (классические природные адаптогены и фармакологические препараты, обладающие свойствами «быстродействующих адаптогенов», ноотропные средства, низкомолекулярные пептиды, фрагменты и аналоги эндорфинов, иммуномодуляторы).

Приведенная классификация позволяет четко представить цели использования тех или иных препаратов, условия и целесообразность их применения, возможность и допустимость некоторого повышения объемов запланированных нагрузок и др. При назначении фармакологического препарата необходимо удостовериться, что данное биологически активное вещество эффективно и не содержит допинга или его метаболитов.

Для стимуляции восстановительных процессов и повышения спортивной работоспособности применяются следующие виды кислородотерапии:

– кислородные коктейли – витаминно-питательные напитки с растворенным в них кислородом;

– гипербарическая оксигенация – дыхание кислородом или кислородными смесями под давлением, превышающим атмосферное.

Для гипербарической оксигенации используют специальное оборудование – барокамеры.

Електростимуляція сприяє підвищенню работоспособності м'язів, прискоренню восстановительних процесів, удосконаленню реабілітації після травм і захворювань опорно-двигального апарату спортсменів. При електростимуляції вплив електричних імпульсів викликає скорочення м'язових волокон з наступним їх розслабленням, що підвищує скоротильну здатність м'язів, удосконалює умови лімфо- і кровотока, дієво обезболює. Для стимуляції восстановительних процесів в спортивній медицині використовуються імпульсні токи низької частоти, так звані синусоїдально-модульовані токи (СМТ) і токи надвисокої частоти (СВЧ).

Термотерапевтичні процедури (соллюкс, парафінові, грязеві і озокеритові аплікації, місцеві ванни і др.) використовуються для швидкого зняття локального втоми м'язів в випадках їх перенапруження.

Рациональний вибір способів і засобів корекції работоспособності студентів в умовах навчальної діяльності, практики фізичного виховання і студентського спорту визначається специфікою небагатоприятних факторів, часом, відведеним для корекції, числом студентів, одночасно необхідних в корекції, можливістю відволечення їх від навчальної діяльності і її особливостями, умовами медичного і фінансового забезпечення. При виборі слід дати перевагу найбільш фізіологічним способам корекції работоспособності, не маючи побічних ефектів. Ефективність корекції може бути суттєво підвищена при розумному поєднанні декількох засобів, що дозволяє зменшити дозу кожного з них і уникнути небагатоприятних побічних ефектів.

Висновки:

1. Рациональне застосування сучасних медико-біологічних засобів і методів, в т. ч. фармакологічних препаратів, при психофізичних навантаженнях підвищує фізичну работоспособність, витривалість, психічну стійкість і здатність організму до швидкого відновлення ресурсів.

2. Фармакологічні впливи на організм вимагають певної обережності, індивідуального підходу і впевненості в безпечності препарату. Необхідно спостереження за станом здоров'я студентів для запобігання або усунення можливих побічних ефектів в залежності від індивідуальної чутливості організму і властивостей медикаменту. Конкретні призначення фармакологічних препаратів виробляються тільки лікарем з урахуванням статі, віку, темперамента, рівня фізичної і спортивної підготовленості студента.

ЛИТЕРАТУРА

1. Методи дослідження і фармакологічної корекції фізичної работоспособності людини / [за ред. І. Б. Ушакова]. – М. : Медицина, 2007.
2. Панков В. А. Сучасні технології оптимізації тренувального процесу в спорті вищих досягнень / В. А. Панков // Теорія і практика фіз. культури. – 2001. – № 8. – С. 49–54.
3. Фармакологія спорту / Горчакова Н. А., Гудивок Я. С., Гунина Л. М. ; за заг. ред. С. А. Олейника, Л. М. Гуниної, Р. Д. Сейфулли. – К. : Олимп. л-ра, 2010. – 640 с.

*В. А. Малиновский,
кандидат биологических наук,
доцент кафедры общей и клинической фармакологии
Одесского медицинского института,
Международный гуманитарный университет*

БИОМАРКЕРЫ МЕЛАНОМЫ

Меланома – это злокачественная опухоль кожи, развивающаяся из меланоцитов и характеризующаяся агрессивным метастазированием почти во все органы. Наряду с кожей местами первичной локализации опухоли могут быть также сетчатка глаза и слизистые оболочки.

Биомаркеры – это функциональные биохимические или молекулярно– статистические индикаторы биологического или патологического процесса, которые имеют диагностическую, прогностическую и предсказательную ценность.

Различают следующие биомаркеры меланомы:

Диагностические сывороточные маркеры меланомы

· **LDH – фермент лактатдегидрогеназа** – один из первых сывороточных маркеров меланомы. Характеризуется наивысшей специфичностью (до 92 %), однако отражает уже позднее поражение печени метастазами с нарушением функции органа. Это единственный маркер включённый в стадийную систему меланомы TNM: если стадия M1b характеризуется легочными метастазами и нормальным уровнем ЛДГ, то стадия M1c отличается наличием дистанционных метастазов или отдалённых метастазов с повышенным уровнем ЛДГ в крови [4].

· **Ангиопоэтин-2, S100B, MIA** – биомаркеры распространения и метастазирования меланомы. Причём анализ на Анг-2 значительно более чувствительный тест и количество аналита определяется в сыворотке крови при более ранних стадиях болезни; при переходе же от III к IV стадии метастазирования его количество возрастает до 4-х раз [7, с. 4].

· **CD63/caveolin-1 экзосомы** – биомаркер метастазирующей меланомы, которая секретирует в кровь маленькие везикулы экспрессирующие CD63 и caveolin-1. Концентрация таких плазменных экзосом в половине случаев увеличена а три раза у больных меланомой по сравнению со здоровыми донорами и может быть использована с диагностической целью малигнизации [14].

· **YKL-40** – маркер, секретируемый активированными нейтрофилами и макрофагами, лектин, связывающийся с гепарином и хитином. Маркер неспецифичный и его уровень в сыворотке крови больных меланомой повышается в 50 % случаев при метастазировании и связан с неблагоприятным прогнозом для выживания. Возможно использование как раннего маркера-предвестника обострения и возможного смертельного исхода у больных в ранних стадиях (I-II TNM) меланомы [22].

Прогностические сывороточные маркеры меланомы

· **ULBP2** – биомаркер сыворотки крови больных меланомой, который даже превосходит по предсказательному потенциалу S100β. Его повышенная концентрация в крови сильно коррелирует со стадийным развитием болезни, опухолевой нагрузкой и снижением периода выживания. Маркер особенно ценный в плане прогноза в ранних стадиях меланомы (I-III) [17].

· **TA901C** – маркер антигенного иммунного комплекса меланомы, который повышается у пациентов с приближением окончания ремиссии и до повышения уровня онкоантигена. Обычно используется в сочетании с MIA и S100β в стадии III меланомы, т. к. в 80 % случаев хотя бы один из маркеров повышается. TA901C – наиболее чувствительный маркер и увеличение его уровня в сыворотке крови предшествует повышению MIA [5].

Диагностические и прогностические маркеры меланомы

· **ARPC2, FN1, RGS1, SPP1 и WNT2** – маркеры с повышенной экспрессией у меланомы по сравнению с доброкачественными невусами. Используя найденный алгоритм, сочетающий интенсивность и структуру экспрессии по пяти маркерам удалось достичь 95 % диагностической специфичности и 91 % чувствительности метода оценки [11].

· **COX2/PPARG** – комбинация биомаркеров, иммунореактивность к которым значительно возрастает от невусов до первичной меланомы и метастазов. COX2 позитивность ассоциируется с более глубокими уровнями поражения по Кларку и с укороченным временем ремиссии. Больные с PPRAG-положительными метастазами и биомодулярной терапией выживают значительно дольше [16].

· **Кортактин** – маркер, экспрессия которого выше в меланоме, чем в невусах, причём выше в метастазирующей меланоме по сравнению с инвазивной формой. Более того, у пациентов с метастазами высокий уровень кортактина коррелирует с плохим прогнозом выживания [26].

· **ING3** – биомаркер, туморосупрессор, экспрессия которого значительно снижена в ядре с одновременным увеличением содержания в цитоплазме при метастатической меланоме по сравнению с диспластическим невусом, что является очень плохим прогностическим признаком в плане 5-и летнего выживания (до 93 % ниже, чем у пациентов с яркой гистохимической окраской нуклеарного ING3 в биопсиях и до 44 % ниже, чем у больных с умеренным уровнем окраски маркера в ядре) [24].

· **MCM4, MCM3, MCM6, KPNA2 и геминин** – маркеры сильно коррелирующие с выживанием без метастазов и общим выживанием [25].

· **FABP7** – биомаркер, экспрессия которого повышена в 69 % случаях первичной меланомы и значительно понижена в 19 % случаев метастатической меланомы [6].

Маркеры глубины кожной инвазии меланомой

· **Ki-67, митотический индекс, PNH3** – биомаркеры тесно ассоциированные с увеличением глубины распространения опухоли (уровнями инвазии по Кларку), образованием язв и некроза. Обычно определяются в параллели и коррелируют. Повышение уровня экспрессии Ki-67 и увеличение митотического индекса является плохим прогнозом, в то время как уровень экспрессии PNH3 не имеет такой зависимости [12].

· **ING4** – маркер, онкосупрессор, который уменьшает колонии-образующую эффективность, индуцирует p-53-зависимый апоптоз и вызывает остановку клеточного цикла в G2-M фазе, при метастатической меланоме имеет значительно сниженную экспрессию по сравнению с диспластическими невусами. Сниженная окраска при тканевой технологии микрорядов коррелирует с глубиной инвазии меланомой, образованием язв, а также плохим 5-и летним прогнозом выживания для пациентов с первичной меланомой [13].

- **Остеопонтин** – биомаркер, коррелирующий с глубиной инвазии опухоли меланомы, более высоким уровнем по Кларку, повышенным митотическим индексом, метастазированием в первичный лимфатический узел, уменьшением времени ремиссии и выживания [20].

- **RGS1 – регулятор G-белка сигнала 1** – биомаркер, экспрессия которого коррелирует с глубиной инвазии опухоли, митотическим индексом, васкуляризацией и уменьшением времени ремиссии и выживания [19].

- **HSP90** – один из белков теплового шока, биомаркер, коррелирующий с глубиной инвазии и особенно более высокими уровнями по Кларку. Больше экспрессируется в меланоме, чем невусах и в метастазирующей опухоли по сравнению с первичной. Экспрессия не связана с выживанием [15].

- **Секюрин** – биомаркерный онкогенный белок, кодируется геном *hPTTG*, определяется в фазе вертикального роста опухоли и отсутствует в фазе радиального роста меланомы. Секюрин блокирует расхождение сестринских хроматид при репликации ДНК, стабилизируя сепаразу, стимулирует ангиогенез и уменьшает транскрипцию онкосупрессора p53 [2].

Маркеры дисрегуляции сигнальной трансдукции при меланоме

- **Gab2** – маркер протеин, который гиперактивирует митогенную трансдукцию через PI3K-Akt сигнальный путь. Его повышенная экспрессия потенцирует, тогда как молчание снижает миграцию и инвазивность клеток меланомы. Гиперактивация маркера происходит вследствие увеличения числа копийности гена локализованного в хромосоме 11q14.1 [8].

- **14-3-3σ** – маркерный ген, экспрессия которого снижена у меланомы с метастазами по сравнению с первичной меланомой, что связано с тем, что он существенно больше метилируется при наличии метастазов. Лечение 5-аза-2'-диоксицитидином (5-Aza-CdR), ингибитором метилирования цитозина, в сочетании с 4-фенил-бутиратом (Pba), ингибитором гистон диацетилазы, приводит к индуцированию экспрессии маркерного гена 14-3-3σ, что приводит к почти полному ингибированию клеточной пролиферации метастазов у меланомы, аресту в G2-M фазе клеточного цикла и сенесенсу клеток опухоли. 14-3-3σ оказывает негативное влияние на миграцию клеток меланомы [23].

Маркеры метастазирования меланомы

- **NSOA3 – ядерный рецептор коактиватор 3** – биомаркер, повышенный уровень экспрессии которого имеет предсказательную ценность при метастазировании первичных лимфатических узлов меланомой, а также неблагоприятным прогнозом времени ремиссии и выживания [18].

- **HER3** – маркер, экспрессия которого часто повышена при меланоме и метастазах. Есть фактор плохого прогноза, связанного с пролиферацией, распространением опухоли и уменьшением выживания [21].

- **PLAUR, VCAN и HIF1a** – маркеры-гены, участвующие во взаимодействии с внеклеточной средой и повышенной экспрессией при метастатической меланоме. Наоборот, MITF, EDNRB, DCT и TYR – маркеры-гены с пониженной экспрессией при метастазировании [9].

Маркеры эффективности химиотерапии меланомы

- **VEGF-R2 и ERK ½** – маркеры предсказания эффективности комплексной химиотерапии меланомы сорафенибом, карбоплатином и паслитакселом (СКП). Повышенная экспрессия VEGF-R2 ассоциируется с положительным откликом на

лечение СКП, в то время как высокий уровень ERK $\frac{1}{2}$ связан с резистентностью опухоли к препаратам. Увеличенный уровень экспрессии ERK $\frac{1}{2}$ является сам по себе независимым предиктором плохой выживаемости и фактором большей агрессивности опухоли [10].

· **MGMT** – маркер, экспрессия которого предсказывает эффективность лечения меланомы дакарбазином и темозоломидом – двумя лучшими на сегодняшний день лекарствами для системной монокимиотерапии меланомы. Уровень экспрессии маркера, определённый количественным РВ ПРЦ, коррелирует значительно с положительным откликом на препараты, временем прогрессии и общим выживанием. Отмечена также корреляция с глубиной инвазии по Бреслову в случае первичной меланомы. В целом, уровень экспрессии MGMT-маркера связан со стабилизацией болезни и прогнозом для пациентов, получающих монотерапию дакарбазином или темозоломидом при развитой миеломе [1].

ЛИТЕРАТУРА

1. Augustine C. K., Yoo J. S., Potti A. et al. Genomic and molecular profiling predicts response to temozolomide in melanoma // *Clin. Cancer Res.* – 2009. – V. 15. – № 2. – P. 502–510.
2. Bernal J. A., Hernandez A. p53 stabilization can be uncoupled from its role in transcriptional activation by loss of PTTG1 /securing // *J. Biochem.* – 2007. – V. 141. – № 5. – P. 737–745.
3. Busch C., Geisler J., Lillehaug J. R. et al. MGMT expression levels predict disease stabilisation, progression-free and overall survival in patients with advanced melanomas treated with DTIC // *Eur J. Cancer* – 2010. – V. 46. – № 11. – P. 2127–2133.
4. Deichmann M., Benner A., Bock M. et al. S100-Beta, melanoma-inhibiting activity, and lactate dehydrogenase discriminate progressive from nonprogressive American Joint Committee on Cancer stage IV melanoma // *J. Clin. Oncol.* – 1999. – V. 17. – № 6. – P. 1891–1896.
5. Faries M. B., Gupta R. K., Ye X. et al. A Comparison of 3 tumor markers (MIA, TA901C, S100B) in stage III melanoma patients // *Cancer Invest.* – 2007. – V. 25. – № 5. – P. 285–293.
6. Goto Y., Koyanagi K., Narita N. et al. Aberrant fatty acid-binding protein-7 gene expression in cutaneous malignant melanoma // *J. Invest. Dermatol.* – 2010. – V. 130. – № 1. – P. 221–229.
7. Helfrich I., Edler L., Sucker A. et al. Angiopoietin-2 levels are associated with disease progression in metastatic malignant melanoma // *Clin. Cancer Res.* – 2009. – V. 15. – № 4. – P. 1384–1392.
8. Horst B., Gruvberger-Saal S. K., Hopkins B. D. et al. Gab2-mediated signaling promotes melanoma metastasis // *Am. J. Pathol.* – 2009. – V. 174. – № 4. – P. 1524–1533.
9. Jeffs A. R., Glover A. C., Slobbe L. J. et al. A gene expression signature of invasive potential in metastatic melanoma cells // *PLoS One* – 2009. – V. 4. – № 12. – e 8461. – 11 P.
10. Jilaveanu L., Zito C., Lee S. J. et al. Expression of sorafenib targets in melanoma patients treated with carboplatin, paclitaxel and sorafenib // *Clin. Cancer Res.* – 2009. – V. 15. – № 3. – P. 1076–1085.
11. Kashani-Sabert M., Rangel J., Torabian S. et al. A multi-marker assay to distinguish malignant melanomas from benign nevi // *Proc. Natl. Acad. Sci. USA.* – 2009. – V. 106. – № 15. – P. 6268–6272.
12. Ladstein R. G., Bachmann I. M., Straume O. et al. Ki-67 expression is superior to mitotic count and novel proliferation markers PHH3, MCM4 and mitotin as a prognostic factor in thick cutaneous melanoma // *BMC Cancer.* – 2010. – V. 10. – P. 140. – 15 P.
13. Li J., Martinka M., Li G. Role of ING4 in human melanoma cell migration, invasion and patient survival // *Carcinogenesis.* – 2008. – V. 29. – № 7. – P. 1373–1379.
14. Logozzi M., De Milito A., Lugini L. et al. High levels of exosomes expressing CD63 and caveolin-1 in plasma of melanoma patients // *PloS One* – 2009. – V. 4. – № 4. – e 5219. – 10 P.
15. McCarthy M. M., Pick E., Kluger Y. et al. HSP90 as a marker of progression in melanoma // *Ann. Oncol.* – 2008. – V. 19. – № 3. – P. 590–594.
16. Meyer S., Vogt T., Landthaler M. et al. Cyclooxygenase 2 (COX2) and Peroxisome Proliferator-Activated Receptor Gamma (PPARG) Are Stage-Dependent Prognostic Markers of Malignant Melanoma // *PPAR Res.* – 2009. – P. 848645. – 11 P.
17. Paschen A., Sucker A., Hill B. et al. Differential clinical significance of individual NKG2D ligands in melanoma: soluble ULBP2 as an indicator of poor prognosis superior to S100B // *Clin. Cancer Res.* – 2009. – V. 1. – № 16. – P. 5208–5215.
18. Rangel J., Torabian S., Shaikh L. et al. Prognostic significance of nuclear receptor coactivator-3 overexpression in primary cutaneous melanoma // *J. Clin. Oncol.* – 2006. – V. 24. – № 28. – P. 4565–4569.
19. Rangel J., Nosrati M., Leong S. P. et al. Novel role for RGS1 in melanoma progression // *Am. J. Surg. Pathol.* – 2008. – V. 32. – № 8. – P. 1207–1212.

20. Rangel J., Nosrati M., Torabian S. et al. Osteopontin as a molecular prognostic marker for melanoma // *Cancer*. – 2008. – V. 112. – № 1. – P. 144–150.
21. Reschke M., Mihic-Probst D., van der Horst E. H. et al. HER3 is a determinant for poor prognosis in melanoma // *Clin. Cancer Res.* – 2008. – V. 14. – № 16. – P. 5188–5197.
22. Schmidt H., Johansen J. B., Sjoegren P. et al. Serum YKL-40 predicts relapse-free and overall survival in patients with American Joint Committee on Cancer stage I and II melanoma // *J. Clin. Oncol.* – 2006. – V. 10. – № 5. – P. 798–804.
23. Schultz J., Ibrahim S. M., Vera J. et al. 14-3-3sigma gene silencing during melanoma progression and its role in cell cycle control and cellular senescence // *Mol. Cancer*. – 2009. – V. 30. – № 8. – P. 53–65.
24. Wang Y., Dai D. L., Martinka M. et al. Prognostic significance of nuclear ING3 expression in human cutaneous melanoma // *Clin. Cancer Res.* – 2007. – V. 13. – № 14. – P. 4111–4116.
25. Winnepenninckx V., Lazar V., Michiels S. et al. Gene expression profiling of primary cutaneous melanoma and clinical outcome // *J. Natl. Cancer Inst.* – 2006. – V. 98. – № 7. – P. 472–482.
26. Xu X. Z., Garcia M. V., Li T. Y. et al. Cytoskeleton alterations in melanoma: aberrant expression of cortactin, an actin-binding adapter protein, correlates with melanocytic tumor progression // *Mod. Pathol.* – 2010. – V. 23. – № 2. – P. 187–196.

Г. П. Пеклина,

*доктор медицинских наук, профессор,
директор Одесского медицинского института,
Международный гуманитарный университет*

КЛИНИЧЕСКАЯ ФАРМАКОЛОГИЯ И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ В МЕДИКАМЕНТОЗНОМ ЛЕЧЕНИИ ПОЖИЛЫХ

Термин «гериатрия» (от греческого слова *geron* – старик) впервые был предложен Насером в 1909 году, хотя в наблюдениях Гиппократы находили предположения, что людей пожилого и старческого возраста следует лечить иначе, чем молодых людей. Людей старше 60 лет подразделяют на пожилых (от 60 до 74 лет), старых (от 75 до 89 лет) и долгожителей (от 90 лет и старше).

При проведении лекарственной терапии различных заболеваний пожилых и старых людей вследствие возрастных изменений органов и систем увеличивается процент токсических проявлений кумуляции препаратов, нежелательное биологическое воздействие лекарственных средств на организм и взаимодействие между отдельными препаратами со стойкой повышенной чувствительностью к препарату, которым лечились длительное время [7]. Ученые выделяют несколько основных причин развития побочных реакций у пожилых больных:

1) неадекватная клиническая оценка состояния пожилого человека, так как основное заболевание часто сопровождается неспецифическими симптомами;

2) преувеличенная доза препарата (часто в результате настойчивых просьб пожилых больных или при неправильном лечении);

3) неадекватный контроль за длительной терапией [2];

4) нарушение фармакокинетики, фармакодинамики и взаимодействия лекарственных средств [1];

5) пожилые больные часто не соблюдают режим применения лекарств. Установлено, что особенность реагирования на лекарственные средства людей пожилого и старческого возраста заключается в повышенной чувствительности старческого организма к лекарствам, действующих на них сильнее и оказывающихся более токсичными. Поэтому и очевидна неразрывная связь гериатрии с дозой лекарства. Приведенные в Фармакопее и различных справочниках средние тера-

певтические дозы для взрослых и детей не более чем ориентир в работе врача. Гораздо более точные результаты дает расчет дозы препарата на единицу поверхности тела – табличный интегральный показатель, учитывающий рост, массу, пол, возраст человека, с которым связаны основной обмен, сердечный индекс, а также ряд других важных функциональных величин. Доказано, что при расчете дозы лекарства для лиц пожилого и старческого возраста необходимо руководствоваться следующим принципом – начинать лечение следует с минимальных доз. Исключением из этого правила могут быть антибактериальные средства, доза которых должна быть индивидуальной и зависеть от нозологической формы, возбудителя и тяжести течения заболевания, но с обязательным увеличением интервала между введениями препарата. При этом концентрация лекарственного средства обеспечивается за счет замедления элиминации и метаболизма.

В экспериментальных и клинических исследованиях установлены различия в действии некоторых препаратов (это касается, в основном, половых гормонов) на мужской и женский организм при неодинаковом течении заболеваний у пациентов в пожилом и старческом возрасте (с учетом пола пациента) [5]. Результаты этих работ обосновывают различие как в дозах, так, возможно, и в различных препаратах ряда фармакологических групп или даже одной группы при одинаковом заболевании у мужчин и женщин [4]. Не следует забывать, что с учетом особенностей женского организма женщинам старше 60 лет доза препарата уменьшается до половины или $1/3$ терапевтической дозы «среднего больного». Чувствительность к различным лекарственным средствам изменяется неодинаково у людей пожилого и старческого возраста – это основано на восприимчивости различных тканей организма к одним и тем же химическим медикаментозным веществам [6]. По материалам экспериментальных работ известно, что к некоторым препаратам чувствительность не повышается, а падает (индометацин, верапамил) и эти особенности зависят от фармакокинетики и фармакодинамики лекарств у этого контингента больных. Учитывая это, подбор адекватной дозы препарата очень затруднен, так как у пожилого и старого больного уменьшается разрыв между пороговой и максимальной дозой, что влияет на индекс специфического терапевтического действия препарата (показатель отношения максимальной дозы к пороговой) [3].

ЛИТЕРАТУРА

1. Безверхая И. С. Фармакокинетика при старении / И. С. Безверхая. – К. : Здоровье, 1990 – 168 с.
2. Євтушенко О. М. Фармакологічна оцінка лікарських засобів з урахуванням побічних реакцій / О. М. Євтушенко // Вісник Фармації. – 2010. – № 1 (61). – С.51–55.
3. Заболотных И. И., Заболотных В. А. Болезни суставов в пожилом возрасте / И. И. Заболотных. – СПб. : Петрополис, 2000.
4. Исследование качества жизни в медицине : материалы Всероссийской конференции с международным участием (Санкт-Петербург, 4–6 июня 2000). – СПб., 2000.
5. Коваленко В. М. Динаміка показників стану здоров'я населення України за 1995–2005 роки : аналітично-статистичний посібник / В. М. Коваленко. – К. : ВІПОЛ, 72 с.
6. Новик А. А., Ионова Т. И. Руководство по исследованию качества жизни в медицине / А. А. Новик. – СПб., 2002. – 72 с.
7. Холодова Н. Б., Жаворонкова Н. Б., Рыжов Б. Н., Курнцева Г. Д. Преждевременное старение организма и характеристика его повреждений в отдаленный период облучения малыми дозами / Н. Б. Холодова, Н. Б. Жаворонкова, Б. Н. Рыжов, Г. Д. Курнцева // Успехи геронтологии. – 2007. – С. 48–55.

В. Й. Тещук,
*кандидат медичних наук, начальник ангіоневрологічного відділення
клініки нейрохірургії та неврології
Військово-медичного клінічного центру Південного регіону України*

В. В. Тещук,
*лікар-невролог відділення інтенсивної терапії загального профілю
Центру анестезіології, інтенсивної терапії загального профілю
та екстракорпоральної детоксикації комунального закладу
Київської обласної ради «Київська обласна клінічна лікарня»*

ДОСВІД ВІДНОВНОГО ЛІКУВАННЯ ПАЦІЄНТІВ, КОТРІ ПЕРЕНЕСЛИ ГОСТРІ ПОРУШЕННЯ МОЗКОВОГО КРОВООБІГУ

Професійні медичні об'єднання відіграють важливу роль в професійній діяльності, формуванні політики розвитку галузі та вирішенні всіх питань, пов'язаних з цим. В той же час громадські організації відіграють важливу роль в житті суспільства і сприяють розвитку демократії в країні, беручи участь у місцевому самоврядуванні, визначенні розвитку і діяльності громади [1]. Становлення ринкових відносин у країні вимагає формування нового господарського механізму, у якому найважливішу увагу приділяють державному регулюванню на регіональному рівні проблеми відновного лікування пацієнтів, котрі перенесли гострі порушення мозкового кровообігу (далі – ГПМК). Це одна з найскладніших та найважливіших проблем, що пов'язана зі специфікою нашої національної системи охорони здоров'я та особливостями перехідного періоду. Здійснення державної політики захисту даного гурту пацієнтів передбачає поєднання заходів тактичного та стратегічного характеру. В умовах прогресивного розвитку економіки, і тим більше в періоди застою та кризи, тактика суспільства, держави, регіонів, має забезпечити розв'язання проблеми відновного лікування пацієнтів, що перенесли інсульт. Перш за все, стратегія реалізації політики захисту даного гурту пацієнтів та їх родин, має бути спрямована на відкриття та підтримку ангіоневрологічних відділень, підтримку та забезпечення довготривалих сімейних проектів.

Метою даних тез є розгляд управлінських механізмів надання відновного лікування пацієнтам, котрі перенесли ГПМК, дати рекомендації по удосконаленню системи надання спеціалізованої допомоги даному гурту хворих.

Багато питань ще не вирішено, тому ціль тез полягає в аналізі проблем, які мали місце у пацієнтів, котрі знаходились на лікуванні у ВМКЦ ПР.

Протягом останнього десятиріччя була зміцнена політико-правова база охорони здоров'я з врахуванням міжнародних стандартів. Зокрема, прийняті Концепція охорони здоров'я України, Основи законодавства України про охорону здоров'я, Концепція реформування охорони здоров'я України, низка національних програм і нормативних документів. Видано понад 90 Указів Президента України, понад 400 постанов Кабінету Міністрів України, більше 2000 наказів Міністерства охорони здоров'я, де сформульовані законодавчі засади охорони здоров'я, з визначенням її мети, головних завдань, напрямів, принципів і пріоритетів.

Актуальність і необхідність вивчення проблеми державної політики у сфері охорони здоров'я привернули увагу вітчизняних і закордонних політологів, правників, медиків до цієї теми. У їх роботах широко аналізуються напрямки держав-

ної політики, її коригування з метою підвищення ефективності лікування населення, зміцнення політичної, правової, соціальної бази охорони здоров'я.

Разом з цим є підстава стверджувати, що вказана проблема ще не стала об'єктом глибокого комплексного її дослідження суспільствознавцями. Типовим недоліком опублікованих робіт є відсутність всестороннього аналізу політичного аспекту охорони здоров'я, обмеженість територіальних і вузькість часових рамок дослідження. Поза увагою вчених залишився критичний аналіз джерел, які часом носили суб'єктивний характер, прикрашали реальне становище, затушовували кризовий демографічний, екологічний, соціальний стан українського суспільства. Адже реальне суспільство, а потім вже і посттоталітарне суспільство залишалося соціально несправедливим, в кризовому стані знаходилась охорона здоров'я. За даними Українського інституту громадського здоров'я у 2001 році 95,6 % чоловіків і 97,9 % жінок працездатного віку мали низький показник здоров'я і перебували у так званій зоні небезпеки. Несприятливі соціально-економічні і побутові умови призвели до значного зростання кількості пацієнтів з неврологічною патологією в Україні: захворюваність на нервові хвороби, а також поширеність їх збільшилась майже вдвічі [2; 3].

Отже, перед медичними працівниками постали завдання гуманного підходу і відповідно розробки шляхів і методів побудови адекватного суспільства здорових людей. Доцільність переходу до гуманізму базується на наступних доводах.

По-перше, людство по багатьом параметрам політичних і соціальних цінностей йде по шляху формування єдиного суспільства з врахуванням особливостей цивілізаційного розвитку. Разом з тим генофонд людини знаходиться у небезпеці. Він може навіть зовсім зникнути внаслідок екологічного колапсу. Щоб не допустити цього, людям потрібно розробити стратегію і моделі охорони здоров'я для такого суспільства, де будуть діяти принципи демократії і гуманізму, високого життєвого рівня населення, його соціальної захищеності.

По-друге, ідея гуманізму витікає із сутності людини, її потягу до добра і справедливості. Ці цінності приходять на заміну впровадженому в свідомості радянських людей погляду: «людина є засобом досягнення високої цілі побудови комунізму». Гуманістичний підхід орієнтує на людину як на ціль, націлює діяти для її блага.

По-третє, гуманістичні положення втілені у багатьох сучасних соціально-політичних концепціях і користуються популярністю у більшості країн світу, так як вони співзвучні з їх корінними інтересами, відповідають традиціям і менталітету людей. Тому, на наш погляд, гуманізм може стати центристською ідейно-теоретичною платформою, яка в змозі не тільки примирити представників різних соціальних груп на основі найбільш значимих для них цінностей, але й консолідувати їх у справі побудови справедливого суспільства з інтелектуально розвинутими і фізично здоровими громадянами.

По-четверте, треба враховувати, що людина є соціологічним критерієм оцінки привабливості і придатності того чи іншого суспільного ладу. Безумовно, що по мірі інтелектуалізації праці, зміцнення духовного і фізичного здоров'я ці фактори будуть детермінувати зниження технічних і економічних факторів.

Державна політика охорони здоров'я включає наступні напрямки і принципи: визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним з головних чинників виживання та розвитку народу України; дотримання прав і свобод людини і громадянина в галузі охорони здоров'я та забезпечення пов'язаних з ними державних гарантій; гуманістична спрямованість,

забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей в діяльності органів державної влади і самоврядування, підвищений медико-соціальний захист найбільш вразливих верств населення, рівноправність громадян, демократизм і загальна доступність медичної допомоги та інших послуг в галузі охорони здоров'я; орієнтація на сучасні стандарти здоров'я та медичної допомоги, поєднання вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом в галузі охорони здоров'я; децентралізація державного управління, розвиток самоврядування закладів та самостійності працівників охорони здоров'я на правовій і договірній основі [4].

Одним з пріоритетних напрямків системи охорони здоров'я України є боротьба з цереброваскулярними (ЦВЗ) захворюваннями та широке впровадження організаційних заходів щодо відповідного лікування після перенесених гострих порушень мозкового кровообігу (ГПМК) [4; 5]. Внаслідок судинної патології (ішемічна хвороба серця, інсульти, артеріальна гіпертензія, хронічна серцева недостатність та вроджені кардіоваскулярні аномалії) зараз вмирає більше людей на планеті, чим гинуло в роки другої світової війни [5]. Аналіз експертів ВООЗ показав, що з 58 мільйонів смертей, зареєстрованих в світі в 2005 році, 17,5 мільйонів (понад 30 %) були викликані кардіоваскулярними захворюваннями, включаючи 7,6 мільйонів випадків в зв'язку з ішемічною хворобою серця та 5,7 мільйонів померлих внаслідок ЦВЗ [5; 6]. В Україні серцево-судинна та судинно-мозкова патологія є причиною майже 2/3 всіх смертей і 1/3 випадків інвалідності, суттєво скорочує тривалість життя населення [4; 5]. За даними МОЗ України, в 2005 році нараховувалось понад 3 мільйони хворих (6,4 % всього населення) різноманітними судинними захворюваннями головного мозку (СЗГМ), інсульт був зареєстрований майже у 120 тисяч українців, кожні 5 хвилин у когось виникало ГПМК, і кожні 15 хвилин одна людина вмирає від ГПМК [5; 7]. Згідно прогнозам міжнародних експертів, в найближчі 10–20 років очікується глобальний зріст захворюваності на СЗГМ, що пов'язано з постарінням населення, урбанізацією та нездоровим образом життя. За прогнозами експертів число смертей від інсульту досягне 6,5 мільйонів до 2015 року і 7,8 мільйонів до 2030 року, що зробить ГПМК причиною смерті № 1 в світі, як це вже стало реальністю в Китаї [5; 6]. Особливо значне (понад 20 %) очікується збільшення кількості хворих та померлих в країнах з низьким прибутком, де погано контролюються фактори ризику, і де вже зараз відмічаються понад 70 % загальносвітової кількості смертей від інсульту [7]. Загальновідомо, що найкращим способом боротьби з ЦВЗ є їх профілактика та відповідне лікування пацієнтів, які перенесли ГПМК, з метою недопущення повторних інсультів. Інсульт часто завдає важких наслідків і тільки сумісні зусилля неврологів, спеціалістів в області реабілітації, медичного персоналу лікарень та поліклінік, рідних та близьких дозволяють пацієнтам повністю або частково відновити порушені функції, соціальну активність, а в ряді випадків і працездатність. Це підтверджує більш ніж 12-річний досвід роботи палат реабілітаційного (відновного) лікування на базі клініки нейрохірургії та неврології ВМКЦ ПР.

Наслідки ГПМК.

Характер порушення функцій в результаті ГПМК багато в чому залежить від локалізації патологічного осередку. При ураженні рухового центру, розміщеного в ділянці центральних звивин мозку, або шляхів, котрі йдуть від нього, настає плегія (повна відсутність рухів) або парез (часткове порушення рухової сфери) в руці та нозі на боці, протилежному осередку ураження. При локалізації вогнища

в задніх відділах нижньої лобної звивини лівої півкулі (ділянка Брока), де знаходиться центр мовлення, виникає моторна афазія з відсутністю мовлення або з убогістю мови, труднощами при назві предметів та вимові слів. Ураження задніх відділів верхньої скроневої артерії лівої півкулі (ділянка Верніке), де розміщений центр розуміння мови, супроводжується розвитком сенсорної афазії, за котрої порушується розуміння мови оточуючих: людина стає подібною на туриста, не знайомого або мало знайомого з мовою країни, яку він відвідав. У випадку обширного ГПМК з ураженням обох мовних зон виникає важкий мовний розлад – сенсомоторна афазія, котра доходить в деяких випадках до тотальної афазії, коли пацієнт нічого не може вимовити і нічого не розуміє.

За ГПМК можливі і інші порушення функцій: зниження чутливості та порушення орієнтації в просторі (осередки в тім'яних ділянках мозку), розлади пам'яті (ураження медіобазальних відділів скроневої доли), зору (ураження потиличних ділянок), координації рухів та стійкості при стоянні і ходьбі (осередки в ділянці мозочка); порушення ковтання та зміни ритму дихання (ураження стовбура мозку).

Чинники, що впливають на відновлення функцій.

Можливості відновлення порушених функцій залежать від багатьох чинників, серед котрих головну роль відіграють розміри осередка ураження (інфаркта мозку або крововиливу) та його локалізація по відношенню до тієї чи іншої функціональної зони головного мозку.

При тромбозі судини, яка кровопостачає певну ділянку мозку, велике значення має стан колатерального компенсаторного кровообігу. Головним колектором розподілу кровотоку є артеріальне (вілізієве) коло великого мозку. Певну роль у відновленні відіграє і стан вищих психічних функцій (інтелекту, пам'яті, психічної активності, уваги, настрою) котрі за СЗГМ бувають неповноцінними.

У значної кількості хворих спонтанне (самовільне) відновлення виявляється недостатнім, і тоді великого значення набуває спеціальне відновне лікування та навчання – медична реабілітація.

Основні принципи реабілітації:

- комплексність реабілітаційних заходів та її систематичність;
- активна участь в реабілітаційному процесі пацієнта та його родичів;
- якнайшвидший початок реабілітаційного лікування.

Всі реабілітаційні заходи повинні починатися вже в перші дні після ГПМК, як тільки дозволить загальний стан та стан свідомості (рівень свідомості по шкалі Глазго – 10 балів). Найбільш інтенсивно всі реабілітаційні заходи ми проводили в ранньому відновному періоді (в перші 2–3 місяці). Комплексність та систематичність відновлювального лікування можливі тільки за хорошої організації реабілітаційного процесу. В організаційному плані найбільш ефективна наступна система, котра впроваджена у ВМКЦ ПР: реабілітація починається в ангіоневрологічному відділенні клініки нейрохірургії та неврології. Через 1–2 місяці пацієнта виписують або додому на амбулаторне відновлювальне лікування, або в реабілітаційний санаторій.

За період з 2000 р. по 2012 р. в умовах неврологічного відділення та ангіоневрологічного відділення клініки нейрохірургії та неврології ВМКЦ ПР реабілітаційне лікування пройшли 3473 пацієнтів. Реабілітаційне лікування проводилося безпосередньо лікуючими лікарями (неврологами) та працівниками відділення ЛФК.

Відновлення рухів, ходьби та самообслуговування.

В основі реабілітації пацієнтів з руховими порушеннями лежить лікувальна гімнастика з навчанням методам ходьби та побутовим навикам. В курс реабілітації поряд з ЛФК входить електростимуляція та навчання із застосуванням біологічного зворотнього зв'язку.

ЛФК, особливо в гострому періоді захворювання, ми проводили під контролем пульса та артеріального тиску, частоти дихань, з паузами для відпочинку, з поступовим наростання навантажень. Пацієнтам, які знаходились у відділенні нейрореанімації ми проводили моніторування пульсу, АТ та ЕКГ. Як правило, на другий день за задовільного стану пацієнта ми навчали його сидіти в ліжку, а на п'яту добу вертикалізували хворого. Приблизно з десятої доби навчали пацієнта ходьбі. Навчання правильній ходьбі включало декілька етапів:

- імітація ходьби в лежачому положенні;
- сидячи та стоячи біля ліжка;
- ходьба з підтримкою;
- ходьба з опорою на стілець або 3-4 ніжковою приставкою;
- ходьба з опорою на паличку в межах приміщення;
- навчання ходьбі по сходах;
- ходьба поза приміщенням (на вулиці);
- користування суспільним транспортом.

Одночасно з вправами по відновленню функцій нижньої кінцівки та навчанням ходьбі ми проводили тренування руки. Для тренування пальців використовували дрібні предмети (кубики, кульки, піраміди, м'ячі, грецькі горіхи), роботу з пластиліном, в домашніх умовах з тістом і т. д. За нашими даними функція ноги була відновлена у 972 пацієнтів (28 %), незначно виразний парез залишився відповідно у 461 хворого (13,3 %), помірно виразний парез зберігався через 3 місяці після початку лікування у 1169 пацієнтів (33,7 %); виразний парез у 619 хворих (17,8 %); у 252 пацієнтів м'язова сила в нозі після проведеного лікування залишилась на рівні 0–1 балу (7,2 %). В більшості випадків рухи в руці відновлюються гірше за нашими даними, чим в нозі, але при недостатньому відновленні функції руки пацієнта можна навчити основним навикам самообслуговування. Навчання побутовим навичкам самообслуговування (самостійний прийом їжі, особистий туалет), потім навчання самостійному одяганню, користування туалетом та ванною, тощо. Існує безліч різноманітних пристосувань: поручні до унітазу, сходинки у ванну, скоби в стінах ванної кімнати, тощо. На наступному етапі родичі пацієнта повинні трошечки залучати його до виконання домашніх обов'язків (прибирання жилих приміщень, приготування їжі та миття посуду, тощо). Повністю відновлення функції руки спостерігалось нами у 569 хворих (16,4 %); незначний парез відмічено у 860 пацієнтів (24,8 %); помірний парез – у 1120 (32,2 %); виразний – у 924 (26,6 %) відповідно.

Пацієнти з легкими парезами при відновленні ходьби та побутових навиків можуть уникати ряду вказаних етапів, а хворі з грубими розладами рухової сфери, навпроти, часто затримуються на одному з етапів. Через один рік після ГПМК до нас звернулося біля 1200 пацієнтів на реабілітаційне лікування серед них з незначно виразним геміпарезом – 250 (20,8 %); помірно виразним у 670 хворих (55,8 %); та виразним геміпарезом 280 (23,4 %), за цього відмічалось переважання парезу, як правило, в руці. Через три роки після перенесеного ГПМК до нас звернулося біля 500 пацієнтів з них з явищами незначно виразного геміпарезу

біля 100 пацієнтів (20 %), помірно виразного – 325 (65 %); та значно виразного 75 хворих (15 %).

Профілактика ускладнень відновного періоду.

В перші місяці відновного періоду у багатьох хворих можуть з'явитися такі неприємні ускладнення, як контрактури паретичних кінцівок. Однією з причин їх розвитку може стати наростання м'язового тону – спастичності, що спостерігається в перші місяці захворювання. Тонус наростає в різних групах м'язів нерівномірно, внаслідок чого розвивається поза Верніке – Манна: рука зігнута в ліктьовому та променево-запястному суглобах, пальці стиснуті в кулак, а нога випрямлена, як палиця. Іноді явища спастичності посилюються в результаті неправильно підібраних фізичних вправ (зжимання резинового м'ячика, або кільця, використання еспандеру для розвитку зжимальних рухів в ліктьовому суглобі).

В комплекс боротьби зі спастичністю та профілактики контрактур входить використання спеціальних укладок та пристроїв для кінцівок (лікування положенням), щоб м'язи, в котрих підвищений тонус, були розтягнуті. Лікування положенням проводилося по 1,5 години на добу. Ми починали лікування положенням досить рано, практично в перші дні та тижні, як тільки виявляється тенденція до підвищення тону. Також ми проводили вибіркового масаж: легке поглажування тих м'язів, в котрих тонус підвищений, розтирання і неглибоке розтирання їх антагоністів. За відсутності активних рухів в кінцівках проводиться пасивна гімнастика. Теплолікування включає парафінові та озокеритові аплікації. Хороший ефект дає також лікування холодом (накладання спеціальних поліетиленових пакетів з льодом на спазмовані м'язи). Однак застосування холоду обмежено у пацієнтів з виразною судинною реактивністю. Ми активно застосовували медикаментозні засоби – міорелаксанти (засоби, що знижують м'язевий тонус): сірдалуд, баклофен, мідокалм. При дисоціації між виразною спастичністю в руці та відсутністю високого тону в нозі ми утримувались від призначення міорелаксантів.

Контрактури розвивалися у пацієнтів з трофічними змінами суглобів – артропатіями та при розтягненні суглобової сумки плечового суглобу. Лікувальний комплекс включав теплолікування (парафінові та озокеритові аплікації), анаболічні гормони (ретаболіл), знеболююче електролікування (діадинамічні або синусоїдально модульовані струми), голкорексфлексотерапію. Для профілактики розтягнень суглобової сумки плечового суглоба використовували спеціальну фіксуєчку пов'язку (косинку) для руки. Також до лікування таких пацієнтів ми активно залучали травматологів.

Відновлення мови, читання та письма.

Афазія зустрічалася понад чим у 1/3 наших пацієнтів, котрі перенесли ГПМК. Афазія – це своєрідний розлад мислення, за котрого порушується здатність правильно оперувати словами.

В одних випадках (моторна афазія) хворий не може скласти фразу або згадати потрібне слово, в інших (сенсорна афазія) перестає розуміти мову оточуючих. Однак у більшості хворих з афазією повністю збережені інтелект, образне мислення, зорова пам'ять, зір, слух. Спираючись на збережені функції хворого лікування проводить спеціаліст по відновленню мови, логопед – афазіолог. Окрім афазії, у пацієнтів, що перенесли ГПМК, зустрічається і інший вид розладу мовлення – дизартрія (порушення артикуляції звуків). На відміну від хворих з афазією, при дизартрії повністю збережені «внутрішня мова» (мова про себе), розуміння мови, читання, письмо. За афазії читання та письмо порушені. Основу мовної реабілітації скла-

дають спілкування з лікуючим лікарем та заняття з логопедом – афазіологом, хоча велику роль відіграє спілкування з середнім та молодшим медичним персоналом, з рідними та близькими хворого. Для відновлення мови небезпечна «мовна ізоляція», за котрої хворий представлений сам собі, з ним мало розмовляють. Для стимуляції розуміння мови необхідно проводити бесіди на прості теми, запитувати хворого про його самопочуття, про те, хоче він їсти, пити, піти на прогулянку, попросити його передати якийсь предмет, виконати ту чи іншу дію. Вимовляти запитання та інструкції слід чітко, голосно та повільно. Таким пацієнтам корисно слухати радіо, дивитись телепередачі, користуватися відеомагнітофоном. Навчання письму проходить певні етапи: спочатку це списування окремих букв, потім слів, в подальшому цілих речень. Наступний крок – письмо під диктовку в послідовності: окремі букви – прості слова – невеличкі тексти, потім переказ прочитаного тексту, письмова розповідь по сюжетній картинці, короткий твір. Якщо немає надії на відновлення письма правою рукою, слід навчати пацієнта писати лівою. Подібні етапи проходить і навчання читання: читання простих слів, розкладання підписів під предметами та сюжетними картинками, в подальшому навчання читання окремих фраз та текстів. З перших же днів, ще до повного відновлення функції читання, хворому слід давати газети та журнали, котрі він читав до хвороби, оскільки у багатьох пацієнтів з афазією зберігається можливість згадувати при читанні.

Ефективність занять по відновленню мови, читання та письма підвищуються на фоні прийому ноотропних засобів (ноофен, ноотропіл, енцефабол, церебралізін).

Психологічний клімат в лікарні та вдома.

Велике значення не тільки для відновлення порушень функції, але й для пристосування пацієнта до життя в нових умовах має здоровий психологічний клімат в лікувальних та реабілітаційних закладах та вдома. Необхідно пробуджувати пацієнта до відновлення функцій, допомагати йому уникнути нігілістичного або пасивного відношення до реабілітаційних занять, підтримувати в ньому оптимістичний, бадьорий дух, викликати впевненість у свої сили та можливості. Це завдання всього медичного персоналу, включаючи лікарів, медичних сестер, молодших медичних сестер, логопедів, інструкторів та методистів ЛФК, а також рідних та близьких.

Одночасно необхідно допомогти хворому виробити реалістичний підхід до хвороби, до можливостей та меж відновлення, до необхідності організувати своє життя в нових умовах, пристосуватися до рухових, мовних, та інших дефектів.

Слід намагатися до того, щоб пацієнт по можливості все виконував самостійно, не допускаючи гіперопіки.

Наш досвід вказує на те, що благоприємний психологічний клімат в госпіталі та сім'ї, поєднання доброзичливості з вимогливістю багато в чому стимулюють відновлення порушених навиків та соціальної активності хворого.

Профілактика повторних ГПМК

є складовою частиною реабілітації пацієнтів. За цього необхідно враховувати неблагоприємні чинники – фактори ризику. Це артеріальна гіпертензія, деякі захворювання серця, (порушення ритму серцевої діяльності), гіперхолестеринемія, цукровий діабет, куріння, недостатня фізична активність, тривале нервово – психічне перевантаження, спадкова схильність, ГПМК та транзиторні порушення мозкового кровообігу в анамнезі, і т. д. Різко підвищується небезпека розвитку ГПМК у пацієнтів, котрі мають декілька факторів ризику.

З метою профілактики повторних ГПМК пацієнту необхідно дотримуватись здорового образу життя: раціонально харчуватися (обмежити вживання тваринних жирів та висококалорійної їжі); вести фізично активний образ життя, відмовитись від паління та вживання алкоголю, оптимізувати духовне та емоційне життя.

За артеріальної гіпертензії необхідне регулярне вживання гіпотензивних засобів під контролем АТ (бажано самоконтроль) та лікарським спостереженням. За тенденції до підвищення згортання крові та схильності до миготливої аритмії хворим обов'язково ми призначали антикоагулянти (фенілін, синкумар, варфарин) під лабораторним контролем. Практично всім хворим, котрі перенесли ГПМК, ми призначаємо тривалу антиагрегантну терапію (на все подальше життя): аспекард (0,1×1 р. на добу, всередину, після їжі) або курантіл, тіклід.

При підозрі на патологію магістральних артерій голови (сонних, хребтових артерій) ми призначаємо обстеження в ангіохірургічному відділенні для визначення показів до оперативного втручання. Всім пацієнтам, що перенесли ГПМК, ми забезпечуємо періодичний контроль стану серцевої діяльності (ЕКГ, при необхідності і ЕхоКС) та вмісту глюкози та холестерину в крові.

ВИСНОВОК

Законотворчий процес щодо охорони здоров'я в Україні має враховувати наявні позитивні сторони існуючої системи, результати реалізованих в країні інноваційних процесів щодо нових організаційних форм, передового досвіду та матеріалів здійснених експериментів, а також рекомендацій ВООЗ і досягнень систем охорони здоров'я інших країн світу. Політика та стратегія охорони здоров'я в державі має йти, в першу чергу, від споживачів медичних і профілактично – оздоровчих послуг із широким обговоренням проблем і напрямів реалізації громадськістю, фахівцями різних спеціальностей (юристи, економісти, психологи, соціологи тощо). Інноваційні процеси вимагають належної апробації в експерименті з врахуванням реального стану здоров'я населення, наявної мережі лікувально-профілактичних закладів, досягнень медичної освіти та науки, а також фінансово-економічних, кадрових, матеріально-технічних, психологічних, інформаційних та інших особливостей. Слід враховувати, що збереження та зміцнення здоров'я буде за твердженням ВООЗ проводитися на базі первинної медико-санітарної допомоги, а ХХІ століття проголошене століттям сімейної медицини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Поліщук М. Е. Роль громадських організацій в боротьбі проти інсульту / М. Е. Поліщук // Судинні захворювання головного мозку. – 2007. – № 4. – С. 2–4.
2. Міщенко Т. С. Стан та перспективи розвитку неврологічної служби в Україні / Т. С. Міщенко // Фармакотерапія захворювань нервової системи : матеріали наук.-практ. конференції. – Х., 2005. – С. 167.
3. C. Wolfe et al., J Neuro I Neurosurg Phychiatry 2004; 75:1702-6/.
4. Про затвердження Державної програми запобігання та лікування серцево-судинних та судинно-мозкових захворювань на 2006-2010 роки : Постанова Кабінету Міністрів України // Офіційний вісник України. – 2006. – № 22. – С. 101–108.
5. Фломин Ю. В. Качественно новый этап борьбы с цереброваскулярными заболеваниями в развитых странах: в бой вступают специалисты-ангионеврологи / Ю. В. Фломин // Судинні захворювання головного мозку. – 2007. – № 1. – С. 6–9.
6. Hughes S. Stroke projected to become leading cause of death [Електронний ресурс] // Heartwire, 2006. – Режим доступу: <http://www.medscape.com/viewarticle/546478>.
7. Цереброваскулярная патология в контексте диагностики, лечения и реабилитации [по материалам I Национального конгресса «Инсульт и сосудисто-мозговые заболевания»] // Здоров'я України. – 2006. – № 19 (152).

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

А. Ф. Крижановський КОСМОДИЦЕЯ ПРАВОПОРЯДКУ: ЗРІЗ ІСТОРИОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ	4
В. Д. Берназ НОВЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ФОРМИРОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ СЛЕДОВАТЕЛЯ.....	7
Н. В. Атаманова ПРАВОВИЙ ПРОСТІР ЕПОХИ СТАНОВЛЕННЯ КОЗАЦТВА ЯК ФЕНОМЕН ТВОРЕННЯ ЙОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ	10
Ю. О. Баранова ПОДІБНОСТІ ТА ВІДМІННОСТІ ЯК ОБ'ЄКТИВНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОРІВНЯННЯ ПРАВОВИХ ОБ'ЄКТІВ.....	13
А. В. Басов ОРГАНИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВИНИКНЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ РІЗНОЇ ГЕНЕЗИ	15
О. І. Белова ПРОБЛЕМА ВИКОНАННЯ ПОЛОЖЕНЬ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ВСТУПУ В ЄС – ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	18
А. А. Березовський СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ЗЛОЧИННІСТЬ: ОПИС ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ПРОБЛЕМИ	21
О. К. Галицкая СПОСОБЫ ПРЕСТУПНОГО ЗАГРЯЗНЕНИЯ ВОД	23
Т. О. Голоядова ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ.....	24
К. В. Громовенко ОСТ-ИНДСКИЕ КОМПАНИИ КАК ПРООБРАЗ ЧАСТНЫХ ВОЕННЫХ И ОХРАННЫХ КОМПАНИЙ..	26
Д. Ю. Дворніченко ТУРЕЦЬКИЙ ВИМІР СУЧАСНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ГРЕЦІЇ	29
Н. М. Денисяк АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВИКОНАВЧОГО НАПИСУ В СУЧАСНІЙ ПРАВАЗАСТОСОВНІЙ ПРАКТИЦІ	32
Л. В. Діденко СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	35
V. Drogov SPECIAL RULES FOR FOREIGN NUCLEAR-POWERED SHIPS AND SHIPS CARRYING NUCLEAR OR OTHER INHERENTLY DANGEROUS OR NOXIOUS SUBSTANCES	37
С. С. Журило ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ	40
А. О. Згама ДЕЯКІ ПИТАННЯ УНІФІКАЦІЇ НОРМ ГОСПОДАРСЬКОГО, ЦИВІЛЬНОГО Й АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСІВ ІЗ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ АКТІВ	43
Ю. П. Ільїна ДЕЯКІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НОТАРІУСА В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ СНД.....	47
О. О. Квасніцька РЕГУЛЯТИВНИЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ МІЖНАРОДНОЇ БУДІВЕЛЬНОЇ СИСТЕМИ	50

О. С. Кішлова	
КАТЕГОРІЯ «ДОГОВІР» У РИМСЬКОМУ ПРАВІ.....	53
С. І. Клім	
МЕДИЧНЕ ОБСТЕЖЕННЯ МОЛОДЯТ ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗДОРОВ'Я ДИТИНИ.....	55
М. М. Колюка	
ОКРЕМІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	56
Ю. В. Кондратенко	
ПРОЦЕДУРА НАДАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ДЛЯ МІСТОБУДІВНИХ ПОТРЕБ.....	60
В. Д. Костина	
К ВОПРОСУ О СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ ПРАВОВОГО ОПОСРЕДОВАНИЯ ТЕХНИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ.....	63
Н. І. Костова	
ПРОГАЛИНИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	66
О. С. Кужко	
СТОРОНИ У ДОГОВОРІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖУ.....	69
Д. Г. Манько	
ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ В АСПЕКТІ ДІАЛОГУ ПРАВОВИХ КУЛЬТУР.....	72
Ю. А. Мараховская	
СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПОЛИТИКИ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ.....	76
Г. В. Озернюк	
ЗАРОДЖЕННЯ СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	78
А. М. Притула	
ЩОДО ПОЛОЖЕНЬ НАКАЗУ № 931 ВІД 14.11.2012 РОКУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	81
О. С. Саїнчин	
АМНІСТІЯ «ЗЛОДІВ В ЗАКОНІ» У ГРУЗІЇ ЯК МОЖЛИВИЙ ДЕСТАБІЛІЗАЦІОННИЙ ФАКТОР КРИМІНОГЕННОЇ ОБСТАНОВКИ В УКРАЇНІ.....	82
О. В. Серих	
ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ КОДЕКСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ПРАЦІВНИКІВ МИТНИХ ОРГАНІВ.....	84
Л. Е. Стрельцов	
К ВОПРОСУ О ГАРМОНИЗАЦИИ ПУБЛИЧНОГО ПРАВА.....	88
Ж. В. Тоница	
ОСОБЕННОСТИ ТРАНСФЕРНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В ЕВРОПЕЙСКОМ ФУТБОЛЕ.....	90
Л. А. Цвигун	
ЗНАЧЕНИЕ ТОЛКОВАНИЯ СУДА ЕС В РАМКАХ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ ЕВРОСОЮЗА.....	93
Р. Е. Эннан	
ЕВРАЗИЙСКАЯ ПАТЕНТНАЯ КОНВЕНЦИЯ В МЕЖДУНАРОДНОЙ СИСТЕМЕ ОХРАНЫ ОБЪЕКТОВ ПАТЕНТНОГО ПРАВА.....	95

РОЗДІЛ 2. ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

В. В. Вишнев	
О. Н. Калиниченко	
СПОРТ КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ И ФАКТОР СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ.....	100
В. В. Жимолостнова	
РАЙМОНД ЛОУИ – ОСОБЕННОСТИ АВТОРСКОГО СТИЛЯ.....	103

І. П. Задерейчук РОЗВИТОК ВИНОРОБСТВА В НІМЦІВ КРИМУ В XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.....	107
М. О. Кравчик ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ	110
Т. О. Крижановська ІНТЕРСУБ'ЕКТИВНІСТЬ ЯК ТЕМА ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ДУМКИ.....	112
Э. И. Мартынюк, Е. Э. Никитченко РАЦИОНАЛИЗАЦИЯ КУЛЬТОВЫХ ДЕЯНИЙ КАК КОНВЕРГЕНТНЫЙ ПРОЦЕСС СОВРЕМЕННОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ ЖИЗНИ.....	115
Л. О. Панкова ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ВЛИЯНИЯ ФИЛОСОФСКИХ ИДЕЙ НА ОБЩЕСТВЕННОЕ СОЗНАНИЕ.....	118
Т. В. Перепелиця ДІАЛЕКТИКА НАЦІОНАЛЬНИХ І ДЕРЖАВНИХ ІНТЕРЕСІВ	121
В. Г. Пищемуха UNE IDÉE FIXE EUROPÉENNE DE L'HISTOIRE	124
Н. В. Сажієнко РОЛЬ РЕГІОНАЛЬНИХ БЮРО ВООЗ В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	132
Н. В. Чудина СМЕНА ШКАЛЫ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТИРОВ КАК ФАКТОР РОСТА ЭКСТРЕМАЛЬНОСТИ	135
Г. Х. Яворська ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ.....	138

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА І МЕНЕДЖМЕНТ

О. А. Авласенко ЕФЕКТИВНІСТЬ ЛОКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ ВИНОГРАДАРСЬКО- ВИНОРОБНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ	144
Р. І. Вішліна ЦІНОВІ ЗНИЖКИ ЯК МЕТОД СТИМУЛЮВАННЯ ЗБУТУ	147
Л. І. Гладченко СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО КАПІТАЛІЗАЦІЇ ПЕРВИННОГО СУБ'ЄКТУ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	151
О. М. Головченко, Г. М. Глушко ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМОГО ПІДХОДУ В РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА.....	156
Б. Б. Зайнчковський ГОЛОВНА ПЕРЕШКОДА ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ.....	160
А. В. Кобилянська ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАЧЕННЯ «ЕКОНОМІЧНОГО ЦЕНТРА» СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА.....	165
И. Н. Коваленко, Н. П. Коваленко СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ ПЕРЕСТРОЙКИ 1985-1991 ГГ. С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МЕНЕДЖМЕНТА.....	167
Н. А. Лебедева ОСОБЕННОСТИ МАРКЕТИНГА В СФЕРЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ УКРАИНЫ.....	173
О. А. Мартинюк ФОРМУВАННЯ КАРТИ СТРАТЕГІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ ПІДПРИЄМСТВА	178

О. М. Назарук ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ- ВИРОБНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СИРОВИНИ	181
О. А. Степаненко ПРОГНОЗУВАННЯ ЙМОВІРНОСТІ ВИПЛАТ ПРИ НАДАННІ ФАКТОРИНГОВИХ ПОСЛУГ БАНКІВСЬКИМИ УСТАНОВАМИ	183
І. М. Стулова ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНЕ УПРАВЛІННЯ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ: СТАН ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ	186

РОЗДІЛ 4. ЛІНГВІСТИКА І ВИКЛАДАННЯ МОВ

С. В. Алтухова ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ КАТZE/КІШКА У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	192
А. О. Велика МОВНЕ ПЛАНУВАННЯ ЯК СКЛАДНИК ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ.....	194
Ю. Е. Кольцова МЕЖЬЯЗЫКОВАЯ ПАРОНИМИЯ НА ПРИМЕРЕ РУССКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ	197
М. Г. Кулик РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	202
О. А. Мартынюк О СТАТУСЕ И ФУНКЦИЯХ ФОРМАЛИЗОВАННЫХ СТРУКТУР	204
Т. О. Масловська РИСИ МІФОЛОГІЗМУ У ПОЕЗІЯХ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА	208
Л. И. Морошану (Демьянова) РЕФЛЕКСЫ ДРЕВНЕРУССКОГО Ъ (ЯТЬ) В СТАРООБРЯДЧЕСКОМ ГОВОРЕ С. ЛИПОВЕНЬ / СОКОЛІНЦЫ (СУЧАВСКИЙ ОКРУГ, РУМЫНИЯ)	214
В. И. Рыжих ДВОЙСТВЕННОЕ ЧИСЛО В АРАБСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ.....	217
Л. Д. Русаков ЧЕРТЫ МЕТАПРОЗЫ В ПОВЕСТИ Э. РЯЗАНОВА «ПРЕДСКАЗАНИЕ».....	220
І. Ю. Стрельникова, О. І. Ярмолевич МІСЦЕ КРАЇНОЗНАВСТВА В ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	223
І. В. Ступак КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМУ МОТИВАЦІЇ ПОХІДНИХ КАУЗАТИВНИХ ДІЄСЛІВ.....	226
С. К. Сулопарова ДОШЛЮБНЕ СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В МЕЖАХ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТІ «БУРЛАЧКА» І С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО).....	229
Н. Ю. Тодорова ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ ІМПЛІЦИТНОГО СПОСОБУ ЗОБРАЖЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Е. ПО).....	234

РОЗДІЛ 5. КОМП'ЮТЕРНІ НАУКИ, ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

В. Г. Головань, В. В. Сергєєв, В. Н. Герасимов ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА СИСТЕМ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ	240
О. П. Грунтов ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЭЛЕМЕНТНОЙ БАЗЫ КОМПЬЮТЕРОВ	242

В. И. Гура, Я. В. Гуревский, Д. А. Коперсак ОРГАНИЗАЦИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ РАСПРЕДЕЛЕННЫХ ВЫЧИСЛЕНИЙ С ПОМОЩЬЮ ПОРТАТИВНЫХ УСТРОЙСТВ	245
Ю. П. Красный, А. Б. Козин, О. Б. Папковская МЕТОД РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ИЗГИБА ПЛАСТИН НЕОДНОРОДНОЙ СТРУКТУРЫ	252
С. А. Михайлов МОДЕЛЬ РЕАЛІЗАЦІЇ РАДІОТЕХНОЛОГІЇ МНОЖИННИХ АНТЕН З ОРТОГОНАЛЬНИМ ЧАСТОТНИМ РОЗДІЛЕННЯМ КАНАЛІВ	255
А. В. Сергиенко ЭФФЕКТИВНОСТЬ МНОГОКАНАЛЬНЫХ СИСТЕМ ПОМЕХОЗАЩИТЫ С НЕЛИНЕЙНЫМИ ОГРАНИЧИТЕЛЯМИ В ПРИЁМНЫХ КАНАЛАХ	259

РОЗДІЛ 6. МЕДИЦИНА ТА ФАРМАЦІЯ

В. А. Бачериков 2-ГИДРОКСИЭТИЛМЕТАКРИЛАТ И ПРИМЕНЕНИЕ ПОЛИМЕРНЫХ МАТЕРИАЛОВ НА ЕГО ОСНОВЕ В МЕДИЦИНЕ	264
А. В. Висловух АКТУАЛЬНЫЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФАЛЬСИФИКАЦИИ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ	266
О. Г. Калиберда МЕДИКО-БИОЛОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА И МЕТОДЫ КОРРЕКЦИИ ФИЗИЧЕСКОЙ РАБОСПОСОБНОСТИ	268
В. А. Малиновский БИОМАРКЕРЫ МЕЛАНОМЫ	272
Г. П. Пеклина КЛИНИЧЕСКАЯ ФАРМАКОЛОГИЯ И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ В МЕДИКАМЕНТОЗНОМ ЛЕЧЕНИИ ПОЖИЛЫХ	276
В. Й. Тещук, В. В. Тещук ДОСВІД ВІДНОВНОГО ЛІКУВАННЯ ПАЦІЄНТІВ, КОТРІ ПЕРЕНЕСЛИ ГОСТРІ ПОРУШЕННЯ МОЗКОВОГО КРОВООБІГУ	278

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

ВИПУСК 18

Підписано до друку 15.05.2012 р.
Формат 60x84/8. Обл.-вид.арк. 20,98. Ум.-друк. арк. 28,6. Папір офсетний.
Друк на дуплікаторі. Зам. № Ціна договірна.

Віддруковано ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
вул. Зоопаркова, 25, м. Одеса, 65009, Україна
Тел. +38(048) 7777-591.
e-mail: maritimebooks@yandex.ru
www.law-books.od.ua